

ISSN: 2147-0936

İNÖNÜ UNIVERSITY INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

CİLT/VOLUME:11 - SAYI/NUMBER:1
YAZ/SUMMER 2022

İNİJOSS

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

Cilt / Volume 11, Sayı / Number 1, YAZ / SUMMER 2022

Genel Sayı / General Issue: 21

INIJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda iki defa yayınlanan hakemli uluslararası bir dergidir. / INIJOSS is an international refereed journal published twice a year By Inonu University Institute of Social Sciences.

Sahibi / Owner

Dr. Suzan ERGÜN

Editörler / Editors

Dr. Tolga ORAL
Dr. Murat ÖZTÜRK
Dr. Serkan DEMİR
Dr. Bilal GENÇ

Alan Editörleri

Dr. Esra Canpolat GÖKÇE
Dr. Handan BELLİ
Arş. Gör. Sami SEVER

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi) Dr. Ayman Hayajneh, (Yarmouk University/Jordan), Dr. Feri'd Ca'ferî (University of Zanjan/IRAN), Dr. Ian Almond, (Georgetown University/Qatar), Dr. Jamal Al Shalabi, (Hashemite University/Jordan), Dr. Masood Kalyar (GC University Faisalabad, Pakistan) Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Dr. Mehmet Önal (İnönü Üniversitesi), Dr. Oğuzhan Göktoğa (İnönü Üniversitesi), Dr. Ömer ESEN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi), Dr. Saim Kayadibi (International Islamic University/Malaysia), Dr. Şermin KALAFAT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Ünal İmîk (İnönü Üniversitesi)

Yazı İşleri /Editorial Secretary

Fatma Nur ÖZDEMİR
Canan KATILMIŞ

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 3, 44280, Malatya-TÜRKİYE,
tel. 90 422- 377 30 70
e-mail: inijoss@inonu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

INIJOSS'ta, her makale için en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / INIJOSS uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İnijoss'ta Araştırma makaleleri yayınlanmadan önce intihal programıyla taranmaktadır. / Research articles in INIJOSS are checked for plagiarism before publication.

INIJOSS, TR DİZİN, SOBIAD, İDEALONLINE VE ASOS INDEX, tarafından taranmaktadır.

DANIŞMANLAR / ADVISORY BOARD

- Dr. Abdullah Korkmaz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Abdülkadir Baharçipek (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet İncekara (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Karadağ (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Alhagi Drammeh (Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/ UK)
Dr. Ali Şen (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Amjad Hussain (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Ayşe Kavuncu (Yıldırım Beyazıt University/TÜRKİYE)
Dr. Bülent Güloğlu (İstanbul Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Cafer Mum (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ejaz Ahmed (Brock University/CANADA)
Dr. Elşen Memmedov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Emin Çelebi (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan Erkuş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Hakan Kahyaoğlu (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Hasan Ağan Karaduman (Yıldız Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Hatice Esedova, (Azerbaijan National Museum of Fine Arts/ AZERBAYCAN)
Dr. Hüseyin Subhi Erdem (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Işıl Akgül (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. İbrahim AKSU (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Jan Zygmunt (Wroclaw University, Wroclaw/ POLONYA)
Dr. Levent Gökdemir (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Balçılar (Eastern Mediterranean University/ KKTC)
Dr. Mehmet Güngör (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Karagöz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Arslan (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Koç (Ryerson University/UAS)
Dr. Mustafa Özer (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Naim Ürkmez (Erzurum Technical University/TÜRKİYE)
Dr. Namık Kemal Öztürk (Muğla Sıtkı Koçman University/ TÜRKİYE)
Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Nihat Akbıyık (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Osman Zekai Orhan (İstanbul Rumeli University/ TÜRKİYE)
Dr. Özlem Gökaş (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Philip Wilson (University of East Anglia/UK)
Dr. Ramazan Korkmaz (Maltepe University/ TÜRKİYE)
Dr. Serap Buyurgan (Başkent University/ TÜRKİYE)
Dr. Sıdika Akdeniz (Şirnak University/TÜRKİYE)
Dr. Südabe Salihova (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Şahin Ekber (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Taner Akçacı (Gaziantep University/ TÜRKİYE)
Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Zekai Özdemir (İstanbul University/ TÜRKİYE)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

SOSYAL DIŞLANMANIN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE BABACAN LİDERLİĞİN ARACI ROLÜ Berat ÇİÇEK & Kadir AKTAŞ	1-17
TÜRKİYE'DE SAYISAL MEZUNİYET ALANININ ERKEKSİLİĞİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA Aykut SİĞİN & Hakan SARIÇAM	18-36
EVLİ KADINLARIN KAYINVALİDELERİ İLE İLİŞKİLERİ VE AİLE UYUMLARI Aslı TUNCA & Emine DURMUŞ	37-52
İLETİŞİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIMLARI VE SOSYAL GİRİŞİMCİLİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ Mücahit Sami KÜÇÜKTIĞLI	53-70
POLİTİK EPİSTEMOLOJİDE EPİSTEMİK ADALETSİZLİK VE HİBRİT KÖTÜLÜK Yurdagül KILINÇ	71-94
DOĞRU YLA SEVABIN YANLIŞLA GÜNAHIN KESİŞTİĞİ NOKTADA AHLÂKÎ OLGUNLUK-DİNDARLIK İLİŞKİSİ Ali KOÇAK & Hasan KAYIKLIK	95-114
DİJİTAL FİNANSALLAŞMA KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN YENİ FİNANSAL İŞ MODELLERİ VE KRİPTO PARA PİYASALARI Zeynep KÜÇÜKKIRALI & Kerim Eser AVŞAR	115-138
KAZANÇ YÖNETİMİ İLE LİKİDİTE ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİST 30 UYGULAMASI Murat KARA	139-154
NIETZSCHE VE HEIDEGGER ANLAM ÜZERİNE: COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNE İLİŞKİN ÇIKARIMLAR Ozan BIÇAKCI	155-164
YENİ SÜPER KAHRAMANLAR: COVID-19 SÜRECİNDE GRAFİK TIPTA SAĞLIK ÇALIŞANLARININ TASVİRLERİ Kenan KOÇAK & Ebru Türk ÖZTOPAL	165-181
TÜRK BASININDA GERNİKA BOMBARDIMANI Uğur SERÇE	182-195
DOĞU AKDENİZ'DE BİZANS-HAÇLI ÇATIŞMASI (ANTAKYA ÖRNEĞİ) Fatma İNCE	196-210
BRİTANYA ADALARI'NIN TARİHİ COĞRAFYASI VE İLK HALKLARI Ahmet Melih AŞAN	211-227
JOSEPH BEUYS'UN 7000 MEŞE PROJESİNİN GREİMAS'IN GÖSTERGEBİLİM ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ Derya ŞAHİN & Kübra Nur ARAT	228-242

ARAŞTIRMA NOTU

İÇİMİZDEKİ CANAVARI EHLİLEŞTİRMEK: STEPHEN CRANE'NİN "CANAVAR" ADLI KISA ROMANININ EMPATİK BİR İNCELEMESİ Yeşim GÜRCİ	243-250
---	---------

TABLE of CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

THE EFFECT OF SOCIAL OSTRACISM ON PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: THE MEDIATING ROLE OF PATERNALISTIC LEADERSHIP Berat ÇİÇEK & Kadir AKTAŞ	1-17
A SOCIOLOGICAL STUDY ON THE MASCULINITY OF THE QUANTITATIVE GRADUATION FIELD IN TURKEY Aykut SİĞİN & Hakan SARIÇAM	18-36
RELATIONSHIPS OF MARRIED WOMEN WITH THEIR MOTHER-IN-LAWS AND FAMILY ADJUSTMENTS Aslı TUNCA & Emine DURMUŞ.....	37-52
INVESTIGATION OF SOCIAL MEDIA USAGE AND SOCIAL ENTREPRENEURSHIP CHARACTERISTICS OF COMMUNICATION FACULTY STUDENTS Mücahit Sami KÜÇÜKTIĞLI	53-70
EPISTEMIC INJUSTICE AND HYBRID EVIL IN POLITICAL EPISTEMOLOGY Yurdagül KILINÇ.....	71-94
THE RELATIONSHIP BETWEEN MORAL MATURITY AND RELIGIOSITY AT THE CROSSING POINT OF TRUTH-REWARD AND WRONG-SIN Ali KOÇAK & Hasan KAYIKLIK.....	95-114
NEW FINANCIAL BUSINESS MODELS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY AND CRYPTOCURRENCY MARKETS IN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF DIGITAL FINANCIALIZATION Zeynep KÜÇÜKKIRALI & Kerim Eser AVŞAR	115-138
RELATIONSHIP BETWEEN EARNING MANAGEMENT AND LIQUID RATIOS: BIST 30 IMPLEMENTATION Murat KARA.....	139-154
NIETZSCHE AND HEIDEGGER ON MEANING: INFERENCES FOR THE ERA OF THE COVID-19 PANDEMIC Ozan BIÇAKCI.....	155-164
NEW SUPERHEROES: THE REPRESENTATIONS OF THE HEALTHCARE PROFESSIONALS IN GRAPHIC MEDICINE DURING THE TIME OF Kenan KOÇAK & Ebru Türk ÖZTOPAL.....	165-181
THE BOMBING OF GERNIKA IN THE TURKISH PRESS Uğur SERÇE	182-195
BYZANTINE-CRUSADE CONFLICT IN THE EASTERN MEDITERRANEAN (ANTAKYA EXAMPLE) Fatma İNCE.....	196-210
THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF BRITISH ISLES AND ITS FIRST PEOPLE Ahmet Melih AŞAN	211-227
AN INVESTIGATION OF JOSEPH BEUY'S 7000 OAK PROJECT BY GREIMAS' SEMIOTIC ANALYSIS METHOD Derya ŞAHİN & Kübra Nur ARAT.....	228-242

REVIEW ARTICLE

TAMING THE MONSTER WITHIN US: AN EMPATHETIC READING OF STEPHEN CRANE'S "THE MONSTER" Yeşim GÜRCİ.....	243-250
---	---------

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

THE EFFECT OF SOCIAL OSTRACISM ON PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: THE MEDIATING ROLE OF PATERNALISTIC LEADERSHIP

Berat ÇİÇEK

Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi,
Sivil Havacılık Yüksekokulu,
berat.cicek@ozal.edu.tr,
 0000-0002-4584-5862

Kadir AKTAŞ

Dr., Milli Savunma Bakanlığı,
aktas0072@hotmail.com,
 0000-0002-1307-5402

Atıf / Citation: Çiçek, B. & Aktaş, K. (2022). The effect of social ostracism on psychological well-being: The mediating role of paternalistic leadership. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 1-17. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1064237>

 <https://doi.org/10.54282/inijoss.1064237>

Abstract

We have been encountering social ostracism incidents in business life due to gender, nationality, belief, and many different reasons recently. Under normal conditions, an employee spends an average of 8 hours a day at the workplace with his/her colleagues. Considering this fact, the negative effects of social ostracism on individuals make employees feel bad in the workplace. One of the most important factors affecting the organizational climate and psychological well-being is the leadership style. We will better understand how the paternalistic leadership style, which stands out with its supportive and helpful features, plays a role in reducing these negative outcomes. From this perspective, we've aimed to discover the effect of social ostracism in the workplace on psychological well-being and the role of paternalistic leadership in the relationship between ostracism and psychological well-being. For this purpose, we have conducted an online survey among service sector employees operating in the Central Anatolia Region. We have adopted the quantitative research method in the analysis of data obtained from 391 participants. In the analysis of the data, we've used the Structural Equation Modeling (SEM) approach. According to the findings, we have concluded that social ostracism in the workplace affects psychological well-being negatively, while paternalistic leadership mediates the relationship between ostracism and psychological well-being. In addition, it has been determined that social ostracism reduces the perception of paternalistic leadership perception.

Keywords: Social ostracism, Psychological well-being, Paternalistic leadership

SOSYAL DIŞLANMANIN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE BABACAN LİDERLİĞİN ARACI ROLÜ

Öz

Son dönemlerde iş hayatında cinsiyet, milliyet, inanç ve bir çok farklı nedene bağlı olarak gelişmekte olan sosyal dışlanma olaylarına kamuoyunda sıklıkla rastlanılmaktadır. Normal şartlar altında bir çalışan, iş arkadaşlarıyla birlikte günde ortalama 8 saatini işyerinde geçirmektedir. Bu gerçek göz önüne alındığında, sosyal dışlanmanın bireyler üzerindeki olumsuz etkileri, çalışanların işyerinde kendilerini kötü hissetmelerine neden olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Örgüt iklimini ve psikolojik iyi oluşu etkileyen en önemli faktörlerden biri liderlik tarzıdır. Destekleyici ve yardımcı özellikleriyle öne çıkan paternalist liderlik tarzının bu olumsuz sonuçların azaltılmasında nasıl bir rol oynadığını daha iyi anlamamıza sebep olacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle, bu çalışma ile işyerindeki dışlanmanın psikolojik iyi oluşa etkisi ve dışlanma ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide babacan liderliğin rolünün ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla İç Anadolu Bölgesi'nde faaliyette bulunan hizmet sektörü çalışanlarından oluşan örneklem ile online bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. 391 katılımcıdan elde edilen verilerin analizinde nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Verilerin analizinde ise Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yaklaşımından yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre işyerindeki dışlanmanın psikolojik iyi oluşu olumsuz etkilediği, babacan liderliğin ise dışlanma-psikolojik iyi oluş ilişkisine aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca işyerindeki sosyal dışlanmanın babacan liderlik algısını azalttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal dışlanma, Psikolojik iyi oluş, Babacan liderlik

INTRODUCTION

Man is a social being by his very nature. Therefore, it is inevitable for a person to communicate and cooperate with other individuals in order to survive. However, some negative behaviors such as social ostracism may cause some negative behaviors in employees, from unproductive work to leaving the job. In the literature review, we can see that social ostracism, the application of which goes back to the beginning of social life (Solak and Tek Özel, 2019), continues to increase in severity due to immigration, unemployment, inequality and similar problems that increase with the shrinkage of the global economy (Şahin, 2009; Berkman and Kumaş, 2021).

Psychological well-being is a person's psychological and physical well-being. It is becoming increasingly difficult for people in our era who are exposed to a lifestyle influenced by harsh competition, quick change, and escalating crises to maintain their psychological well-being. The contribution of psychological well-being, which has important qualities such as self-acceptance, establishing positive relationships with others, providing environmental control, life goals and personal development (Sezer, 2013), to positive organizational behaviors is better understood day by day. Due to the impact of this concept on corporate working life, we can see that it has been extensively studied with different variables recently (Telef, Uzman, & Ergün, 2013; Deniz, Erus, & Büyükcebeci, 2017; Akdoğan & Polatçı, 2013). Therefore, we consider psychological well-being worth examining as it is one of the fundamental concepts that affect organizational behavior. The phenomenon of social ostracism caused by increasing violence in our age, the factors that cause psychological distress as a result of this and organizational outputs, and the mediating role of the paternalistic leadership style, which takes its basic philosophy and application method from the Far East culture, and how this changes the outcomes that negatively affect the organization and individuals are the main themes and problems of this study.

Under normal conditions, an employee spends an average of 8 hours a day at the workplace with their colleagues. Considering this fact, the negative effects of social ostracism on individuals make employees feel bad in the workplace. Leadership style is one of the most critical factors affecting the organizational climate (Hocaniyazov, 2008; Reed, 2004). We will better understand how the paternalistic leadership style (Köksal, 2011; Şendoğdu & Erdirenelebi, 2014), which stands out with its supportive and helpful features, plays a role in reducing these negative outcomes.

In the literature review, we've discovered that there is no similar study in the field examining the variables of social ostracism, psychological well-being, and paternalistic leadership together. Therefore, we think this research will fill a significant gap in the field. For this purpose, we've examined the effects of social ostracism that employees are exposed to in their workplaces on their happiness and psychological well-being and how paternalistic leadership style plays a role in these negative effects. In this study, we have conducted quantitative research based on a causal screening design that examines all three variables together. In the research, we analyzed the data collected from the employees across Turkey by the online survey method. We expect this research to make significant contributions to the organizational behavior literature.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK AND HYPOTHESES

1.1. Social Ostracism

Social ostracism was initially conceptualized in the 1960s in France. According to Klanfer (1965), politicians, activists, civil servants, journalists, and academics have vaguely and ideologically referred to the poor as "outcasts". However, it was not until the 1980s economic crisis that the outcast story became widely accepted. The origin of the term is usually attributed to René Lenoir (1974), the French Minister of Foreign Affairs. Lenoir stated that "the outcast" corresponds to one-tenth of the country's population, and these groups are; mentally and physically disabled, suicidal people, sick/disabled elderly, abused children, drug addicts, convicts, single parents, troubled families, marginalized, asocial people and other social maladjustments. When the successive social and political crises erupted in France in the 1980s, practices of social ostracism became increasingly common, resulting in the emergence of more and more disadvantaged groups. This situation has caused the concept of social ostracism to be constantly redefined and widely expressed to include new social groups and problems (Silver, 1994).

A practice called "Ostrakismos" in the 5th century B.C. in Athens is cited as a reference to the emergence of the concept of social ostracism. During the winter period, the citizens of Athens gather in the agora and write names on the pieces of pottery they call ostraka and deliver them to the members of the high court. Athenian citizens whose names are reported as more than a certain number (complained/causing unrest) are provided to leave the city safely, and these people are not allowed to return to Athens for 5-10 years (Solak and Tek Özel, 2019). In the literature, this practice is mentioned as the first examples of exclusion or expulsion from society for that period. Social media is widely used today. As a result of this, the concept of social ostracism has evolved into a deeper dimension and is conceptualized as "cyber ostracism" and is used to express "the feeling of being ignored or excluded on social media" (Williams, Cheung, & Choi, 2000).

As a concept, social ostracism is the process of systematically denying the rights of entitled people/groups to resources and services and denying their right to participate in social activities on equal terms in the economic, social, cultural, or political fields (Khan, 2012). This process systematically exposes certain groups to discrimination based on their ethnic origin, race, religion, gender, age, disability, health, immigration status, or place of residence. As a result, these groups are put in an unfavorable condition; that's to say, they lose their advantages. Social ostracism may occur in official institutions, education systems, and health systems, as well as in social structures such as daily home life (DFID, 2005). In terms of expressing a systematic process, the concept of social ostracism is a dynamic concept rather than a static one (Çakır, 2002). In short, social ostracism is a comprehensive concept beyond poverty, which is used to express all individuals who cannot integrate into society (Şahin, 2010). From a general point of view, phenomena such as unemployment, inequality, and poverty are the phenomena that exist in almost every society and prevent people from integrating into society. However, based on these facts, it is not correct to accept every person/group who is unemployed, poor, or exposed to inequality as a socially excluded individual/group at all times and in any situation (Çakır, 2002). According to Khan (2012), for this negative process to be characterized as social ostracism, it must also be operated systematically.

Levitas (1998) discovered three main variables in his study of social ostracism. First, poverty, which prevents access to materials, is the main factor of social ostracism. According to this approach, as people become poorer, they cannot do their regular things and become isolated from society. Secondly, being able to get a job with a financial return is an important factor in getting rid of social ostracism and integration into the community. In this case, finding a job will facilitate access to resources and a social environment. The third group is the factors originating from the attitudes and behaviors that are accepted as low level by the society (Levitas et al., 2007). We can encounter social ostracism in all areas of society, as well as in working life. However, it is expected that having a job and the opportunity to work will reduce social ostracism because working is seen as a mechanism that allows the individual to get rid of poverty while at the same time developing social relations with other employees (Çiçek, 2020).

1.2. Psychological Well-Being Concept

Bradburn and Noll (1969) defined psychological well-being as "happiness" or "good mental health". Psychological well-being is defined as having more pleasant emotions than negative emotions, according to another definition (Keyes, 1998). There are two psychological approaches conceptualized to explain psychological well-being. According to the hedonic view, which is the first of these, well-being is equivalent to happiness and is expressed as the presence of pleasure and the absence of pain. According to the eudaimonic point of view, which is the other view, the concept of well-being expresses people's perception of success and how well they live according to their real selves (Çiçek & Almalı, 2020).

The psychological well-being concept primarily means that the health, psychology, and physiology of individuals are "good". In this respect, psychological well-being has an impact on organizational relationships, culture, communication, and, ultimately, performance. (Higgs & Dulewicz, 2014). Therefore, the psychological well-being concept has been studied in many ways

and is still being investigated. There are some examples of those studies; emotional labor and psychological well-being: perception of administrative support as a predictor (Ertürk, Kara and Güneş, 2016); investigating the psychological well-being and altruism in education and health workers (İşgör, 2017); the relationship between meaningful work and psychological well-being (Keleş, 2017). Many researchers believe that psychological well-being is a comprehensive concept that incorporates emotional, social, and functional aspects, but they disagree on which characteristics should be included (Zümbül, 2019).

In a study investigating the antecedents of psychological well-being, it's been determined that the level of happiness provided by some variables affects psychological well-being. These variables are; income level, social support, education level, stress level, values, demographic variables (Moe, 2012; Zümbül, 2019), autonomy, development, originality, meaningful life, and life struggle (Beydoğan Tangör & Curun, 2016), altruism, forgiveness, health, self-compassion, self-esteem, emotional intelligence, social skills, lifestyles, extraversion, locus of control, perception of success, cognitive coping skills, social interaction, social activities, and physical activities. (Cenkseven & Akbaş, 2007; Şahin et al., 2019). In a similar study, a positive relationship has been found between the perception of psychological well-being and benevolence, self-management and achievement values, while a negative relationship has been found between the values of power and tradition (Cohen & Shamai, 2010). In another study, it has been found that high psychological well-being and high self-efficacy perception are positively related (Salimirad & Srimathi, 2016). In a study carried out on teachers, it's been stated that a high level of psychological well-being has a positive effect on their positive thinking levels and performance (Ertürk et al., 2016). Seligman (1999), who conducts research in the field of psychology, has stated that positive qualities in psychology should be identified through standard focus methods, and psychology should be structured around these positive traits to ensure psychological well-being. (Higgs & Dulewicz, 2014: 719).

In many studies, it has been determined that there is a statistically negative relationship between social ostracism in the workplace and psychological well-being (Yakut & Yakut, 2018; Erkoç & Güngör, 2019). Social ostracism has some negative effects on employees accordingly. Unproductive work (Zhao, Peng & Sheard, 2013; Haq, 2014), a decrease in organizational identification and organizational citizenship behaviors (Wu, Liu, Kwan & Lee, 2016), feelings of depression, loneliness, and inadequacy (Büyükcebeci & Deniz, 2017), stress and anxiety disorder, loss of self-esteem (Çakır, 2002: 99; Haq, 2014: 1317), negative effects of the basic factors that make up the personality (openness, responsibility, extraversion, compatibility, and emotional balance), an increase in turnover intention (Haq, 2014), the development of the sense of burnout (Sulea et al., 2012), the increase in workplace bullying and organizational cynicism (Uysal, 2019) can be given as examples of these negative effects. We've developed the following hypothesis to test based on these researches.

H1: Social ostracism in the workplace affects the psychological well-being of employees negatively.

1.3. Paternalistic Leadership

Although the leadership concept is universal and transcends international borders, the way it is conceptualized, implemented and practiced varies greatly depending on regional and cultural considerations. (Farh & Cheng, 2000). In fact, Hofstede divided people's behavior into four categories based on cultural and regional differences (individualism/collectivism, power gap, uncertainty avoidance, and masculinity/femininity). The existence of such a difference is also supported by this classification (Koçel, 2014). The paternalistic leadership concept emerged as a result of the effects of these regional and cultural differences on behaviors (Köksal, 2011). The concept used as "paternalism" in English comes from the Latin word "pater" (Aktan, 2021).

Scholars define paternalistic leadership as a leadership style that combines strong discipline and authority in an atmosphere of benevolence and honesty (Farh & Cheng, 2000). The essential concepts of paternal leadership, according to Chao (1995), are founded on Confucian teachings that instruct employees to offer allegiance and respect to the leader in exchange for the employer's authority and guidance (Aycan, 2001).

Although the concept of paternalistic leadership, which emerged as a distinctive leadership character in the regions of China, India, and Taiwan, which is the center of Confucian teachings, is not called "paternalistic leadership," Robert Silin (1976) created the general structure in his study (Cheng et al., 2004). R. Silin used 100 hours of interviews with bosses, managers, and leaders in Taiwan over the course of a year to discover the significant traits of leaders specific to this region. According to the findings, a leadership style (moral/didactic leadership) has formed that keeps subordinates at a distance, does not reveal its intentions, and applies different control tactics (Farh & Cheng, 2000).

Some of the goals that are at the center of paternal leadership practices include creating a family atmosphere in the workplace, forming honest and individualized connections with subordinates, dealing with subordinates' non-work lives, loyalty expectations, and preserving authority (Gerçek, 2018). Paternalistic leadership, in this context, can be defined as a unique leadership technique that blends a rigid authoritarian leadership attitude with paternalism and compassion, resulting in a perfect balance of human-orientedness and authoritarianism. (Baykal, 2019; Çiçek, 2021). In this leadership approach, since the superior sees his subordinates as more inadequate than himself, he sees it as normal to intervene for his own good and to make decisions on his behalf (Saylık, 2017).

There are two types of paternalistic leadership styles that are most frequently mentioned in the literature: We can list them as 'self-interested' and 'well-intentioned' paternalistic leadership styles. The most distinguishing feature between these two styles is the motivational factors in directing the behaviors of the subordinates and superiors. While in the 'self-interested' style, the work is important, the well-being of the employee is prioritized in a 'well-intentioned' style (Aycan, 2001).

In the examination of the effects of paternalistic leadership, it is stated that this type of leadership is the right option for the Japanese workforce. So much so that this type of leadership has been positively associated with formal/informal career development, leader-member

interaction, and overall job satisfaction (Uhl-Bien et al., 1990). In a study conducted in China, helpfulness and morality, which are sub-dimensions of paternalistic leadership, were positively related to extra-task performance, while authoritarianism was negatively related (Chen et al., 2011).

In a study conducted by Aycan et al. (2000), it was discovered that most Asian countries, including Turkey, have a high level of paternalistic leadership. It has also been determined that there is a high power distance in these countries. In a study conducted by Sungur et al. (2019), it was stated that paternalistic leadership practices suitable for Turkish culture create a work environment where employees feel safe and supported by reducing the turnover intention and cynicism, which negatively affects the organizational atmosphere.

In their study, Çetin et al. (2017) have found that paternalistic leadership has a considerable impact on psychological well-being. In this study, the mediating role of paternalistic leadership in the effect of social ostracism on psychological well-being will be examined.

According to the findings made so far, employees who are subjected to social ostracism are in a poorer physical and psychological state than they should be. (Solak & Tek Özel, 2019). As a result, we've discovered that employees who are discriminated against have a weaker sense of belonging, self-esteem, and performance. (Karaman et al., 2020). On the other hand, it is understood that the paternalistic leadership style (Şendoğdu & Erdirençelebi, 2014), which stands out with its supportive and helpful behaviors towards subordinates, is negatively related to ostracism behaviors in the workplace. It is also revealed that paternalistic leadership behaviors are a significant predictor of the ostracism perception (Akgün et al. 2019). For this purpose, "the relationship between ostracism and psychological well-being in the workplace: Can Paternalistic leadership change the course? The following hypotheses developed for the question will be tested.

H2: Social ostracism in the workplace affects paternalistic leadership negatively.

The concept of psychological well-being, defined as "the ability to manage one's feeling of struggle in the face of life's difficulties." (Keyes, Shmotkin, & Ryff, 2002), is directly related to the happiness and business success of the employees (Zhang & Shi, 2017). However, it is a characteristic of the paternalistic leadership style to show unique and embracing attention to each subordinate for the well-being and welfare of his subordinates and their families. As a result of this, this style increases workplace passion and gratitude in employees (Bekmezci & Yıldız, 2019). In a study conducted by Hawass (2017), it's been found that the paternalistic leadership style is positively related to the happiness and psychological well-being of the employee. As a result, it's been stated that the individual abilities and performance of the employees increase. Based on these findings, we've developed the following hypothesis to be tested;

H3: Paternalistic leadership affects psychological well-being positively.

Many studies suggest that humans are born with a need for socialization critical to their psychological well-being and that when this need is not met, they suffer, and their health deteriorates. (Niu et al., 2018). A study that supports this hypothesis has discovered a strong negative relationship between organizational ostracism and psychological well-being. (Lau et al.,

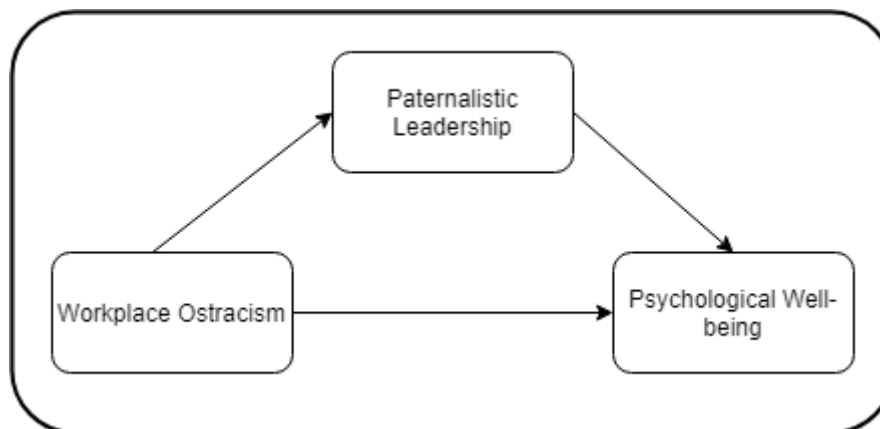
2009; O'Reilly et al., 2015). There has been no research on the mediation of paternalistic leadership style on the relationships between these two factors. However, previous research have found a negative relationship between paternalistic leadership style and social ostracism, while a positive relationship has been discovered between psychological well-being and paternalistic leadership style. The literature predicts that the paternalistic leadership style has a positive effect on psychological well-being while reducing the negative effects of social ostracism. From this point of view, the following hypothesis has been developed to be tested.

H4: Paternalistic leadership mediates the relationship between social ostracism and psychological well-being.

2. METHOD

In this study, we've aimed to discover the influence of social ostracism on psychological well-being and the function of paternalistic leadership in the relationship between social ostracism and psychological well-being. We've used quantitative research methods within the scope of the study. We've used the Structural Equation Modeling (SEM) approach in the analysis of the data collected by the survey technique. The main reason why we prefer the SEM approach is that SEM allows theoretical and empirical studies to be carried out on a statistically more advanced basis, and SEM approaches are more substantial than the regression approach in detecting the result of a mediating role consistently (Iacobucci et al., 2007). We have given the model we set up to test within the scope of the research in Figure 1.

Figure 1. Research Model

We've used Anderson and Gerbing's (1988) two-stage approach to assess the model shown in Figure 1, which consists of testing data and hypotheses. In this context, we've first set up the measurement model to test the goodness of fit and discriminant validity. We've then built the structural model to test the hypotheses. We have used the Mplus 8.4 (Muthén & Muthén, 2017) program to test the models we built. We've also used the SPSS 26 program for data scanning and normality tests.

2.1. Participants

The main universe of this study is service sector employees operating in the Central Anatolia Region. Since it is not possible to reach all employees in the main population, we've chosen the sampling method. For sampling, we've used the convenience sampling method. The main reason for choosing this method is that it provides great convenience to the researcher in terms of accessibility (Bryman, 2016). We've used the Power Analysis method for sample size calculation (Faul et al., 2007). In this context, we've used the G*Power v3.1.9.6 program to calculate the sample size based on statistical power. As a result of the analysis with a statistical power of 0.95, we've determined that the sample size should be 183 to obtain consistent results for our model. We've assessed the sample size as sufficient as 379 questionnaires are accepted as valid within the scope of the study.

We initially delivered the questionnaire prepared in the electronic environment to 800 employees. 391 of the employees participated in the survey (participation rate = 48.88%). However, we haven't taken 12 of the surveys into consideration as they have outliers. After examining the participant profiles according to the 379 questionnaires included in the evaluation, we've determined that 33.5% of the participants are female (n = 127), and 66.5% are male (n = 252). According to education level, 9.2% of the participants are primary school (n = 35), 60.7% high school (n = 230), 25.1% undergraduate (n = 95), 5% graduate (n = 19) graduates. The average age of the participants is 38.54.

2.2. Measurement Tools

Social Ostracism Scale: We've used the scale developed by Ferris et al. (2008) in order to measure social ostracism, the independent variable. The scale has 13 items in one dimension. The sample items of the scale we've used are: "Other employees exclude me" and "My information is not taken into account by the employees". The scale is in the 5-Likert type, and we've coded the scale ranges as "1 = Strongly Disagree" and "5 = Totally Agree". The scale was translated from English to Turkish using the parallel blind technique (Brislin 1980).

Psychological Well-Being Scale: We've used a one-dimensional scale to measure psychological well-being, the dependent variable. This scale was developed by Diener et al. (2009), and adapted into Turkish by Telef (2013), and it has 8 items. Sample items are: "I am capable and competent in activities that are important to me" and "I lead a purposeful and meaningful life". The 7-point Likert scale is coded as "1 = I totally disagree" and "7 = I totally agree".

Paternalistic Leadership Scale: We've used the scale developed by Aycan (2006) to measure paternalistic leadership, the mediating variable of the research. The scale has 10 items and one dimension. Sample items of the scale are as follows: "My manager treats his employees as a family members" and "My manager feels responsible for every employee just like a parent is responsible for their child". The scale is in 5-Likert type, and the scale intervals are coded as "1 = Never" and "5 = Always".

We've used Harman's (1960) one-factor test on the data to make sure there is no common method bias error in the study. The explained variance of the data analyzed under a single factor

without applying the rotation method is 21.8%. Since this value is well below the acceptable limit of 50%, we've concluded that there was no common method bias error in the study (Kline, 2016).

2.3. Results

2.3.1. Measurement Model

We have scanned the data in the SPSS 26 program prior to creating the measurement model. First, we have assigned averages to the missing values in the variables to fix the missing data. We have then tested the variables if they have a normal distribution. For this, we've checked for univariate and multivariate normality distributions. So, we've looked at the skewness and kurtosis values of each variable. We have seen that the kurtosis values for the variables are between -1.301-2.128, and the skewness values are between -2.180-1.911. Since these values are within limits recommended by Kline (2015), we have determined that the univariate normality criteria are met. We have used the Mardia (1970) coefficient for the multivariate normality distribution test. Raykov and Marcoulides (2008) have stated that for multivariate normality, the Mardia kurtosis coefficient should be smaller than the $p(p+2)$ equation. In this equation, p represents the number of variables. Since there are 31 observed variables in the study, we have determined the equation as 1023. We've measured the Mardia kurtosis value as 286.21. Since this value is less than 1023, we have seen that the multivariate normality distribution in the study is also within limits.

We've utilized the MPlus 8,4 program to create a measuring model to examine the construct validity and reliability of the scales (Anderson & Gerbing, 1988), as well as the concurrency and discriminant validity (Fornell & Larcker, 1981). Fornell and Larcker (1981) argued that before testing for a significant relationship in the structural model, the measurement model should be proven to have a sufficient level of validity and reliability. For this, scale items should have a factor load higher than 0.50, variance estimation values (AVE) should be higher than 0.50, composite reliability (C.R.) value should be greater than 0.60, and Cronbach's α value should be within acceptable limits. For this purpose, we observed that the goodness fit indices of the measurement model we established were within acceptable limits (Hu & Bentler, 1999) $\chi^2/df = 2.715$; RMSEA = 0.067; NFI = 0.905; TLI = 0.954; CFI = 0.967; SRMR = 0.059. The results of the concordance and discriminant validity, factor loadings, and reliability analysis of the scales are given in Table 1.

Table 1. Validity and Reliability Analysis Results

Variables	Items	Factor Load	AVE	CR	Alpha
Social Ostracism	W01	0,867	0,539	0,932	0,894
	W02	0,792			
	W03	0,595			
	W04	0,732			
	W05	0,577			
	W06	0,587			
	W07	0,842			
	W08	0,538			
	W09	0,662			
	W010	0,839			
	W012	0,822			

	W013	0,839			
Psychological Well-Being Scale	PW1	0,867	0,490	0,882	0,860
	PW2	0,693			
	PW3	0,748			
	PW4	0,591			
	PW5	0,561			
	PW6	0,578			
	PW7	0,867			
	PW8	0,618			
Paternalistic Leadership	PL1	0,860	0,647	0,947	0,906
	PL2	0,883			
	PL3	0,896			
	PL4	0,908			
	PL5	0,906			
	PL6	0,738			
	PL7	0,815			
	PL8	0,636			
	PL9	0,565			
	PL10	0,754			

Table 1 shows that all scale elements are more than 0.50. We haven't included item 11 in the study as it is below this value. Except for the psychological well-being scale, the AVE values of the scales are above the 0.50 threshold. Fornell and Larcker (1981) suggested that the C.R. value be controlled for the AVE value of the psychological well-being scale to be slightly below the 0.50 threshold. Accordingly, the researchers argued that scale items should not be removed in structures with a C.R. value above 0.70. From this point of view, we have continued the analysis without removing any item from the psychological well-being dimension. Apart from that, we've discovered that the scales are more reliable than the reliability limit, with all C.R. and Cronbach values greater than 0.70. We can observe that the measures' concordance validity and reliability are within acceptable limits based on these findings. For discriminant validity, the square root of the AVE values should be higher than the correlation value between the variables (Fornell & Larcker, 1981). Correlation between variables, square root of AVE values, mean and standard deviation values are given in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics

	Mean	SD	1	2	3
1. Paternalistic Leadership	3,861	,781	0,804		
2. Workplace Ostracism	2,418	1,032	-0,278**	0,734	
3. Psychological Well-being	4,744	,791	0,297**	-0,301**	0,700

**Significant at the 0,01 level; Bolded values are the square root of AVE, and off-diagonal elements are the correlations among the constructs.

According to the Fornell and Larcker (1981) criteria, there is no problem with discriminant validity between the variables, as shown in Table 2. Finally, we have checked whether there is a multi-connection problem in the study. For this purpose, We have used multiple linear regression analysis among the variables. We have determined that the VIF values are between 1,430 to 2,860 based on the findings of our regression analysis. We have concluded that there is no multicollinearity problem in the study based on these findings (Craney & Surles, 2002).

2.3.2. Structural Model

We have created a structural equation model to test the hypotheses we established in the research. We can observe that this model's fit indices are within acceptable limits (Hu and Bentler, 1999) $\chi^2 = 381.501(163)$, $\chi^2/df = 2.340$; RMSEA = 0.072; NFI = 0.902; TLI = 0.931; CFI = 0.940. The direct impact analysis results we have obtained as a result of the model are as in Table 3.

Table 3. Direct Impact Analysis Results

Hypotheses	Estimate ¹	S.E.	C.R.	p
H1: Workplace Ostracism → Psychological Well-being	-,301	,186	-4,084	,008
H2: Workplace Ostracism → Paternalistic Leadership	-,178	,235	-1,320	,001
H3: Paternalistic Leadership → Psychological Well-being	,275	,039	4,828	,000

¹Standardized Coefficients Given; S.E. = Standart Error; C.R. = Critical Ratio

When the relations in the developed structural equation model are examined, we find that social ostracism has a negative and significant effect on psychological well-being ($\beta = -0.301$; $p < 0.001$) and paternalistic leadership perception ($\beta = -0.178$; $p < 0.01$). We have also found that the perception of paternalistic leadership has a positive and significant effect on psychological well-being ($\beta = 0.275$; $p < 0.001$). According to these findings of the research, the hypotheses of "H1: Social ostracism affects psychological well-being negatively", "H2: Social ostracism affects paternalistic leadership negatively," and "H3: Fatherly leadership affects psychological well-being positively" have been supported.

We have followed the steps suggested by Baron & Kenny (1986) to test the mediation analyses in the model. We have used the bootstrap approach to perform the mediation analysis, which allows us to calculate the confidence interval for the population parameter. The bootstrap sample size has been set to 2000 in this study. Mediation analysis results are given in Table 4.

Table 4. Indirect Effect Analysis Results

Hypotheses	Direct Effect ¹	Direct Effect ²	Indirect Effect	Mediation Status
H4: WO → PL → PW	-0,349***	-0,301**	0,098*	Partial Mediation

¹Before Adding the Mediating Variable; ²After Adding the Mediating Variable; ³ns(not significant); ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

According to the H4 hypothesis, paternal leadership has as a mediator role between social ostracism and psychological well-being. When paternalistic leadership is included in the model, the negative effect of social ostracism on psychological well-being decreases and becomes meaningless, according to the findings. As a consequence of the bootstrap analysis, we have obtained a significant indirect effect coefficient. We have concluded that paternalistic leadership "partially mediates" the relationship between social ostracism and psychological well-being based on these findings, and we have accepted the hypothesis "H4: Paternalistic leadership mediates the relationship between social ostracism and psychological well-being".

DISCUSSION AND CONCLUSION

We have investigated the negative effects of social ostracism on the psychological well-being of employees and the mediating role of paternalistic leadership in this study. We have conducted an online survey with personnel from all around Central Anatolia for this aim.

The main purpose of this study is to try to fill a gap in the field with research aimed at eliminating the psychological and physical negative effects of "social ostracism" in the workplace, which has been heard frequently in public, through the mediating role of the paternalistic leadership style. The results of this study show that social ostracism in the workplace has a negative impact on employees' emotional well-being and job satisfaction, as well as their psychological well-being. Furthermore, social ostracism causes employees to develop negative attitudes such as despair, unhappiness, and violent behavior. In other words, the social ostracism of the employees in the workplace pushes them to psychological collapse. This study's finding also corresponds to findings from other studies in the literature (Fatima et al., 2021; Wu et al., 2011; Smith & Williams, 2004; Yakut & Yakut, 2018). As a result, social ostracism in the workplace negatively affects both the psychology and performance of the employees (Howard, Cogswell, and Smith, 2019).

Another finding of the study is that there is a negative relationship between workplace ostracism and paternalistic leadership perception. In this context, We believe that the supportive management style, which is one of the paternalistic leadership style behaviors, will reduce social ostracism. This finding is also consistent with some previous research findings (Akgün et al., 2019). The study has also discovered that paternalistic leadership perceptions in the workplace have a positive and significant impact on psychological well-being. We may remark that this outcome is similar to the findings of investigations carried out in the field (Özdemir, 2016; He et al., 2019; Nie & Lämsä, 2018; Çetin et al., 2017).

The study's final finding is that paternalistic leadership's negative impact on psychological well-being as a result of social ostracism at work diminishes and becomes meaningless. Furthermore, based on the findings of the bootstrap analysis, we've come to the conclusion that paternalistic leadership "partially mediates" the relationship between social ostracism and psychological well-being.

The following are suggestions we make to researchers, employees, organizations, and managers based on the findings of the research. The findings of the study reveal that social ostracism in the workplace has a negative impact on employees in a variety of ways, particularly in terms of performance. As a result, we believe that collaboration between employees, companies, and managers, as well as institutions and researchers, to perform more complete research on social ostracism will help raise awareness in this area. According to the results of the research, the power of the negative effect of paternalistic leadership practice on psychological well-being resulting from social ostracism in the workplace decreases and becomes meaningless. Considering the positive effects of the paternalistic leadership style on the employees, we consider that expanding the application area of this leadership style will contribute to a positive organizational climate.

This study has some limitations, just like any other study. First and foremost, as the variables of social ostracism, psychological well-being, and paternalistic leadership are all based on subjective judgments, we believe it is a limitation that the participants may have given biased responses. In addition, the online application of the survey form, which includes measurement tools, is another limitation. We consider that measurement errors can be eliminated significantly by the face-to-face application of the questionnaires. In similar research executed on hospital workers and teachers, there was a statistically significant negative relationship between psychological well-being and workplace ostracism (Yakut and Yakut, 2018; Kaynak and Oztuna, 2020).

We also offer some suggestions for future studies. Accordingly, we recommend that future studies use leadership styles as a mediating variable and examine the effect of social ostracism on job commitment, work dedication, and organizational identification. For instance, the effect of social ostracism on commitment at the workplace, the mediating role of innovative leadership, and the effect of social ostracism on employee engagement at work, the mediating role of charismatic leadership, as such studies can be applied.

Conflict of Interest Statement: The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Muş Alparslan University with the decision no. 30 dated 28.01.2021.

Author Contribution Rate: The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- Akdoğan, A., & Polatçı, S. (2013). Psikolojik sermayenin performans üzerindeki etkisinde iş aile yayılımı ve psikolojik iyi oluşun etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 273-294.
- Akgün, N., Özdemir, T., Yıldız, K., Cerit, Y., & Yılmaz, Ö. (2019). The relationship between school principals' paternalistic leadership behavior and the level of classroom teachers' organizational ostracism. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 8(3), 1088-1105.
- Aktan, C.C. (Ed.), (2021). *Paternalizm*. SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları, İzmir.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Aycan, Z. (2006). Paternalism towards conceptual refinement and operationalization, U. Kim, K. S. Yang & K.K. Hwang (Eds.), *Indigenous and cultural psychology* (pp.445-466). Springer Science + Business Media.
- Aycan, Z., Kanungo, R., Mendonca, M., Yu, K., Deller, J., Stahl, G., & Kurshid, A. (2000). Impact of culture on human resource management practices: A 10-country comparison. *Applied psychology*, 49(1), 192-221.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Baykal, E. (2019). Turkish type leadership: Sabri Ülker example. *The Journal of Social Science*, 3(6), 425-438. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.590000>
- Beydoğan Tangör, B., & Curun, F. (2016). Psikolojik iyi oluşun yordayıcıları olarak bireysel farklılıklar: Özgünlük, benlik saygısı ve sürekli kaygı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1-13.
- Brislin, R. W. (1980). *Translation and content analysis of oral and written materials*, in Berry, J. W. & Triandis H. C. (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology*, (389-444). Allyn & Bacon.
- Bryman, A. (2016). *Social research methods*. Oxford University Press.

- Büyükcebeci, A., & Deniz, M. (2017). Ergenlerde sosyal dışlanma, yalnızlık ve okul öznel iyi oluş: Empatik eğilimin aracılık rolü. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(3), 723-737.
- Cenkseven, F., & Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-65.
- Chen, X. P., Eberly, M. B., Chiang, T. J., Farh, J. L., & Cheng, B. S. (2011). Affective trust in chinese leaders: Linking paternalistic leadership to employee performance. *Journal of Management*, 40(3), 796-819.
- Cheng, B. S., Chou, L. F., Wu, T. Y., Huang, M. P., & Farh, J. L. (2004). Paternalistic leadership and subordinate responses: Establishing a leadership model in Chinese organizations. *Asian Journal of Social Psychology*, 7(1), 89-117.
- Cohen, A., & Shamai, O. (2010). The relationship between individual values, psychological well being and organizational commitment among Israeli police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 33(1), 30-51.
- Craney, T. A., & Surles, J. G. (2002). Model-dependent variance inflation factor cutoff values. *Quality Engineering*, 14(3), 391-403.
- Çakır, Ö. (2002). Sosyal dışlanma, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 83-104.
- Çetin, C., Toylan Vatansever, N., Çakırel Aydın, Ö., & Çakırel, Y. (2017). Paternalistic leadership and psychological well-being: The mediating role of meaningful work. *Fatih Sultan Mehmet Vakıf University (FSM) Scholarly Studies Journal of Humanities and Social Sciences*, 10, 81-113.
- Çiçek, B., & Almalı, V. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde kaygı öz-yeterlilik ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki: Özel Sektör ve kamu çalışanları karşılaştırması. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 241-260.
- Çiçek, B. (2020). Organizasyonları aşındırıcı unsurlar olarak sosyal dışlanma ve sanal kaytarma ilişkisi ve bu ilişkide etik iklimin rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 210-229.
- Çiçek, B. (2021). Agresif mizahın intikam niyetine etkisinde babacan liderliğin rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(30), 365-380.
- Deniz, M. E., Erus, S. M., & Büyükcebeci, A. (2017). Bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş ilişkisinde duygusal zekanın aracılık rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 17-31.
- Department for International Development (DFID). (2005, September 1). *Reducing poverty by tackling social ostracism*. Palace Street, <https://www2.ohchr.org/english/issues/development/docs/social-exclusion.pdf>Access
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., & Choi, D., (2009). New measures of well-being. *Social Indicators Research Series*, 39, 247-266. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2354-4_12
- Erkoç, B., & Güngör, F. (2019). Yalova halkının sosyal dışlanma algıları ile iyilik halleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 142-150. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.595483>
- Ertürk, A., Kara, S. B. K., & Güneş, D. Z. (2016). Duygusal emek ve psikolojik iyi oluş: Bir yordayıcı olarak yönetsel destek algısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1723-1744.
- Farh, J. L., & Cheng, B. S. (2000). A cultural analysis of paternalistic leadership in Chinese organizations. In *Management and organizations in the Chinese context*, (pp.84-127). Palgrave Macmillan.
- Fatima, T., Bilal, A. R., Imran, M. K., & Sarwar, A. (2021). Manifestations of workplace ostracism: an insight into academics' psychological well-being. *South Asian Journal of Business Studies*, <https://doi.org/10.1108/SAJBS-03-2019-0053>
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A. G., & Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39(2), 175-191.
- Ferris, D.L., Brown, D.J., Berry, J. W., & Lian, H. (2008). The Development and validation of the workplace ostracism scale. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1348-1366.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gerçek, M. (2018). Yöneticilerin babacan (paternalist) liderlik davranışlarının psikolojik sözleşme bağlamındaki beklentileri üzerindeki etkilerine yönelik bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 101-118.
- Haq, I. U. (2014, June). Workplace ostracism and job outcomes: Moderating effects of psychological capital. In *Human capital without borders. Knowledge and learning for quality of life: Proceedings of the management, knowledge and learning international conference (Vol. 2014)*, 1309-1323.

- Harman, H. H. (1960). *Modern factor analysis*. Univ. Of Chicago Press.
- Hawass, H. H. (2017). Employee feedback orientation: A paternalistic leadership perspective. *Management Research Review*, 40(12), 1238-1260.
- He, J., Zhang, H., & Morrison, A. M. (2019). The impacts of corporate social responsibility on organization citizenship behavior and task performance in hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(6), 2582-2598.
- Higgs, M., & Dulewicz, V. (2002). *Making sense of emotional intelligence* (2nd ed.), PreVisor UK Ltd.
- Hocaniyazov, A. (2008). *Ağırlama işletmelerinde örgütsel iklim ve liderlik*, [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Howard, M. C., Cogswell, J. E., & Smith, M. B. (2019). The antecedents and outcomes of workplace ostracism: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/apl0000453>
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Iacobucci, D., Saldanha, N., & Deng, X. (2007). A meditation on mediation: Evidence that structural equations models perform better than regressions. *Journal of Consumer Psychology*, 17(2), 139-153.
- İşgör İ. Y. (2017). Eğitim ve sağlık çalışanlarında psikolojik iyi oluş ve özgeciliğin incelenmesi. *Turkish Studies (Elektronik)*, 12(6), 423 - 438.
- Karaman, M., Yoldaş, A., & Kılıç, B. (2020). Örgütsel dışlanmanın iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 479-496. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.683115>
- Kaynak, K. Ö., & Oztuna, B. (2020). Bir üniversite hastanesinde sözleşmeli çalışanların psikolojik iyi oluş ve işyerinde dışlanma durumları arasındaki ilişki. *Third Sector Social Economic Review*, 55(4), 2499-2514.
- Keleş, H. N. (2017). Anlamlı iş ile psikolojik iyi oluş ilişkisi. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 154-167.
- Keyes, C. L. M. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 61(2), 121-140.
- Keyes, C. L., Shmotkin, D., & Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007-1022.
- Khan, S., (2012). *Topic Guide on social ostracism*. The Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th Ed.), The Guilford Press.
- Koçel, T. (2014). *İşletme yöneticiliği* (15.Baskı), Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Köksal, O. (2011). Bir kültürel liderlik paradoksu: Paternalizm. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 101-122.
- Lau, G., Moulds, M. L., & Richardson, R. (2009). Ostracism: How much it hurts depends on how you remember it. *Emotion*, 9(3), 430-434.
- Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd-Reichling, E., & Patsios, D. (2007). *The multi-dimensional analysis of social ostracism*. Department of Sociology and School for Social Policy Townsend Centre for the International Study of Poverty and Bristol Institute for Public Affairs University of Bristol.
- Mardia, K. V. (1970). Measures of multivariate skewness and kurtosis with applications. *Biometrika*, 57(3), 519-530.
- Moe, K., (2012). Factors influencing women's psychological well-being within a positive functioning framework. Theses and Dissertations--Educational, School, and Counseling Psychology, 3.
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (2017). *Mplus statistical analysis with latent variables user's guide* (8th Ed.), Los Angeles, CA.
- Nie, D., & Lämsä, A. M. (2018). Chinese immigrants'occupationalwell-being in Finland: The role ofpaternalisticleadership. *Leadership and Organization Development Journal*, 39(3), 340-352.
- O'Reilly, J., Robinson, S. L., Berdahl, J. L., & Banki, S. (2015). Is negative attention better than no attention? The comparative effects of ostracism and harassment at work. *Organization Science*, 26(3), 774-793.
- Özdemir, A. A. (2016). Çalışanların benlik yönelimlerinin liderlik ihtiyaçları ve psikolojik iyi oluş halleri üzerindeki rolü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 23-32.
- Raykov, T., & Marcoulides, G. A. (2008). *An introduction to applied multivariate analysis*. Routledge.

- Reed, G. E., (2004). Toxic leadership. *Military Review*, 84(4), 67-71
- Salimirad, F., & Srimathi, N. L. (2016). The relationship between psychological well-being and organizational commitment among the teachers in the city of Mysore. *International Journal of Psychology and Psychiatry*, 4(1), 27-35.
- Saylık, A. (2017). *Okul müdürlerinin paternalist (babacan) liderlik davranışları ile Hofstede'nin kültür boyutları arasındaki ilişki*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Sezer, F. (2013). Psikolojik iyi olma durumu üzerine etkili faktörler. *Education Sciences*, 8(4), 489-504.
- Silver, H., (1994). Social ostracism and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 1994, 531-578.
- Smith, A., & Williams, K.D. (2004). R U there? Ostracism by cell phone text messages. *Group Dynamics: Theory, research, and practice*, 8(4), 291-301.
- Solak, Ç., & Teközel, M. (2019). Sosyal dışlanma olgusu üzerine genel bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 293-315.
- Sulea, C., Filipescu, R., Horga, A., Ortan, C., & Fischmann, G. (2012). Interpersonal mistreatment at work and burnout among teachers. *Cognition, Brain, Behavior: An Interdisciplinary Journal*, 16(4), 553-570.
- Sungur, C., Özer, Ö., Saygılı, M., & Uğurluoğlu, Ö. (2019). Paternalistic leadership, organizational cynicism, and intention to quit one's job in nursing. *Hospital Topics*, 97(4), 139-147.
- Şahin, M., Baş, M., & Çelik, A. (2019). Öznel iyi oluş ve spor, *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*. 17(1), 23-31.
- Şahin, T. (2010). *Sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi*. Başbakanlık SYDGM Yayınları.
- Şendoğdu, A., & Erdirencelebi, M. (2014). Paternalist liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 253-274. <https://doi.org/10.30976/susead.302226>
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.
- Telef, B. B., Uzman, E., & Ergün, E. (2013). Öğretmen adaylarında psikolojik iyi oluş ve değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 8(12), 1297-1307.
- Uhl-Bien, M., Tierney, P. S., Graen, G. B., & Wakabayashi, M. (1990). Company paternalism and the hidden-investment process: Identification of the "right type" for line managers in leading Japanese organizations. *Group & Organization Studies*, 15(4), 414-430.
- Uysal, H. (2019). Örgütsel dışlanmanın çalışanlarda sinizm gelişimine etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 319-326.
- Williams, K. D., Cheung, C. K. T., & Choi, W. (2000). Cyberostracism: Effects of being ignored over the internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 748-762. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.5.748>
- Wu, C. H., Liu, J., Kwan, H. K., & Lee, C. (2016). Why and when workplace ostracism inhibits organizational citizenship behaviors: An organizational identification perspective, *Journal of Applied Psychology*, 101(3), 362-378.
- Wu, L.Z., Wei, L.Q., & Hui, C. (2011). Dispositional antecedents and consequences of workplace ostracism: An empirical examination. *Frontiers of Business Research in China*, 5(1), 23-44.
- Yakut, S., & Yakut, İ. (2018). Öğretmenlerde psikolojik iyi oluş ve işyerinde dışlanma ilişkisi. *Electronic Turkish Studies*, 13(18), 1357-1376.
- Zhao, H., Peng, Z. & Sheard, G. (2013). Workplace ostracism and hospitality employees' counterproductive work behaviors: The joint moderating effects of proactive personality and political skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 219-227.
- Zümbül, S. (2019). Öğretmen adaylarının psikolojik iyi oluş düzeylerinde bilinçli farkındalık ve affetmenin yordayıcı rolleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 20(1), 20-36.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

TÜRKİYE'DE SAYISAL MEZUNİYET ALANININ ERKEKSİLİĞİ ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Ayktut SİĞİN

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, aykutsgn@gmail.com

0000-0002-1197-552X

Hakan SARIÇAM

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, hakansaricam@gmail.com

0000-0002-8723-1199

Atıf / Citation: Sığın, A. & Sariçam, H. (2022).Türkiye'de sayısal mezuniyet alanının erkeksiliği üzerine sosyolojik bir araştırma. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 18-36.
<https://doi.org/10.54282/inijoss.1062689>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1062689>

Öz

Toplumsal cinsiyetin organik insan ilişkilerinden çok daha fazlasını etkilediği önkabulünden hareketle, bu çalışmada erkeksi davranışın sayısal, sözel, eşit ağırlık ve dil mezuniyet alanları ile olan ilişkisi saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca erkeksi davranışın cinsiyet, yaş aralığı, gelir düzeyi ve coğrafi bölge üzerinden farklılaşp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Bu amaçla, Kişisel Bilgi Formu ve Erkeksi Davranış Ölçeği (EDÖ) kullanılarak 327 katılımcıdan bilgi toplanmıştır. Çalışmanın bulguları göstermiştir ki erkeksi davranış mezuniyet alanına ve coğrafi bölgeye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. En fazla erkeksi davranış gösteren mezuniyet alanı sayısal iken en az erkeksi davranış gösteren mezuniyet alanı sözeldir. Diğer yandan, erkekler, kadınlardan daha fazla erkeksi davranış sergilemiş fakat kadınların da erkeksi davranış sergileme oranının yüksek olduğu görülmüştür. Coğrafi bölgeler üzerinden erkeksi davranışa bakıldığında; Doğu Anadolu bölgesinin en çok, Ege bölgesinin ise en az erkeksi davranış sergileyen bölge olduğu anlaşılmıştır. Erkeksi davranışın yaşa ve gelir düzeyine göre ise anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı, tüm grupların yüksek erkeksi davranış sergilediği görülmüştür. Çalışmanın sonunda, sayısal olanın erkeği/erkeksiliği, sözel olanın ise kadını/kadınsılığı çağrıştırdığı kalıpyargısının devam ettiği ve modern kapitalist toplumun rekabetçi ve artı değere yönlendiren yapısının araştırmada ele alınan değişkenlerden bağımsız olarak erkeksi davranışın yüksek olmasına yol açtığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, 21. yüzyıl (Türk) toplumunun görece daha demokratik, farklılıklara açık ve liberal atmosferinin erkeksi davranış üzerinde yeterince dönüştürücü bir etki göstermediği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Erkeksi davranış, Sayısal, Sözel, Eşit ağırlık

A SOCIOLOGICAL STUDY ON THE MASCULINITY OF THE QUANTITATIVE GRADUATION FIELD IN TURKEY

Abstract

Based on the assumption that gender affects much more than organic human relations, this study aims to understand the relationship of masculine behavior with quantitative, verbal, equally-weighted and language graduation fields. The study also investigates whether masculine behavior differs by sex, age, income level and geographical region. For this purpose, data were collected from 327 participants using the Personal Information Form and the Masculine Behavior Scale (MBS). The findings of the study showed that masculine behavior differed significantly according to graduation field and geographical region. The graduation field with the highest masculine behavior is quantitative, while the lowest one is verbal. On the other hand, men exhibited more masculine behavior than women, but women also displayed a high rate of masculine behavior. An analysis of masculine behavior according to geographical regions revealed that the Eastern Anatolia region exhibits the highest masculine behavior and the Aegean region the lowest. It was observed that masculine behavior did not differ significantly according to age and income level and all groups exhibited high masculine behavior. At the end of the study, it was made clear that the stereotype that the quantitative is associated with man/masculinity and the verbal with woman/femininity persists and the competitive and surplus value-oriented structure of the modern capitalist society causes masculine behavior to be high, regardless of the variables discussed in the research. Thus, it was understood that the relatively more democratic, accepting and liberal atmosphere of the 21st-century (Turkish) society does not have enough of a transformative effect on masculine behavior.

Keywords: Gender, Masculine behavior, Quantitative, Verbal, Equally-weighted

GİRİŞ

Cinsiyet, insanın dünyaya geldiğinde tanıdığı en temel ikiliklerden bir tanesidir. Çocuk “güzel” olanı “güzel olmayandan”, “güçlü” olanı “güçlü olmayandan”, “doğal” olanı “doğal olmayandan”, “normal” olanı “normal olmayandan”, siyahı beyazdan, bir harfi başka bir harften, bir sayıyı başka bir sayıdan ayırmaya başlamadan önce kadını erkekten/erkeği kadından ayırmaya başlar ya da ondan bu ayrımı yapması beklenir. Öyle ki, çocuktan annesinin kadın, babasının ise erkek olduğunu bilmesi ve bu “iki ayrı cinsiyete” karşı tutum ve davranışlarının ve onlardan beklentilerinin “farklı olması gerektiğini” öğrenmesi istenir. Aslında söz konusu olan bu tutum, davranış ve beklentiler cinsiyet kavramından çok daha fazlasını çağrıştıran bir başka kavramı akıllara getirir: toplumsal cinsiyet. Aynı zamanda “biyolojik cinsiyet” olarak da bilinen cinsiyet kavramı bireyin kromozomları, gonadları, hormonları ve üreme organlarıyla yakından alakalıyken toplumsal cinsiyet kavramı, çoğunlukla bu biyolojik farklılıkların üzerine inşa edilen toplumsal süreçlere işaret eder. Buradan hareketle denilebilir ki, çocuğun biyolojik cinsiyeti, aslında o daha dünyaya gelmeden önce hayatının ilk evresine dair birçok şeyi belirlemiştir. Adı, giyeceği kıyafetlerin rengi, oynayacağı oyuncaklar vb. çocuğun cinsiyeti doğrultusunda seçilmiştir.

Toplumsal cinsiyetin etkilediği noktalar elbette yalnızca hayatın ilk evresinden ibaret değildir. Öyle ki, (toplumsal) cinsiyetin, bireyin bütün yaşamını etkileyen en önemli etkenlerden bir tanesi olduğunu söylemek abartı olmaz. Az önceki örnekten devam edilecek olursa, çocuğun eğitim kurumuyla tanıştıktan sonra sınıfında ve okulunda kurduğu ilişkilerin yapısı (arkadaşlık/karşı cins ilişkisi) ve niceliği (genellikle aynı cinsten arkadaşlıkların, karşı cinsten arkadaşlıklardan fazla olması), hatta sınıf içi oturma düzeni gibi konular, toplumun cinsiyet üzerinden kurduğu normlar tarafından büyük ölçüde etkilenmektedir. Ergenlik dönemiyle birlikte toplumsal cinsiyet rolleri daha da belirginleşmeye ve yönlendiriciliğini artırmaya başlar.

Ergen, yeni arkadaşlıklar yerine romantik ilişkiler kurabileceği kimseleri incelemeye başlar. Olgunluk dönemindeyse birey şayet evlenmişse yine toplumun cinsiyet temelinde yapılandığı roller ekseninde hareket etmeye devam eder: Toplumun evli erkekten ve evli kadından farklı beklentileri vardır. Birey şayet evlenmemişse toplumsal cinsiyetin etkileri yine kendini belli eder. Geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına göre, söz konusu birey erkeğe “evinin erkeği” olup “eve ekmek getirmesi”, kadınsa “çocuklarının anası” olup onlarla ilgilenmesi beklenebilir. Aslına bakılacak olursa, cinsiyet birçok kültürde ölümden sonrasını bile etkilemektedir. Örneğin, Musevi inancına göre, ölen bir kadınla yine bir kadının, ölen bir erkekle ise yine bir erkeğin ilgilenmesi gerekmektedir (Uzell, 2018). Çoğaltılabilecek bu örnekler göstermektedir ki (toplumsal) cinsiyet, insan ilişkilerini düzenleyen en önemli unsurlardan bir tanesidir.

Diğer yandan, toplumsal cinsiyetin organik insan ilişkilerinden çok daha fazlasını şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Örneğin, sanayi devriminden sonra insanın temel yaşam alanı olmaya başlayan kent, yüzeysel olarak incelendiğinde herhangi bir toplumsal cinsiyet çağrışımı yapmayabilir ancak süreç sosyolojik olarak analiz edildiğinde görülecektir ki kentsel mekân, aslında toplumsal cinsiyetlendirilmiş mekândır. Örneğin, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpyargıları üzerinden yapılan bir ayırmda kamusal alan içerisinde “eve ekmek getiren erkek” ön plana çıkarken özel alan daha çok “ev işleriyle ilgilenen kadını” çağrıştırmaktadır. Mekân üzerinden verilebilecek daha farklı bir örneğe cadde aydınlatması gibi “basit” bir mesele etrafında şekillenebilir. Yeterince iyi aydınlatılmamış bir cadde, akşam saatlerinde bir kadın için, bir erkek için olduğundan daha tehlikeli olabilir ve bu, kadının söz konusu saatlerde hareket özgürlüğünü kısıtlayabilir. Bu örneğin feminist bir pencereden okumasıyla kentin ataerkil dizaynının kadını kamusal alandan özel alana doğru çekmeye yönelik bir işlev gösterdiği anlaşılabilir.

İş ve meslekler, toplumsal cinsiyetin ciddi şekilde hissedildiği diğer bir alandır. Bu bağlamda, toplum tarafından kimi meslekleri kadınların tercih etmesi daha uygun karşılanırken kimi meslekleri de erkeklerin icra etmesi daha uygun görülmektedir. Yine geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına bağlı olarak örneğin; sekreterlik, hemşirelik, öğretmenlik (özellikle okul öncesi öğretmenliği) gibi ilgi ve bakım gerektiren meslekler kadınlarla özdeşleştirilirken mühendislik, şoförlük, itfaiyecilik gibi bir cihaz/araç kullanmayı gerektiren meslekler erkeklerle özdeşleştirilmektedir.

Benzer şekilde spordan da birtakım örnekler verilebilir. Araştırmalar göstermiştir ki spor, erkeklerin, kadınlara kıyasla daha aktif olarak katılmaya teşvik edildiği toplumsal cinsiyetlendirilmiş aktiviteler ve toplumsal bağlamlardır. Öyle ki, sporun fiziksel hâkimiyet, saldırganlık ve rekabetçilik üzerinden bir tür aktif (heteroseksüel) erkek kimliğini telkin edip onu yeniden üreten ve kutsayan bir kurum olarak varlık gösterdiği öne sürülebilir (Sociology, 2021). Bunun yanı sıra, kimi sporlar erkek sporu olarak addedilirken kimi sporlar kadın sporu olarak görülmektedir. Futbol, basketbol, güreş gibi sporlar erkekle; tenis ve voleybol gibi sporlar ise kadınla anılmaktadır.

Öte yandan, değişen toplumsal dinamiklerle birlikte, geleneksel toplumsal cinsiyet algıları yapı sökümü ve dönüşümü uğramaktadır. Kadın hemşireler hâlâ sayıca fazla olmasına rağmen erkek hemşireler de günümüzde sağlık kurumlarında hizmet vermektedir. Hâlâ büyük ölçüde

“kadın mesleği” olarak görülmesine rağmen erkek öğretmenler de azımsanmayacak sayıdadır. Trafikteki kadın şoförlerin sayısı günden güne artarken kadın mühendisler ve tamirciler de her geçen gün ağır sanayi piyasasında mesleğini sergilemektedir. “Kadın futbolu” ve “Kadınlar Basketbol Süper Ligi” gibi kavramlar günümüzde sık sık duyulmakta, erkek voleybol branşı birçok olimpiik komite tarafından resmi olarak tanınmaktadır. Tüm bu örnekler üzerinden görülebileceği üzere toplumsal cinsiyet, organik insan ilişkilerine olduğu kadar inorganik insan faaliyetlerinin düzenlenmesine de etki etmektedir.

İnsanların (özellikle öğrencilik yıllarında) sıkça karşılaştıkları bir diğer ikilik “sayısalcı/sözelci” ayrımıdır. Özellikle Amerikalı psikolog Howard Gardner’ın çoklu zekâ kuramıyla gündeme gelen farklı zekâ türlerinden ikisi olan sözel zekâ ve matematiksel/mantıksal zekâ, başlıca pedagojik referans noktalarından olmuştur. Türkiye’de uzunca bir dönem 10. sınıfta yapılan alan tercihi, Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik’in Resmî Gazete’nin 2 Eylül 2020 tarihli sayısında (T.C. Resmî Gazete, 2020) yayımlanmasıyla birlikte 9. sınıfa çekilmiştir. Türkiye’nin mevcut eğitim sistemi içerisinde gelecekte yapılacak mesleğe yönelik atılan en somut adımlardan bir tanesi olan alan seçimi, devamında gelecek üniversite bölüm tercihi ve meslek tercihi için önemli bir öncüdür. Türkiye’deki lise öğrencilerinin tercih yapabilecekleri dallar, sayısal (MF-matematik/fen) ve sözel (TS-Türkçe-sosyal bilgiler) alanlarının dışında eşit ağırlık (TM-Türkçe-matematik) ve dil alanlarını da kapsamaktadır. Eşit ağırlık alanında sayısal ve sözel alanlarına eşit yoğunlukta önem verilmeye çalışılırken dil alanında yabancı dil eğitimi ön plana çıkmaktadır. Yapılacak alan seçimi, bireyin geleceğini şekillendirecek temel dönüm noktalarından bir tanesi olduğu için hem öğrenciler ve velileri hem de eğitimciler ve akademisyenler tarafından çokça kafa yorulan bir konu olagelmıştır.

Öyle ki, üniversite tercihlerinde bölüm tercihleri genelde öğrencinin lisede seçtiği alan doğrultusunda yapılmakta ve üniversite içerisindeki dağılım bu tarz bir ayrıma dayanmaktadır: Sayısal zekâsı daha kuvvetli olan öğrenci genellikle fen bilimlerine yönelirken sözel zekâsı daha kuvvetli olan öğrenci sosyal bilimlere yönelmektedir. Bu yaklaşım da akıllara bir başka ayrımı getirmektedir: “Sert” fen bilimlerinin “daha erkeksi”, “yumuşak” sosyal bilimlerin ise “daha kadınsı” olduğu algısını. Tüm bu süreç geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına bakılarak yorumlanırsa mühendislik gibi yoğun analitik düşünce gerektiren bölümlerin çoğunlukla erkekler, görsel iletişim gibi sosyal anlamda aktif olmayı gerektiren bölümlerin ise çoğunlukla kadınlar tarafından tercih edilmesi “gerektiği” anlaşılmaktadır. Ancak üniversite oluşumu yukarıda yapılan basit ayrımdan çok daha kapsamlı ve karmaşık bir yapıyı bünyesine almaktadır ve değişen toplumsal cinsiyet dinamikleriyle birlikte “mesleklerin toplumsal cinsiyeti” bulanıklaşmıştır.

1. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı; kariyer tercihini sayısal, sözel, eşit ağırlık ve dil alanına göre yapmış öğrenci ve mezunların erkeksi davranış puanlarını karşılaştırmak ve böylelikle bu alanların toplumsal cinsiyet dinamiklerinden ne şekilde etkilendiğini anlamaya çalışmaktır. Çalışmada erkeksi davranış puanlarının cinsiyet, yaş aralığı, gelir düzeyi ve coğrafi bölge değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap

aranmıştır:

1. Erkeksi davranış puanı mezuniyet alanına göre farklılaşmakta mıdır?
2. Erkeksi davranış puanı cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
3. Erkeksi davranış puanı yaş aralığına göre farklılaşmakta mıdır?
4. Erkeksi davranış puanı gelir düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
5. Erkeksi davranış puanı coğrafi bölgeye göre farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

Tarama modellerinden nedensel karşılaştırma tekniği kullanılarak yürütülen bu çalışma, pozitivist paradigma ışığında gerçekleştirilmiştir. Nedensel karşılaştırma (casual-comparative) araştırmaları, insan grupları arasındaki farklılıkların nedenlerini ve sonuçlarını koşullar ve katılımcılar üzerinde herhangi bir müdahale olmaksızın belirlemeyi amaçlar (Büyüköztürk vd., 2008). Bu çalışmada erkeksi davranışın mezuniyet alanı, cinsiyet, yaş aralığı, gelir düzeyi ve coğrafi bölgeye göre bir karşılaştırması yapılmıştır.

3. ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın çalışma grubunu 2021 yılında basit tesadüfi/rastgele örnekleme ile belirlenmiş farklı yaş kategorilerinden 327 yetişkin birey oluşturmaktadır. Katılımcıların 239'u (%73,1) cinsiyetini kadın olarak, 84'ü (%25,7) erkek olarak belirtmiş, 4 tanesi ise belirtmek istememiştir. Çalışma grubunun 251'ini beliren yetişkin, 55'ini genç yetişkin ve 21'ini de orta yetişkin oluşturmaktadır. Katılımcılar, Türkiye'nin İç Anadolu bölgesinde farklı üniversitelerde okuyan ya da buralardan mezun olmuş fakat farklı coğrafi bölgelerde yaşayan; lise mezuniyet alanı sayısal, sözel, eşit ağırlık ve dil olan yetişkinlerdir. Bu bölgede yaklaşık 1.200.000 üniversite öğrencisi ve mezunu olduğu farz edildiğinde %95 güven aralığı, %6 marj (tolerans) hatası ile 267 kişiye ulaşmanın örneklem olarak yeterli olacağı bulgusuna ulaşılmıştır (Calculator.net, 2022). Basit tesadüfi örneklemede tüm birimlerin örnekleme seçilme olasılığı eşit olduğundan ve veriler sanal ortamda toplandığından kadın-erkek sayılarında herhangi bir müdahale söz konusu değildir. Ayrıca veri toplanılan yüksek okul/fakültelerde kadın nüfusun fazla olması çalışmadaki kadın-erkek oranındaki dengesizliğin bir başka nedenidir. Diğer yandan, çalışmanın çıkış noktası lise mezuniyet alanına göre erkeksiliğin farklılaşmasına vurgu yapmak olduğundan; kadın ve erkeklerin erkeksiliği üzerinden sayısal bir karşılaştırma yapma amacı güdülmediğinden kadın/erkek oranlarına dikkat edilmemiştir.

4. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada veri toplamak için Kişisel Bilgi Formu ve Erkeksi Davranış Ölçeğinden yararlanılmıştır. Kişisel Bilgi Formunda katılımcılara cinsiyet, yaş aralığı, gelir düzeyi, coğrafi bölge, mezuniyet alanı ve fakülte seçenekleri yöneltmiştir.

Erkeksi Davranış Ölçeği (EDÖ): Yetişkinlerin erkekliğe yüklenmiş duygu, davranış ve

özelliklere ne derece sahip olduğunu ölçmek için Snell (1989) tarafından geliştirilen Erkeksi Davranış Ölçeği, 20 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Birinci alt boyut olan “Başarıya Adanma” için örnek madde “İş başarısı için yapmam gereken ne varsa yaparım”; ikinci alt boyut olan “Kısıtlı Duygusallık” için örnek madde “Hislerimi ve duygularımı genellikle başkalarıyla tartışmam”; üçüncü alt boyut olan “Kısıtlanmış Sevgi” için örnek madde “Başkalarına, onlara karşı hissettiğim aşk ve sevgi hislerimden genellikle bahsetmem”; dördüncü alt boyut olan “Abartılı Özgüven ve Kontrol” için örnek madde ise “Kimseden emir (veya tavsiye) almam” şeklindedir. Sarıçam ve Sığın (2020) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek bu çalışma kapsamında “1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum” arasında 5’li Likert tipi olarak puanlanmıştır. Ölçekten elde edilebilecek puanlar 20 ile 100 arasında değişmektedir. Artan puanlar erkeksi davranışın arttığını göstermektedir. Doğrulamalı Faktör Analizi sonucu ölçeğin uyum iyiliği değerleri $\chi^2/sd=2.56$, RMSEA=.072, CFI=.92, GFI=.90, IFI=.92, NNFI=.90 ve SRMR=.072 şeklinde hesaplanmıştır. Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı Başarıya Adanma alt boyutu için $\alpha=.84$; Kısıtlı Duygusallık alt boyutu için $\alpha=.77$; Kısıtlanmış Sevgi alt boyutu için $\alpha=.80$; Abartılı Özgüven ve Kontrol alt boyutu için $\alpha=.73$ ve ölçeğin bütünü için $\alpha=.81$ olarak tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında ölçeğin bütünü için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı $\alpha=.83$ olarak hesaplanmıştır.

5. UYGULAMA

Araştırmacılar çalışma öncesinde ilgili alanyazını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek bir çalışma konusu belirlemiş ve bu doğrultuda araştırmanın soruları oluşturulmuştur. Araştırma sorularına cevap bulmak için değişkenlere ait bir form oluşturulmuş ve gerekli izinler için başvuru yapılmıştır. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler E-60263016-050.06.04-55731 sayılı 53 nolu karar ile etik kurul izni alınmıştır. Veriler, COVID-19 küresel salgın kısıtlamalarından dolayı dijital olarak toplanmak zorunda kalındığından uygulama formu Google Formlar üzerinden sanal ortamda oluşturulmuş ve elde edilen bağlantı sosyal medya platformlarında kişilerle paylaşılmıştır. Aynı uzantı üzerinden Excel çıktısı olarak elde edilen veriler, SPSS ortamına aktarılmıştır. Analizlere geçilmeden önce uç değerler atılmış ve verilerin normallik sınaması yapılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerleri literatürde kabul edilen değerler arasında olduğundan normal dağılım sergileyen verilere parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Önem düzeyi olarak $p < .05$ (%95) esas alınmıştır.

6. BULGULAR

6.1. Mezuniyet Alanına Göre Erkeksi Davranış Puanlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların erkeksi davranış puanlarının lise mezuniyet alanlarının karşılaştırılmasına ilişkin normal dağılım sergileyen verilere tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmış olup sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Erkeksi Davranış Puanlarının Mezuniyet Alanına Göre ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
	Gruplar arası	24435.892	3	8145.297	77.799**	.00
Erkeksi Davranış	Gruplar içi	33817.246	323	104.697		
	Toplam	58253.138	326			

**p<.01

Tablo 1’de erkeksi davranış puanları mezuniyet alanına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F_{(3-326)}=77.799$, $p<.01$). Bu farklılaşmanın hangi alanlar arasında kaynaklandığını saptamak için LCD Post Hoc testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Mezuniyet Alanına Göre Erkeksi Davranış Puanlarının Karşılaştırılmasına Ait LCD Post Hoc Sonuçları

Mezuniyet Alanı	N	$\bar{x}$	Ss	p
1. Sayısal	122	76.94	12.31	
2. Sözel	65	53.35	5.42	1 > 2**, 3**, 4**
3. Eşit ağırlık	126	65.48	10.25	3 > 2**
4. Dil	14	65.79	5.98	4 > 2**
Toplam	327	67.36	13.37	

**p<.01

Tablo 2 incelendiğinde sayısal alan mezunlarının erkeksi davranış toplam puan ortalamaları ($\bar{x}=76.94$), sözel alan ($\bar{x}=53.35$), eşit ağırlık alanı ($\bar{x}=65.48$) ve dil alanı ($\bar{x}=65.79$) toplam puan ortalamalarından $p<.01$ güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha fazladır. Benzer şekilde eşit ağırlık ve dil alan mezunlarının erkeksi davranış toplam puan ortalamaları sözel alan mezunlarının toplam puan ortalamasından $p<.01$ güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha fazladır.

6.2. Cinsiyete Göre Erkeksi Davranışın Karşılaştırılması

Erkeksi davranış toplam puan ortalamasına göre yapılan analizde normal dağılım sergileyen verilere katılımcıların erkeksi davranış puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız örneklem t testi uygulanmış olup sonuçlar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Erkeksi Davranış Puanlarının Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	Ss	t	p
Erkeksi Davranış	Kadın	239	67.34	13.00	-10	.92
	Erkek	84	67.51	14.31		

Tablo 3 incelendiğinde, erkeklerin erkeksi davranış toplam puan ortalamalarının ($\bar{x}=67.51$), kadınların erkeksi davranış toplam puan ortalamalarından ($\bar{x}=67.34$) daha yüksek olduğu görülse de bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($t=-.10, p>.05$) testip edilmiştir.

6.3. Yaş Aralığına Göre Erkeksi Davranış Puanlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların erkeksi davranış puanlarının yaş aralığına göre karşılaştırılmasına ilişkin normal dağılım sergileyen (yaş aralığı temelli dağılım) verilere tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmış olup sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Erkeksi Davranış Puanlarının Yaş Aralığına Göre ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
	Gruplar arası	704.837	5	140.97	.79	.56
Erkeksi Davranış	Gruplar içi	57548.301	321	179.28		
	Toplam	58253.138	326			

Tablo 4 incelendiğinde erkeksi davranış puanlarının yaş aralığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ($F_{(5-326)}=.79, p>.05$) görülmektedir.

6.4. Gelir Düzeyine Göre Erkeksi Davranış Puanlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların erkeksi davranış puanlarının gelir düzeyine göre karşılaştırılmasına ilişkin normal dağılım sergileyen (gelir düzeyi temelli) verilere tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmış olup sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Erkeksi Davranış Puanlarının Gelir Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
	Gruplar arası	475.936	5	95.187	.53	.75
Erkeksi Davranış	Gruplar içi	57777.201	321	179.991		
	Toplam	58253.138	326			

Tablo 5 incelendiğinde, erkeksi davranış puanlarının gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ($F_{(5-326)}=.53, p>.05$) görülmektedir.

6.5. Coğrafi Bölgeye Göre Erkeksi Davranış Puanlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların erkeksi davranış puanlarının coğrafi bölgeye göre karşılaştırılmasına ilişkin normal dağılım sergileyen (coğrafi bölgeye göre dağılım) verilere tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmış olup sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Erkeksi Davranış Puanlarının Coğrafi Bölgeye Göre ANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	2647.377	6	441.230	2.54*	.02
Erkeksi Davranış Grupları içi	55605.760	320	173.768		
Toplam	58253.138	326			

*p<.05

Tablo 6 incelendiğinde, erkeksi davranış puanlarının coğrafi bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı ($F_{(6-326)}=2.54$, $p<.05$) anlaşılmaktadır. Bu farklılaşmanın hangi coğrafi bölgeler arasında kaynaklandığını saptamak için LCD Post Hoc testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Erkeksi Davranış Puanlarının Coğrafi Bölgeye Göre Karşılaştırılmasına Ait LCD Post Hoc Sonuçları

Coğrafi Bölge	N	$\bar{x}$	Ss	p
1. Akdeniz	35	67.63	13.11	
2. Karadeniz	22	69.68	13.15	1 > 7*
3. İç Anadolu	190	64.00	13.36	2 > 7*
4. Güney Doğu Anadolu	19	65.79	11.44	3 > 7*
5. Doğu Anadolu	9	77.11	13.36	
6. Marmara	35	64.20	14.32	5 > 3*, 4*, 6* ve 7*
7. Ege	17	59.76	10.16	
Toplam	327	67.36	13.37	

*p<.05

Tablo 7’ye göre, Ege bölgesinden katılımcıların erkeksi davranış puan ortalamaları ($\bar{x}=59.76$), Akdeniz ($\bar{x}=67.63$), Karadeniz ($\bar{x}=69.68$), İç Anadolu ($\bar{x}=64.00$), ve Doğu Anadolu ($\bar{x}=77.11$) puan ortalamalarından $p<.05$ güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha düşüktür. Öte taraftan, Doğu Anadolu bölgesinden katılımcıların erkeksi davranış puan ortalamaları İç Anadolu, Güney Doğu Anadolu ($\bar{x}=65.79$), Marmara ($\bar{x}=64.20$) ve Ege bölgesinden katılımcıların erkeksi davranış puan ortalamasından $p<.05$ güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha fazladır.

7. TARTIŞMA

Mevcut araştırma, çeşitli değişkenlerin erkeksi davranışla ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Çalışmada ilk olarak mezuniyet alanı değişkenine göre bir değerlendirme yapılmıştır. Öncelikle bütün mezuniyet alanlarında yüksek erkeksi davranış ortalamalarının gözlemlenmesinin Erkeksi Davranış Ölçeğinin alt boyutlarından Başarıya Adanma ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Hangi

mezuniyet alanından olurlarsa olsunlar, katılımcılar başarı gösterme eğilimindedirler ve buna bağlı olarak da erkeksi davranış sergilemektedirler.

Veriler incelendiğinde, sayısal alandan mezun olanların en fazla erkeksi davranış gösteren grup olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan, sözel alandan mezun olanların en az erkeksi davranış gösteren grup olduğu görülmektedir. Sayısal alanın bir uçta, sözel alanın diğer bir uçta bulunması, her şeyden önce sayısalın ve sözelin erkeksi davranış söz konusu olduğunda da bir ikilik oluşturduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin erkek hemşireler, kadın şoförler vb. üzerinden yapı sökümü uğradığı günümüz toplumlarında hâlâ sayısal olanın erkeği/erkeksiliği, sözel olanınsa kadını/kadınsılığı çağrıştırdığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, daha önce büyük çoğunluğunu kadın veya erkeğin oluşturduğu kimi üniversite bölümlerini artık her iki cinsiyetin de birbirine yakın oranlarda tercih ediyor olması, toplumsal cinsiyete ilişkin normatif sınırların daha geçirgen bir hâl aldığını ancak tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir (Council of Europe, 2014, s. 4). Kaldı ki, örnek olarak çalışmada veri toplanan üniversitelerden biri olan Aksaray Üniversitesi'nde sayısal alandan alım yapan Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümünün 2020 YKS göstergelerine bakıldığında tercihte bulunan 64 kişinin 48'ini erkek öğrencilerin, 16'sını ise kız öğrencilerin oluşturduğu anlaşılmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2021a). Oransal ifadeyle, bu bölüme yerleşenlerin %75'i erkek öğrenciler, %25'i ise kız öğrencilerdir. Aynı üniversitenin Mühendislik Fakültesine bağlı Harita Mühendisliği ve İnşaat Mühendisliği gibi bölümlerine bakıldığında ise hiçbir kız öğrencinin bu bölümlere yerleşmediği dikkat çekmektedir. Bu bulgular alanyazındaki bulgularla tutarlıdır.

Diğer yandan, eşit ağırlık alanından mezun olanların da yüksek erkeksi davranış gösterdiği görülmektedir. Bu durum tekrar Aksaray Üniversitesi örneği özelinde incelendiğinde, 2020 YKS'de eşit ağırlık puan türünden öğrenci alan bölümlerin cinsiyet değişkeni söz konusu olduğunda büyük ölçüde eşit dağılım gösterdiği görülmektedir (YÖK, 2021b). Sözel ve sayısal alanlara eşit derecede ağırlık verilen bu alanda, cinsiyet dağılımının büyük ölçüde eşit görülmesi, bu iki "ucun" dengede tutulmasıyla niceliksel açıdan toplumsal cinsiyet eşitliği anlamında da bir denge sağlanabileceği şeklinde okunabilir. Bu alan mezunlarının erkeksi davranışlarının yüksek olmasıysa temel olarak ölçeğin Başarıya Adanma alt boyutuyla bağlantılı olarak mezuniyet sonrasında hazırlanılan sınavlar, işe giriş süreçleri gibi aktif, girişken, katılımcı ve hazırlıklı olmayı gerektiren dinamikler üzerinden açıklanabilir. Aynı durum dil alanı mezunları için de geçerlidir. Dil alanı mezunlarının sözel alan mezunlarından daha yüksek erkeksi davranış göstermesi, çalışmanın şaşırtıcı bulgularındandır. Öyle ki, yabancı bir dili öğrenmenin aynı zamanda o dille bağlantılı kültürü de öğrenmeyi ve söz konusu yabancı/farklı kültüre daha açık olmayı beraberinde getirdiği genel kabul görmüş bir bilgidir. Almanca, Fransızca, Portekizce, Rusça, Çince, Japonca, Arapça, İbranice gibi birçok farklı dilde lisans dersleri verilen Middlebury College'a bağlı Middlebury Language Schools'un (Middlebury Language Schools, 2020) açıklamasına göre; ikidilli olmak, bireyin bilinmeyene daha açık olmasını sağlayarak hoşgörüsünü artırmaktadır. Bu bilgi, dilin en temel iletişim aracı olduğu bilgisiyle birlikte ele alındığında, eldeki verilerin ölçeğin Kısıtlanmış Sevgi ile Abartılı Özgüven ve Kontrol alt boyutlarıyla ters düştüğü görülmektedir. Burada çalışmaya dil mezuniyet alanından katılanların sayısal olarak azlığı (14) dikkat çekmekte, ileride yapılacak çalışmalarda dil mezuniyet alanından daha fazla katılımcıyla daha sağlıklı bir sonuç alınabileceği düşünülmektedir.

Cinsiyete göre erkeksi davranışa bakıldığında erkeklerin, kadınlara göre daha fazla erkeksi davranış sergilediği görülse de bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bir başka ifadeyle erkeklerin ve kadınların erkeksi davranışları birbirine yakındır. Bu bulgu, alanyazındaki bazı bulgularla (Snell, 1989; García-Vega vd., 2017) tutarlılık göstermektedir¹. Burada değinilmesi gereken ilk nokta, biyolojik cinsiyetin ve toplumsal cinsiyetin çoğu zaman birbirine paralel düzlemlerde ilerlemesiyle birlikte, bu durumun her zaman için geçerli olmayabileceğidir. Çalışmanın başında da değinildiği gibi, toplumsal cinsiyet temelde kadının ve erkeğin biyolojisini çağrıştıran farklılıklar üzerine inşa edilmektedir ancak kavram, bu biyolojik farklılıklardan daha fazlasına, bir topluma içkin sosyo-kültürel dinamiklere işaret etmektedir. Dolayısıyla, erkeksi davranış erkeklerin kadınlardan daha fazla göstermesi beklenilebilir bir durumken iki cinsiyet arasındaki farkın kimi toplumlarda daha fazla, kimilerinde ise daha az olması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Türk toplumunda erkeksi davranışa bakıldığında genellikle geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının devam ettiği görülmektedir. Başarıya adanma alt boyutu üzerinden bir açıklama yapılacak olursa, kadının iş gücü piyasasına katılımının önünde hâlâ birtakım sorunlar olduğu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun Ocak 2021 verileri bu durumu istatistiksel olarak doğrulamaktadır.

Tablo 8. Mevsim Etkisinden Arındırılmış Temel İş Gücü Göstergeleri, 15+ Yaş, (Bin Kişi), Ocak 2021

	Toplam	Erkek	Kadın
Nüfus	63.236	31.318	31.917
İş Gücü	31.567	21.360	10.207
İstihdam	27.706	18.935	8.771
İşsiz	3.861	2.426	1.436
İş Gücüne Dâhil Olmayanlar	31.669	9.958	21.710
İş Gücüne Katılma Oranı (%)	49,9	68,2	32,0
İstihdam Oranı (%)	43,8	60,5	27,5
İşsizlik Oranı (%)	12,2	11,4	14,1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2021

Tablo 8 incelendiğinde, kadının (%32,0) ve erkeğin (%68,2) iş gücüne katılma oranlarında anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı durum işsizlik oranlarına (kadın=%14,1; erkek=%11,4) ve diğer oranlara bakıldığında da geçerlidir. Tüm bu veriler, modern kapitalist toplumda çalışma hayatının hem giriş esnasında hem de girdikten sonra gözlenen rekabetçi-eril atmosferine işaret etmektedir. Mesleki anlamda 'Başarıya Adanma', kadın için hâlâ büyük ölçüde bir öncelik olarak kendini göstermemektedir.

Diğer yandan, kadının kendini (duygusal anlamda) daha fazla ifade ettiği, erkeğin ise daha sessiz olduğu kalıpyargısının devam ettiği, 'Kısıtlı Duygusallık ve Kısıtlanmış Sevgi' alt boyutları

¹ Miracle'ın (2016, s. 44), erkekliğin sağlık davranışlarına etkisini araştırdığı çalışmasında ise şaşırtıcı bir şekilde kadınların erkeksi davranış sergileme oranları erkeklerle kıyasla daha yüksek görülmüştür. Araştırmacı bu durumu, ölçeğin geçerliğinin sağlanmasından sonra erkeksi inançların dönüşmüş olabileceği ve ölçülen davranışların artık mevcut erkeklik algısını temsil etmiyor olabileceği argümanı ile açıklamıştır.

üzerinden doğrulanmıştır. ‘Abartılı Özgüven ve Kontrol’ alt boyutu da kadının toplumsal düzendeki süregelen görece pasif, erkeğin ise aktif konumlanışının devam ettiğine işaret etmektedir.

Mezuniyet alanı ve cinsiyet değişkenlerini bir arada değerlendirmek üzere Trusz’un (2020, s. 618-619) bireysel olarak yakın entelektüel seviyelerde olan kadın ve erkeklerin farklı eğitim ve mesleki kariyer yönelimlerini açıklamada kullandığı iki unsur olan “kendini gerçekleştiren kehanet” (“self-fulfilling prophecy”) ve “toplumsal cinsiyet kalıpyargısı tehdidi” (“gender stereotype threat”) kavramlarına odaklanılabilir. Trusz’a göre, kendini gerçekleştiren kehanet bir ebeveynin, çocuğun bireysel özellikleriyle bağlantılı yanlış beklentiler yaratmasıyla ortaya çıkar. Örneğin, “kızımın duyarlı bir yapısı var, bu yüzden ileride sosyal bilimler alanında eğitim almalı” önermesine karşılık “oğlum mantık gerektiren bulmacaları kolayca çözebiliyor, bu yüzden ileride fen bilimleri alanında eğitim almalı.” önermesi kalıpyargısal beklentiler oluşturmakta ve sonrasında bu beklentiler ebeveynin sözlü/sözsüz davranışları üzerinden çocuğa iletilmektedir. Nihayetinde bu beklentiler yerini bulur ve kız çocuğu sosyal bilimler alanında, erkek çocuğu da fen bilimleri alanında eğitim alır.

Toplumsal cinsiyet kalıpyargısı tehdidi söz konusu olduğundaysa daha karmaşık bir durum söz konusudur. Spencer vd. (1999) yaptıkları deneyde kadın ve erkek katılımcıları matematik testine tabi tutmuşlardır. Katılımcılara birinci çalışmada testin zor olduğu ve erkeklerden, iddia edildiği gibi kadınlardan daha yüksek analitik düşünme kabiliyetleri varsa, daha iyi sonuçlar almalarının beklendiği, ikinci çalışmada ise testin kolay olduğu söylenmiştir. İkinci çalışmadaki kalıpyargısal tehdidin ortadan kaldırılması durumunda kadınların erkeklerle benzer seviyelerde sonuçlar aldığı görülmüştür. Buna karşın, birinci çalışmada yapıldığı gibi testlerin kadınlar için zor olduğu bilgisinin verilmesi, olumsuz bir etki yaratarak kadınların duygusal ve bilişsel anlamda aşırı yüklenme yaşayıp kendilerinden daha rahat olan erkeklere göre düşük başarı sergilemelerine neden olmuştur.

Buradan çıkarılması gereken sonuç, cinsiyet değişkeni bağlamında ele alındığında eğitim ve mesleki kariyer tercihlerinin bireysel ilgi ve yönelimlerden daha büyük bir noktaya işaret ettiği, söz konusu durum, yapısal bir soruna işaret etmektedir. Feminist düşünürlerin de ifade ettiği gibi, ataerkil düzenin güçlü, rekabetçi, baskın, bağımsız vb. erkek ve duygusal, kırılabilir, nazik, düşünceli vb. kadın tahayyülü kadını çoğu zaman (feminist yazar Simone de Beauvoir’ın ifadesiyle) “ikinci cins” konumuna düşürmektedir. Öte yandan, bu durum ataerkil düzenin erkekten de daha fazlasını talep ettiği ve bu talepleri yerine getirmeyen erkeğin bir tür erkeklik krizi yaşayacağı şeklinde okunabilir.

Tüm bu tartışmanın sonucunda, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının açıkça cinsiyet ve daha örtük bir şekilde de mezuniyet alanı ile ilintili olduğu, erkeksi davranışın da bu kalıpyargılar doğrultusunda her iki değişkende de farklı sonuçlara işaret ettiği ifade edilebilir.

Mevcut çalışmada erkeksi davranış, yaş aralığına göre anlamlı bir fark göstermemiştir. Bu, çalışma için çarpıcı bir sonuçtur. Öyle ki, kuşaklar üzerinden bir analiz yapıldığında X, Y ve Z kuşaklarının tipik olarak farklı özellikler sergiledikleri bilinmektedir. Aşağıda bu kuşakların yaşadıkları dönemlerin bağlamı, davranış örüntüleri ve tüketim alışkanlıkları verilmiştir.

Tablo 9. X, Y ve Z Kuşaklarında Bağlam, Davranış ve Tüketim

	X Kuşağı (1960-1979)	Y Kuşağı (1980-1994)	Z Kuşağı (1995-2010)
Bağlam	<ul style="list-style-type: none"> • Politik geçiş • Kapitalizmin ve meritokrasinin egemenliği 	<ul style="list-style-type: none"> • Küreselleşme • Ekonomik istikrar • İnternetin doğuşu 	<ul style="list-style-type: none"> • Hareketlilik ve çoklu gerçeklikler • Sosyal ağlar • Dijital yerliler • Tanımsız kimlikler
Davranış	<ul style="list-style-type: none"> • Materyalist • Rekabetçi • Bireyci 	<ul style="list-style-type: none"> • Küreselci • Sorgulayan • Kendini düşünen 	<ul style="list-style-type: none"> • İletişim bağımlısı • Karşılıklı konuşmaya önem veren • Gerçekçi
Tüketim	<ul style="list-style-type: none"> • Statü • Markalar ve arabalar • Lüks eşyalar 	<ul style="list-style-type: none"> • Tecrübe • Festivaller ve geziler • Bir alandaki en gözde şirketin ürünleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Benzersiz • Sınırsız • Ahlaki

Kaynak: McKinsey & Company, 2018

Geri döndürülemeyecek bir biçimde küreselleşmiş günümüz dünyasında iletişim kanalları daha önceki dönemlere göre oldukça çoğalmıştır. Öte yandan, insanların kendilerini ifade edebilecekleri mecralar niceliksel olduğu kadar, niteliksel açıdan da değişmiş ve dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında, dijital yerliler olan Z kuşağı kendini birden fazla kanalla ifade etme imkânlarına en hâkim kuşak olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle de 'Kısıtlı Duygusalılık' alt ölçeği altındaki maddeler ve Kısıtlanmış Sevgi alt ölçeğindeki "Başkalarına, onlara karşı hissettiğim aşk ve sevgi hislerimden genellikle bahsetmem." maddesi üzerinden karşılıklı konuşmaya da önem veren Z kuşağının daha az erkeksi davranış sergilemesi beklenebilir. Ancak iletişim kanallarının çoğalması, iletilen mesajların içeriğine etki edildiği anlamını taşımamaktadır. Aynı durum, hayatlarının bir döneminde internetle tanışan Y kuşağının küreselci tutumlarını da açıklamaktadır. Kapitalizmin egemenliğini hisseden ve rekabetçi davranış örüntülerini benimseyen X kuşağının yüksek erkeksi davranış sergilemesiye beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelir düzeyine göre erkeksi davranışa gelindiğindeyse gelir grupları arasında anlamlı bir farkın olmadığı, tüm gelir gruplarının yüksek erkeksi davranış sergilediği anlaşılmaktadır. 'Başarıya Adanma' alt boyu ile 'Abartılı Özgüven ve Kontrol' alt boyutu üzerinden okunabilecek bu sürece makro sosyolojik bir pencereden bakılacak olursa, rekabetçi bir kültürün var olduğu ve telkin edildiği modern kapitalist toplumda mezuniyet alanı, cinsiyet ve yaş aralığı gibi değişkenlerden bağımsız olarak yüksek erkeksi davranış oranlarını görmenin şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Öte yandan, mevcut çalışmanın katılımcı havuzunun çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu düşünüldüğünde, mezuniyet sonrası deneyimlenecek olan iş bulma telaşı için yoğun ve zorlu hazırlıkların yapılmasının bir tercihten çok, bir zorunluluk olarak okunması gerektiği bilinmelidir.

Çalışma hayatına atılmış katılımcılar söz konusu olduğunda da yine rekabetçi bir ortama bağlı

yüksek erkeksi davranış oranlarından bahsetmek mümkündür. Berdahl vd. (2018, s. 422) iş yerini, erkeklerin kendilerini “hakiki erkek” olarak sunma baskısı altında hissettikleri bir bağlam olarak değerlendirmişlerdir. Stresin, baskının, kuralların ve yönlendirmelerin var olduğu bir atmosfer içerisinde dayanıklılığın, yüksek performans göstermenin ve zorluklara rağmen amaca giden yolda devam edebilmenin ödüllendirildiği bir ortamda yüksek oranda erkeksi davranış görmek anlaşılır bir durumdur. Yukarıda verilen Tablo 8’e tekrar dönülecek olursa, Türkiye’de çalışma hayatına katılanların yarıdan fazlasını erkeklerin oluşturduğu (%68,2 oranında erkek çalışana karşılık %32,0 oranında kadın çalışan) görülüp bu anlamda erkeksi davranışın neden yüksek olduğu biraz daha anlaşılır bir hâl alabilir. 21. yüzyılın iş gücü piyasası, bütün düzenleme ve hak kazanımlarına rağmen hâlâ büyük ölçüde eril bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erkeksi davranış değerleri coğrafi bölgeye göre anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Buna göre, erkeksi davranışın en fazla görüldüğü coğrafi bölge Doğu Anadolu iken onu sırasıyla Karadeniz, Akdeniz, Güney Doğu Anadolu, Marmara ve İç Anadolu takip etmiştir. Erkeksi davranışın en az görüldüğü coğrafi bölge ise Ege olmuştur. Inglehart–Welzel Kültür Haritası üzerinden yapılacak bir değerlendirme kısmen de olsa bu noktada aydınlatıcı olacaktır:

Şekil 1: Inglehart–Welzel Kültür Haritası / Türkiye 1

Kaynak: Esmer, 2012, s. 52

Inglehart–Welzel Kültür Haritasına göre; geleneksel değerlere bağlı coğrafi bölgelerin sırası Doğu Anadolu, Karadeniz, Güney Doğu Anadolu, Akdeniz ve Orta/İç Anadolu şeklinde devam etmektedir. Batı Anadolu bölgesi en seküler-rasyonel bölge olarak tespit edilmiştir. Bir Ege ili olan

İzmir de geleneksel değerlerden uzak, seküler-rasyonel bir görünüm sergilemiştir. Erkeksi davranışın geleneksel toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla bağlantılı olduğu göz önünde bulundurulduğunda Inglehart-Welzel Kültür Haritasının ortaya koyduğu kültürel görünümle mevcut araştırmanın bulgularının uyduğu söylenebilir. Kendini ifade etme değerleri ile Kısıtlı Duygusallık alt boyutu ve Kısıtlanmış Sevgi alt boyutu arasında kurulacak paralelliğin de söz konusu coğrafi bölgelerde görülen yüksek erkeksi davranış sergileme eğilimini açıkladığı düşünülmektedir.

SONUÇ

Genelde toplumsal cinsiyet, özelde ise erkeksi davranışın mezuniyet alanı ile olan ilişkisinin incelendiği bu çalışmada; erkeksi davranışın cinsiyete, yaş aralığına, gelir düzeyine ve coğrafi bölgeye göre farklılaşıp farklılaşmadığı da ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın cevap aradığı sorular ve cevapları Tablo 10'daki gibidir.

Tablo 10. Araştırma Sorularına Bulunan Cevaplar

Araştırma Sorusu	Cevap	Oransal Sıralama (Yüksekten Düşüğe)
Erkeksi davranış puanı mezuniyet alanına göre farklılaşmakta mıdır?	Evet	1) Sayısal 2) Dil 3) Eşit ağırlık 4) Sözel
Erkeksi davranış puanı cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?	Evet	1) Erkek 2) Kadın
Erkeksi davranış puanı yaş aralığına göre farklılaşmakta mıdır?	Hayır	
Erkeksi davranış puanı gelir düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?	Hayır	
Erkeksi davranış puanı coğrafi bölgeye göre farklılaşmakta mıdır?	Evet	1) Doğu Anadolu 2) Karadeniz 3) Akdeniz 4) Güney Doğu Anadolu 5) Marmara 6) İç Anadolu 7) Ege

Çalışmanın bulguları göstermiştir ki mezuniyet alanına göre en fazla erkeksi davranış gösteren alan sayısal, en az erkeksi davranış gösteren alan ise sözeldir. Bu bağlamda, keskin toplumsal cinsiyet kalıpyargıları ve buna bağlı olarak toplumsal cinsiyete büründürülmüş meslekler/alanlar her ne kadar bir dönüşüm sürecine girmişse de sayısalın erkekten/erkeksilikten, sözelinse kadından/kadınsılıktan uzaklaşıp cinsiyetsiz/nötr bir görünüm sergilemediği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, sayısal ve sözel mezuniyet alanları iki farklı kutbu temsil eden referans noktaları olarak ortaya çıkmakta, eşit ağırlık mezuniyet alanı ise daha cinsiyetsiz/nötr bir görünüm sergileyerek toplumsal cinsiyet eşitliği anlamında merkezi bir konumda durmaktadır.

Kuşaklar arası bir karşılaştırma yapıldığında da erkeksi davranışın düşüş göstermediği anlaşılmıştır. Bu durum 21. yüzyıl toplumunun görece daha demokratik, farklılıklara açık, hoşgörülü ve liberal atmosferinin çalışma evreni özelinde erkeksi davranış (ve toplumsal cinsiyet algı, tutum ve davranışları) üzerinde yeterli dönüştürücü etkiyi sağlamadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgunun ileride yapılabilecek kültürler arası karşılaştırmalı çalışmalar için önem arz ettiği düşünülmektedir.

Çalışmanın önemli bir diğer bulgusu da erkeksi davranışın cinsiyet ve coğrafi bölge değişkenlerinde olduğu gibi anlamlı bir farklılık gösterdiği durumlarda da, yaş aralığı ve gelir düzeyi değişkenlerinde olduğu gibi anlamlı bir farklılık göstermediği durumlarda da yüksek çıkmasıdır. Bu durumun temel sebebi olarak modern kapitalist toplumun rekabetçi, artı değeri önemli ve gerekli gösteren ve hep daha iyisinin/fazlasının olabileceğini işleyen yapısal doğası görülmüştür. Bu bilginin, Türkiye Cumhuriyeti'nin de özellikle 1980'li yıllarda uygulanan neoliberal politikalarla birlikte kapitalizme eklemlendiği bilgisıyla birlikte okunması önem arz etmektedir. Böylelikle, hangi yaşta olduğundan, gelir düzeyinin ne olduğundan, hangi coğrafi bölgede yaşanıldığından vb. bağımsız olarak erkeksi davranış sergileme oranı yüksek çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, genel anlamda kapitalizmin ataerkil statükoyu destekleyen bir aygıt olarak işlev gösterdiği iddiasında bulunulabilir.

EXTENDED ABSTRACT

As two distinct categories, sex and gender refer to different things. While sex is related to the biological attributes in people, gender denotes the socially-constructed roles, norms, behaviors, expressions and ways of being that are usually based on one's sex in a given society. The effects of gender could be seen in all stages and areas of life by people living in society. The gender norms in a society determine as basic things as the toys a child should play with or the color of the clothes they should wear as well as more complicated matters such as which jobs are more suitable for men and which ones are more suitable for women. Based on the assumption that gender affects much more than organic human relations, this study aims to understand the relationship of masculine behavior with quantitative, verbal, equally-weighted and language graduation branches, which in turn determines the university departments, and ultimately, the jobs preferred. The study also investigates whether masculine behavior differs by sex, age, income level and geographical region. Data used in the study were obtained from 327 adults in Turkey by conducting convenient sampling. The participants included females (73,1%, n = 239), males (25,7%, n = 84) as well as four people who did not wish to specify their sex. The ages of the adults ranged from 18 to 60 years. Of the participants, 251 were in emerging adulthood, 55 were in young adulthood, and 21 were in middle adulthood. A demographic information form was developed by the researchers to collect demographic data from the participating adults. The form was used to collect information about the participants' graduation branches, sex, age, income level and geographic region. The Masculine Behavior Scale (MBS), developed by Snell (1989), was used to estimate the participants' masculine behavior levels. The scale has 20 items and four sub-scales. All items are scored on a 5-point scale ranging from 1 (I strongly disagree) to 5 (I strongly agree). The higher scores demonstrate higher levels of submissive behaviors. Sarıçam and Sığın (2020) adapted the scale into Turkish. In CFA, fit index values were calculated as $\chi^2/df=2.56$, RMSEA=.072, CFI=.92, GFI=.90, IFI=.92, NNFI=.90 and SRMR=.072. The internal consistency coefficients were found as $\alpha=.84$ for Success Dedication subscale, $\alpha=.77$ for Restrictive

Emotionality subscale, $\alpha=.80$ for Inhibited Affection subscale, $\alpha=.73$ for Exaggerated Self-reliance subscale, $\alpha=.81$ for the whole scale. For this study, Cronbach alpha internal consistency coefficient was found as .83 for the whole scale. Before data collection, ethical permission was obtained from the Social Ethical Board of Sivas Cumhuriyet University. Before analyses, a normality check was conducted. In order not to throw out data, it was decided to use parametric tests, because the data showed a normal distribution according to the total score averages. Female and male adults' masculine behavior levels were compared by means of independent samples t test to see whether there were any significant differences between their responses in terms of sex. Analysis of variance (ANOVA) was utilized to compare masculine behavior levels according to graduation branch, age, income level and geographic region. The confidence level for this study was determined as .01. The findings of the study showed that masculine behavior differed significantly according to graduation branch and geographical region. In this respect, the graduation branch with the highest masculine behavior is quantitative, followed by language and equally-weighted, while the lowest graduation branch is verbal. On the other hand, men exhibited more masculine behavior than women. However, women also displayed a high rate of masculine behavior. An analysis of masculine behavior according to geographical regions revealed that the Eastern Anatolia region exhibits the highest masculine behavior, followed by the Black Sea, Mediterranean, Southeastern Anatolia, Marmara and Central Anatolia regions, whereas the Aegean region displays the lowest masculine behavior. It was observed that masculine behavior did not differ significantly according to sex, age, and income level and all groups exhibited high levels of masculine behavior. At the end of the study, it was made clear that the stereotype that the quantitative is associated with man/masculinity and the verbal with woman/femininity persists and the competitive and surplus value-oriented structure of the modern capitalist society causes masculine behavior to be high, regardless of the variables discussed in the research. In this respect, it was understood that the relatively more democratic, accepting and liberal atmosphere of the 21st century society does not have enough of a transformative effect on masculine behavior as far as the target population of the study is concerned. It was noted that all these findings should be considered in company with the fact that Turkey has increasingly displayed the characteristics of a capitalist society with the neoliberal policies implemented in the 1980s. Accordingly, it was postulated that these findings would be fruitful for cross-cultural studies to be conducted in the future.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu'ndan 11.06.2021 tarihli ve 53 nolu kararı ile etik izin alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı: Çalışmanın Giriş, Tartışma, Sonuç ve Extended Abstract başlıkları Dr. Öğr. Üyesi Aykut Şığın tarafından, Çalışmanın Amacı, Yöntem, Çalışma Grubu, Veri Toplama Araçları, Uygulama ve Bulgular başlıkları Doç. Dr. Hakan Sarıçam tarafından hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Berdahl, J. L. (2018). Work as a masculinity contest. *Journal of Social Issues*, 74(3), 422–488. <https://doi.org/10.1111/josi.12289>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (13. Baskı). Pegem Akademi.
- Calculator.net. (2022). *Sample size calculator*. <https://www.calculator.net/sample-size-calculator.html>
- Council of Europe. (2014). *Combating gender stereotypes in and through education*. <https://rm.coe.int/1680590fe5>
- Esmer, Y. (2012). *Türkiye değerler atlası*. Bahçeşehir Üniversitesi.
- García-Vega, E., Rico, R., & Fernández, P. (2017). Sex, gender roles and sexual attitudes in university students. *Psicothema*, 29(2), 178–183. DOI: 10.7334/psicothema2015.338
- McKinsey & Company. (2018, November, 12). 'True Gen': Generation Z and its implications for companies. <https://www.mckinsey.com/industries/consumer-packaged-goods/our-insights/true-gen-generation-z-and-its-implications-for-companies>
- Middlebury Language Schools. (2020). *Why learning a new language improves tolerance*. <https://www.middlebury.edu/language-schools/blog/why-learning-new-language-improves-tolerance>
- Miracle, T. L. (2016). *Influences of masculinity on health behaviors*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Wright State University Graduate School.
- Sarıçam, H., & Sığın, A. (2020). Erkeksi davranış ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 16, 339–357. DOI: 10.16947/fsmia.849195
- Snell, W. E., (1989). Development and validation of the Masculine Behavior Scale: A measure of behaviors stereotypically attributed to males vs. females. *Sex Roles*, 21, 749–767. <https://doi.org/10.1007/BF00289806>
- Sociology. (2021). *Gender and sports*. <http://sociology.iresearchnet.com/sociology-of-sport/gender-and-sports/>
- Spencer, S. J., Steele, C. M., & Quinn, D. M. (1999). Stereotype threat and women's math performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 4–28.
- T.C. Resmî Gazete. (2020). *Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/09/20200902.pdf>
- Trusz, S. (2020). Why do females choose to study humanities or social sciences, while males prefer technology or science? Some intrapersonal and interpersonal predictors. *Social Psychology of Education*, 23, 615–639. <https://doi.org/10.1007/s11218-020-09551-5>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *İşgücü istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/OpenPdf?p=G1tDggKu1qVLJwQI90NQdgUp91MMSvgID34sAiftakhpOXKIpGivHRbH7Zel0w/OE/hXkqLZFUMz5vq0CYWkaZnMlInbknyMF1pmsH7Crpg=>
- Uzell, J. (2018). Factsheet: Death and funerals in world religions. <https://religionmediacentre.org.uk/factsheets/death-funeral-rituals-in-world-religions>
- Yükseköğretim Kurulu. (2021a). *Yükseköğretim girdi göstergeleri (2021 YKS)*. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810311>
- Yükseköğretim Kurulu. (2021b). *Aksaray Üniversitesi'ndeki tüm lisans programları (alfabetik sırada)*. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-univ.php?u=1008>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

EVLİ KADINLARIN KAYINVALİDELERİ İLE İLİŞKİLERİ VE AİLE UYUMLARI¹

Aslı TUNCA

Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi,
Psikoloji Bölümü,
asli.tunca@ozal.edu.tr

0000-0001-5202-2496

Emine DURMUŞ

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Rehberlik ve
Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı,
emine.durmus@inonu.edu.tr

0000-0002-7102-5833

Atf / Citation: Tunca, A. & Durmuş, E. (2022). Evli kadınların kayınvalideleri ile ilişkileri ve aile uyumları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 11(1), 37-52.
<https://doi.org/10.54282/inijoss.1069617>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1069617>

Öz

Araştırmanın amacı; evli kadınların algıladıkları gelin-kayınvalide ilişkileri ile aile uyumları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın çalışma grubu, Türkiye’de yaşayan evli, çocuklu ve kayınvalidesi yaşayan 501 kadındır. Araştırmada, ölçüt ve kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verileri Kişisel Bilgi Formu ve Aile Yapısı Değerlendirme Aracı yoluyla toplanmıştır. Verilerin analizinde frekans ve yüzde değerleri, Kruskal Wallis-H testi, Mann Whitney-U testi ve Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırmada ilk olarak evli kadınların algıladıkları gelin-kayınvalide ilişki tipi dağılımları tespit edilmiştir. Ardından öğrenim düzeylerine göre algılanan gelin-kayınvalide ilişkileri karşılaştırılmıştır. Sonrasında algılanan gelin-kayınvalide ilişki tipine göre evli kadınların aile uyumları kıyaslanmıştır. Son olarak evli kadınların gelin-kayınvalide ilişkileri ile aile uyumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bulgulara göre; katılımcıların büyük çoğunluğunun kayınvalideleriyle ne çok yakın ve ne de çok uzak ilişki algılarının olduğu, ancak anne-kız ilişki algısında olan katılımcıların da kayda değer oranda fazla olduğu tespit edilmiştir. Buna ilave olarak çatışmalı ve kopuk ilişkiye sahip katılımcıların örneklemin çok az bir kısmını oluşturdukları görülmektedir. Düşük eğitim seviyesine sahip kadınların kayınvalideleriyle daha olumlu ilişki algılarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Çatışmalı ve kopuk ilişkiye sahip evli kadınların aile uyum puanlarının düşük olduğu saptanmıştır. Son olarak evli kadınların kayınvalideyle ilişkileri ile aile uyumları arasındaki ilişki Türkiye örnekleme açısından anlamlı bulunmuştur. Bulgular alanyazın doğrultusunda tartışılmıştır.

¹ Bu çalışma; birinci yazarın “Evli kadınların aile yapılarının değerlendirilmesi ve ailede kayınvalide rolünün incelenmesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. İnönü Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü/Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı/ Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı (Danışman: Doç. Dr. Emine Durmuş)

Anahtar Kelimeler: Aile uyumu, Evli kadın, Gelin, Kayınvalide, Gelin-kayınvalide ilişkisi

RELATIONSHIPS OF MARRIED WOMEN WITH THEIR MOTHER-IN-LAWS AND FAMILY ADJUSTMENTS

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between the bride-mother-in-law relationships perceived by married women and their family harmony. The study group of the research is 501 married women living in Turkey, with children and mother-in-law. In the research, criterion and snowball sampling method was used. The data of the study were collected through the Personal Information Form and the Aile Yapısı Değerlendirme Aracı. Frequency and percentage values, Kruskal Wallis-H test, Mann Whitney-U test and Spearman Brown Rank Differences Correlation analysis were used in the analysis of the data. In the study, firstly, the distribution of the bride-mother-in-law relationship type perceived by married women was determined. Then, the perceived bride -mother-in-law relations according to their education levels were compared. Afterwards, the family adjustments of married women were compared according to the perceived bride-mother-in-law relationship type. Finally, the relationship between the bride-mother-in-law relations of married women and their family adjustment was examined. According to the findings; It has been determined that the majority of the participants have neither very close nor very distant relationship perceptions with their mother-in-law, but the participants who have a mother-daughter relationship perception are also significantly higher. In addition, it is seen that the participants with conflicting and broken relationships make up a very small part of the sample. It has been determined that women with lower education levels have more positive perceptions of relationships with their mother-in-law. It was determined that the family adjustment scores of married women with conflicting and broken relationships were low. Finally, the relationship between married women's relationships with their mother-in-law and family adjustment was found to be significant for the Turkish sample. The findings were discussed in line with the literature.

Keywords: Family harmony, Married woman, Daughter-in-law, Mother-in-law, Daughter-mother-in-law relationship.

GİRİŞ

Aile, evlilik ve kadın çalışmaları, Türkiye’de ve Dünya’da ilgi çeken, önemli görülen çalışmaların başında gelmektedir. Aile, toplumun devamını sağlayan aynı zamanda toplumu oluşturan, psikolojik, biyolojik ve sosyolojik işlevleri olan, fertlerini topluma hazırlayan, ilk ilişkilerin yaşandığı ve kişilik üzerinde kalıcı etkileri olabilen evrensel bir kurum niteliği taşımaktadır. Sağlıklı aileyi oluşturmak ve aile uyumunu yakalamak karmaşık unsurlara dayanmaktadır. Alanyazında, sağlıklı aileyi tanımlamak için sıklıkla başvurulan kuram sistemler yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda sağlıklı aileler, açık ve kendi kendini düzenleyen, geniş sosyal sistemle etkileşim halinde ve kendi iç dengesini kurmak/korumak için dengeleyici geri bildirim döngüleri kullanabilen ailelerdir (Gladding, 2015). Sağlıklı aile sistemlerinde aile fertleri arasında açık bir iletişim, iş birliğine dayalı rol dağılımı görülürken; sağlıksız aile sistemlerinde kapalı bir iletişim ve dengeli olmayan rol dağılımı görülür. Benzer şekilde sağlıklı ailelerde ailenin içsel ve dışsal sınırları belirgin ve esnek, değişime ayak uydurabilen, üyelerin gelişimlerini destekleyen bir yapı görülürken; sağlıksız ailelerde belirsiz ya da katı sınırlar, değişimde dengesini yitiren, üyelerin gelişimlerini engelleyen bir yapı görülür. Sistemler yaklaşımına göre aile üyelerinin tamamı, ailenin iyi oluşu ve işlevselliğini etkiler. Diğer bir ifade ile aile üyeleri devamlı etkileşim halindedir ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Ailedeki her ilişki veya her üye diğer bütün ilişki ve üyeleri etkiler (Figley, 1989).

Sağlıklı ailelerin en temel özelliklerinden biri çiftin bir aile birimi olarak ne kadar güçlü ve sağlam olduğudur (Beavers, 1985; Lavee, McCubbin & Olson, 1987). Eşler arasındaki uyum ve sıcak ilişkilerin yayılarak çocuklara ulaştığı söylenebilir. Eşler arasındaki sürtüşme ve gerginlik ise aile ortamını çocuklar için güvensiz ve tedirgin hale getirir (Özensel, 2004). Eşlerin birbirine karşı tutumunun öneminden dolayı bu iletişimi bozan etmenler üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. Çiftlerin evlilik ilişkilerini, evlilik doyumunu, evlilik uyumunu olumsuz etkileyen (kişilik özellikleri, geleneksel değer paylaşımı, erken dönem uyumsuz şemalar, evlilikte istikrar, eşe bağlı olma, cinsel yaşamda sadakat, güçlü manevi değerler, dine bağlı olma, eşe saygılı olma, iyi eş olmayı isteme, eşi destekleme ve memnun etmeyi isteme, eş için iyi arkadaş olma, bağışlama ve bağışlamayı isteme) pek çok faktör tespit edilmiştir (Fenell, 1993; Young ve Long, 1998; Rosen-Grandon, Myers & Hattie, 2004; Yıldız, 2018). Bunlardan birisi de çiftlerin aile büyükleri ile kurdukları ilişkilidir. Özellikle aile büyüklerinden kayınvalidelerin gelinleriyle kurdukları ilişkilerin düzeyi gelinlerin evlilik doyumları üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Wu ve diğ., 2010; Vellucci, 2013; Al-Attar & El-Gibaly, 2014).

Gelin-kayınvalide ilişkileri hemen hemen her toplumda konuşulan, tartışılan sözlü kültüre ve edebiyata girmiş konular arasındadır. Bu ilişkilerin karmaşık yapısı pek çok araştırmaya konu olmuştur. Amerika'da "in law" çalışmaları kapsamında (Nastasee, 1995; Limary, 2002; Vellucci, 2013), Orta Asya ve Uzak Doğu ülkelerinde de bu ilişkilere değinen geniş çaplı araştırmalar yürütülmüştür (Nosaka, 1997; Chen, 1999; Rabbani, Qureshi & Rizvi, 2008; Link, 2010). Türkiye'de ise gelin-kayınvalide ilişkileri dergilere, kitaplara, manilere, hikayelere ve televizyon programlarına konu olmuştur. Kültürümüz açısından manidar olan bu ilişkilere dair alanyazında sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmaktadır (Yakalı-Çamoğlu, 2007; Öztürk, 2013; Aydın, 2017). Bu çalışmaların bir kısmında gelin-kayınvalide ilişkileri ve bunların yaşlı bakımına yansımaları üzerinde durulurken (Aydemir, 2021) bir kısmında gelin-kayınvalide ilişkilerinin evlilik uyumu, doyumunu (Aydın, 2017; Kahraman, 2021) ile ilişkisi incelenmiştir. Gelin-kayınvalide ilişkilerinin ailenin genel yapısı üzerindeki yansımalarını ele alan aralarındaki ilişkiyi konu olan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada gelinlerin kayınvalideleri ile ilişkileri ve aile uyumları arasındaki ilişki incelenerek alanyazına katkı sunması hedeflenmiştir.

Gelin-kayınvalide ilişkileri sıklıkla geleneksel ailelerin problemi olarak karşımıza çıksa da (White, 1999) Türkiye'nin aile yapısı düşünüldüğünde geleneksel olamayan aile yapılarında da bu ilişkiler sorun olabilmektedir. Ülkemizdeki aile yapısı geniş aileden evrilip çekirdek aileye dönüşse de batı tipi çekirdek aileden farklı bir seyir izlemektedir. Ülkemizdeki aileler hâlâ işlerini yaparken akrabalık ilişkilerini kullanmakta (Ulutaş & Özpınar, 2016), ailede problem yaşandığında ilk başvurdukları kişiler aile büyükleri olmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011). Ayrıca en son yapılan aile yapısı araştırmasında eşlerin boşanma nedeni olarak %24 ile eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması %24,5 ile eşin ailesinin aile içi ilişkilere karışması (T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, 2016) olarak gerekçelendirmeleri evliliklerdeki kök aile ile ilişkilerin öneminin güncel olduğu sonucunu doğrulamaktadır. Günümüzde geniş aileler azalmış (Yavuz, 2004), kayınvalideler oğullarına eş seçme görevini aşk evliliklerinden dolayı kısmen yitirmiş olsalar da; kayınvalidelerin toruna bakım, çalışan gelinlerine ev işlerinde yardım gibi ailelerde yeni görevler üstlendikleri ifade edilebilir. Dolayısıyla günümüz gelin-kayınvalide ilişkilerinin aile yapısı ile ilişkisinin incelenmesi aile

danışmanlığı alanındaki çalışmalara katkı sağlaması, koruyucu ve önleyici çalışmaların yapılması açısından önemli görülmektedir.

Bu bağlamda bu araştırmada, algılanan gelin-kayınvalide ilişkileri ile evli kadınların aile uyumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada ilk aşamada, evli kadınların algıladıkları gelin kayınvalide ilişki tiplerinin dağılımı belirlenmiştir. Sonrasında evli kadınların öğrenim düzeylerine göre algılanan gelin-kayınvalide ilişkileri karşılaştırılmıştır. Ardından algılanan gelin-kayınvalide ilişki tipine göre evli kadınların aile uyumları kıyaslanmıştır. Son olarak evli kadınların gelin-kayınvalide ilişkileri ile aile uyumları arasındaki ilişki incelenmiştir.

YÖNTEM

1. Araştırma Modeli

Araştırmada, evli kadınların algıladıkları gelin-kayınvalide ilişkileri ile aile uyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, ilişkiler ve ilişkilerdeki bağlantıları inceler. Diğer bir ifade ile birden fazla değişken arasındaki birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini tespit etmeyi amaçlar (Karasar, 2013).

2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evreni; Türkiye’de yaşayan evli, çocuklu ve kayınvalidesi yaşayan kadınlardır. Araştırmada, ölçüt ve kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme; belirlenen ölçütlere uygun kişilerin örnekleme dâhil edildiği yöntemdir. Bu örnekleme yönteminin temelinde, bilgi verme açısından zengin ölçütlerin seçimi bulunmaktadır. (Marshall, 1996). Ölçüt, araştırmacı tarafından oluşturulabilir veya önceden hazırlanmış ölçütler listesi kullanılabilir (Marshall & Rossman, 2014). Bu araştırmada, araştırmacılar tarafından belirlenmiş ölçütler; kadınların evli, çocuklu ve kayınvalidesinin hayatta olmasıdır. Kartopu veya zincir örnekleme tekniği ise evreni oluşturan birimlere ulaşmanın güç olduğu veya evren hakkındaki yeterli bilgiye (büyüklük ve bilgi derinliği gibi) erişilemediği durumlarda kullanılmaktadır (Patton, 2005). Bu teknikle, zengin veriye ulaşılacak kişilere ve kritik durumlara odaklanılır. Evrene, bu kişiler ve kritik durumlar takip edilerek ulaşılır (Creswell, 2013). Araştırmada bu örneklem yöntemlerinin tercih edilme sebebi; aile yapısı ve gelin-kayınvalide ilişkilerinin çok değişkenli ve parçalı yapısını sınırlandırma ama aynı zamanda geniş kitleye de ulaşma çabasındandır. Örneklem ilişkin betimsel istatistikler (frekans ve yüzde değerleri) Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Betimsel Verileri

Faktör	Değişken	f	%
Yaş	19-24	6	1.2
	25-34	153	30.5
	35-44	220	43.9
	45-54	111	22.2
	55 ve üzeri	11	2.2
Öğrenim düzeyi	Okur-Yazar/İlkokul	72	14.4
	Ortaokul	51	10.2
	Lise	102	20.4
	Yüksekokul/Üniversite	223	44.5
	Lisansütü	53	10.6
Çalışma durumu	Çalışıyor	223	44.5
	Çalışmıyor	265	52.9
	Emekli	13	2.6
Evlilik süresi	1-4	43	8.6
	5-9	94	18.8
	10-14	97	19.4
	15-19	97	19.4
	20-25	88	17.6
	25 ve üzeri	82	16.4
	Evlenme biçimi	Görücü Usulü	216
Tanışarak/Flört		285	56.9
Çocuk sayıları	Tek	152	30.3
	2	239	47.7
	3	76	15.2
	4 ve daha fazlası	34	6.8

Araştırmaya katılan evli kadınların büyük kısmının yüksekokul/üniversite mezunu (%44.5), en çok 35-44 (%43.9) yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların bir işte çalışma (%44.5) ve çalışmama (%52.9) durumlarının ise birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ailenin gelir düzeyi açısından ise; en fazla düşük gelir seviyesine sahip (%45.5), ardından orta seviye (%29.7) ve en son olarak yüksek gelire sahip (%24.8) katılımcıların olduğu görülmektedir. Kadınların, evlilik süreleri 1 yıl ile 31 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların görücü usulü (%43.1) ve tanışarak/flört (%56.9) evlenme biçimlerinin birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Çoğunun iki çocuk sahibi (%47.7) olduğu saptanmıştır, ancak tek çocuğa sahip (%30.3) katılımcı sayısı da oldukça fazladır. Katılımcıların büyük çoğunluğu kayınvalideleriyle ya çok sık (%42.1) ya da arada sırada (%43.9) görüşmektedirler. Nadir görüşen (%11.2) ve hemen hemen hiç görüşmeyen (%2.8) kadınların sayısı diğer kategorilere göre nispeten daha azdır.

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

3.1. Kişisel Bilgi Formu

3.1.1. Demografik Sorular

Araştırmada, katılımcıların yaşı, öğrenim düzeyi, ev dışında bir işte çalışma durumu, gelir düzeyi, evlilik süresi, evlenme biçimi, çocuk sayısı gibi demografik bilgileri tespit etmek için araştırmacılar tarafından hazırlanan formdur.

3.1.2. Gelin-Kayınvalide İlişkilerini Değerlendirme Soruları

Algılanan gelin-kayınvalide ilişki tipi ve gelin-kayınvalide ilişkisini değerlendirmek için araştırmacılar tarafından hazırlanan formdur. Gelin-kayınvalide ilişki tiplerinin belirlenmesinde Chen (1999) tarafından yapılan, gelin-kayınvalide ilişkilerini kibarca uzak ikili, çatışan ikili, anne-kız gibi olan ikili, iyi arkadaş gibi olan ikili olarak tespit eden nitel çalışmanın bulguları referans olarak alınmış, buna ilave olarak dört alan uzmanının (psikolojik danışman) görüşüne başvurulmuştur. Bu kapsamda evli kadınların kayınvalideleriyle ilişki tiplerini yedi başlıkta (anne-kız gibi, iki yakın arkadaş gibi, ne çok yakın ne çok uzak, değişken/inişli-çıkışlı, mesafeli, çatışmalı, kopuk) değerlendirmeleri istenmiştir. Ayrıca katılımcılardan kayınvalideleriyle ilişki algılarını 1 ile 10 arasındaki bir gösterge çizelgesinde tespit etmeleri istenmiştir.

3.2. Aile Yapısını Değerlendirme Aracı (AYDA)

Türkiye'de ailelerin psikolojik yapı ve sistemik işleyişlerinin değerlendirilebilmesi için Gülerce (1992) tarafından geliştirilen 10'lu Likert tipinde, 36 maddeden oluşan bir ölçektir. Ölçekte iletişim, birlik, yönetim, yetkinlik, duygusal bağlam olmak üzere temelde beş alt boyut vardır. Ölçekte ayrıca ailede doyumunu ya da çiftlere uygulandığında da evlilik doyumunu ölçen bir alt ölçek bulunmaktadır. Ölçek; okuma-yazma bilen, 12 yaş üzerindeki her bir bireye uygulanabilir bir araçtır. Ölçekteki her bir maddeden alınabilecek en düşük puan "1" iken en yüksek puan "5" tir. Ölçeğin tamamından alınabilecek puan ise 36 ile 180 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan ailenin iyi ve sağlıklı uyum gösterdiğini ifade eder. Ölçeğin norm çalışmaları 600 aile ile yapılmıştır. Güvenirlik, test tekrar test tekniği ile 0.79, iki yarım test tekniği ile 0.85 bulunmuştur. İç tutarlık Kuder Richardson 20 katsayısı 0.70, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0.70 olarak tespit edilmiştir (Gülerce, 1992). Ölçeğin geçerliliği için ise kapsam, ölçüt ve yapı geçerliliğine bakılmıştır. Sırasıyla kapsam geçerliliği 0.73, ölçüt geçerliliği için ise 0.78 ve 0.69 düzeyinde ve anlamlı bulunmuştur. Yapı geçerliliği için, 100 üniversite öğrencisinin ölçümleri üzerinden madde analizi yapılmış, grubun alt ve üst %27'si alınarak yanıtları karşılaştırılmıştır. Analiz sonucunda ayırt etme katsayısı düşük yedi madde tespit edilmiştir. Yeniden gözden geçirmeler sonrasında 54 maddelik ölçek, yaşları 16 ile 60 arasında değişen 100 kişilik başka bir örnekleme uygulanmıştır (Gülerce, 2007). Ölçeğin psikometrik özelliklerinin araştırma için uygun olduğu düşünülmektedir.

4. VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmada veriler, Kişisel Bilgi Formu, Aile Yapısı Değerlendirme Aracı aracılığı ile toplanmıştır. Araştırma için uygun etik izin alınmıştır. Veri toplamak için örnekleme uygun kadınların yoğun olarak bulunduğu Halk Eğitim Merkezlerine başvurulmuştur. Veriler hem yüz yüze hem de çevrim-içi yollarla toplanmıştır. Katılımcıların onayları alınmıştır. Toplamda 541 katılımcıya ulaşılmıştır. Ancak eksik ve hatalı doldurmalar sebebiyle 501 kişinin yanıtları geçerli kabul edilmiştir. 500.000'den büyük evrenler için örneklem büyüklüğü tablosuna göre; %95 güven düzeyinde, 384'ün üzerindeki örneklem sayısı yeterli kabul edilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004).

5. VERİLERİN ANALİZİ

Verilerin analizi için; katılımcılara uygulanan veri toplama araçlarından edinilen veriler, nicel veri analizi programına aktarılmıştır. Çalışmanın ilk bulgusu olarak sunulan evli kadınların algılanan kayınvalide ilişki tiplerine dair dağılımlarında yüzde ve frekans değerleri analiz edilmiştir. Ölçümlerin normalliği Kolmogorov Smirnov normallik testi ile incelenmiştir. Sonuçlara göre; verilerin normallik ölçütlerini karşılamadığı, ölçümlerin $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Evli kadınların öğrenim düzeye göre algılanan gelin-kayınvalide ilişkisinin ve algılanan kayınvalide ilişki tipine göre AYDA puanlarının karşılaştırılmasında Kruskal Wallis-H testi kullanılmıştır. Farklılığın tespiti için Mann Whitney-U analizi yapılmıştır. AYDA puanları ve algılanan gelin-kayınvalide ilişkisi Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon analizi ile test edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçme aracına ilişkin yapılan güvenilirlik analizi sonucu Cronbach Alfa değeri 0.83 olarak tespit edilmiştir. Bu değer oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

BULGULAR

Araştırmada, bulguların sunumunda tablolardan yararlanılmıştır. Evli kadınların algıladıkları kayınvalide ilişki tipine göre dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 2. Evli Kadınların Algıladıkları Gelin Kayınvalide İlişki Tipine Göre Dağılımı

Faktör	Değişken	f	%
Algılanan Gelin-Kayınvalide arasındaki ilişki tipi	Anne-kız gibi	103	20.6
	İki yakın arkadaş gibi	32	6.4
	Ne çok yakın ne çok uzak	215	42.9
	Değişken/İnişli-çıkışlı	42	8.4
	Mesafeli	82	16.4
	Çatışmalı	11	2.2
	Kopuk	16	3.2
	Toplam	501	100

Tablo 2’ye göre evli kadınların, kayınvalideleri ile algıladıkları ilişki tipleri genelde ne çok yakın ne de çok uzaktır (%42.9). Ancak kayınvalideleriyle anne-kız ilişkisi kuran katılımcıların (%20.6) bu araştırmada kayda değer oranda yüksek olduğu söylenebilir. Çatışmalı ilişkiye sahip (%2.2) ve ilişkisini kayınvalidesiyle koparmış (% 3.2) kadınların ise oldukça az olduğu görülmektedir.

Evli kadınların öğrenim düzeyine göre algılanan gelin-kayınvalide ilişkisinin farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin analiz sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Evli Kadınların Öğrenim Düzeylerine Göre Algılanan Gelin-Kayınvalide İlişkisinin Karşılaştırılması

Puan	Gruplar	n	$X_{sıra}$	x^2	sd	p	u
Algılanan Gelin-Kayınvalide ilişkisi	1.Okur-Yazar/İlkokul	72	302.77	12.000	4	.017	1>2,
	2.Ortaokul	51	251.99				1>3,
	3.Lise	102	237.78				1>4, 1>5
	4.Yüksekokul/Üniversite	223	239.57				

5.Lisansüstü	53	253.25
Toplam	501	

Tablo 3'e göre evli kadınların öğrenim düzeyi ile algıladıkları gelin-kayınvalide ilişkisi ($X^2=12.000$, $p<.05$) puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Öğrenim düzeyi okur-yazar/ilkokul olan evli kadınların ortaokul, lise, yüksekokul/üniversite ve lisansüstü diğer katılımcılara göre gelin-kayınvalide ilişkilerini daha olumlu değerlendirdikleri saptanmıştır.

Evli kadınların algıladıkları gelin-kayınvalide ilişki tiplerine göre aile uyum puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Algılanan Gelin-Kayınvalide İlişki Tipine Göre AYDA Puanlarının Karşılaştırılması

Puan	Gruplar	n	$\bar{x}$ _{sıra}	χ^2	sd	p	U
AYDA Toplam	1.Anne-kız gibi	103	289.36	24,157	6	0.00	1>4, 1>5, 1>6, 1>7 2>6, 2>7 3>7 4>6
	2.İki yakın arkadaş gibi	32	266.48				
	3.Ne çok yakın ne çok uzak	215	256.41				
	4.Değişken/İnişli-çıkışlı	42	237.45				
	5.Mesafeli	82	221.67				
	6.Çatışmalı	11	137.45				
	7.Kopuk	16	164.25				
AYDA İletişim	1.Anne-kız gibi	103	296.55	26,158	6	0.00	1>3, 1>5, 1>6, 1>7 2>5, 2>6, 2>7 3>6 4>7
	2.İki yakın arkadaş gibi	32	279.48				
	3.Ne çok yakın ne çok uzak	215	247.33				
	4.Değişken/İnişli-çıkışlı	42	263.14				
	5.Mesafeli	82	212.33				
	6.Çatışmalı	11	158.00				
	7.Kopuk	16	180.31				
AYDA Birlik	1.Anne-kız gibi	103	219.32	26,268	6	0.00	1<3, 1<4, 1>6 2>6 3>5, 3>6 4>6 5>6, 6<7
	2.İki yakın arkadaş gibi	32	238.94				
	3.Ne çok yakın ne çok uzak	215	279.43				
	4.Değişken/İnişli-çıkışlı	42	272.81				
	5.Mesafeli	82	234.27				
	6.Çatışmalı	11	113.73				
	7.Kopuk	16	219.88				
AYDA Yönetim	1.Anne-kız gibi	103	293.80	27,839	6	0.00	1>3, 1>4, 1>5, 1>6 2>4, 2>7 3>4, 3>7
	2.İki yakın arkadaş gibi	32	282.77				
	3.Ne çok yakın ne çok uzak	215	252.94				
	4.Değişken/İnişli-çıkışlı	42	182.87				
	5.Mesafeli	82	239.39				
	6.Çatışmalı	11	178.45				
	7.Kopuk	16	174.09				
AYDA Yetkinlik	1.Anne-kız gibi	103	291.27	20,072	6	0.03	1>3, 1>5, 1>6 3>6
	2.İki yakın arkadaş gibi	32	249.80				
	3.Ne çok yakın ne çok uzak	215	252.30				
	4.Değişken/İnişli-çıkışlı	42	257.77				
	5.Mesafeli	82	216.76				
	6.Çatışmalı	11	165.50				
	7.Kopuk	16	193.16				
AYDA Duyusal Bağlam	1.Anne-kız gibi	103	303.94	28,835	6	0.00	1>3, 1>4, 1>5, 1>6 1>7 2>7 3>7 4>7 5>7
	2.İki yakın arkadaş gibi	32	254.69				
	3.Ne çok yakın ne çok uzak	215	244.06				
	4.Değişken/İnişli-çıkışlı	42	241.43				
	5.Mesafeli	82	239.42				
	6.Çatışmalı	11	168.59				
	7.Kopuk	16	137.28				
AYDA Doyum	1.Anne-kız gibi	103	299.63	28,842	6	0.00	1>3, 1>5, 1>7 2>7 3>6, 3>7
	2.İki yakın arkadaş gibi	32	269.75				
	3.Ne çok yakın ne çok uzak	215	241.70				

4.Değişken/İnişli-çıkışlı	42	248.85	4>6, 4>7, 5>6, 5>7
5.Mesafeli	82	243.00	
6.Çatışmalı	11	127.73	
7.Kopuk	16	156.84	

Tablo 4'e göre evli kadınların kayınvalideleriyle ilişki tipi ile AYDA Toplam ($\chi^2=24.157$, $p<.001$), İletişim ($\chi^2=26.158$, $p<.001$), Birlik ($\chi^2=26.268$, $p<.001$), Yönetim ($\chi^2=27.839$, $p<.001$), Yetkinlik ($\chi^2=20.072$, $p<.01$), Duygusal Bağlam ($\chi^2=28.835$, $p<.001$) ve Doyum ($\chi^2=28.842$, $p<.001$) puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Kayınvalidesiyle çatışmalı ve kopuk ilişki kuran katılımcıların anne-kız, iki yakın arkadaş ve ne çok yakın ne çok uzak ilişki kuran katılımcılara kıyasla aile uyum puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca anne-kız ilişkisine sahip katılımcıların değişken/inişli çıkışlı ve mesafeli ilişkiye sahip olanlara kıyasla daha yüksek aile uyum puanlarına sahiptir. Değişken/inişli çıkışlı ilişkiye sahip katılımcıların ise çatışmalı ilişkiye sahip katılımcılara kıyasla aile uyum puanları daha yüksektir. Kayınvalideleriyle anne-kız ve iki yakın arkadaş ilişkisi kuranların mesafeli, çatışmalı ve kopuk ilişkiler kuranlara kıyasla aile iletişim puanları açısından daha yüksek puan aldıkları saptanmıştır. Ayrıca genel olarak kayınvalideleriyle iyi ilişkiler kurabilenler daha yüksek aile iletişim puanlarına sahiptir. Kayınvalideleriyle çatışmalı ilişkiye sahip katılımcıların kayınvalideleriyle anne-kız, iki yakın arkadaş, ne çok yakın ne çok uzak, değişken/inişli-çıkışlı, mesafeli ve kopuk ilişkiler kuranlara kıyasla aile birlik puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca kayınvalideleriyle anne-kız ilişkisi kuranların, ne çok yakın ne çok uzak ve değişken inişli/çıkışlı ilişkisi olanlara kıyasla daha düşük aile birlik puanlarına sahiptir. Kayınvalideleriyle değişken/inişli-çıkışlı ve kopuk ilişki kuranların aile yönetim puanlarının anne-kız, iki yakın arkadaş, ne çok yakın ne çok uzak ilişki tiplerine kıyasla daha düşük olduğu saptanmıştır. Aile yönetim puanları açısından en yüksek olanlar, kayınvalideleriyle anne-kız ilişkisinde olan katılımcılardır. Kayınvalideleriyle anne-kız gibi ve ne çok yakın ne çok uzak ilişki kuranların aile yetkinlik puanlarının çatışma yaşayanlara göre daha yüksek olduğu, anne-kız ilişkisi sürdürenlerin mesafeli ve ne çok yakın ne çok uzak ilişki sürdürenlere göre daha yüksek aile yetkinlik puanı aldıkları saptanmıştır. Ailenin duygusal bağlamı açısından kayınvalideleriyle anne-kız ilişkisi sürdürenlerin iki yakın arkadaş ilişki tipi hariç diğer ilişki tiplerine göre daha yüksek puanlar aldıkları, kopuk ilişki sürdürenlerin ise çatışmalı ilişki hariç diğer ilişki tiplerine göre daha düşük puan aldıkları saptanmıştır. Kayınvalideleriyle çatışmalı ve kopuk ilişki kuranların diğer ilişki tiplerine kıyasla evlilik doyumu açısından daha düşük puanlar aldığı saptanmıştır. Evlilik doyumu açısından kayınvalidesi ile anne-kız ilişkisi olanlar, ne çok yakın ne çok uzak ve mesafeli ilişki tiplerine kıyasla daha yüksek puanlara sahiptirler.

Evli kadınların algılanan gelin-kayınvalide ilişkisi ile aile uyum puanları arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Algılanan Gelin-Kayınvalide İlişkisi ile AYDA Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Analizi

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Gelin-Kayınvalide İlişki Düzeyi	-							
2. İletişim	.228**	-						
3. Birlik	.035	.118**	-					
4. Yönetim	.236**	.532**	.151**	-				
5. Yetkinlik	.215**	.406**	.070	.486**	-			
6. Duygusal Bağlam	.237**	.486**	.122**	.454**	.403**	-		
7. Doyum	.260**	.489**	.183**	.452**	.452**	.471**	-	
8. Toplam	.250**	.819**	.401**	.789**	.601**	.667**	.580**	-
x	6,22	33,60	28,67	30,01	21,76	17,80	19,34	131,84
ss	2,741	7,233	4,935	5,804	4,142	3,477	3,453	18,747

N=501, **p<.01

Tablo 5'e göre algılanan gelin-kayınvalide ilişkisi ile AYDA iletişim ($r=.228$, $p<.01$), AYDA Yönetim ($r=.236$, $p<.01$), AYDA Yetkinlik ($r=.215$, $p<.01$), AYDA Duygusal Bağlam ($r=.237$, $p<.01$), AYDA Doyum ($r=.260$, $p<.01$) ve AYDA Toplam ($r=.250$, $p<.01$) puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Gelin-kayınvalide ilişkisi ile AYDA Birlik puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Katılımcıların kayınvalideleri ile ilişkisi olumlu yönde arttıkça aile iletişim, yönetim, yetkinlik, duygusal bağlam, evlilik doyum puanları da yükselmektedir.

TARTIŞMA

Araştırmada, gelin-kayınvalide ilişki tipleri açısından katılımcıların büyük çoğunluğunun ne çok yakın ne çok uzak ilişki algılarının olduğu, okuma yazma bilen/ilkokul mezunu katılımcıların algılanan gelin-kayınvalide ilişkilerinin daha olumlu olduğu, kayınvalidesiyle çatışmalı ve kopuk ilişkiye sahip olanların aile uyumlarının düşük olduğu, algılanan gelin kayınvalideleri ilişkileri ile evli kadınların aile uyumları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın ilk bulgusu katılımcıların algıladıkları gelin-kayınvalide ilişki tipine göre dağılımına ilişkindir. Bulgulara göre katılımcıların büyük çoğunluğunun kayınvalideleriyle ne çok yakın ve ne de çok uzak ilişki algılarının olduğu, ancak anne-kız ilişki algısında olan katılımcıların da kayda değer oranda fazla olduğu tespit edilmiştir. Buna ilave olarak çatışmalı ve kopuk ilişkiye sahip katılımcıların örneklemin çok az bir kısmını oluşturdukları görülmektedir. Alanyazında, bu bulguyu destekleyen pek çok araştırma bulgusuna rastlanmaktadır. Rol kuramı perspektifinde gelin-kayınvalide ilişkilerinin incelendiği araştırmada bu ilişkilerin bir zamanlar inanıldığı kadar problemlili olmadığı tespiti yapılmıştır (Serovich, 1991). Nitel yöntemin kullanıldığı bir başka araştırmada mevcut kanının aksine gelin-kayınvalide ilişkilerini sağlıklı bir şekilde yürütmeyi başarmış oldukça fazla kişi olduğu sonucuna varılmıştır (Nastasee, 1995). Ancak Türkiye ölçeğinde gelin-kayınvalide ilişkisine dair anlatılar yoğunlukla bu ilişkinin çatışmalı doğasını vurgulamaktadır. Kiminin gelinden kiminin de kayınvalidesinden yana şikâyetlerinden meydana gelen atasözleri ve deyimlerde gelin-kayınvalide ilişkisi genellikle "acımasızlık, çaresizlik, feryat, fesatlık, fırsatçılık, geçimsizlik, pişmanlık, saygı, şikâyet, talih-talihsizlik, kıskırtma" vb. konularla tasvir edilir (Alkayış, 2013). Buna ilave olarak son zamanlarda medya araçları vasıtasıyla gelin ve kayınvalide ikilisinin çekişmeleri çeşitli programların temel yayın malzemeleri olmaktadır.

Eğlence temalı bu yayınların geniş kitlelere hitap ettiği unutulmamalıdır. Çatışmalı ilişkilere sürekli şahit olmak bireylerde gelin-kayınvalide ilişkilerine dair olumlu bakış açısı da olsa uzun vadede olumsuz beklentiler oluşturabilir.

Araştırmanın ikinci bulgusu, evli kadınların öğrenim düzeyinin algılanan gelin-kayınvalide ilişkisine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkindir. Bulgulara göre okuma yazma bilen/ilkokul mezunu katılımcıların algılanan gelin-kayınvalide ilişkilerinin daha olumlu olduğu saptanmıştır. Alanyazında bu bulgu ile çelişen (Aydın, 2017) ve destekleyen (Kaya, 2019) çalışmaların her ikisi de bulunmaktadır. Çalışmada özellikle okuma yazma bilen/ilkokul mezunu gelinlerin kayınvalideleriyle daha iyi ilişki düzeyine sahip olduklarını algılamaları geleneksel rollere sadık kalmalarından, ilişkiyi sorgulamamalarından ve kayınvalideye itaat etmelerinden kaynaklanabilir. Gelin-kayınvalide ilişkileri üzerine sosyolojik bir analiz yapılan araştırmada da (Altunsu-Sönmez, 2019) bu bulguyu destekleyen sonuçlar tespit edilmiştir. Bulgulara göre eğitim seviyesi düşük olan birinci kuşak gelinlerin kayınvalideleriyle daha iyi geçindikleri, sorun yaşamadıkları saptanmıştır. Araştırmacı; gelinlerin itaatkâr olmaları, kayınvalidelerine karşı gelememelerini sebebi olarak açıklamıştır. Bu kuşak kadınlarının ataerkil baskıyı yoğun olarak hissettikleri ve itaati içselleştirdikleri ifade edilmiştir (Altunsu-Sönmez, 2019). Dolayısıyla eğitim seviyesi düşük katılımcıların çatışma ortamına sebep olabilecek girişimlerde bulunmamaları ve itaatkâr davranmaları onların kayınvalideleriyle ilişkilerinde sorun algılamamalarına sebep olmuş olabilir. Ancak yoğun baskı sonrasında gelen itaat ve boyun eğmenin sağlıklı aile ortamı açısından olumsuz etkileri olabilmektedir. Sağlıklı ailelerde gücün tek bir aile ferdinde toplanmadığı görülmektedir. Özellikle anne ve baba rolleri dengeli şekilde dağılmaktadır (Gladding, 2015). Gücün anne ve babada toplanmaması, aile dışından gelen müdahalelerin yoğunluğu ailenin fonksiyonlarına ve işlevselliğine zarar verebilmektedir.

Araştırmanın üçüncü bulgusuna göre, evli kadınların algıladıkları gelin-kayınvalide ilişki tiplerine göre aile uyumları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Kayınvalideleri ile ilişkileri çatışmalı olanların aile iletişim, aile yetkinlik, duygusal bağlam ve evlilik doyumları açısından düşük aile uyumlarına sahip oldukları görülmektedir. Kayınvalidesiyle anne-kız ilişkisi kurabilenlerin ise aile iletişim, yönetim, yetkinlik, duygusal bağlam ve evlilik doyumları açısından daha uyumlu aile profili çizdikleri saptanmıştır. Aile birliği açısından ise çok yakın gelin-kayınvalide ilişkilerinden ziyade ne çok yakın ne çok uzak gibi ilişki tiplerine sahip olanların aile uyumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak genel itibarıyla kayınvalidesiyle yakın ilişkileri olmayan çatışmalı ve kopuk ilişkiye sahip olanların aile uyumlarının düşük olduğu söylenebilir. Alanyazında aile uyumunu tüm boyutlarıyla ele alan çalışmaya rastlanmasa da gelin-kayınvalide ilişkilerinin evlilikler ve aileler üzerinde etkili olduğu üzerine araştırmalar yapılmıştır. Hoye (1971) tarafından yapılan araştırmada erkek ve kadının evlilik uyumu ile kayınvalide uyumu arasında anlamlı ilişki saptanmıştır. Bir başka çalışmada ise kayınpeder ve kayınvalideyle ilişki kalitesinin çiftlerin evlilik başarısını yordadığı tespit edilmiştir (Bryant ve diğ., 2001). Tayvan'da yapılan bir başka çalışmada ise kayınvalide ile yaşanan çatışmanın gelinlerin evlilik doyumunu yordadığı saptanmıştır (Wu ve diğ., 2010). Gelin ve kayınvalide ilişkilerinin aile üzerindeki etkilerinin incelendiği araştırmada ise gelin-kayınvalide arasındaki çatışmanın sadece gelin-kayınvalide ikilisinin değil, ailenin diğer fertlerini de olumsuz etkilediği tespit edilmiştir (Anderson, 2016). Aile sistemler yaklaşımına göre aile, üst sistemlerle ilişki

halindedir. Üst sistemlerdekiyle yaşanan çatışma ya da kopukluğun aile sistemini de doğrudan olumsuz yönde etkilenmesi beklenebilir. Dolayısıyla kayınvalidesiyle çatışmalı ve kopuk bir ilişki sürdüren evli kadınların aile uyum algılarının düşük olmasının beklenen bir bulgu olduğu söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü ve son bulgusu, evli kadınların gelin-kayınvalide ilişki algısıyla aile uyumları arasındaki ilişkiye dairdir. Bulgulara göre katılımcıların kayınvalideleri ile ilişkisi olumlu oldukça aile iletişim, yönetim, yetkinlik, duygusal bağlam, evlilik doyum puanları da yükselmektedir. Gelin-kayınvalide ilişkileri ile aile birlik puanları açısından anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Alanyazında kayınvalidelerin gelinleri ile ilişkileri olumluysa maddi ve manevi destekleri ile ailenin duygusal bağlarını kuvvetlendirdiği, uzlaştırmacı yönleri ile aile içi iletişimi destekledikleri (Bryant ve diğ., 2001; Hoye, 1971; Wu ve diğ., 2010) bilinmektedir. Ancak gelin-kayınvalide arasındaki ilişki çatışmalı veya olumsuz ise karı-koca arasındaki ilişkiye zarar verdikleri; ev işlerine, ebeveynlik stillerine, anne-baba olma kararlarına karışma (Char ve diğ., 2010; Gül & Kuru, 2016; Leonetti ve diğ., 2007; Nosaka, 1997; Shih & Pyke, 2011) gibi aile yönetim ve yetkinlik alanlarına müdahale etme davranışları sergiledikleri bilinmektedir. Dolayısıyla gelin-kayınvalide ilişkileri ne kadar olumluysa gelinin anne ve eş olarak bulunduğu ailenin uyumunun da bir o kadar olumlu olacağı söylenebilir. Değerlendirilmesi gereken diğer bir bulgu, aile birliği ile gelin-kayınvalide ilişkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamasıdır. Gülerce'ye (2007) göre Türkiye'deki çekirdek aileler toplumdan ayrışamamıştır ve oldukça geçirgen sınırları vardır. Ancak bu geçirgen sınırlar olsa da ailenin birlikteliğini, birliğini ve devamlılığını tehdit edecek bir düzeyde değildir. Bu durum aileye duyulan bağlılık ve sadakatin güçlülüğünden ve ailenin değişime karşı dirençli olmasından kaynaklanmaktadır. Anlaşılacağı üzere çekirdek ailede üst sistemlere karşı bir geçirgenlik söz konusudur, fakat aile birliğini önemli ölçüde etkileyecek düzeyde değildir. Gelin-kayınvalide ilişkilerinin düzeyi ailenin genel uyumunda etkin olsa da özelde aile birliği açısından anlamlı bir değişken değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada görünenin aksine iyi geçinen gelin-kayınvalide ikilisinin daha yaygın olduğu saptanmıştır. Düşük eğitim seviyesine sahip kadınların kayınvalideleriyle daha olumlu ilişki algılarına sahip olduğu görülmüştür. Çatışmalı ve kopuk ilişkiye sahip evli kadınların aile uyum puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır. Son olarak evli kadınların kayınvalideyle ilişkileri ile aile uyumları arasındaki ilişki Türkiye örneklemini açısından anlamlı bulunmuştur. Tüm bu bulgulardan da anlaşılacağı üzere ailenin uyumu açısından gelin-kayınvalide ilişkileri önemli bir değişkendir.

Bu bağlamda, araştırma sonuçlarını da baz alarak hem uygulayıcılara hem de bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara yönelik bazı öneriler getirilebilir. Sağlıklı gelin-kayınvalide ilişkileri, sağlıklı aile kavramı, ilişki yönetim stratejileri gibi konular toplum farkındalığı çalışmaları kapsamında ele alınıp çeşitli kurum ve kuruluşlar aracılığı ile anlatımı sağlanabilir. Görsel medya aracılığıyla sağlıklı gelin-kayınvalide ilişkilerine sahip temsiller sunulabilir. Bir başka çalışmada kayınvalidelerin gelinleriyle ilişkilerine dair algıları üzerinden yürütülebilir ve aile uyumları incelenebilir. Sağlıklı aile uyumuna sahip kadınların kayınvalideleriyle ilişkilerini nasıl yönettikleri incelenebilir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Family, marriage and women's studies are among the most important studies in Turkey and in the world. The family is a universal institution that provides the continuation of the society, creates the society at the same time, has psychological, biological and sociological functions, prepares its members for the society, experiences the first relationships and can have lasting effects on the personality. One of the most fundamental characteristics of healthy families is how strong and robust the couple is as a family unit (Beavers, 1985; Lavee, McCubbin & Olson, 1987). It can be said that harmony and warm relations between spouses spread and reach children. Due to the importance of spouses' attitudes towards each other, studies have been conducted on the factors that disrupt this communication (Fenell, 1993; Young & Long, 1998; Rosen-Grandon, Myers & Hattie, 2004; Yıldız, 2018). One of these is the relationships that couples establish with their family elders. In particular, the level of relationships established by mother-in-laws with their daughter-in-law plays a decisive role on the marriage satisfaction of daughter-in-law (Wu et al., 2010; Vellucci, 2013; Al-Attar & El-Gibaly, 2014). Although bride-mother-in-law relationships often appear as a problem for traditional families (White, 1999), these relationships can also be a problem in non-traditional family structures when Turkey's family structure is considered. Today, extended families have decreased (Yavuz, 2004), although mother-in-laws have partially lost the duty of choosing a spouse for their sons due to love marriages; It can be stated that mother-in-laws undertake new duties in families such as taking care of grandchildren, helping working daughter-in-law's with housework. Therefore, examining the relationship between today's bride-mother-in-law relations and family structure is considered important in terms of contributing to the studies in the field of family counseling and conducting protective and preventive studies. In this context, in this study, the relationship between perceived bride-mother-in-law relations and family adjustment of married women was examined.

Method

The research is a relational survey model in which the relationship between the bride-mother-in-law relations perceived by married women and their family harmony is examined. The study universe of the research; They are women who are married, have children and have mother-in-law living in Turkey. In the research, criterion and snowball sampling method was used. In this study, the criteria determined by the researchers; women are married, have children and mother-in-law is alive. The data of the study were collected through the Personal Information Form and the Family Structure Assessment Tool. In order to collect data, Public Education Centers, where women suitable for the sample are concentrated, were consulted. Data were collected both face-to-face and online. A total of 541 participants were reached. However, the answers of 501 people were accepted as valid due to incomplete and incorrect fillings. Frequency and percentage values, Kruskal Wallis-H test, Mann Whitney-U test and Spearman Brown Rank Differences Correlation analysis were used in the analysis of the data.

Findings

In the study, in terms of bride-mother-in-law relationship types, the majority of the participants had neither very close nor very distant relationship perceptions, literate/primary school graduate participants had a more positive perceived bride-mother-in-law relationship, those who had conflicting and broken relationships with their mother-in-law had low family adjustment, perceived It has been determined that there is a positive and significant relationship between the daughter-in-law and mother-in-law relationships and the family adjustment of married women.

Conclusion and Recommendations

Contrary to what is seen in the research, it was determined that the bride-mother-in-law couple, who got along well, was more common. It has been observed that women with lower education levels have more positive perceptions of relationships with their mother-in-law. It was determined that married women with conflict and broken relationships had lower family adjustment scores. Finally, the relationship between married women's relationships with their mother-in-law and family adjustment was found to be significant for the Turkish sample. As it can be understood from all these findings, the bride-mother-in-law relations are an important variable in terms of family harmony.

In this context, some suggestions can be made for both practitioners and researchers who want to work on this subject, based on the results of the research. Issues such as healthy daughter-mother-in-law relations, the concept of healthy family, relationship management strategies can be handled within the scope of community awareness studies and explained through various institutions and organizations. Representations with healthy bride-mother-in-law relationships can be presented through visual media. In another study, it can be conducted on the perceptions of mother-in-laws about their relations with their daughter-in-laws and their family harmony can be examined. How women with healthy family harmony manage their relations with their mother-in-law can be examined.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

Bu çalışma için İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 08.08.1019 tarihli ve 2019/9-7 nolu kararı ile etik izin alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı: Yazarların katkı oranı eşittir.

KAYNAKÇA

- Al-Attar, G. S. T., & El-Gibaly, O. (2014). *Is co-residence with mother-in-law affecting marital relationship quality in semi-urban assiut Egypt?* Presented in poster session at the Population Association of America 2014 Annual Meeting Program, Princeton University.
- Alkayış, M. F. (2013). Adıyaman yöresi atasözleri ve deyimlerinde gelin-kaynana ilişkisi ve evlilik konusu. *Journal of Turkish Studies*, 8(9), 579-594, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5094>
- Altunsu-Sönmez, Ö. (2019). Gelin kaynana çatışması üzerine sosyolojik bir analiz. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1159-1201, <https://doi.org/10.26466/opus.595849>
- Anderson, W. A. (2016). *"You're not part of the family": Understanding the turning points and family system consequences of high conflict mother-/daughter-in-law relationships* [Unpublished doctorate dissertation]. North Dakota State University.
- Aydemir, A. (2021). Geçmişlerinin gölgesinde gelin kayınvalidenin bakım ilişkisi; yaşlı ihmal ve istismarı. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 4-18. <https://dergipark.org.tr/en/pub/senex/issue/64836/992639>
- Aydın, E. (2017). *Anne-oğul bağlanmasının gelin-kayınvalide ilişkisi ve evlilik doyumunu yordamadaki rolü* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Beavers, W.R. (1985). *Successful marriage. A family systems approach to couples therapy*. Norton.
- Bryant, C. M., Conger, R. D., & Meehan, J. M. (2001). The influence of in-laws on change in marital success. *Journal of Marriage and Family*, 63, 614-626. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00614.x>
- Char, A., Saavala, M., & Kulmala, T. (2010). Influence of mothers in-law on young couples' family planning decisions in rural India. *Reproductive Health Matters*, 18(35), 154-162. [https://doi.org/10.1016/S0968-8080\(10\)35497-8](https://doi.org/10.1016/S0968-8080(10)35497-8)
- Chen, M. H. (1999). *The relationship of mothers and daughters in-law in urban Chinese families* [Unpublished doctorate dissertation]. The Texas Woman's University.
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Fenell, D. L. (1993). Characteristics of long-term first marriages. *Journal of Mental Health Counseling*, 15, 446-460.
- Fingley, C. R. (1989). *Helping traumatized families*. Jossey-Bass.
- Gladding, S. T. (2015). *Aile terapisi; tarihi, kuram ve uygulamaları*. (İ. Keklik & İ.Yıldırım Çev. Ed.). Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları.
- Gülerce, A. (1992). *Aile yapısını değerlendirme aracı: El kitabı ve Türkiye normları*. Alphagraphics.
- Gülerce, A. (2007) *Dönüşümsel aile modeli ve Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Gül-Kuru, A. (2016). Türk ailesinde karakter ve otorite: Bir toplumsal tip olarak kaynana ve kaynanalık rolü üzerine bir araştırma [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Hoye, D. (1971). *Mother-in-law adjustment of young marrieds* [Unpublished doctorate dissertation]. University of North Carolina.
- Kahraman, B. (2021). Gelin-kayınvalide ilişkileri ve çift uyumu arasında benliğin ayrılaşmasının düzenleyici rolü [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi* (25. bs.). Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, T. (2019). Gelin-kaynana iletişiminin niteliğini belirleyen kültürel etmenler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 185-204. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.459590>
- Lavee, Y., McCubbin, H.I., & Olson, D. H. (1987). The effects of stressful life events and transitions on family functioning and well-being. *Journal of Marriage and Family*, 49, 857-873. <https://doi.org/10.2307/351979>
- Leonetti, D. L., Nath, D. C., & Hemam, N. S. (2007). In-law conflict: Women's reproductive lives and the roles of their mothers and husbands among the Matrilineal Khasi. *Current Anthropology*, 48(6), 861-890.
- Limary, B. H. (2002). *The mother-in-law/daughter-in-law dyad: Narratives of relational development among in-laws* [Unpublished doctoral dissertation]. University of New Mexico.
- Link, C. F. (2010). *Husbands, wives, and in-laws: family dynamics and childbearing behaviour in Nepal* [Unpublished doctoral dissertation]. The University of Michigan.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. Sage.

- Marshall, M. N. (1996). Sampling for qualitative research. *Family Practice*, 13(6), 522-526. <https://doi.org/10.1093/fampra/13.6.522>
- Nastasee, A. (1995). *Analysis of the relationship mothers in law and daughters in law: a systems perspective* [Unpublished doctoral dissertation]. The Pennsylvania State University.
- Nosaka, A. (1997). *Mother-in-law's influence on daughter-in-law's reproductive behaviour in rural Bangladesh* [Unpublished doctoral dissertation]. The Pennsylvania State University.
- Özensel, E. (2004). Türk toplumunda çocuğun yetiştirilmesinde annenin rolü: Konya ili örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(2), 77-96.
- Öztürk, M. (2013). *The interrelationship between in-laws acceptance rejection, intimate partner acceptance rejection, marital conflict, and overall marital satisfaction evaluation* [Unpublished master dissertation]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative research*. John Wiley & Sons.
- Rabbani, F., Qureshi, F., & Rizvi, N. (2008). Perspectives on domestic violence: Case study from Karachi, Pakistan. *Eastern Mediterranean Health Journal*, 14, 415-426.
- Rittenour, C., & Soliz, J. (2009). Communicative and relational dimensions of shared family identity and relational intensions in mother-in-law/daughter-in-law relationships: Developing a conceptual model for mother in law/daughter-in-law research. *Western Journal of Communication*, 73(1), 67-90. <https://doi.org/10.1080/10570310802636334>
- Rosen-Grandon, J., Myers, J. E., & Hattie, J. A. (2004). The relationship between marital characteristics, marital interaction processes and marital satisfaction. *Journal of Counseling & Development*, 82(1), 58-6. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2004.tb00286.x>
- Serovich, J.M. (1991). *In-law relationships: A role change perspective* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Georgia.
- Shih, K. Y., & Pyke, K. (2011). Power, resistance, and emotional economies in women's relationships with mothers-in-law in Chinese immigrant families. *Journal of Family Issues*, 31(3), 333-357. <https://doi.org/10.1177/0192513X09350875>
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2011). *Türkiye'de aile yapısı araştırması*. <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/indirilebilir-yayinlar/65-aile-yapisi-arastirmasi-2011.pdf>
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (2016). *Aile yapısı araştırması*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869>
- Ulutaş, E., & Özpınar, A. (2016). Toplumumuzun aile yapısı. M. Aydın (Ed.), *Sistemik aile sosyolojisi* (3.bs.) içinde (ss. 321-336). Çizgi Kitapevi.
- Vellucci, K. L. (2013). *Perceived relationship approval and inclusion by parens-in-law as predictors of marital satisfaction and stability* [Unpublished doctoral dissertation]. Alliant International University.
- White, J. B. (1999). *Para ile akraba*. İletişim Yayınları.
- Wu, T.F., Yeh, K.H., Cross, S. E., Larson, L.M., Wang, Y.C., & Tsai, Y.L. (2010). Conflict with mothers-in-law and Taiwanese women's marital satisfaction: the moderating role of husbands support. *Counselling Psychologist*, 38(4), 497-522. <https://doi.org/10.1177/0011000009353071>
- Yakalı-Çamoğlu, D. (2007). Turkish family narratives: the relationships between mothers and daughters in-law. *Journal of Family History*, 32(2), 161-178. <https://doi.org/10.1177/0363199006297508>
- Yavuz, S. (2004). Changing household and family compositions in turkey: a demographic evaluation for 1968-1998 period, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay yayıncılık.
- Yıldız, O. Z. (2018). *Evlilik doyumunun öncülleri ve sonuçları: Depresyon, kaygı, erken dönem uyumsuz şemalar* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Young, M. E., & Long, L. L. (1998). *Counseling and therapy for couples*. Brooks/Cole.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

İLETİŞİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA
KULLANIMLARI VE SOSYAL GİRİŞİMCİLİK ÖZELLİKLERİNİN
İNCELENMESİ

Mücahit Sami KÜÇÜKTIĞLI

Dr., Konya Büyükşehir Belediyesi, samisamm@gmail.com

0000-0001-5021-7361

Atıf / Citation: Küçüktığı, M. S. (2022). İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ve sosyal girişimcilik özelliklerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 53-70. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1080485>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1080485>

Öz

Halkla ilişkiler eğitimi raporunda, iletişim fakültelerinde öğrenim gören halkla ilişkiler öğrencilerinin teknolojik becerilerden daha fazlasına sahip olmaları tavsiye edilmektedir. Halkla ilişkilerde yetkin bir uzmanlık için öğrencilerin sosyal medyanın etkili kullanımı, girişimcilik ve inovasyon konusunda yeterlikler kazanması gerektiği görülmektedir. İletişim sektöründe ortaya çıkan yeni gelişme, eğilim ve değişimlerin girişimcilik yetkinliklerine ve yeni fikirlerin oluşmasına katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın amacı 2021-2022 öğretim yılında iletişim fakültelerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin sosyal girişimcilik yetkinliklerinin ve sosyal medya kullanım düzeylerinin incelenmesidir. Karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeliyle gerçekleştirilen araştırmanın örneklemini Türkiye’de dört üniversitenin iletişim fakültelerinde öğrenim görmekte olan 264 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında sosyal girişimcilik yetkinliği ve sosyal medya kullanım ölçekleri kullanılmıştır. Çalışmada, iletişim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sosyal girişimcilik yeterliklerini belirlemek amacıyla Peris, Gomez, Puig ve Bernardo (2018) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlama çalışması Soba ve Yıldız (2020) tarafından gerçekleştirilen likert formunda ölçme aracı kullanılmıştır. Çalışmanın verilerinin analizinde Parametrik istatistik tekniklerinden T test, F test ve Çoklu Regresyon teknikleri kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilikleri yüksek buna karşın sosyal medya kullanımları orta düzeydedir. Ayrıca katılımcıların sosyal girişimcilikleri ve sosyal medya kullanımlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterdiği, buna karşın sınıf faktörü açısından anlamlı farklılığın olmadığı görülmüştür. Son olarak iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilik yetkinliklerinin sosyal medya kullanımlarını anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Sosyal girişimcilik, Sosyal medya kullanımı, İletişim fakültesi öğrencileri

INVESTIGATION OF SOCIAL MEDIA USAGE AND SOCIAL ENTREPRENEURSHIP CHARACTERISTICS OF COMMUNICATION FACULTY STUDENTS

Abstract

In the Public Relations Education report, it is recommended that public relations students studying at communication faculties have more technological skills. It is seen that for a competent expertise in public relations, students need to gain competencies in the effective use of social media, entrepreneurship and innovation. It has been observed that new developments, trends and changes in the communication sector contribute to entrepreneurial competencies and the formation of new ideas. The aim of this study is to examine the social entrepreneurship competencies and social media usage levels of students studying at communication faculties in the 2021-2022 academic year. The sample of the research, which was carried out with the comparative relational scanning model, consists of 264 students studying at the communication faculties of four universities in Turkey. Social entrepreneurship competency and social media usage scales were used to collect research data. Parametric statistical techniques t-test, F-test and Multiple Regression techniques were used in the analysis of the data of the study. According to the research findings, the social entrepreneurship of the communication faculty students is high, whereas their use of social media is moderate. In addition, it was seen that the social entrepreneurship and social media use of the participants differed according to the gender variable, but there was no significant difference in terms of the class factor. Finally, it was observed that the social entrepreneurship competencies of the communication faculty students significantly affected their use of social media.

Keywords: Social media, Social entrepreneurship, Use of social media, Communication faculty students

GİRİŞ

Halkla İlişkiler Eğitimi Komisyonu'nun 2018 raporu, iletişim fakültelerinde öğrenim gören halkla ilişkiler öğrencilerine teknolojik becerilerden daha fazlasına sahip olmalarını tavsiye etmektedir. İletişim alanında ve halkla ilişkilerde birçok çalışma, bu alanda başarı için daha geleneksel halkla ilişkiler yaklaşımından ziyade girişimci, inovatif ve güncel teknolojik beceriler temelinde süreçlerin ön plana çıktığını ortaya koymuştur (Barber vd, 2012; Paskin, 2013). Bu kapsamda, halkla ilişkilerde yetkin bir uzmanlık için öğrencilerin sosyal medyanın etkili kullanımı, girişimcilik ve inovasyon konusunda yeterlikler kazanması gerekmektedir (The Commission on Public Relations Education, 2018). Dünya çapında, üniversiteler eğitim programlarının kalitesini artırmak amacıyla multimedya sınıfları ve sosyal medya internet uygulamaları gibi bilgisayar tabanlı teknolojileri etkin bir şekilde uygulamaya koymaya çalışmaktadır (Tang & Austin, 2009).

Girişimcilerin ekonomik kalkınmanın önemli bir itici gücü olduğu ve gençlerde girişimci bir zihniyetin beslenmesinin inovasyon için kilit bir öncelik haline geldiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Girişimcilik eğitimi, girişimci yetkinliği geliştirmek için anahtar bir araç olarak ortaya çıkmıştır (Koyuncuoğlu, 2021; Ndou, Mele ve Vecchio, 2019). Son yıllarda girişimciliğe yönelik artan sayıda müfredat ve program, eğitimin her düzeyinde ve kademesinde kendisine yer bulmaktadır. Benzer şekilde, iletişim sektöründe birçok firma son zamanlarda özel modüller veya seminerler aracılığıyla girişimcilik eğitimi sunmaya başlamıştır. Eisenmann'a (2013) göre "*girişimcilik, kontrol edilen kaynakların ötesinde bir fırsat arayışıdır*". Schumpeter ve arkadaşlarına (2011) göre girişimci, yeni bir ham kaynak olarak nitelendirilen yenilikler yürütme yeteneğine ve güdüsüne sahip bir aktördür. Girişimcinin temel motivasyon faktörü bir fikrin gerçekleştirilmesi olmalıdır. Bu temel motivasyonun doğasında, belirli bir derecede özerkliğin önemli olduğu - belki de bir ön şart olan - fikirlerin uygulanmasının farklı aşamasıdır. Motivasyonel

bir faktör olarak ön planda olmamakla birlikte, kâr elde etmek yine de bir fikri başarıyla uygulamak için bir zorunluluktur. Fikirlerin gerçekleşmesi sadece girişimciler için zorunlu değil, aynı zamanda seçkin bir yetenektir.

İletişim sektöründe ortaya çıkan yeni gelişme, eğilim ve değişimlerin girişimcilik yetkinliklerine ve yeni fikirlerin oluşmasına katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Bugün ve gelecekte sektörde rekabet gücünü zinde tutabilmek için iletişim fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin becerikli, girişimci, inovatif ve özgün olmaları gerekmektedir. Bu özellikleri geliştirmenin en iyi yollarından biri ise uygun eğitim yaklaşımlarıdır. Bu bakımdan, iletişim fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin sosyal girişimcilik özelliklerinin ve davranışlarının incelenmesi önemli görülmektedir.

Girişimcilik eğitimi üzerine yeni bir araştırma konusu olan sosyal girişimcilik eğitiminin, birden fazla sorunu çözüme ve sosyal değişimi sağlamada önemli bir faktör olduğu görülmüştür (Nosratabadi vd, 2019 ; Wu vd, 2020). Bununla birlikte eğitim ve girişimciliğin yeni bir kesişimi olarak sosyal girişimcilik eğitimi, henüz emekleme aşamasındadır. Sosyal girişimcilik alanında artan sayıda çalışma olmasına rağmen, “sosyal girişimcilik” teriminin gerçekte ne anlama geldiği konusunda henüz bir fikir birliği yoktur (Choi ve Majumdar, 2014 ; Saebi vd, 2019). Sosyal ve çevresel zorlukların karmaşıklığı, belirsizliği ve birbiriyle ilişkisi düşünüldüğünde, sosyal girişimciliğin kavramsal sınırlarını belirlemek kolay olmayacaktır (Dwivedi & Weerawardena, 2018). Önceki çalışmalar, sosyal girişimciliğin sosyal eşitlik, çevresel bütünlük ve ekonomik refah arasındaki gerilimlerin yönetilmesine yönelik yeterlikleri kapsamaktadır (örneğin, Meyer vd, 2020). Özdevecioğlu ve Cingöz'e (2009) göre sosyal girişimcilik, sosyal fayda sağlayan ve kâr amacı dışında bir eylem olarak nitelendirilmektedir. Goldberg (1990) Beş Faktör Kişilik Modeli'ni kullanarak, sosyal girişimcilerin temel kişilik özelliklerinin uyumluluk, vicdanlılık ve açıklık olduğunu ifade etmiştir. Sosyal girişimcilik, yalnızca ekonomik getiri elde etmek için değil, aynı zamanda sosyal/kamusal sorunları farklı çıkarlar arasında uyumla çözüme hedefini takip etmesi açısından da özel bir girişimcilik türüdür. Bu tür bağlamlarda, sosyal ve politik beceriler girişimciler için önemlidir (Ferris vd, 2017). Diğer taraftan Mair ve Marti'ye (2006) göre sosyal girişimcilik, öncelikle sosyal değeri gerçekleştirmek için tasarlanmış, aynı zamanda ticari işletme özellikleri de taşıyan yeni bir girişimcilik modelidir. Treadway ve arkadaşları (2013) daha yüksek sosyal girişimciliğe sahip bireylerin başkalarıyla iyi ilişkiler kurma ve işyerinde merkezi konumlarda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Sosyal girişimcilerin asıl amaçları ekonomik değerler elde etmek değil, paydaşların çok yönlü gelişmelerini sağlamak ve böylelikle sosyal değerler oluşturmaktır. Sosyal girişimcilik anlamında kendilerini geliştirmiş iletişim fakültesi öğrencilerini bu yönde destekleyerek toplumların ihtiyaç duyduğu sosyal girişimci sayısı artırılabilir (Aydoğmuş, 2021). Aktif bir topluluğa ait olma ve katılım ile karakterize edilen sosyal girişimcilerin, aktif sosyal medya platformları yoluyla sosyal ağlarını ve etkileşimlerini güçlendirdikleri ileri sürülmüştür (Guo vd, 2020 ; Wang vd, 2019). Nitel araştırmalar, hem sosyal ağların boyutunun hem de yoğunluğunun sosyal girişimcilik üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koymuştur (Sun ve Cai, 2013). Mevcut literatürler, sosyal ağların girişim performansı üzerinde önemli olumlu etkileri olduğunu bulmuş olsa da, temel bir soru

cevapsız kalmaktadır: Neden bazı girişimciler yeni girişimlerin performansını diğerlerinden daha iyi geliştirmek için sosyal ağları kullanıyor, kuruyor ve geliştiriyor? Davranışsal açıdan bakıldığında, araştırmalar bir girişimcinin becerilerinin sosyal ağların kullanımını etkileyebileceğini savunmaktadır. Birçok çalışma sosyal ağların girişim performansı üzerindeki doğrudan etkilerini incelemiş olsa da, sosyal ağların dolaylı etkilerini inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır (Guo, Liu ve Yain, 2020; Omrane, 2015). Bu kapsamda sosyal girişimcilerin sosyal medya kullanımlarının incelenmesi konuya çok boyutlu bir bakış açısı getirecektir (Vial & Richomme-Huet, 2021).

İnternet ortamında, kullanıcıların kendilerini tanımlayarak her kültürden farklı kullanıcı ile iletişime geçtiği, bunun yanında normal sosyal yaşamda kullanılan jest ve mimik hareketlerini simgeleyen sembollerle duygu ve düşüncelerini sanal olarak ifade ettiği, bu şekilde sosyal iletişim kurduğu ortamlar “sosyal ağ” olarak tanımlanmaktadır (Söğüt vd, 2016).

Teknolojinin gelişmesi ile internet kullanımının günlük hayatta alışkanlık haline gelmesi, insanlar için sosyal medyayı vazgeçilmez hale getirmiştir. Sosyal medya, kullanıcıların interaktif iletişim kurarak diğer kullanıcılar ile irtibata geçmelerini sağlamaktadır (Aytan & Telci, 2014).

Uluslararası istatistik verilerinin yer aldığı wearesocial.com internet sitesinin 2021 verilerine göre Dünya genelinde 4,2 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. İnternet kullanıcılarının yüzde 64’den fazlası ise çevrimiçi sosyal medya servislerine erişmektedir (Yıldız vd, 2020).

Sosyal medya, belirli bir içeriğin paylaşılmasını içeren iki yönlü bir iletişim sağlayan Web 2.0 ve web tabanlı uygulamalardan oluşmaktadır (Gedik, 2020). Sosyal medya kullanım süresinin günlük yaşama birçok açıdan etkili olduğu görülmüştür (Eyibilen vd, 2021). Sosyal medyanın kullanıcılara sağladığı erişim kolaylığı ve hızı, digital platformların cazibesini artırmaktadır. Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya uygulamaları bilginin eş zamanlı paylaşımı ve çift yönlü iletişim sayesinde sosyal medyayı iletişim alanının da ötesine taşımaktadır (Kuşay, 2017).

Dijital teknolojilerin girişimciliğe yansımaları olarak tanımlanan dijital girişimcilik, son zamanlarda iş dünyasında popüler bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal medya, mobil internet, büyük veri analitiği ve bulut teknolojileri gibi dijital teknolojilerin ticari fırsatlar yaratmak, bilgi yaymak, müşteriler ve ortaklar ile işbirliği yapmak için araç olarak kullanıldığı dijital girişimcilik, ekonomik büyüme, istihdam olanakları ve yenilikçiliğe katkı sağlamak açısından önemli bir yere sahiptir (Kişi, 2018).

Sosyal medya genel kanının aksine yalnızca insanlar arası iletişimin şeklini değil, bununla birlikte birçok mecrayı da etkilemiştir. Bunlardan bir tanesi de girişimcilik olmuştur. Bu mecra sayesinde iş yapmanın yeni bir yolu ortaya çıkmıştır, buna göre herhangi bir yapıya, yüksek yatırımlara, çok yüksek riske gerek duymadan herhangi bir birey oturduğu yerden iş yapabilme fırsatına kavuşmuştur (Çiçek, 2018).

Girişimcilik günümüzde bireylerin, bir dizi kişisel pazarlama faaliyetiyle hedef kitleye kendilerini tanıtmaya çalışması olarak tanımlanmaktadır (Hepekiz & Gökallı, 2019). Girişimciler dijitalleşme nedeniyle, bir tuşa basarak markalarını dünya çapında milyonlarca kullanıcıya

sunabilir. Sosyal medya kullanan kişilerin sayısı çok fazladır ve belirli bir süre boyunca iş hacmini kesinlikle arttırır. Sosyal medya uygulamalarına zamanlarının çoğunu veren müşterileri inceleyen girişimciler, hedef müşterilere kolayca ulaşabilmektir (Shiva, 2021). Sayısallaşma medya endüstrisinde “*yeni iş yapma biçimleri ve istihdam yapılarının oluşmasına neden olmuş, online gazeteciliği, multimedya gazeteciliği, internet gazeteciliği ya da ağ gazeteciliği olarak adlandırılan ve yeni medya üzerinden gerçekleştirilen gazetecilik uygulamaları ortaya çıkmıştır*” (Uzunyol, 2020). İşletmelerde sosyal medya kullanmaktadır. Türkiye’de küçük ve orta boy işletmeler dahi pazardaki ve tüketici trendlerinde ki gelişmeleri takip edebilmek ve bunlara ayak uydurarak rekabet edebilmek için sosyal medya kullanmaktadır (Gümüş & Kütahyalı, 2017). Zira sosyal medya hedef kitlesi oldukça geniş bir alana yayılmıştır (Kurnaz, 2019).

Yerel kalkınmanın anahtarı konumundaki girişimcilik kavramı, üzerinde hassasiyetle durulması gereken ve bilimsel açıdan izlenmesi, geliştirilmesi gereken bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Proaktif kişilik yapılarına ek olarak yenilikçiliğe olan yatkınlıkları ve bilişim sistemlerini yakından takip etmeleri girişimcilerin diğerlerinden farklı kılan özelliklerini oluşturmaktadır (Sütcü & AYTEKİN, 2000).

Girişimci olmak isteyen bireyler, kendilerinde bulunan girişimci kişilik özellikleri ve girişimci olma niyetleriyle harekete geçerek sosyal medya alanında girişimcilik faaliyetinde bulunmaktadırlar. Gerek maliyet açısından gerek sağladığı birçok kolaylık açısından günden güne tercih edilen bir faaliyet alanı olmuştur (Erat & Erestin, 2019). Wenman’a (2018) göre insanlar ve sosyal ağları arasındaki belirli bir ilişki yapısı, sosyal girişimcilerin psikolojik sermaye ve destek elde etme kaynağı oluşturma ve paydaşlar geliştirmenin anahtarıdır (Wenman, 2018). Geleneksel ticari girişimcilerle karşılaştırıldığında, sosyal girişimciler fırsatlara, sosyal desteğe ve kaynaklara erişime karşı daha güçlü bir açlığa sahiptir (Chen, 2007). Bu nedenle, özel bir grup olan iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilik ve sosyal medya kullanımları arasındaki ilişkilerin araştırılması büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla araştırmada, iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilik özellikleri ve sosyal medya kullanım tutumları bazı değişkenler açısından incelenmiştir. Bu amaçla ilişkili olarak aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilikleri ve sosyal medya tutumları ne düzeydedir?
- İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilikleri ve sosyal medya tutumları cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilikleri ve sosyal medya tutumları sınıf değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilikleri ve sosyal medya tutumları arasında ne düzeyde bir ilişki vardır?

1. YÖNTEM

Bu araştırmaya ele alınacak sorunun belirlenmesiyle başlanmıştır. İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilik ve sosyal medya kullanım düzeylerine ilişkin probleminin belirlenmesi aşamasında temel kuram, araştırma ve yayın literatürü gözden geçirilmiştir. Araştırma konusuna genel anlamda karar verildikten sonra konunun içeriğinin sınırlarının

belirlenmesi için literatür taranmış, araştırmayla ilgili alt problem sorularına dayalı bir çerçeve oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen bu aşamalar sonucu iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilik ve sosyal medya kullanım düzeylerini bazı değişkenler açısından incelemek amacıyla karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde katılımcıların sosyal girişimcilik ve sosyal medya kullanım düzeyleri cinsiyet ve sınıf değişkenine göre karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca çalışmada iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilik ve sosyal medya kullanım düzeyleri arasındaki ilişkiler korelasyonel olarak incelenmeye çalışılmıştır.

1.1. Araştırma Grubu

Araştırmanın evrenini, 2021-2022 eğitim öğretim yılında üniversitelerin iletişim fakültelerinde eğitim öğretimine devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Bununla birlikte İstanbul Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Erciyes Üniversitesi'nde öğrenim gören iletişim fakültesi öğrencileri bu araştırmanın çalışma evrenini oluşturmuştur. Bu üniversiteler iletişim bilimi alanında öne çıkmaları ve buldukları şehirlerin ekonomik istihdam ve girişimcilik olanaklarının büyüklüğü itibarıyla tercih edilmiştir. Bu hedef evrende yer alan öğrencilerin tamamına ulaşmak maliyet ve zaman açısından zor olduğu için tesadüfi örnekleme yoluyla adı geçen üniversitelerin iletişim fakültelerinde öğrenim gören 264 öğrenci gönüllülüğe dayalı olarak online araştırmaya katılımları sağlanmıştır. Anketi eksik dolduranlar ve hatalı olanlar değerlendirmeye alınmamıştır. Demografik değişkenler ve katılımcıların bu değişkenlere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

		F	%
Cinsiyet	Kadın	162	61,4
	Erkek	102	38,6
Sınıf	1,0	123	46,6
	2,0	72	27,3
	3,0	36	13,6
	4,0	31	11,7
	Cevap yok	2	0,8
Sosyal medyada geçirilen süre (gün- saat)	1'den az	16	6,1
	1-3	79	29,9
	3-5	93	35,2
	5-7	46	17,4
	7'den fazla	30	11,4

Tablo 1 incelendiğinde, iletişim fakültesi öğrencilerinin %61,4'ü kadın ve %39,6'sı erkektir.

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin %46,6'sı birinci sınıf, %27,3'ü ikinci sınıf, %13,6'sı üçüncü sınıf ve %11,7'si ise dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Yine iletişim fakültesi öğrencilerinin %5,1'i 1 saatten az, %29,9'u 1-2 saat arasında, %35,2'si 3-5 saat arasında, %17,4'ü 5-7 saat arası ve son olarak %11,4'ü ise 7 saatten fazla sosyal medya platformlarında zaman geçirmektedir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmaya katılan iletişim fakültesi öğrencilerinin yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi gibi demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada sosyal girişimcilik ölçeği ve sosyal medya kullanım anketi kullanılmıştır.

İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım düzeylerini belirlemek amacıyla özgün formu 2013 yılında Jenkins-Guarnieri ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş, 10 maddeli bir ölçme aracı kullanılmıştır. Bu ölçek çalışmada beşli likert tipinde (1) Hiç katılmıyorum, (5) Kesinlikle katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçekte toplam 10 madde bulunmakla birlikte 8. madde ters olarak kodlanmıştır. Ölçekten alınan puanların yüksekliğine göre sosyal medya kullanım düzeyinin de arttığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu ölçeğin iki alt boyutu vardır: (1) sosyal bütünleşme ve duygusal bağ, (2) sosyal rutinlerle bütünleşme. Ölçekte yer alan ilk altı madde sosyal bütünleşme ve duygusal bağ boyutunu, son dört madde ise ikinci alt boyut olan sosyal rutinlerle bütünleşmeyi belirlemektedir. Ölçeğin orijinal formunda Cronbach alfa değeri 0.91 olarak bildirilmiştir. Alt ölçeklerin iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları ise sosyal bütünleşme ve duygusal bağ için 0,89, sosyal rutinlerle bütünleşme için 0,83 olarak bulunmuştur (Jenkins ve diğerleri, 2013). Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Akın ve ark. (2015) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu versiyonun Cronbach alfa değerleri ölçeğin tamamı için 0,87 güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Bu araştırma için iletişim fakültesi öğrenci örnekleminde ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa katsayısı 0,89 olarak hesaplanmıştır. Bu değere göre sosyal medya kullanım ölçeğinin iletişim fakültesi öğrencileri için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, iletişim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sosyal girişimcilik yeterliklerini belirlemek amacıyla Peris, Gomez, Puig ve Bernardo (2018) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlama çalışması Soba ve Yıldız (2020) tarafından gerçekleştirilen likert formunda ölçme aracı kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları bir üniversitenin Mesleki ve Teknik Bilimler Yüksek Okulunda farklı bölümlerde öğrenim gören 161 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin kapsam ve görünüş geçerliliği için 1 dil uzmanı, 3 alan uzmanı, 1 psikolojik danışman, 1 ölçme ve değerlendirme uzmanı gerçekleştirilmiştir. Yapı geçerliliğine belirlemek için AFA kullanılmıştır. Araştırma sonunda toplam varyansın %74,31'ini açıklayan 3 maddeden oluşan 3 boyutlu bir ölçek elde edilmiştir. Soba ve Yıldız (2020) ve Kömeçoğlu (2022) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen faktör analizleri sonucu sosyal girişimcilik ölçeğinin üç alt boyuta sahip olduğu görülmüştür. Bu alt boyutlar kişisel özellikler, sosyal özellikler ve yenilikçi özellikler olarak nitelendirilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında Cronbach Alpha ile hesaplanan iç tutarlılık katsayısı .93'tür. Ayrıca ölçeğin Türkçe formunun doğrulayıcı faktör analizi kapsamında nihai uyum indekslerinin istenilen sınırlar içinde olduğu tespit edilmiştir. Sosyal girişimcilik ölçeğinin iletişim fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen Cronbah Alfa analizleri sonucu .92 güvenilirlik katsayısına sahip olduğu görülmüştür.

1.3. Veri Analiz Teknikleri

Araştırmada sosyal girişimcilik ve sosyal medya kullanım verilerinin normal dağılım gösterip göstermediğine skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerleri (Yurt ve Sünbül, 2012) dikkate alınarak karar verilmiştir. Bu iki ölçeğe ait değerlerin -1,5 ila +1,5 değerler (Miccery,

1989) arasında olmasından dolayı verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Veriler normal dağıldığından dolayı çalışmada iletişim fakültesi öğrencilerinin cinsiyet gruplarına göre sosyal medya kullanımı ve sosyal girişimcilik puan karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testi, sınıf düzeyine göre karşılaştırmalar içinse tek yönlü varyans analizi (Anova) testleri yapılmıştır. Ayrıca sosyal girişimcilik ve sosyal medya kullanım değişkeni arasındaki ilişkilerin analizinde Çoklu Regresyon Testi kullanılmıştır.

2. BULGULAR

Tablo 2. İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları ve Sosyal Girişimcilik Yetkinliklerine İlişkin Betimsel Veriler

		N	Minimum	Maximum	$\bar{X}$	Ss
SOSYAL GİRİŞİMCİLİK	Kişisel Özellikler	264	2,44	5,00	3,96	0,49
	Sosyal Özellikler	264	2,18	5,00	3,96	0,51
	Yenilikçi Özellikler	264	1,20	5,00	3,79	0,63
	Sosyal Girişimcilik Toplam	264	1,94	5,00	3,90	0,49
	Sosyal Medya Kullanımı	264	1,20	5,00	2,99	0,76

Tablo 2'de iletişim fakültesi öğrencilerinin kişisel özellikler puan ortalaması $3,96\pm 0,49$; sosyal özellikler puan ortalaması $3,96\pm 0,51$; yenilikçi özellikler puan ortalaması $3,79\pm 0,63$; sosyal girişimcilik ölçeği toplam puan ortalaması ise $3,90\pm 0,49$ olarak saptanmıştır. Yine benzer şekilde katılımcıların sosyal medya kullanım puan ortalaması ise sosyal özellikler puan ortalaması $2,99\pm 0,76$ olarak hesaplanmıştır. Bu bulgulara göre iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilik özellikleri yüksek buna karşın sosyal medya kullanımları orta düzeydedir.

Tablo 3. İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Cinsiyetleri Açısından Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Medya Kullanım Puanları ile İlgili Ortalama, Standart Sapma ve t Değerleri

Cinsiyetiniz?		N	$\bar{X}$	Ss	t	P
Kişisel Özellikler	K	162	3,95	0,49	-,259	,796
	E	102	3,97	0,49		
Sosyal Özellikler	K	162	4,02	0,52	2,311	,022
	E	102	3,87	0,47		
Yenilikçi Özellikler	K	162	3,78	0,61	-,390	,697
	E	102	3,81	0,64		
Sosyal Girişimcilik Toplam Puan	K	162	3,92	0,49	,541	,589
	E	102	3,88	0,49		
Sosyal Medya Kullanımı	K	162	3,08	0,76	2,498	,013
	E	102	2,84	0,73		

Tablo 3 incelendiğinde cinsiyetlere göre sosyal girişimcilik ölçeğinin kişisel özellikler, yenilikçi özellikler ve toplam puan ortalamaları açısından kız ve erkekler arasında anlamlı bir

farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>0.05$). Bununla birlikte sosyal özellikler alt boyutu ve sosyal medya kullanımı açısından kadın ve erkek iletişim fakültesi öğrencileri arasında anlamlı farklar bulunmuştur ($p<0.05$). Grupların ortalamalarına bakıldığında kadın öğrencilerin erkek akranlarına kıyasla anlamlı düzeyde yüksek sosyal özellikler boyutunda girişimcilik ve sosyal medya kullanımına sahip oldukları görülmüştür.

Tablo 4. İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sınıf Düzeyleri Açısından Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Medya Kullanım Puanları ile İlgili Ortalama, Standart Sapma ve F Değerleri

		N	$\bar{X}$	Ss	F	P
Kişisel Özellikler	Birinci Sınıf	123	3,95	0,47	,910	,437
	İkinci Sınıf	72	3,90	0,55		
	Üçüncü Sınıf	36	4,06	0,49		
	Dördüncü Sınıf	31	4,00	0,43		
Sosyal Özellikler	Birinci Sınıf	123	3,92	0,52	,485	,693
	İkinci Sınıf	72	3,96	0,54		
	Üçüncü Sınıf	36	4,04	0,40		
	Dördüncü Sınıf	31	3,98	0,51		
Yenilikçi Özellikler	Birinci Sınıf	123	3,72	0,66	1,194	,312
	İkinci Sınıf	72	3,82	0,63		
	Üçüncü Sınıf	36	3,84	0,55		
	Dördüncü Sınıf	31	3,94	0,55		
Sosyal Toplam	Girişimcilik Birinci Sınıf	123	3,86	0,50	,745	,526
	İkinci Sınıf	72	3,89	0,52		
	Üçüncü Sınıf	36	3,98	0,40		
	Dördüncü Sınıf	31	3,97	0,45		
Sosyal Kullanımı	Medya Birinci Sınıf	123	3,07	0,72	1,371	,252
	İkinci Sınıf	72	2,88	0,82		
	Üçüncü Sınıf	36	3,04	0,81		
	Dördüncü Sınıf	31	2,85	0,68		

Tabloda iletişim fakültesi öğrencilerinin sınıf düzeyleri açısından sosyal girişimcilik ve sosyal medya kullanım puanları üzerinde gerçekleştirilen F testi sonuçları görülmektedir. Analizlere

görüldüğü gibi sınıf düzeyine göre hem sosyal girişimcilik ve hem de sosyal medya kullanımı puan ortalamaları açısından sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0.05$).

Tablo 5. İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Yetkinliklerinin Sosyal Medya Kullanımlarını Yordama Düzeyine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Beta (β)	Standart Hata	Standardize Beta (β)	t	p
(Constant)	3,680	,410		8,979	,000
<u>Sosyal Girişimcilik</u>					
Kişisel Özellikler	-,329	,145	-,213	2,279	,023
Sosyal Özellikler	,074	,143	,049	,513	,609
Yenilikçi Özellikler	,086	,123	,070	,698	,486
R= 0,24; R ² = 0,043; F=3,21; p= 0,042					

Tablo 5 de, iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimciliklerinin sosyal medya kullanım düzeyleri üzerindeki etkisini test etmek için geliştirilen regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Analizlere göre bağımsız değişken olan sosyal girişimcilik ölçeği puanlarının sosyal medya kullanım puanları üzerindeki etkisini gösteren regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmektedir (R=0,24; R²=0,043; $p<0,05$). İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilikleri sosyal medya kullanımı puanlarındaki toplam varyansın yaklaşık %4'ünü açıklamaktadır. Bu anlamlı fakat orta düzeyde bir etkiye işaret etmektedir. Hesaplanan standardize yol katsayılarına ait anlamlılık değerleri incelendiğinde, sosyal girişimciliğe ilişkin yordayıcı değişkenlerden sadece kişisel özellikler boyutunun sosyal medya kullanımının anlamlı yordayıcısı olduğu anlaşılmaktadır ($p<0,05$).

3. TARTIŞMA

Bu çalışmada iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ve sosyal girişimcilikleri arasındaki ilişkiler bazı değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımları genel olarak orta düzeydedir.

Ayrıca katılımcı öğrencilerinin sosyal medya kullanımları cinsiyet faktörüne göre farklılık göstermiştir. Kadın öğrenciler sosyal medyayı yüksek düzeyde kullanmaktadır. Bununla birlikte iletişim fakültelerinde sınıf düzeyine göre sosyal medya kullanım düzeyinde anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu bulgular Aladwani ve Dwivedi (2018), Suryani ve diğerleri (2020), Clark ve diğerleri (2017), DeGroot ve diğerleri (2015); Madge ve diğerleri (2009), Gomez-Carrasco ve Michelon (2017), Yang ve Lee (2020) araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Öğrenciler yükseköğretim süreçlerinde kazandıkları yetkinliklerin yanı sıra günümüzde yoğun bir şekilde sosyal medya uyarınlarına maruz kalmaktadırlar. Bu iletişim kanalları, insanların (Aladwani ve Dwivedi, 2018), işletmeler (Suryani ve diğerleri, 2020), üniversiteler (Clark ve diğerleri, 2017) ve güncel olaylar (Yu ve diğerleri, 2020) konularında algılarını belirli düzeyde etkilemektedir. Sosyal medya platformları büyük oranda cinsiyet faktörü temelinde kişisel tercihlere göre seçilmektedir (DeGroot ve diğerleri, 2015; Madge ve diğerleri, 2009 ; Yang ve Lee,

2020). Ağırlıklı olarak Youtube, Facebook ve Instagram gibi sosyal medya platformlarında geçirilen süre ve etkileşim niteliği açısından kadınların yüksek oranda bir kullanım düzeyi sergiledikleri görülmüştür (Madge et al., 2009; Yang and Lee, 2020).

Bu çalışmada ele alınan diğer değişken iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilikleridir. İletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilik yetkinliklerinin yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Bu bulgular Alan (2019), Asici (2021), Aydoğmuş (2019), Kara (2020), Padilla-Melendez ve arkadaşları (2014), Peric ve Delic (2014), Schoof (2006), Shek ve arkadaşları (2019), Tam ve arkadaşları (2021), Yılmaz ve Sünbül'ün (2009) gerçekleştirdiği araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Chigunta tarafından tartışıldığı gibi (2002), eğer sosyal girişimcilik gençlerde özellikle üniversite öğrencilerinde artan öz-yeterlilik ve yenilikçi gelişim özelliklerinin gelişimiyle olumlu yönde etkilenmektedir. Dolayısıyla sosyal girişimcilik yetkinliğindeki gelişme de yaşamlarının anlamı ve dayanıklılığına da katkıda bulunur. Bu nedenle, üniversitelerdeki eğitim programları öğrencilerin (1) girişimcilik becerilerine ve niyetlerine ve (2) kariyerleri ile kariyerle ilgili inovasyon becerilerine katkılar sağlamalıdır.

Araştırmada cinsiyet faktörüne göre sosyal girişimcilik yetkinliğinde kısmi farklar bulunmuştur. Kadın öğrencilerin daha yüksek sosyal özellikler boyutunda girişimcilik yetkinliğine sahip oldukları görülmüştür. Bu bulgular Baughn ve arkadaşları (2006); Bullough ve arkadaşları (2017), Bullough ve arkadaşları (2021), Jennings ve Brush (2013), Welter ve Smallbone'un (2011) gerçekleştirdiği araştırmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Önceki araştırmalar, kadın sosyal girişimciliğinin önündeki sosyal, kültürel, altyapısal, eğitimsel, mesleki ve rollerle ilgili engelleri ve kolaylaştırıcıları belirlemiştir (Baughn vd,2006 ; Bullough vd, 2017; Jennings ve Brush, 2013 ; Welter ve Smallbone, 2011). Araştırmalara göre kadınların eğitim düzeyi arttıkça bu engellerin üstesinden gelerek yüksek sosyal ve genel girişimcilik yetkinlikleri sergiledikleri gözlenmiştir. Araştırmada iletişim fakültelerinde sınıf düzeyine göre sosyal girişimcilik yetkinliğinde anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Çalışmada ayrıca, iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal girişimcilikleri ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasında anlamlı fakat düşük düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle sosyal girişimciliğe ilişkin boyutlardan sadece kişisel özellikler boyutunun sosyal medya kullanımının anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür. Senges ve arkadaşlarına göre (2008) sosyal medyanın kullanılması, öğrencilerin aktif katılım, paylaşım, açıklık ve işbirliği deneyimlemelerine ve aynı zamanda onları yenilikçi süreçlere aktif olarak katılmaya ve hatta kariyer elde etmelerine olanak tanır. Özellikle araştırmada sosyal girişimcilik yetkinliği yüksek olan öğrencilerinin, kendi kişisel hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmak için sosyal medyayı doğru ve daha etkili bir şekilde kullandıkları görülmüştür (Wohn ve LaRose, 2014 ; Gan, 2018 ; Klobas ve diğerleri, 2018; Wu ve Song, 2019). Bu yönüyle sosyal medyanın bilinçli kullanımı ile sosyal girişimcilik arasında pozitif bir ilişkiden söz edilebilir.

Sonuç olarak iletişim fakültelerinde eğitim alan üniversite öğrencilerinin bilinçli sosyal medya kullanımları ve sosyal girişimcilik özelliklerinin geliştirilmesi oldukça önemlidir. İletişim fakültesi alanlarında bilgi ve becerilerini geliştiren öğrenciler, yaşamları boyunca yeni becerilerini, tutkularını, istek ve arzularını daha kolay keşfedebilir. Yenilikçi ve çağın gereklerine

uygun bir fakülte eğitimi öğrencilere yeni teknolojilerin desteğinde hayatı ve kendilerini anlamının farklı yollarını sunacak ve sosyal girişimcilik yetkinliklerini geliştirecektir. İletişim fakültelerindeki eğitiminin bir amacı da öğrencilere, keşfetme, deneyimleme, düşüncelerini özgürce ifade etme ve inceleme gibi yeterlikler kazandırmaktır. Bu yeterlikler diğer taraftan öğrencilerin sosyal girişimcilik yetkinliği ve inovatif tutum ve davranışlar geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Bu noktada iletişim fakültelerinde verilen eğitimin niteliği ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan, iletişim fakültelerindeki eğitiminin niteliğini etkileyecek üniversite öğrencilerinin bilinçli sosyal medya kullanımları ve sosyal girişimcilik yetkinliğinin incelenmesi ve bu yönde stratejilerin geliştirilmesi önemli görülmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Several studies in the field of communication and public relations have revealed that processes based on entrepreneurial, innovative and up-to-date technological skills come to the forefront rather than the more traditional public relations approach for success in this field. In this context, for a competent expertise in public relations, students need to gain competencies in the effective use of social media, entrepreneurship and innovation. It has been observed that new developments, trends and changes in the communication sector contribute to entrepreneurial competencies and the formation of new ideas. In order to keep competitive power in the sector today and in the future, students studying at communication faculties must be resourceful, entrepreneurial, innovative and original. In this respect, it is important to examine the social entrepreneurship characteristics and behaviors of students studying at communication faculties.

Digital entrepreneurship, which is defined as the reflection of digital technologies on entrepreneurship, has recently started to be used as a popular concept in the business world. Due to digitalization, entrepreneurs can present their brand to millions of users worldwide at the push of a button. The number of people using social media is huge and it definitely increases business volume over a period of time. Compared to traditional business entrepreneurs, social entrepreneurs have a stronger hunger for opportunities, social support, and access to resources. For this reason, it is of great importance to investigate the relations between social entrepreneurship and social media use of communication faculty students, a special group. For this purpose, social entrepreneurship characteristics and social media usage attitudes of communication faculty students were examined in terms of some variables. A comparative relational survey model was used to examine the social entrepreneurship and social media usage levels of communication faculty students in terms of some variables. Within the framework of this model, the social entrepreneurship and social media usage levels of the participants were examined comparatively according to the gender and class variables. In addition, in the study, the relations between social entrepreneurship and social media usage levels of communication faculty students were tried to be examined as correlational. Communication faculty students studying at Istanbul University, Selcuk University, Süleyman Demirel University and Erciyes University formed the study universe of this research. 46.6% of the students within the scope of the research study in the first grade, 27.3% in the second grade, 13.6% in the third grade and 11.7% in the fourth grade. Again, 5.1% of the communication faculty students are less than 1 hour, 29.9% are between 1-2 hours, 35.2% are between 3-5 hours, 17.4% are between 5-7 hours and

Finally, 11.4% spend more than 7 hours on social media platforms. In this study, a measurement tool in the likert form developed by Peris, Gomez, Puig, and Bernardo (2018) and adapted into Turkish by Soba and Yıldız (2020) was used to determine the social entrepreneurship competencies of students studying at the faculty of communication. Since the data were normally distributed, in the study, independent sample t-test was used to compare social media use and social entrepreneurship scores of communication faculty students according to gender groups, and one-way analysis of variance (Anova) tests were performed for comparisons according to grade level. In addition, the Multiple Regression Test was used to analyze the relationships between social entrepreneurship and social media usage variable.

The mean score of personal characteristics of communication faculty students was 3.96 ± 0.49 ; social characteristics mean score 3.96 ± 0.51 ; innovative features mean score 3.79 ± 0.63 ; the mean score of the social entrepreneurship scale was determined as 3.90 ± 0.49 . Similarly, the average social media usage score of the participants was calculated as 2.99 ± 0.76 . According to these findings, social entrepreneurship characteristics of communication faculty students are high, whereas their use of social media is moderate.

It is seen that there is no significant difference between girls and boys in terms of personal characteristics, innovative features and total score averages of the social entrepreneurship scale according to genders ($p > 0.05$). However, significant differences were found between male and female communication faculty students in terms of social characteristics sub-dimension and social media use ($p < 0.05$). When the averages of the groups are examined, it is seen that female students have significantly higher social characteristics, entrepreneurship and social media use compared to their male peers.

There was no significant difference between class levels in terms of both social entrepreneurship and social media usage mean scores according to class level ($p > 0.05$).

According to the analyzes, the effect of social entrepreneurship scale scores, which are independent variables, on social media usage scores is significant ($R = 0.24$; $R^2 = 0.043$; $p < 0.05$). Social entrepreneurship of communication faculty students explains about 4% of the total variance in social media usage scores.

According to the research findings, the use of social media by communication faculty students is generally at a moderate level.

The other variable discussed in this study is the social entrepreneurship of the communication faculty students. It has been observed that the social entrepreneurship competencies of the communication faculty students are at a high level.

Social entrepreneurship is positively affected by the development of self-efficacy and innovative development characteristics among young people, especially university students. Therefore, the development in social entrepreneurship competence also contributes to the meaning and resilience of their lives.

It has been observed that female students have higher entrepreneurial competence in the dimension of social characteristics. According to the studies, it has been observed that as the education level of women increases, they overcome obstacles and exhibit higher social and general entrepreneurial competencies. In the study, no significant difference was found in social entrepreneurship competency in communication faculties according to grade level. In the study, it was also concluded that there is a significant but low level relationship between the social entrepreneurship of communication faculty students and their social media usage levels. It has been observed that only the personal characteristics dimension, among the dimensions related to social entrepreneurship, has a significant effect on the use of social media. In the study, it was seen that students with high social entrepreneurship competency use social media correctly and more effectively to help them achieve their personal goals.

As a result, it is very important to develop conscious social media use and social entrepreneurship characteristics of university students studying in communication faculties.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

Bu araştırma için Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu'ndan 6.12.2021 tarihli ve 1 nolu kararı ile etik izin alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akin, A., Ozbay, A., & Baykut, I. (2015). The validity and reliability of the Turkish version of the social media use integration Scale. *Journal of International Social Research*, 8(38), 628-633.
- Aladwani, A. M., & Dwivedi, Y. K. (2018). Towards a theory of SocioCitizenry: Quality anticipation, trust configuration, and approved adaptation of governmental social media. *International Journal of Information Management*, 43, 261-272.
- Alan, S. (2019). Comparative investigation of entrepreneurship and innovation perceptions of preservice teachers. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 7(4), 311-318.
- Aytan, C., & Telci, E. E. (2014). Markaların sosyal medya kullanımının tüketici davranışı üzerindeki etkileri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(4), 1-15.
- Asici, E. (2021). Social entrepreneurship and psychological well-being in teaching candidates: Mediator role of hope. *International Journal of Research in Education and Science*, 7(2), 505-524.
- Aydoğmuş, M. (2019). Öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik özelliklerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, (80), 339-352.
- Aydogmus, M. (2021). Investigation of the effect of social entrepreneurship on professional attitude and self-efficacy perception: a research on prospective teachers. *Studies in Higher Education*, 46(7), 1462-1476.
- Barber, M. D., Couch, G., Darnowski, C., Johnson, T. L., Kazoleas, D., Kruckeberg, D., & Walton, S. (2012). The PR professional of 2015: Analyzing the future of public relations. *Public Relations Tactics*, 19(March), 14-15.
- Baughn, C. C., Chua, B. L., & Neupert, K. E. (2006). The normative context for women's participation in entrepreneurship: A multicountry study. *Entrepreneurship theory and practice*, 30(5), 687-708.

- Becker, M., Knudsen, T., & Swedberg, R. (2011). *The entrepreneur-classic texts by Joseph A. Schumpeter*. Stanford University Press.
- Bullough, A., Renko, M., & Abdelzaher, D. (2017). Women's business ownership: Operating within the context of institutional and in-group collectivism. *Journal of Management, 43*(7), 2037-2064.
- Capella-Peris, C., Gil-Gómez, J., Martí-Puig, M., & Ruíz-Bernardo, P. (2020). Development and validation of a scale to assess social entrepreneurship competency in higher education. *Journal of Social Entrepreneurship, 11*(1), 23-39.
- Chen, J. W. (2007). The concept definition and research perspective discussion of social entrepreneurship and social entrepreneur. *For. Econ. Manag, 29*, 10-15.
- Chigunta, F. J. (2002). *Youth entrepreneurship: Meeting the key policy challenges* (pp. 1-34). Waltham, MA: Education Development Center.
- Choi, N., & Majumdar, S. (2014). Social entrepreneurship as an essentially contested concept: Opening a new avenue for systematic future research. *Journal of Business Venturing, 29*(3), 363-376.
- Clark, M., Fine, M. B., & Scheuer, C. L. (2017). Relationship quality in higher education marketing: The role of social media engagement. *Journal of Marketing for Higher Education, 27*(1), 40-58.
- Çiçek, B. (2018). Social media entrepreneurship. *İçtimaiyat, 2*(1), 10-17.
- De Bernardi, P., Bertello, A., Forliano, C., & Orlandi, L. B. (2021). Beyond the "ivory tower". Comparing academic and non-academic knowledge on social entrepreneurship. *International Entrepreneurship and Management Journal, 1*-34.
- DeGroot, J. M., Young, V. J., & VanSlette, S. H. (2015). Twitter use and its effects on student perception of instructor credibility. *Communication Education, 64*(4), 419-437.
- Du, J., Han, G., & Huang, Z. (2020). Promoting social entrepreneurial organizations: An empirical study of teacher-student co-entrepreneurship. *Frontiers in Psychology, 11*, 1470.
- Dwivedi, A., & Weerawardena, J. (2018). Conceptualizing and operationalizing the social entrepreneurship construct. *Journal of Business research, 86*, 32-40.
- Eisenmann, T. R. (2013, January 10). *Entrepreneurship: A working definition*. Harvard Business Review, <https://hbr.org/2013/01/what-is-entrepreneurship>
- Erestin, O., & Erat, S. (2019). The relationship between social media use for entrepreneurship activities and entrepreneurship motive: A study on university students. *Press Academia Procedia, 9*, 186-191.
- Eyibilen, E., Doğan, T. B., Sür, B., & Yurtsever, S. G. (2021). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeyi ve günlük yaşam aktivitelerine etkisi. *Forbes Journal of Medicine, 2*(3).
- Ferris, G. R., Perrewé, P. L., Daniels, S. R., Lawong, D., & Holmes, J. J. (2017). Social influence and politics in organizational research: What we know and what we need to know. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 24*(1), 5-19.
- Gan, C. (2018). Gratifications for using social media: A comparative analysis of Sina Weibo and WeChat in China. *Information development, 34*(2), 139-147.
- Gedik, Y. (2020). Pazarlamada yeni bir çerçeve: Sosyal medya ve web 2.0. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3*(1), 252-269.
- Gomez-Carrasco, P., & Michelon, G. (2017). The power of stakeholders' voice: The effects of social media activism on stock markets. *Business Strategy and the Environment, 26*(6), 855-872.
- Guelich, U., Bullough, A., Manolova, T. S., & Schjoedt, L. (2021). Introduction to womens entrepreneurship and culture: Socio-cultural dynamics, role-influenced behaviors and constraint negotiation. In *Women's Entrepreneurship and Culture*. Edward Elgar Publishing.
- Guo, L. X., Liu, C. F., & Yain, Y. S. (2020). Social entrepreneur's psychological capital, political skills, social networks and new venture performance. *Frontiers in Psychology, 11*, 925.
- Gümüş, N., & Kütahyalı, D. N. (2017). Kobi'lerin pazarlama çalışmalarında sosyal medya kullanma ve kullanmama nedenlerinin belirlenmesi: Kastamonu ilinde bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat*

ve İşletme Dergisi, 13(4), 891-910.

- Hepekiz, İ., & Gökaliler, E. (2019). Sosyal medya aracılığıyla yaratılan kişisel markalar ve benlik sunumu. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 761-782.
- Jenkins-Guarnieri, M. A., Wright, S. L., & Johnson, B. (2013). Development and validation of a social media use integration scale. *Psychology of popular media culture*, 2(1), 38.
- Jennings, J. E., & Brush, C. G. (2013). Research on women entrepreneurs: challenges to (and from) the broader entrepreneurship literature?. *Academy of Management Annals*, 7(1), 663-715.
- Kara, S. (2020). Prospective visual arts teachers' innovation skills and attitudes towards computer assisted instruction. *International Journal of Technology in Education and Science*, 4(2), 98-107.
- Kişi, N. (2018). Dijital çağda yeni bir girişimcilik yaklaşımı: Dijital girişimcilik. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 389-399.
- Klobas, J. E., McGill, T. J., Moghavvemi, S., & Paramanathan, T. (2018). Compulsive YouTube usage: A comparison of use motivation and personality effects. *Computers in Human Behavior*, 87, 129-139.
- Koyuncuoglu, D. (2021). An investigation of potential leadership and innovation skills of university students. *International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology (IJEMST)*, 9(1), 103-115.
- Kömeçoğlu, F. (2022). Sosyal zekâ ve sosyal girişimcilik ilişkisi: Kastamonu ili örneği. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kastamonu Üniversitesi.
- Kurnaz, A. (2019). Restoran işletmelerinde sosyal medya kullanımı: Marmaris örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1164-1177. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2019>
- Kuşay, Y. (2017). İş gücü alanı olarak sosyal medyanın kullanımı ve girişimci kadınlar. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-33. <https://doi.org/10.26695/mukatcad.2017.2>
- Madge, C., Meek, J., Wellens, J., & Hooley, T. (2009). Facebook, social integration and informal learning at university: 'It is more for socialising and talking to friends about work than for actually doing work'. *Learning, media and technology*, 34(2), 141-155.
- Mair, J., & Marti, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of world business*, 41(1), 36-44.
- Meyer, C. R., Cohen, D. G., & Gauthier, J. (2020). Social entrepreneurship, stakeholder management, and the multiple fitness elements of sustainability: Where cash is no longer king. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 32(5), 431-455.
- Micceri, T. (1989). The unicorn, the normal curve, and other improbable creatures. *Psychological Bulletin*, 105(1), 156-166. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.105.1.156>
- Ndou, V., Mele, G., & Del Vecchio, P. (2019). Entrepreneurship education in tourism: An investigation among European Universities. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 25, 100175.
- Nosratabadi, S., Mosavi, A., Shamshirband, S., Kazimieras Zavadskas, E., Rakotonirainy, A., & Chau, K. W. (2019). Sustainable business models: A review. *Sustainability*, 11(6), 1663.
- Omrane, A. (2015). Entrepreneurs' social capital and access to external resources: The effects of social skills. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 24(3), 357-382.
- Özdevecioğlu, M., & Cingöz, A. (2009). Sosyal girişimcilik ve sosyal girişimciler: Teorik çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 81-95.
- Padilla-Meléndez, A., Fernández-Gámez, M. A., & Molina-Gómez, J. (2014). Feeling the risks: Effects of the development of emotional competences with outdoor training on the entrepreneurial intent of university students. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 10(4), 861-884.
- Paskin, D. (2013). Attitudes and perceptions of public relations professionals towards graduating students' skills. *Public Relations Review*, 39(3), 251-253.
- Perić, J., & Deliç, A. (2014). Social entrepreneurship in Croatia: Do regional disparities influence young people's perception of social entrepreneurship as a potential career path?. *Ekonomski vjesnik: Review*

- of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 27(1), 81-92.
- Saebi, T., Foss, N. J., & Linder, S. (2019). Social entrepreneurship research: Past achievements and future promises. *Journal of Management*, 45(1), 70-95.
- Schoof, U. (2006). *Stimulating Youth Entrepreneurship: Barriers and incentives to enterprise start-ups by young people*. International Labour Organization.
- Senges M., Brown J. S., Rheingold H. (2008). Entrepreneurial learning in the networked age. How new learning environments foster entrepreneurship and innovation. *Paradigms*, 1, 125-140.
- Shek, D. T., Dou, D., Zhu, X., & Chai, W. (2019). Positive youth development: Current perspectives. *Adolescent health, medicine and therapeutics*, 10, 131.
- Shiva, B. A. (2021). *Sosyal medyanın ve sosyal ağların dijital girişimcilik üzerine etkisi*. Karabük.
- Soba, M., & Yıldız, E., P. (2020). Adaptation of social entrepreneurship competency scale in higher education: A Scale Adaptation Study. *Pacific Business Review International*, 13(3), 96-104.
- Söğüt, F., Özcan, S., & Aslan, Y. (2016). Meslek yüksek okulu öğrencilerinin internet ve sosyal medya kullanımına yönelik tutumları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(4), 156-174.
- Sun, W. W., & Cai, N. (2013). A qualitative research on social network and opportunity recognition of social entrepreneurship with Nvivo. *Journal of Applied Sciences*, 13(21), 4624-4627.
- Suryani, T., Fauzi, A. A., & Nurhadi, M. (2021). SOME-Q: A model development and testing for assessing the consumers' perception of social media quality of small medium-sized enterprises (SMEs). *Journal of Relationship Marketing*, 20(1), 62-90.
- Sütcü, C. S., & AYTEKİN, Ç. (2000). A research on entrepreneurial level of social media users on Bitcoin and crypto currencies. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 8(3), 149-166. <https://doi.org/10.7456/10803100/003>
- Tam, H. L., Asamoah, E., & Chan, A. Y. F. (2021). Developing social entrepreneurship as an intervention to enhance disadvantaged young people's sense of self-worth and career competence in Hong Kong. *Applied Research in Quality of Life*, 16(6), 2497-2526.
- Tang, T. L. P., & Austin, M. J. (2009). Students' perceptions of teaching technologies, application of technologies and academic performance. *Computers & education*, 53(4), 1241-1255.
- The Commission on Public Relations Education. (2018). Fast forward foundations + future state. Educators + practitioners. The commission on public relations education 2017 report on undergraduate education. <http://www.commissionpred.org/wp-content/uploads/2018/04/report6-full.pdf>
- Treadway, D. C., Breland, J. W., Williams, L. M., Cho, J., Yang, J., & Ferris, G. R. (2013). Social influence and interpersonal power in organizations: Roles of performance and political skill in two studies. *Journal of management*, 39(6), 1529-1553.
- Uzunyol, Z. İ. (2020). Gazetecilik mesleğinde sosyal medya kullanım kurallarının analizi : Anadolu Ajansı örneği. *Atatürk İletişim Dergisi*, 20, 103-119.
- Verdugo, G. B., & Villarroel, A. V. (2021). Measuring the association between students' exposure to social media and their valuation of sustainability in entrepreneurship. *Heliyon*, 7(6), e07272.
- Vial, V., & Richomme-Huet, K. (2021). A conceptual system of antecedents and processes in social entrepreneurship opportunity identification. *Frontiers in psychology*, 12.
- Wang, W., Tang, Y., Liu, Y., Zheng, T., Liu, J., & Liu, H. (2019). Can sense of opportunity identification efficacy play a mediating role? Relationship between network embeddedness and social entrepreneurial intention of university students. *Frontiers in Psychology*, 10, 1342.
- Welter, F., & Smallbone, D. (2010). The embeddedness of women's entrepreneurship in a transition context. In *Women entrepreneurs and the global environment for growth*. Edward Elgar Publishing.
- Wenman X. G. P. K. Z. (2018). Network relation, entrepreneurial opportunity recognition and entrepreneurial decision-making: based on new ventures in Zhejiang province. *Sci. Technol. Manag. Res.* 38, 169-177.
- Wohn, D. Y., & LaRose, R. (2014). Effects of loneliness and differential usage of Facebook on college

- adjustment of first-year students. *Computers & Education*, 76, 158-167.
- Wu, Y. J., Liu, W. J., & Yuan, C. H. (2020). A mobile-based barrier-free service transportation platform for people with disabilities. *Computers in Human Behavior*, 107, 105776.
- Wu, Y., & Song, D. (2019). Gratifications for social media use in entrepreneurship courses: learners' perspective. *Frontiers in Psychology*, 10, 1270.
- Yang, C. C., & Lee, Y. (2020). Interactants and activities on Facebook, Instagram, and Twitter: Associations between social media use and social adjustment to college. *Applied Developmental Science*, 24(1), 62-78.
- Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 195-203.
- Yıldız, M. (2017). İletişim sürecinde sosyal medya ve sosyal sermaye. *The Journal of Social Science*, 1(2), 71-82. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.360257>
- Yıldız, A., Demir, M. F., & Fırat, A. (2020). An investigation of the impact of social media on the intention of entrepreneurship in the context of socio-demographic variables abstract. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 21(47), 1-21.
- Yu, M., Li, Z., Yu, Z., He, J., & Zhou, J. (2021). Communication related health crisis on social media: a case of COVID-19 outbreak. *Current issues in tourism*, 24(19), 2699-2705.
- Yurt, E., & Sunbul, A. M. (2012). Effect of modeling-based activities developed using virtual environments and concrete objects on spatial thinking and mental rotation skills. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(3), 1987-1992.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

POLİTİK EPİSTEMOLOJİDE EPİSTEMİK ADALETSİZLİK VE HİBRİT
KÖTÜLÜK

Yurdağül KILINÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

yurdagulkilinc@gmail.com

0000-0002-1597-062X

Atıf / Citation: Kılınç, Y. (2022). Politik epistemolojide epistemik adaletsizlik ve hibrit kötülük. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 71-94.
<https://doi.org/10.54282/inijoss.1071701>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1071701>

Öz

Bu çalışma, Miranda Fricker'ın epistemik adaletsizlik kavramının kapsamının iki yoldan genişletilebileceğini iddia etmektedir. İlki, Fricker, epistemik adaletsizliğin temel nedenini güvenilirliğin eksik olmasına bağlamış olsa da güvenilirlik fazlalığı epistemik adaletsizlik olarak değerlendirilebilir. Özellikle savaş ve tutukluluk süreçlerinde yalan ifadeye zorlama gibi uygulamalar, güvenilirlik fazlalığından kaynaklanır ve epistemik adaletsizliğe neden olur. Hiyerarşik olan bazı yapılarda toplumsal aktörlerin dinleyici ve konuşmacı rolleri, konuşmacının bilgiye sahip olduğu iddiasıyla hegemonik bir ilişkiye dönüşebilir. Aynı zamanda bu ilişki, kimlik önyargısı nedeniyle dışlama, marjinalleştirme ve ötekileştirmeyi de motive eder. Bu durumda sadece güvenilirlik eksikliğini değil fazlalığını da epistemik adaletsizlik olarak kabul etmek gerekir. Güvenirlik fazlalığı, bu çalışmanın konusu kapsamında "bilgi sahibi olduğu iddiasıyla sorgulanan kişilerin" karşılaştığı durum olarak kabul edilmektedir. İkincisi, epistemik adaletsizlik hibrit bir kötülük olarak tanımlanabilir. Hibrit kötülük, politik kötülük gibi karmaşık motivasyonları içinde barındıran kötülük örneklerine karşılık gelir; çünkü ne sadece karaktere ne de sadece çevresel şartlara indirgenebilir. Fricker'ın epistemik adaletsizliğin çözümü için önerisi, entelektüel ve refleksif eleştirel-toplumsal farkındalık gibi hibrit erdemlerdir. Bireylerin mevcut durumları ve bağlam, refleksif düşünmeyi sağlarken aynı zamanda normatif yönden eleştirel bir tutumu da destekler. Ancak Fricker, çözüm için hibrit erdemleri sunarken problemi hibrit olarak tanımlamaz. Bu yüzden bu çalışma, güvenilirlik fazlalığını epistemik adaletsizlik kavramının kapsamına dahil etmeye ve böyle bir adaletsizliği politik hibrit kötülük olarak tanımlamaya çalışarak iki yoldan Fricker'ın kavramının kapsamını genişletmeyi önermektedir. Böyle bir genişleme politik epistemolojinin siyaset, ahlak ve epistemoloji teorilerini yeniden değerlendirme fırsatı verecek ve bu alanda normatif katkıyı artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Politik Epistemoloji, Epistemik adaletsizlik, Miranda Fricker, Hibrit kötülük, Erdem.

EPISTEMIC INJUSTICE AND HYBRID EVIL IN POLITICAL EPISTEMOLOGY

Abstract

This study claims that Miranda Fricker's concept of epistemic injustice can be extended in two ways. First, the excess of credibility can be evaluated as an epistemic injustice. Fricker suggests that a deflated level of credibility causes epistemic injustice. However, practices such as forcing false statements result from excess credibility and cause epistemic injustices especially during war and detention processes. In some hierarchical situations, social actors' hearer and speaker roles may turn into a hegemonic relationship by suggesting that the speaker has knowledge. This kind of relationship motivates exclusion, marginalization and alienation due to identity bias. Then, it can be argued that not only the lack of credibility but also its excess is an epistemic injustice. In this study, the excess of credibility is accepted as the situation faced by "people who are interrogated with the claim of having knowledge." Second, epistemic injustice can be defined as a hybrid evil. It refers to instances of evil that contain complex motivations such as political evil, since it can neither be reduced only to the character nor to the environmental conditions. Fricker's proposal for resolving epistemic injustice is hybrid virtues such as intellectual and reflexive critical-social sensitivity. Therefore, while individuals' situations and context provide reflexive thinking, they also support a normative critical attitude. Fricker offers hybrid virtues for the solution while she does not define the problem as hybrid. Thus this paper proposes to extend Fricker's concept in two ways: first, including excess of credibility within the scope of the epistemic injustice, and second, defining such injustices as political hybrid evils. Then this expansion will give political epistemology an opportunity to reevaluate given theories of politics, ethics and epistemology and increase its normative contribution to them.

Keywords: Political epistemology, Epistemic injustice, Miranda Fricker, Hybrid evil, Virtue.

GİRİŞ

Eskisinden çok daha karmaşık bir dünyada yaşıyoruz. Karmaşanın sonuçları her zaman olumsuz değildir. Çünkü olan biteni anlamak için pek çok araçtan aynı anda yararlanmak, pek çok gözlüğü aynı anda takmak ve yeni kavramlar üretmek gerekir. Siyaset felsefesinin ilgisi son yıllarda müzakereci demokrasi, dilbilim, retorik, propaganda, iletişim, diplomasi, sosyal medya, liderlik, ırk ve cinsiyeti içerek şekilde genişlemiştir. İlk bakışta birbirinden çok uzak görünen bu tartışma konuları *politik epistemoloji* başlığı altında yeni bir alanı doğurdu (Hannon & Ridder, 2021; Omodeo, 2019; Friedman, 2014). Bu alanda politik hakikatin epistemik erdem (Zagzebski, 1996; Green, 2017), bilişsel önyargı (Battaly, 2021), yalan haber, bilgisizlik ve epistemik hata (Cassam, 2019) olan ilişkisi siyaset felsefesinin normatif bakış açısından değerlendirilmeye başlandı. Bu süreç siyaset felsefesi, ahlak ve epistemolojinin kesiştiği noktada yeni kavram ve teorilerin üretimini hızlandırdı. Miranda Fricker tarafından literatüre kazandırılan bu kavramlardan biri *epistemik adaletsizliktir* (2007). Bu kavram şimdiye kadar siyaset, hukuk ve ahlak felsefesi özelinde ele alınan adalet kavrayışına epistemoloji perspektifinden bakma fırsatı verir. Bunu yaparken epistemolojiye de yeni bir normatif boyut kazandırır. Toplumsal hayatta uğradığımız epistemik adaletsizliği, bir kimsenin epistemik açıdan bilen bir kimse olmasına yönelik kusurlu ve ahlaki olmayan bir davranış olarak belirler. Epistemik bir kusurdan kaynaklanan bir adaletsizlik davranışı böylece ahlak ve siyaset felsefesi ile ilişkilendirilmiş olur. Fricker'ın deyimiyle ve "epistemik adaletsizlik meselelerinde etik, politiktir." (Fricker, 2007: 8). Dolayısıyla Fricker siyasi problemleri ve bunların çözümünü sadece kurumlar, kurallar ve anayasal düzenlemeler çerçevesinde sınırlamamış olur. Politik olanın, epistemoloji ve ahlak ile

ilişisini belirgin hale getirerek kapsamlı ve bir o kadar da detaylı bir analiz hazırlar. Üstelik bunu çağdaş dönemde siyaset felsefesini, siyaset bilimine ya da söylem analizine indirgeme çabalarına rağmen güçlü bir şekilde savunur. Bu yönüyle Fricker'in siyaset felsefesine son yıllarda yaptığı katkı değerlidir.

Tarihsel olarak siyaset felsefesi teorileri haklar, devletin meşruiyeti, özgürlük, birey-toplum önceliği, fırsat eşitliği, dağıtımda adalet gibi konuları tartışmaya açmıştır. Ancak Fricker'in çalışmalarına kadar adaletsizliğin epistemoloji bağlantısı siyaset felsefesinin gündeminde değildi (Bohman, 2012). Fricker sosyal hayatta adaletsizliğin kaynaklarını araştırırken herkesin ya bilgi veren konuşmacı ya da bilgiyi alan dinleyici konumunda olduğunu gözlemler. Dinleyicinin konuşmacıya yönelik epistemik tutumu, bir toplumda adaletsizliğin olup olmadığının göstergesidir. Eğer bir dinleyici önyargı, negatif algı, dar görüşlülük ve klişeler gibi epistemik kusurları nedeniyle konuşmacının bilgisine yönelik haksız bir tavır takınıyorsa adaletsizlik epistemik boyutta kendini gösterir. Böyle bir adaletsizliğe ilişkin felsefi inceleme, bir kimsenin aldığı kararlarda veya yöneticisi olduğu bir siyasi yapıdaki başarısızlık nedenlerini açıklama şansı verir. Çünkü epistemik adaletsizlik bir sonuç olarak ortaya çıksa da böyle bir sonuca bizi sürükleyen ve kötü düşünürler olmamıza neden olan epistemik kusurlar vardır. Bu kusurlar bireysel, toplumsal ve siyasal alanda sistematik hale geldikçe karar alma mekanizmalarını etkiler. Bu yüzden epistemik kusurlar ve bunların sistematik hale gelmesi hakkında Fricker'in başlattığı epistemik ve ahlaki inceleme, kolektif ve politik değişimi beraberinde getirecektir. Aynı zamanda böyle bir açıklamanın sunduğu yenilik, bize mevcut epistemoloji, ahlak ve siyaset teorilerini bu tür adaletsizliğe uygun şekilde revize etme olanağı verecektir. Bununla birlikte Fricker'in epistemik adaletsizliğin nedenlerini araştırırken kullandığı "güvenirlilik ölçeği"nin genişletilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü Fricker, epistemik adaletsizliğin temel nedenini güvenirliliğin düşük olmasına bağlarken özellikle savaş ve tutukluluk süreçlerinde yaşananları göz önünde bulundurduğumuzda güvenirliliğin yüksek olduğu durumlarda da epistemik adaletsizliğin yaşandığı görülür. Bu çalışma politik süreçlerde aşırı güvenirliliğin neden olduğu bu epistemik adaletsizlikleri örneklendirdikten sonra epistemik adaletsizliğin hibrit bir kötülük olarak anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Politik kötülükler hibrittir; çünkü ne sadece karaktere ne de sadece çevresel şartlara indirgenebilir. Son kısımda ise böyle bir kötülüğün çözümünün de hibrit olması gerektiği Fricker'in tartışmaları özelinde tartışılmaktadır.

1. EPİSTEMİK ADALETSİZLİK

Sosyal hayatta bilinçli ya da fark etmeden başkalarıyla karşılaşmalarımızda aktörü olduğumuz veya maruz kaldığımız iki tür epistemik adaletsizlik vardır. Fricker ilkini tanıklık adaletsizliği (*testimonial injustice*), ikincisini hermenötik adaletsizlik (*hermeneutical injustice*) olarak tanımlar. Tanıklık adaletsizliği dinleyiciden kaynaklı önyargı ve dar görüşlülük gibi epistemik kusurlar nedeniyle dinleyicinin konuşmacıya düşük bir güvenirlilikle yaklaşması durumunda gerçekleşir. Fricker'in kendi ifadesiyle "Konuşmacı, ancak ve ancak, dinleyicideki kimlik önyargısı nedeniyle bir güvenirlilik eksikliği yaşarsa, böyle bir tanıklık adaletsizliğini sürdürür; bu nedenle, tanıklık adaletsizliğinin ana örneği, kimlik-önyargılı güvenirlilik eksikliğidir" (Fricker, 2007: 28). Tanıklık adaletsizliğine neden olan önyargı, siyahlar, kadınlar, belli bir ırk ve dine mensup olanlar gibi sosyal kimlikleri belirgin gruplara yönelir. Dinleyici, karşıt

delillerin varlığına rağmen konuşmacının epistemik statüsüne ilişkin önyargısı nedeniyle doğru bilgiyi edinme ihtimaline kendini en başta kapatır. Konuşmacıya bu bilgiyi ifade etme ve paylaşma şansı dahi vermez. Böylece şayet bilgi paylaşılmış olsaydı bu durumdan yararlanabilecek kişiler zarara uğrar. İki kişi arasında gibi görünen bu zarar, yaygınlık kazandıkça kurumların, faaliyetlerin ve sistemin yapısal olarak işlevini bozar ve zararın etki alanını genişletir (Fricker, 2007: 43). Dinleyicinin önyargıları nedeniyle kendisine verdiği zararın neticesi, gelişimini sağlayacak yaşam biçimleri hakkında kendisini bilgiden yoksun bırakmasıdır.

İnsanın gelişimi için gerekli olan kapasitenin gelişmemesi Aristotelesçi anlamda bir kusurdur. Çünkü “bilen” olmak doğal bir eğilimdir. Erdem ise bu eğilimin insani gelişimi sağlaması yönünde bir pratiktir. Bu durumda bilen olmak, gelişime açık bir insan hayatı sürmektir (Congdon, 2018: 1). Oysa epistemik adaletsizlik, doğru bilgi kaynağından ve farklı yaşam deneyimlerine duyarsız hale getirir ve bilgiden uzaklaştırır. Üstelik bu sadece dinleyici yönünden bireysel bir zarar değildir. Konuşmacı da kendi başına bilgi öznesi olarak ciddiye alınmayarak zarar uğrar. Özne olmaktan çıkarılıp bunun yerine nesne haline getirilir. Bilen olma yetkileri ellerinden alınır ve uğradığı adaletsizlik gereği toplumda görünmez hale gelir (Dübgen, 2016: 2). Çünkü tanıklık adaletsizliği, kişinin başkalarıyla bilgi kaynağı olması bakımından ilişkisini, adaletsiz bir güvenilirlik derecesinden hareket ederek çarpıtır. Bu münferit bir adaletsizlik değildir; sosyolojik ve tarihsel olarak telkin edilmiş bir önyargının sonucu olarak ortaya çıkar.

Epistemik adaletsizliğin ikinci türü olan hermenötik adaletsizlik, bir bireyin yaşadığı sosyal deneyimlerini kendisine, başka bir kişiye veya her ikisine de anlamlandırma kapasitesinde haksızlığa uğraması durumunda ortaya çıkar. Bir kimse toplumsal kimliği nedeniyle toplumsal anlayışın kolektif biçimlerine erişmekten ve katkıda bulunmaktan dışlanırsa hermenötik adaletsizlikle karşı karşıya kalır (Fricker, 2007: 148). Hermenötik adaletsizliğin kurbanları, deneyime yönelik ortak duyarsızlıktan veya belirli deneyimlerin ifade edilmiş biçimine karşı ortak duyarsızlıktan dolayı kendi deneyimlerini tam olarak anlayamazlar (Fricker, 2007: 154). Kendileri anlayamadıkları gibi başkalarına da kavramsal bir seviyede aktaramazlar. Çünkü henüz yaşanılan tecrübeye ilişkin epistemik düzeyde bir farkındalık gelişmemiş ve bu tecrübenin aktarımı için gerekli kavramsal çerçeve oluşturulmamıştır. Fricker hermenötik adaletsizliğe örnek olarak kadınların maruz kaldığı şiddet ve taciz olaylarını verir. Kavramsal bir çerçeveden yoksunluk, kadınları yaşanılan tecrübeyi anlamlandırma ve bunu dile getirme noktasında uzun yıllar zarara uğratmıştır. Ne zamanki kadına yönelik şiddetin kavramsal karşılıkları üretildi o zaman kadınlar yaşadıkları süreci anlamlandırıp aktarabildiler. Dil, tecrübeyi anlaşılır kılmak için bir kelime dağarcığı sağlamadığı veya belirli kimlik konumu nedeniyle tecrübeye kavramsal bir karşılık verme hakkı verilmediği zaman hermenötik adaletsizliğe uğrarız (Dübgen, 2016). Nitekim hermenötik adaletsizlik durumunda yaşanılan tecrübe anlamlandırılmadığı için suskunluk en makul seçenek haline dönüşür. Susma tercih edilir çünkü dile dökülmeye çalışılsa bile konuşmanın dinleyicinin dünyasında bir karşılığının olmadığı bilinir. İşte bu yüzden toplumsal yapı ve bireyler, çoğu zaman önyargıların ve susturma politikalarının yeniden üretiminde suç ortağıdır.

Toplumda şiddete uğrayan ve dışlananların olduğunu, ezilenlerin çoğu zaman onları ezen güçler tarafından susturulduğu ve görünmez kılındığını belirten ilk filozof elbette Fricker değildir (Riggs, 2012). J. S. Mill, düşünce ve konuşmanın bastırılmasına ilişkin ünlü eleştirisinde şöyle yazmıştı:

Şayet bir teki hariç bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve yalnız bir kişi farklı düşüncede olsa, nasıl bu şahsın tüm insanları susturmaya hakkı yoksa, aynı şekilde bütün insanların da bu kişiyi susturmaya hakları yoktur. [...] Bir düşüncenin susturulması insan ırkına karşı, başka bir deyişle yaşayan nesle olduğu gibi gelecek nesillere karşı da bir haydutluktur. Bu, sadece o düşünceye katılanlara karşı değil, aynı zamanda o düşünceye katılmayanlara karşı da bir soygunculuk anlamına gelir. Şayet düşünce doğru ise insanlar yanlış olanı doğru olan ile değiştirme imkanından mahrum edilirler. Şayet yanlış ise, o zaman da onlar hemen hemen aynı derecede büyük bir faydayı, yani gerçeğin yanlışlıkla çarpışması sonucunda daha açık ve net biçimde anlaşılmasını ve daha canlı bir etki yaratması fırsatını elden kaçırmış olurlar (Mill, 2009: 67-68).

Mill bir insanın susturulmasını gerçekten de güçlü bir şekilde bir suç olarak niteler. Epistemik statüsü ne olursa olsun herkes görüşünü dile getirdiğinde ortaya zarar değil tam aksine fayda çıkacaktır. Görülmektedir ki fikirleri susturmanın bedeli, epistemik kayıpla sonuçlanmaktadır. Fricker da Mill'in kaygılarını paylaşır. Ama ondan farklı olarak merkeze önyargıları ve güven sorununu alır. Önyargı, konuşan ve dinleyen arasındaki iletişimde dinleyenden konuşana yönlendirilen ve konuşanın dinlemeye değer epistemik içeriğinin olmadığını varsayan tutumdur. Aslında genel olarak önyargı, karşı tarafa güven duyma ihtiyacı belirdiğinde anlık ve sezgisel olarak başvurduğumuz mevcut kalıplardır (Fricker, 2008: 30). Elbette önyargıların tümünü kusur olarak nitelendirmek uygun olmayacaktır. Şüpheli olmayı gerektiren durumlarla da sık sık karşılaşırız ve böyle durumlarda önyargılar doğru bilgiye ulaşmada yardımcı olabilir. Adaletsizliğe neden olan durumlar bu tür önyargılardan kaynaklanmaz. Adaletsizlik ırk, cinsiyet, ulus ve din gibi kimlikler üzerinden oluşturulmuş olumsuz önyargılar bilgi alışverişini engellediğinde görünür olur. Böyle bir varsayım Mill'in de bahsettiği şekilde taraflar açısından ahlaki ve epistemik zarara neden olur. Eğer kimliğe dair negatif önyargı, bir kişi tarafından sistematik olarak gerçekleşiyorsa o zaman bu önyargıyla hareket eden kimsenin kusurlu bir epistemik ve ahlaki karakterinden söz etmek gerekir. Ancak bu zarar tek yönlü değildir. Çünkü bizler sadece doğası gereği bilmeyi değil, aynı zamanda başkaları tarafından bilen olarak tanınmayı da isteriz (Congdon, 2017: 50). Bu, konuşmacı statüsünde olduğunda başkaları tarafından saygı görmek ve suskunluğa zorlanmamak anlamına gelir. Yaşanılanı ifade edememe hali, tecrübenin yadsınmasına veya diğerleri tarafından manipülasyona açık hale gelmesine neden olur.

Sessizlik denildiğinde Jean Baudrillard'ın *Sessiz Yığınların Gölgesinde* eserinde yer verdiği şu ifadeleri de hatırlamak gerekir: "İsterseniz havası alınmış bireysel taneciklerin, toplumsal artıkların ve kitle iletişim araçlarına ait içtepelerin bir araya getirilmesine 'kitle' diyebilirsiniz. Giderek artan yoğunluğuyla çevresindeki tüm enerji ve ışık demetini emen karabulut sonunda kendi ağırlığı altında ezilecektir. Kitle: toplumsalın içinde kaybolduğu kara bir deliktir" (2006: 12). Baudrillard'a göre toplumun sessiz çoğunluğa dönüşmesinin sonucu, kitle haline gelmektir. Kitleye dönüşmenin epistemik sonuçlarını sezinlemek mümkündür. Çünkü sessiz kitle adına bir takım varsayımlarda bulunmak ve böylece yanlısamalara sapmak olasıdır. "Kamuoyu böyle düşünüyor" ya da "tüm İstanbul bugün maça kilitlendi" gibi örneklerde kitle adına çıkarımlar

yapılır. Bu çıkarımlar sessizliğe itilmiş bir grup adına yapılan manipülasyona açık yorumlardır. Kitle kendini ifade edebilecek kavramsal çerçeveden yoksun olduğu sürece başkalarının kendisi adına konuşmasına ve karar almasına boyun eğmek durumunda kalır. Bu bakış açısı, Baudrillard tarafından doğrudan epistemik adaletsizlik kavramıyla ilişkilendirilmese de sessizliğe itilen grupların epistemik açıdan uğradıkları haksızlığı gösterir. Başka bir deyişle, tanıklık ve hermenötik adaletsizliğine yönelik farkındalığın iki kazanımı vardır. Pratik kazanımı, geleneksel bir tahakküm ve dışlama yoluyla farklı kimlik gruplarına uygulanan adaletsizlikleri tespit edebilmektir. Teorik kazanımı, kimliklere yönelik hegemonik baskının ve ırkçılığın olduğu ortamlarda dile getirmekte zorlandığımız deneyimleri felsefi bir tartışmanın konusu haline getirmektir. Betimsel olmakla yetinmeyen böyle bir tartışma, Dübgen'in ifade ettiği gibi, uygulamadaki epistemik adaletsizliğe bakarak marjinalleştirilmiş grupların deneyimlerini okunabilir hale getirir ve normatif olarak gizli iktidar uygulamalarını değerlendirir (Dübgen, 2016: 1).

Bilginin sosyal yönüne vurgu yapan Fricker, epistemik adaletsizlik ile ilgili tartışmasını postmodernistler gibi rölativizm ve tarihsel bağlamla noktalamaz. Bunun yerine ahlak teorilerinden yararlanarak epistemik adaletsizlik uygulamalarına çözüm arar. Fricker'in epistemik adaletsizliklerin çözümü için önerisi "refleksif eleştirel-toplumsal farkındalık" (*reflexive critical social awareness*) olarak adlandırdığı hibrit erdemlerdir (2007: 91). İletişim ortamında refleksif eleştirel-toplumsal farkındalık, aşırı şüphe ile koşulsuz şartsız güvenmek arasındaki Aristotelesçi orta yolu ve dengeyi verir. Bireylerin durumları ve bağlam, refleksif olarak üzerinde düşünmeyi sağlarken aynı zamanda normatif yönden eleştirel bir tutumu da destekler. Bu yönüyle Fricker, Rawls gibi çağdaş teorisyenlerden ayrılır, çünkü amacı idealist bir siyaset kuramı ileri sürmek değil, tecrübe edilen epistemik adaletsizliklerin ortadan kaldırılması için öneriler sunmaktır. Fricker, aynı zamanda analitik felsefenin pozitivist yaklaşımına da açıkça mesafelidir. Etik kuramlarda pozitivist etkinin zayıflamasına ve ahlak psikolojisinin canlanmasına benzer bir durumun epistemolojide de yaşanması gerektiğini düşünür: "Bazen epistemologların kavramsal analiz usulünde yürütülen epistemolojiye, [ahlakta olduğuna] benzer şekilde bir geriye dönük bakış yapıp yapamayacaklarını merak ediyorum" (Fricker, 2007: vii). Fricker bu merak ve temennisine yönelik ilk adımı kendisi atar ve sosyal-pratik alanda gerçek öznelerin yapıp etmelerinde epistemik açıdan hangi adaletsizliklere maruz kaldıklarını gözlemler. Aslında sadece sosyolojik bir gözlem ve analizle de yetinmez Fricker. Yaptığı şey, epistemik adaletsizlikte tam olarak neler olup bittiğine dair felsefi bir açıklama sunmaktır. Farklı kültürel ortamlara, sosyal konumlara ve yaşam dünyalarına sahip insanların ihtiyaç ve deneyimlerine uyarlandıkça teorinin etkisi artmaktadır. Ancak Fricker, epistemik adaletsizliğin sadece güvenilirlik yoksunluğunda olup güvenilirlik fazlalığında ortaya çıkmayacağını düşünmektedir: "O halde, tanıklık adaletsizliğinin birincil karakterizasyonu, bir güvenilirlik açığı meselesidir ve güvenilirlik fazlalığı değildir" (Fricker, 2007: 21). Oysa güvenilirlik fazlalığı da epistemik adaletsizliklere neden olabilir. Özellikle tamamen farklı toplumsal ve kültürel yapılardan gelen kimselerin politik manipülasyonun yönlendirmesiyle hareket ettiklerinde birbirlerine karşı epistemik haksızlıkta bulunabilirler. Devam eden bölümde güvenilirlik fazlalığının yol açtığı epistemik adaletsizliği, yaşanan bir hapisane deneyimi üzerinden göstermeye çalışacağız.

2. YALAN İFADE VE HİBRİT KÖTÜLÜK

Fricker'ın epistemik zarara yol açan adaletsizlikler için çözümü hibrit erdemlerdir. Epistemik adaletsizliğin yol açtığı ahlaki problem ona göre ancak erdemli ya da sorumlu dinleyici olabilme kapasitesi geliştirildiği sürece aşılabılır. Bu gelişim, erdem ahlaki çerçevesinde farkındalık ve eğitim sürecini gerektirir. Böylece bireyler, önyargılarından duyarlılıklarını eğittikçe ve gerekli entelektüel erdemlere sahip oldukça kurtulabilirler (Fricker, 2007: 120-121). Fricker'ın hibrit çözüm önerisi daha sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacak. Ancak burada benim iddiam ise hibrit bir çözüm için problemin de hibrit olarak tanımlanmasının daha uygun olacağıdır. Öncelikle politik alanda güvenilirlik fazlalığı durumlarının da epistemik adaletsizliğe yol açacağını gösterip daha sonra bunların hibrit kötülük olarak tanımlanabileceğini açıklamaya çalışacağım.

Ahlak bağlamında hibrit kötülüğü daha önce başka bir yerde tanımlamıştım (Kılınç Adanalı, 2021). Hibrit kötülük kavramı, politik kötülük gibi karmaşık motivasyonları içinde barındıran kötülük örneklerine karşılık gelir. Felsefede kötülük problemi klasik olarak doğal, metafizik ve ahlaki açıdan sınıflandıktan sonra ağırlıklı olarak teodiseler bağlamında tartışılır. Hibrit kötülük ise politik kötülüklerin karmaşık doğasına dikkat çekerek klasik sınıflamayı bir arada düşünmeyi ve böylece kötülüğün nedenlerine ilişkin daha kuşatıcı bir açıklamayı hedefler. Fricker'ın epistemoloji bağlamında ele aldığı ırk ve cinsiyet ağırlıklı adaletsizliklerin alanı biraz daha genişletildiğinde hibrit kötülük olarak tanımlanabilecek eylemleri içerdiği görülecektir. Bu bağlamda hibrit kötülüğün örneklerinden birini Guantanamo'da ve Amerika'nın Irak'ı işgali sırasında 2003-2004 yıllarında Ebu Gureyb cezaevinde gece vardiyasında yaşananlar verir (Greenberg & Dratel, 2005; Richardson, 2012). Zorlama, işkence, aşağılama, istismar, manipülasyon ve aldatma yoluyla ya da sahte kanıtlar sunmak ve küçültme taktikleri kullanmak suretiyle bilgi alma uygulamaları bu süreçte yaşanmış olan eylemlerdir (Eisenman, 2007; Mokhtari, 2009). İlk bakışta bu eylemlerin Fricker'ın tanımladığı tanıklık adaletsizliği ile ilgili olmadığı ileri sürülebilir. Ancak tutukluların etnik ve dini kimliklerinin de ön planda olduğu bu gibi uluslararası durumlarda baskı ve şiddet yoluyla yalan ifadeye zorlama, konuşmacıya uygulanan epistemik bir adaletsizliktir. Her ne kadar uluslararası sözleşmelerle savaş durumunda pek çok haklar garanti altına alınmış olsa da uluslararası gözaltı, sorgu ve yargılama süreçleri ve bu süreçlerde yaşanan ihlaller epistemik adaletsizlik açısından değerlendirilmeye değerdir. En başta epistemik adaletsizlik kültür, din ve ırk açısından ayrımcılığa uğrayan ve bu yüzden hak ettiklerinden daha az güvenilirlik elde eden konuşmacılara odaklanmamıza yardımcı olur. Başka bir deyişle epistemik fail sıfatıyla bir tutuklunun, sistem tarafından bilgi kaynağına dönüştürülme sürecini anlamamızı sağlar. Aşırı ve haksız güvenilirlik kazanan bir tutuklunun şiddete maruz kalma korkusuyla yalan bilgi üretimi ve daha sonra epistemik fail olmaktan çıkarılıp araçsallaşması ise hibrit kötülüğün bir örneğidir. Çünkü hibrit kötülük epistemik, ahlaki, politik ve sosyolojik nedenlere sahip olduğu gibi aynı şekilde bireysel ve toplumsal dinamikleri etkileme gücüne sahiptir.

Zorla ifade alma uygulamalarındaki epistemik adaletsizlik, ayrımcı sosyal ve politik pratiğin göz önünde bulundurulmasıyla daha belirgin hale gelir. Fricker da siyahilere ve kadınlara yönelik önyargılardan oluşan tanıklık adaletsizliğini, bu adaletsizliği besleyen sosyal pratiği ortaya çıkararak görünür hale getirmişti (Wanderer, 2017: 27). Şayet yalan ifadeye zorlama

uygulamasını, uygulamaya neden olan sosyal dinamiklerle ilişkilendirebilirsek Fricker'in tanklık adaletsizliği kavramının çerçevesini güvenilirlik fazlalığını ekleyerek genişletebiliriz. Bu aynı zamanda hukuk ve ahlak bağlamında tartışılan *nemo tenetur* yani kişinin kendini suçlamaya zorlanamaması ilkesine epistemik adaletsizlik perspektifinden bakmamızı sağlayacaktır.

Hukuk literatüründe genişçe yer verildiği üzere *nemo tenetur* ilkesi, bir kişinin kendi suçsuzluğunu ispatlamak zorunda olmadığı kabulüdür. Bu kabule ilişkin şüphelinin beş hakkı garanti edilir: susma hakkı, ifadeye çağrılmama hakkı, kendini suçlamadan önce bir avukatla konuşma hakkı, kendini suçlamaya zorlanmama hakkı ve bir adli kovuşturmada kendini suçlamama hakkı (Chiesa, 2009: 35). Bu ilke esasen, zor yoluyla elde edilen itiraflar yeterince güvenilir olmadığı için işkencenin suçlayıcı tanıklık elde etmek amacıyla resmi olarak kullanılmasını engellemek üzere belirlenmiştir. İtirafın doğru bilgi içermesi için gönüllülük esastır. Şüpheli, işkence gibi kötü bir muameleyi durdurmak için otoritenin beklentilerini karşılamak üzere kendini yalan ifade vermeye mecbur hissedebilir. Özellikle savaş ortamlarında baskı ve şiddet yoluyla yalan bilgi üretiminin teşvik edilmesi sık görülen bir durumdur. Philipo Zimbardo'nun dediği gibi "çünkü savaşlar ve hapisaneler yetkenin, gücün ve hâkimiyetin bir arada olduğu, dahası yaşananları tüm ketumluğuyla gizlediği için insanlığımızı yitirmemize sebep olan ve insanların en önemli değerlerini; şefkati, nezaketi, işbirliğini ve sevgiyi bizlerden çalan koşulları yaratır" (Zimbardo, 2007: 677). Zimbardo bu cümleyi hapisaneler ve tutuklular üzerinde çalışan bir psikolog olmanın ötesinde Ebu Gureyb hapisanesi dava sürecinde bilirkişi rolü üstlenmiş biri olarak dile getirmektedir.

Zimbardo, Ebu Gureyb davası sürecinde bilirkişi olarak davet edildiğinde kendisinin 1971 yılında gerçekleştirdiği Stanford hapisane deneyindeki varsayım ve sonuçlarını bir somut olay üzerinden yeniden değerlendirme fırsatı bulmuştur. Her iki olaydan detaylıca bahsettiği *Şeytan Etkisi* (2007) kitabında Zimbardo, kötülüğe neden olan etkenleri şu soruyu sorarak anlamaya çalışır: Deneyden ve Ebu Gureyb'de görevlendirilmeden önce normal bir hayat yaşayan insanlar nasıl olur da başkalarına kolaylıkla işkence eden insanlara dönüşür? Sorunun cevabı ona göre önceki yerleşik algıları değiştirmeyi gerektirir; çünkü,

İnsan davranışı daima durumsal güçlerin etkilerine açıktır. Bu süreç genelde, kendisini ayakta tutmak ve devam ettirmek için tasarlanmış belirli bir güç sisteminin, yani büyük ve makrokozmetik bir gücün içerisine saklanır. Yasal, dini ve tıbbi kurumlar tarafından yapılan geleneksel analizler tek nedensel birim olarak faile odaklanır. Dolayısıyla davranışsal sonuçları şekillendiren ve faileri dönüştüren durumsal değişkenlerin ve sistemik belirleyicilerin etkisini ya önemsemez ya da küçümserler. Umuyorum ki bu kitaptaki örnekler ve analizler eylemlerin ana kaynağının kişilerin içsel özellikleri olduğunu savunan Temel Yükleme Hatası'na meydan okuyabilir. Toplumsal bağlamı oluşturan ve devam ettiren sistemin sağladığı davranışsal örüntüyü ve durumsal güçleri fark etmenin zamanı gelmiştir (Zimbardo, 2007: 678).

Stanford hapisanesi deneyinden hareketle Ebu Gureyb'i değerlendiren Zimbardo için en çarpıcı sonuç, ortaya çıkan kötülüğün sadece bireylerin karakter özellikleriyle açıklanamayacağı tezinin tasdiklenmiş olmasıdır. Ona göre bireyleri çevreleyen durum ve sistemler, kötülüğün oluşmasına neden olur. Gündelik hayatında normal davranışlar sergileyen bir kimse belli şartların bir araya gelmesiyle katile, işkenceciye ya da bir canavara dönüşebilir (Zimbardo, 2007: 469). Zimbardo çevresel koşulları sadece hapisanenin olumsuz koşulları ile sınırlamaz. Ona göre siyasi karar vericiler ve emir-komuta zincirinin tümü görevlilerin baskı ve şiddet eylemlerini meşrulaştırarak kötülüğün ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla hapisanedeki kötülükten

doğrudan eylemi işleyen fail kadar koşullar ve sistemin diğer aktörleri de sorumludur. Zimbardo, bu teorisini Ebu Gureyb dava sürecinde dile getirmiş olsa da mahkeme kararına etkisi neredeyse hiç olmamıştır (Zimbardo, 2007: 575-577). Davada “çürük elmalar” olarak adlandırılan görevliler ceza almış ancak eylemin işlendiği koşullar ve eylemi teşvik eden hiyerarşi yok sayılmıştır. Bu yönüyle Zimbardo’nun tespiti ve vurgusu gerçekten değerlidir; çünkü kötülüğe neden olan hiyerarşik sorumluluğun ceza söz konusu olduğunda nasıl buharlaştığını gösterir. Bununla birlikte Zimbardo meseleyi epistemik yönden ele almaz ve tutuklulara yönelik muameleyi epistemik adaletsizlik açısından değerlendirmez. Fricker ise adaletsizliklere epistemik açıdan yaklaşmakla birlikte özellikle tanıksal adaletsizlikte bireye vurgu yapar ve yapıdan kaynaklı problemlere duyarsız kalır. Hermenötik adaletsizlikle yapıdan kaynaklı önyargılara işaret eden Fricker, her iki adaletsizliğin çözümünü yapısal dönüşümde değil bireyin erdemlerinin geliştirilmesinde bulur. Çözümün yapısal yönüne yeterince değinmemesi Fricker’in eleştiri aldığı hususlardan biridir (Maitra, 2010: 209; Anderson, 2012: 171; Bohman, 2012: 187).

Zimbardo’nun yapısal vurgusu ve Fricker’in bireysel vurgusunu biraraya getirerek Ebu Gureyb’e ve yaşanmış benzeri hadiselerle baktığımızda epistemik adaletsizliğin ve hibrit kötülüğün canlı bir örneğini görürüz. Yaşanan hadiseler tutuklular ve görevlileri ayrı ayrı değerlendirdiğimizde epistemik ve ahlaki dönüşümlerine neden olan epistemik adaletsizlik daha iyi anlaşılacaktır. Ebu Gureyb’i hibrit kötülüğün bir örneği olmaya götüren olaylar zinciri, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’ye yönelik saldırıdan sonra şüphelilerin teröre ilişkin istihbari bilgiye sahip oldukları gerekçesiyle tutuklanmalarıyla başlar. Olayla bir şekilde ilişkili olduğu iddia edilen bu kişilerin arasında erkeklerin yanı sıra kadınlar ve çocuklar da vardır. Sorgulanmak üzere Ebu Gureyb’e getirilen bu kişiler, kısa bir süre sonra şiddet ve işkence görmeye başlar. Çünkü bilgiye sahip oldukları gerekçesiyle hapishaneye getirildikleri halde kendilerinden beklenen bilgi elde edilememektedir. Sorgu sırasında terörle ilişkili oldukları iddiasını reddeden tutuklular, karşılığında daha fazla işkenceye ve aşağılamaya uğrar. Hatta Zimbardo’nun dava dosyalarına referansla aktardığı kadarıyla işkencenin mahiyeti tutukluların ulusal ve dini kimlikleriyle çatışma yaşamalarını sağlamaya yöneliktir. Bu yüzden hapishane görevlilerinin motivasyonlardan biri, tutukluları kimliksel önyargı temelinde itibarsızlaştırmaktır. İtibarsızlaştırma gerçekte insanlıktan çıkarma (*dehumanisation*), aşağılama ve kimliksizleştirmedir (Zimbardo, 2007: 482). Bir kez birilerinin gözünde artık insan değilseniz nesneleşirsiniz. Birilerinin isteklerini yerine getiren ve arzularını karşılayan bir araca dönüşürsünüz. Bu olayda gözaltında tutulan kişiler, görevliler tarafından epistemik bir fail olmaktan çıkarılıp bir bilgi kaynağı olarak nesneleştirildiler. Nesneleşmek demek araçsallaşmak anlamına gelir ve bir tutuklu araç olarak rolünün hakkını veremiyorsa zarar görmesi ya da ortadan kaldırılması da sorun olmaktan çıkar. Nitekim Ebu Gureyb’deki “hayalet tutuklular” ile ilgili tespitler bunu doğrular (Kennedy, 2007). Gözaltına alınan ama isim ve kimlikleri kayıtlara geçmeyen hayalet tutukluların bir kısmı öldürülmüştür (Zimbardo, 2007: 544). ABD’nin Irak’taki uygulamaları Giorgio Agamben tarafından Carl Schmitt’e dayanarak “istisna hali” olarak tanımlanır (Agamben, 2006: 9). Ona göre bu hal “özel bir hukuk değildir (savaş hukuku gibi), hukuk düzeninin kendisinin askıya alınması olarak, hukukun eşliğini ya da sınır-kavramını belirler” (Agamben, 2006: 13). İstisna halinin egemene hukukun geçerliliğini askıya alma hakkı vermesi bir paradoksa yol açar. Çünkü egemen bir yandan istisna hali için yetkiye sahipken kendisini dışarıda tutabilir. Diğer bir deyimle egemen şu ifadeyi kullanabilir: “Hukukun dışındaki

bir egemen olarak ben, hiçbir şeyin hukukun dışında olmadığını [*che non c'è un fuori legge*] ilan ediyorum” (Agamben, 2013: 26). İşte bu paradoksun en çok görüldüğü yerler ise kamplar ve hapishanelerdir. 2004 yılında Kızıl Haç tarafından yayınlanan raporlardan da anlaşıldığına göre Irak'ta “istisna hali” açıkça uygulanmıştır. Çünkü cezaevindekilerin çoğu, askeri operasyonlarda tesadüfen tutuklanmış veya “şüpheli” hareketleri nedeniyle kontrol noktalarından toplanmış suçsuz sivillerdi. Kızıl Haç Irak Raporu'nun 1/7. Maddesine göre Irak'ta “özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin %70 ila %90'ını yanlışlıkla” tutuklanmıştır (Kızıl Haç Raporu, 2004: 8). Ayrıca bazı tutuklamalar, savaş grubu birimlerinin uygun şekilde denetlenmemesinden dolayı vahşice gerçekleştirilmiştir.

İşkencelerin de ölümlerin de temel gerekçesi tutukluların sorgulamalarda “hiçbir şey bilmiyorum” demeleriydi. Newsweek dergisi Bağdat görevlisi Rod Norland'ın (2005: 2-3) şu tespiti de bu anlamda önemlidir: “ordu, hapishanenin ‘istihbarat’ almayı amaçladığını söylese de Ebu Gureyb'deki kötü muamelenin ve aşağılamanın tek bir Amerikalının hayatını kurtardığına ya da önemli bir teröristin yakalanmasını sağladığına dair tek bir kanıt dahi yoktur.” Ebu Gureyb'de CACI sorgu memuru Eric Fair de Norland'ı destekler mahiyette “Democracy Now” adlı programda tutukluları konuşturmak üzere cezaevinde uygulanan şiddete rağmen herhangi bir bilgi elde edilemediğini söyler (2016). Fair'den çok daha önce 2005 yılında benzer bir tanıklık Guantanamo'da görev yapan Erik Saar isimli asker tarafından yine aynı programda dile getirilmişti (2005c). Saar *Inside the Wire* (2005a) kitabında Guantanamo'ya bilgi almak üzere getirilen tutukluların amacını aşan ve insani değerlerle uzlaşmayan sorgu tekniklerine maruz kaldıklarını anlatır. Tercüman olarak bulunduğu bir sorgulamada bir kadın memurun, bir tutuklunun inançlarını rencide edecek şekilde davranması kendi işini sorgulamasına neden olur. Saar'a göre bu memurun böyle bir tekniği uygularken amacı, tutukluyu inançları ile yüzleştirip kendisine daha çok güvenmesi gerektiğine ikna etmektir. Eğer bunda başarılı olabilirse istediği bilgiye ulaşabileceğini düşünür. Dolayısıyla görevlilerin tanıklığından anlaşıldığı kadarıyla Baxter'in belirttiği gibi işkencenin bilgi toplamanın etkili yolları olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur (Baxter, 2020: 155). Guantanamo'da üç yıl tutuklu olarak kalan Moazzam Begg (2017), Oxford Union'da yaptığı konuşmada bilgi sahibi olmadıkları konularda *nemo tenetur* ilkesini ihlal eden sorgulama tekniklerinin uygulandığını söylemiştir. Yine Guantanamo'da on dört yıl kalan Mohamedou Ould Slahi, 2021 yılında “The Mauritanian” adıyla filme dönüştürülen kitabı *Guantanamo Günlüğü*'nde yalan ifadeye zorlanmasının ardından yaşadıklarını şöyle anlatır:

Yalan ifadelerim yüzünden incittiğim herkes adına üzuldüm. Tek tesellim, kendim kadar hiç kimseyi incitmemiş olduğum; ikincisi hiçbir seçeneğimin olmaması ve üçüncüsü de, adaletsizliğin son bulacağına, bunun sadece zaman meselesi olduğuna inanmamdı. Ayrıca, hiç kimseyi işkence gördüğünde benimle ilgili yalanlar uydurduğu için suçlayamazdım. Ahmed sadece bir örnekti. Bu dönemde, arkadaşlarım hakkında yalan ifadelerle dolu binden fazla sayfa doldurdum (2015: 328).

Fricker'in tanımına göre tanıklık adaletsizliğinin iki unsuru vardır: konuşmacı ve dinleyici. Ebu Gureyb'de tutuklular konuşmacı; gardiyan ve sorgu memurları ise dinleyicidir. Tutuklular, tanımadıkları kişiler ve yapmadıkları eylemler hakkında ifade vermeye zorlandıkları için bilginin öznesi olmaktan nesnesi olmaya dönüşürler. Zorlama, manipülasyon ve aldatma yoluyla alınan ifadelerde, hem kişinin tanıklığının epistemik içeriği hem de kişinin kendine dair inançları bir başkasının yani sorgulayıcının iradesi altına girer. Bu teknikler, bir kimseyi kendi epistemik kaynaklarından uzaklaştırdığı gibi epistemik faillikten kopuk inançlar da ortaya çıkarabilir

(Lackey, 2020: 62). Böylece konuşmacı olan tutuklu, bilgi kapasitesinde ve bilen olma statüsünde dinleyici tarafından açık bir epistemik adaletsizliğe uğrar. Fricker'in de belirttiği gibi baskı durumlarında güçlülerin, tam da bu açıdan güçsüzlere zarar verebileceklerinden emin olmalarına şaşırmamak gerekir; çünkü bu, güçlülere diğerlerinin insanlıklarını ortadan kaldırmanın bir yolu olarak görünür (Fricker, 2007: 44). Slahi'nin notlarında da görüldüğü gibi bir tutuklu, kötü muameleden kısa bir süreliğine kurtulmak ve sorgu memurunu memnun edebilmek için hakkında hiçbir şey bilmediği insanların suçlu olduğuna dair ifade verebilir. Ancak ifadenin yalan olduğunun anlaşılması durumunda tutuklunun daha önce söylediği doğrular da güvenilirliğini yitirecektir. Bu durumda hangi ifadenin geçerli sayılacağı hukukçular arasında tartışılmaya devam ediliyor. Ama bizi asıl ilgilendiren şiddet yoluyla alınan ifadenin yalan makinesi sonrası doğru olmadığının ortaya çıkmasının ardından tutuklunun güvenilirlik derecesinin durumu. Muhtemelen tutuklu kendi uydurduğu yalan dünyasında bir kısır döngüye girecek ve sonuç olarak sistem, o kişinin epistemik ve ahlaki durumunu bozacaktır. Buna benzer bir durumu Slahi'nin tecrübelerinde görebilmek mümkündür:

Onu memnun etmek için yalan söyleyip sonra da kendi hayatımı yakacağım, öyle mi? Yağma yok. Bedeli ne olursa olsun, doğru söyleyeceğim. Peki, doğruları söyledikten sonra bile testi geçemezsem ne olacak? Tamam o zaman! Sıkıntı yok. Yalan söylerim. Peki ya yeni yalanlarımı yakalarsa ne olacak? İşte o zaman gerçekten de bir çıkmaza girerim. Bana sadece Tanrı yardımcı olabilir (Slahi, 2015: 344).

Önyargıyla örülmüş baskı altında epistemik ilişkiler bozulur (Medina 2013: 27). Bozuk epistemik ilişkinin ilk çıktısı yalan bilgi üretiminin artmasına paralel olarak haksızlığa uğrayanların artmasıdır. Bunu “yanlış yerde, yanlış zamanda ve yanlış kişilerle komşu olma” şansızlığı olarak adlandırmak mümkündür. Zorla alınan ifadelerin uydurma bilgi içermesi durumunda istihbarat teşkilatlarının toplumda yaydığı adaletsizlik oranı da artar. Bozuk epistemik ilişkinin bir başka çıktısı ise karşı kanıtların yok sayılmasıdır. Eğitim, meslek ya da ortamları gereği terörle ilişkili olamayacaklarına dair karşı kanıt olmasına rağmen önyargı nedeniyle tutuklular sistematik haksızlığa uğrayabilir (Lackey, 2020: 49). Karşı kanıtların işlemediği bu durumda epistemik özne olarak tutuklunun zamanla kendisine yönelik algısında da değişiklik meydana gelir. Sorgu memurları, yalnızca şüphelilerin tanıklıklarını değil, aynı zamanda bilişsel durumlarına da manipüle edebildiklerinde onların makul şekilde kendilerini savunmalarını engellerler. Tutuklunun epistemik failiği, onun ifadesinin elde edilme şekli ve süreci nedeniyle altüst edildiğinden açıkça tanıklık adaletsizliğine uğrar (Lackey, 2020: 62). Üstelik hem Guantanamo'da hem de Ebu Gureyb'de tutuklular ne kadar süre orada kalacaklarını bilememenin getirdiği bir psikolojik baskı altındadır. Zimbardo bu minvalde “Gözaltıları yasal mercilere başvuru yapma hakkından muaf tutup süresiz olarak orada hapsedmeyi ve ‘mücbir taktikler’ kullanarak onların ifadesini almayı sistem nasıl meşrulaştırıyor?” (Zimbardo, 2007: 516) diye sormaktadır. Elbette bu durum, kişinin gerçeklik algısını kaybetmesine ve bu yüzden epistemik ve ahlaki olarak zarara uğramasına neden olur. Çünkü istihbaratın talepleri tutukluları yalnızca epistemik benliklerini zayıflattığında ve manipülatif yöntemlerle bilgi alabildiğinde inanılmaya değer hissettirir. Bu hissiyat kişiye daha fazla yalan üretme gereçesi verir. Üretilen yalanın istihbari hiçbir değeri olmadığı gibi başka kişilerin de zarar görmesine neden olur. Görüldüğü gibi zorlama ile elde edilen bilginin doğruluğu veya istihbarat açısından güvenilirliği şüphelidir. Bilgi sahibi olmadığı halde şiddete uğrayan insan, o durumdan bir şekilde uzaklaşmayı ister. Bunun için tutuklunun bilgi uydurmak ya da fotoğrafları gösterilen kişileri tanıdığını

söylemek dışında çaresi yoktur. İşte bu yüzden güvenliği sağlamak üzere görevlendirilen aktörlerin ve kurumların sistematik olarak tanıklık adaletsizliğini teşvik etmeleri, devletin meşruiyeti tartışmasını da yeniden tartışmaya açar. Çünkü “insanlıktan çıkarma” pratikleri bireyleri ve onlarla birlikte toplumsal sözleşmenin dokusunu yok eder. Toplum sözleşmesi yoluyla kim olduklarına ve toplumun nasıl olması gerektiğine dair görüş bildiren ve bu doğrultuda gönüllü olarak bir yapı oluşturmaya karar veren insanların maruz kaldıkları işkenceyi anlaşılır kılmaları mümkün müdür? Açıktır ki bir kişinin epistemik ve ahlaki konumunu yok sayarak insanlıktan çıkarma pratiği ile bir toplumun, devletin ve güvenliğin var olma gerekçeleri birbiriyle bağdaşmaz (Baxter, 2020: 155).

Yalan ve sahte ifade, bir adaletsizliktir. Sadece mahkumiyet ve cezalandırma gibi ortaya çıkan sonuçları nedeniyle değil, aynı zamanda ifadenin kendisinde de epistemik adaletsizlik vardır. Tutuklular, işkenceden kurtulmak için yalan ve yanlış bir şekilde bilgi vermeye zorlandığında aslında epistemik güvenilirlikleri aşırılığa uğramış olur. Fricker’in tanıklık adaletsizlik tanımı ve verdiği örnekler bilen sıfatıyla kişilerin sosyal pratikler ve önyargılar nedeniyle güvenilirliklerinin düşük kabul edilmesini içerir. Güvenilirlik tipik olarak sosyal refah için gerekli bir iyi olarak kabul edildiğinden Fricker, güvenilirlik fazlasının konuşmacılar için genellikle avantajlı olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden ona göre epistemik güvenilirlik arzu edilen bir durumdur. Görüldüğü gibi burada Fricker, bir tür “güvenirlik ekonomisi” yoluyla konuşmacı ve dinleyici arasındaki güven seviyesini önyargı ve iktidar ilişkilerini de göz önünde bulundurarak çözümlenmeye çalışır. Bu yüzden Güleler’in de belirttiği üzere ekonomi ifadesi bir maldan yeterince payını alamamak olarak tanımlanmamalıdır. Tam aksine bir kişinin belirgin bir şekilde epistemik olarak “bilen” olması kapasitesinde haksızlığa uğraması olarak düşünülmelidir (Madakbaş Güleler, 2017: 24). Dolayısıyla Fricker güvenirliliği ahlaki bir kavrayış olarak değerlendirir: “Tanıklık adaletsizliğinin güvenilirlik ekonomisindeki önyargıdan kaynaklandığını ve hermenötik adaletsizliğin ise kolektif hermenötik kaynakların ekonomisindeki yapısal önyargıdan kaynaklandığını söyleyebiliriz.” (Fricker, 2007: 1) Ön yargılardan hareket eden bu güvensizliğin nedeni konuşmacının ahlaki ve epistemik olarak daha aşağı bir konumda olduğunun düşünülmesidir. Bu davranış modeli yaygınlaştıkça sosyal gruplar arasında bir asimetri oluşturur. Öte yandan Fricker, bilgisi bakımından güvenilirlik aşırılığına uğrayan birinin, bilen sıfatıyla zarar görmediğini savunur. Ona göre aşırılık “bilen bir kişi olma sıfatıyla konuşmacının saygınlığını baltalamaz, aşağılamaz veya başka bir şekilde engellemez; bu yüzden hiçbir epistemik adaletsizlik ve en başta da hiçbir tanıklık adaletsizliğine neden olmaz” (Fricker, 2007: 20). Oysa yalan ifadeye zorlayan sorgulama teknikleri güvenilirlik aşırılığının da tanık adaletsizliğine sebep olabileceğini gösterir. Ancak buradaki adaletsizliğin görülebilmesi, Fricker’in tanımının güvenilirlik aşırılığını da içerecek şekilde genişletilmesi halinde mümkün olabilir.

Guantanamo ve Ebu Gureyb’de güvenilirlik aşırılığına neden olan önyargı, hapishane personelinin ve sorgulama memurlarının görev bölgesine gönderilmeden önce yapılan propagandanın etkisinde kalmalarıyla artmıştı. Bu önyargı, görevlilerin gözünde tutukluları hem geçmiş olaylardan hem de gelecekte olması muhtemel terör olaylarından sorumlu hale getiriyordu. Muhtemel olayların önlenmesi ise ancak konuşturulmaları ve bu bilginin siyasilere iletildikten sonra politika belirlenmesi sayesinde mümkün olabilirdi. Bu yüzden Amerikan istihbarat örgütleri, tutuklulardan bilgi almak amaçlı baskı ve şiddeti uluslararası anlaşmaları da

göz ardı ederek uygulamakta bir sakınca görmüyordu (Arıöz & Özekin, 2021: 192). Birçok tutukludan beklenen bilgilerin elde edilemediği, ifadelerin ise genellikle zorlama, manipülasyon ve aldatma yoluyla ya da sahte kanıtlar sunmak ve küçültme taktikleri kullanmak suretiyle elde edildiğini bizzat soruşturmalara katılan sorgu memurları ve tercümanlar dile getirmiştir (Saar, 2005b). Bu nedenle tutuklular, bilgiye sahip oldukları gerekçesiyle güvenilirlik aşırılığına ve epistemik adaletsizliğe uğramıştır. Epistemik adaletsizlik tutuklular için psikolojik ve ekonomik bedelin yanı sıra sosyal açıdan itibar kaybına uğramalarına neden olmuştur.

Tutukluların yaşadığına benzer bir dönüşüm dinleyici konumunda olan gardiyan ve sorgu memuru statüsünde bulunan personel açısından da geçerlidir. Zimbardo savunusunu yaptığı hapisane personeli Ivan Frederick örneğini vererek hapisanedeki askerlerin bu görevi ülkelerine hizmet etmek için üstlenen, ruhsal durumları normal kişiler olduğunu söyler (Zimbardo, 2007: 519). O halde ne oldu da bu insanlar vatansever insanlardan işkence sever insanlara dönüştüler? Fotoğraflardan birinde ölen bir tutuklunun başında gülümseyen ve zafer işareti yapan kadın askere böyle bir poz vermesinin gerekçesi sorulduğunda ilk tepkisi bu fotoğrafın neden bu kadar abartıldığını anlamadığı olur (Jones, 2009; Gourevitch & Morris, 2008). Orada yatan ona göre sadece ölü bir kişidir ve kamerayı gördüğünde otomatik olarak gülümseme refleksi vermesi gayet normaldir. Hapishaneden sızan diğer fotoğraflarda da işkence anında keyif aldığı görünen personelin pozları, onların hasta kimseler olduğu şeklinde yorumlandı. Çünkü kamuoyu, sadece fotoğraflarda görünen askerlerin “çürük elma” olduğuna ikna edilebilirse hiyerarşinin geri kalanı mesuliyetten kurtarılmış olacaktı. Oysa Zimbardo’nun tanıklıklara dayanarak ifade ettiği gibi bu en alt rütbeli askerler, üstleri tarafından tutuklulardan bilgi almaları konusunda baskıya uğramışlardı. Hatta askeri raporlardan anlaşıldığı kadarıyla sistem tarafından açıkça istismar eylemlerine teşvik edildiler. Bunu yaparken Cenevre Sözleşmesi gibi uluslararası belgeler bilinçli olarak askıya alındı veya yok sayıldı (Arıöz & Özekin, 2021: 190). Askerlerin üstlerinden verilen emirleri “düşünmeksizin” olduğu gibi uygulamalarının yol açtığı siyasi ve ahlaki problemler hatırlanacağı üzere Hannah Arendt’in de kötülüğün sıradanlığı argümanının temel çıkış noktasıydı. Arendt bunu, “ahlaki yargı gücü elinden alınmış insanların iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış ayırt edemeyecek hâle getirilmesi” olarak yorumlar (2012: 258). Düşünme ve ahlaki yargılama yetisi elinden alınan Nazi subayı Eichmann veya Ebu Gureyb askerlerinin otomatik bir işkence ve öldürme makinesine dönüşmesi çok zor olmamıştır.

Hiyerarşik bir sistemde kötülüğe teşvik etmenin en kolay yöntemlerinden biri üsttekilerin alttakilere yaptıklarından sorumlu olmayacaklarını söylemesidir. Tıpkı Ebu Gureyb’de gardiyanlara ve askeri görevlilere verilen “sorumsuzluk çeki” gibi. Öyle ki basına sızan fotoğrafların hemen akabinde tüm askerlere gönderilen yazıda elinde görüntülü kayıt bulunduran askerlerin bunları en kısa sürede imha etmesi durumunda sorumlu olmayacaklarına dair teminat verilmiştir (Kennedy, 2007). Kötülüğe bireysel yatkınlık ile sosyal çevrenin verdiği “sorumsuzluk çeki” birleştiğinde adaletsizlik ve kötülük en uç noktalarına kadar gitmektedir. Üst yönetim sadece sorumsuzluk değil bazen belli bir ölçüde otorite de tahsis eder. Zimbardo’nun hapisane deneyinin de gösterdiği gibi otorite, bireysel kimliklerinden olabildiğince soyutlanmış ve herkesin birbirine benzediği bir yapıda şiddete dönüşebilir. Çünkü böyle bir ortam, eylemlere yönelik bireysel ve kamusal sorumlulukları azaltır (Zimbardo, 2007: 69). Sorumluluğun azaltılması

kötülüğün ortaya çıkışını kolaylaştırır. Dolayısıyla kötülüğün çözümlenmesi, bireyin kötülüğü seçme nedenlerini ele almadan anlaşılabilir.

Kötülük hibrit doğasına rağmen tercih aşamasında iyiliğin bir alternatifi olarak karşımızda durur. Doğamız her ikisini de seçmeye meyillidir. Kötülüğe eğilimli olmak genelde “kötülük yaparız çünkü insan doğası kötüdür” şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak kötülük yapmaya yatkın olmak, “neden kötülük yaparız?” sorusunu kısmen yanıtlar. Çünkü iyi ve kötü arasında tercih yapma süreci, karmaşık ve katmanlı bir değer ve davranış ağı içinde gerçekleşir. Tercihle bulunurken kararsızlıklarımız, tercih sonrası pişmanlıklar da bunun bir göstergesidir. Gardiyan ya da sorgulama memurlarının bir kısmı olayların kamuoyu ile paylaşılması sonrası pişman olduklarını, bir kısmı ise emirleri yerine getirdikleri için pişman olmadıklarını söylemiştir (McKelvey, 2018; Poerksen & Detel, 2014: 139-145). Pişmanlık durumu, kötülüğün ortaya çıkışında doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki tür bireysel seçimden bahsetmemize olanak sağlar (Kılınç Adanalı, 2021: 32). Kötülüğün seçimi, özgürlük ve sorumluluk ile ilişkilidir. Özgür seçim ve irade olmaksızın ahlaki sorumluluktan söz edilemeyeceği gibi özgür bir tercihin sonucu olmayan davranışı yargılamamız da mümkün değildir. Kötülüğün doğrudan seçimi dışsal herhangi bir yönlendirme olmaksızın başkasının yaşam hakkını elinden alma, işkence, şiddet ya da tecavüz gibi eylemlerdir. Dolaylı seçim ise insanın bir başkasının kötülük niyet ve eylemine araç olmayı kabul etmesidir. Machiavelli'nin *Prens*'inde hatırlanacağı üzere Ramiro d'Orco, Cesare Borgia'nın taleplerini yerine getirerek pek çok politik kötülüğe neden olmuştu (Machiavelli, 2012). Dolaylı seçim yoluyla bir kötülüğün ortaya çıkmasında araç olan fail, kendini iki tür kötülük içinde bulur. İlki, amirin gayri ahlaki emrine muhatap olmak bizatihi kötüdür; ikincisi ise kötülük için araçsallaştırılmış olmak insan onuru ile birlikte düşünüldüğünde yine kötüdür. Hapishane örnekleri ve Zimbardo'nun teorisi bize işkence uygulayan personelin dolaylı seçimin faili olarak araçsallaştırıldıklarını gösterir.

Hiyerarşik yapılanmalarda emirleri yerine getirmek ve sadakat tüm üyelerden beklenen bir davranıştır. Sadakat ülkeye, aileye, arkadaş grubuna ya da benzeri topluluklara yönelik bir bağlılıktır. Bir bürokrat, amirinin gayriahlaki talebini, iş kaygısı nedeniyle yerine getirebilir ya da bir askerin emirlere itaati, işinin zorunlu bir parçası gibi kabul edilebilir. Çoğu zaman emirleri kayıtsız şartsız yerine getirmek sadakatin ve işe verilen önemin bir göstergesi olarak meşrulaştırılır. Çünkü herkesin üstlerine ve emirlere itaat ettiği bir toplumda yaşamak, kimsenin kurallara riayet etmediği bir toplumda yaşamaktan daha makul görünür. Bu yüzden üstten gelen emirlere, kişisel sorumluluk doğurmayacağı düşünülerek aynen tabi olunur.

Ancak ahlaken değerlendirildiğinde sadakat gerçekten de bir erdem midir? Erdemler listesinde sadakat çoğunlukla yer almaz. Sadakatin bazı durumlarda diğer erdemlerle çakışması bunun nedenlerinden biri olabilir. Üyesi olunan bir grup ya da yapı, bir kimseyi yalan söylemeye teşvik edebilir. Kişi, sadakati gereği bunu yapmak zorunda hissedebilir. Ancak bu durumda “her zaman doğruyu söyleme erdemi” ile bir çakışma olacaktır. O halde sadakatin yokluğu yani sadakatsizlik her durumda erdemsizlik değildir. Örneğin üyesi olunan bir yapıdan gelen ahlak dışı bir emri yerine getirmemek sadakatsizlik olmakla beraber erdemli bir davranış olarak değerlendirilir. Aslında yapıya karşı sadakatsizlik olan bu eylem, başka bir açıdan ahlaki bir ilkeye sadakat şeklinde de yorumlanmalıdır (Olsthoorn, 2015: 77). Askeri etik konularında

çalışmalarıyla bilinen Stephen Coleman, sadakati, araçsal bir erdem olarak tanımlar. Buna göre sadakat kendi başına iyi değil sonuçları itibariyle iyidir. Bu, sadakatin bir erdem olup olmadığının sadakat gösterilen kişi ya da nesnesi tarafından belirleneceği anlamına gelir (Coleman, 2009: 110).

Sadakatin özellikle hiyerarşinin olduğu yapılanmalarda epistemik sonuçlarından da bahsetmek gerekir. Hiyerarşinin yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya iki yönlü durumu epistemik olarak belirli özelliklere sahiptir. Ele aldığımız örneklerde hapishanedeki uygulamalara ve tutukluların niteliğine dair aşağıdan yukarı yazılan raporların ciddiye alınmadığı ve bu yönüyle alt rütbelilerin epistemik adaletsizliğe uğradığı görülür. Aslında bu durum Quassim Cassam tarafından ifade edildiği gibi Irak işgalinin her aşamasında belirgindir: “Don Rumsfeld’in sorunu, küçümseyici, küçümseyen, kibirli ve dinlemiyor olmasıdır. Irak fiyaskosuna katkıda bulunan entelektüel kusurların bir listesi aynı zamanda dogmatizm, kapalı fikirlilik, önyargı, hüsnükuruntu, aşırı güven ve saflığı da içerecektir. Rumsfeld’in muhalefete müsamaha gösterme konusundaki isteksizliği, kapalı fikirliliğin ve dogmatizmin kanıtıdır” (Cassam, 2019: 3).

Irak savaşı sürecini yöneten Rumsfeld’e atfedilen epistemik kusurlardan biri aksi kanıtların varlığına rağmen önyargısının bilginin önüne geçerek epistemik zarara neden olmasıdır. Fricker, karşı kanıtların varlığını fark eden kişinin önceki inancını değiştirmesinin makul olduğunu ve bunun sadece bir hata olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünür. “Ancak karşı kanıtlara rağmen o kişi inancını değiştirmezse o zaman inancın mantıksız ve dahası bir önyargı olduğu ortaya çıkar” (Fricker, 2007: 34). Aksi kanıtları görmezden gelmek noktasındaki ısrarın neden olduğu epistemik zararın sonuçları sivillerin haksız yere öldürülmesinde olduğu gibi ahlaki zarara neden olur (Cassam, 2019: 17). Bu da o kişiyi hem epistemik hem de etik olarak kusurlu kılar. Mark Danner da Ebu Gureyb’e ilişkin raporları gözden geçirmiş ve sonrasında şunları yazmıştır: “Belgeleri okuduğunuzda Savunma Bakanı Donald Rumsfeld’in mesele tutuklulara yapılabilecekler olduğunda askeri hukukun, hatta sivil hukukun izin verdiği sınırların ötesine geçen uygulamalara kişisel olarak nasıl izin verdiğini görüyorsunuz” (Danner, 2004: 33). Önyargının Rumsfeld’de olduğu gibi bilinçli bir seçim olduğu ve epistemik adaletsizliğe neden olan hali, bilememe ya da cehalet kategorisinde değerlendirilemez. Bu yüzden epistemik adaletsizlik iki tür kötülük içerir. İlki kişinin kendisine yönelik gelişimini engellemesi anlamında “kendine yönelik kötülük”, ikincisi muhatabın epistemik konumunu değersizleştirme anlamında “başkasına yönelik kötülük”. Her iki kötülüğün sonuçları da epistemik, ahlaki ve politiktir.

Öte yandan hiyerarşik yapılarda insanlar yukarıdan söylenen her şeyi olduğu gibi doğru kabul etme ve bu bir emir ise eyleme geçirme eğilimindedir. Fricker, makul bir şüphenin olmadığı sosyal bağlamlarda insanların “eleştirel olmayan alıcılık” tavrı sergilediğini belirtir (Fricker, 2003: 155). Örneğin anne-babamızın kim olduğunu başkalarından öğreniriz ve eğer bir güvensizlik durumu yoksa bu bilgi bizim için doğru bilgidir. Gündelik hayatımızda da birine saati sorduğumuzda yalan söylemeyeceklerine dair bir güvenden hareket ederiz. Bu durumun dezavantajı, bilgisizlik ve eleştirel olmayan bir tavırla birleşen sadakat eğiliminin bizi başkaları tarafından manipüle edilmeye açık bırakmasıdır. İşte Ebu Gureyb olayında da hapishane personeli yukarıdan verilen emirleri olduğu gibi uyguladıklarında kendilerini ülkelerine ve bağlı oldukları kuruma sadakatle davrandıklarını düşünmüşlerdir. Olay basına sızdırıldığında ise yönetim ve askeri idare, olaylara

karışan yedi kişiyi “çürük elma” olarak nitelemiş ve onları kınamıştır. Yönetim ve yapı, ortaya çıkan kötülüğü askerlerin karakterinden kaynaklı bir tekil olaya indirgemek isterken Zimbardo bu kişileri böyle bir kötülüğü yapmaya teşvik eden politik sistemin tüm dinamiklerini çözümlenmeden kötülüğün doğasının anlaşılamayacağını iddia etmiştir (Zimbardo, 2007: 69). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Zimbardo’nun duruma ve sisteme vurgusu, kötülüğün karmaşık doğasının anlaşılabilmesi için değerli bir katkı. Ancak her iki tavrın böyle bir politik kötülüğün engellenmesine yönelik açık ve güçlü bir vadinin olduğunu söyleyebilmek zor. Çünkü kötülük, bireye indirildiğinde kötülüğü teşvik eden yapısal problemler görülemez ve Zimbardo’nun yaptığı gibi durumlara ve çevresel faktörlere indirildiğinde bireyin ahlaki sorumluluğu zayıflatılmış olur. Sosyal psikoloji deneyleriyle desteklenen kötülüğün durumsal olduğu tezi, ahlak alanında durumsal etik (*situation ethics*) adı verilen görüşü doğurmuştur. Buna göre savaş durumundaki gibi uyku düzensizliği, yeme-içme, sağlık ve bakımla ilgili sorunların bireyleri ister istemez şiddet ve kötülüğe yönlendireceği savunulur. İnsanların deneylerde bile kurgusal durumlardan etkilenerek karar verme süreçleri zarara uğruyorsa savaşa özgü aşırı ve uzun süreli durumsal baskıların, normatif yetkinlikte bozulmalara neden olması daha kolaydır (Doris & Murphy, 2007). Bu nedenle durumsal etik savunucuları ahlaken yanlış fiillerde bulunan insanların tek başına suçlanmadan önce çevresel durumlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini savunurlar (Olsthoorn, 2017: 6). Güçlü görünen bu iddiaya rağmen yine de şu soru akla gelebilir: deneylerde ve Ebu Gureyb gibi yaşanmış olaylarda durumlara ya da emirlere farklı şekilde yanıt veren istisnalar hiç olmadı mı? Elbette oldu. O halde neden aynı durumların bazı insanları farklı şekilde etkilediğinin açıklanabilmesi gerekiyor.

Zimbardo’ya göre istisnaları diğerlerinden ayıran, onların sosyal kahramanlık özelliğine sahip olmalarıdır; çünkü “[b]u kâbusa dur diyen ise olağanüstü bir iş başaran sıradan genç bir adamdı. Rütbesi düşük bir İhtiyat Birliği askeri olan bu adam nöbeti sırasında korkunç şeylerin yaşandığını komutanlarına bildirerek inanılmaz bir metanet örneği sergilemişti” (Zimbardo, 2007: 722). Zimbardo’nun sözünü ettiği Joe Darby, Ebu Gureyb’de yaşananları üstlerine gizlice şikayet etmesinin ardından ismi ifşa olmuş, bazıları kendisini vatan haini ilan ederken diğerleri cesareti nedeniyle takdir etmiştir. Darby gibi aynı duruma diğerlerinden farklı şekilde cevap vermeyi başarabilmiş bu kişileri Zimbardo “kahraman” ilan eder (Zimbardo, 2007: 712). Ancak böyle bir açıklama, Zimbardo istemese de şiddet uygulayan personeli normalleştiriyor, hatta savunuyor iması taşır. Çünkü ona göre durum ve koşulların varlığına rağmen farklı davranabilenler ancak kahramanlardır. Oysa bilinen örnekler baskı durumlarının, insanları kötülüğe olduğu kadar onları erdemli tercihlere de yönlendirebileceğini göstermektedir (McDermott & Hart, 2017: 55).

Kötülük hiçbir zaman tek boyutlu bir nedenden kaynaklı değildir. Ne sadece durumlara ne de sadece bireylere indirgenebilir. Özellikle politik kötülük söz konusu olduğunda kötülüğün nedenlerine ilişkin indirgeme, onun hibrit niteliğini görmeyi engellemektedir. Sosyal psikolojinin durum etiği üzerinden iddiaları, kötülüğün anlaşılmasına katkıda bulunmakla birlikte yeterli değildir. Karakterin olduğu kadar sistem ve durumun da kötü davranış üzerinde etkiye sahip olduğu görüşü, eylemlerimizi sadece bunlardan birinin belirlediği görüşünden daha makul bir açıklamadır (Croom, 2014). Özellikle sorgu sürecinde yaşanan kötülük, epistemik adaletsizlik yönünden değerlendirildiğinde tutuklulara yönelik haksız epistemik güvenilirlik fazlalığı, epistemik faillik durumunun reddedilmesi ve onları bir bilgi kaynağına indirgeyerek

araçsallaştırmak, kötülüğün hibrit ve karmaşık yapısına iyi bir örnektir. Yine hapisane koşulları ve hiyerarşik sistem nedeniyle alt rütbelilerin uğradığı epistemik adaletsizlik de bu örneği desteklemektedir. Bu durumda hem hiyerarşinin kendi içinde birbirine uyguladığı epistemik adaletsizlikler hem de hapisane ortamında yaşanan epistemik adaletsizliklerin görmezden gelinerek verilecek uluslararası kararların ahlakiliği tartışmaya açıktır. Görüldüğü gibi iç içe geçen epistemik adaletsizlikler ve bunların aynı zamanda ahlaki sonuçları hibrit kötülük tanımını da desteklemektedir.

3. ENTELEKTÜEL ETİK VE REFLEKSİF FARKINDALIK

Epistemik güvenilirliğin dengede olduğu bir toplulukta bulunmak, mutlu bir yaşam için asgari bir koşul gibi görünmektedir. Çünkü kötülüğe götüren epistemik bozukluklarının, insan düşünce, eylem ve anlamlı bir dünya oluşturma biçimleri üzerinde olumsuz ve derin etkileri vardır (Congdon, 2017: 245). Bu yüzden Fricker, epistemik adaletsizliği tespit etmekle kalmaz çözümü normatif ahlak teorilerinde aramaya devam eder (Riggs, 2012). Peki, epistemik adaletsizliği normatif yönden bir adaletsizlik olarak ele aldığımızda arka planda hangi felsefi teorilerle ilişkilendiririz?

Fricker, erdem ahlakı ve toplum sözleşmesi öğelerini içeren bir sentezden hareketle haksız epistemik uygulamaların yanlışlığını dile getirir (Congdon, 2017: 253). Önerisinin ana unsurları şunlardır: dikkatli dinleme, epistemik ötekileştirmeye ve dışlamaya aktif olarak karşı koyma, entelektüel ve ahlaki duyarlılık ve refleksif farkındalık (Fricker, 2007: 170). Bu unsurların epistemik adaleti sağlayacağını düşünen Fricker, marjinalleşme, dışlanma ve farklı bilgi oluşum sistemleri ve dilsel sistemler arasında diğerlerine karşı eşit olmayan duruşun adaletsizlikleriyle yüzleşmenin mümkün olduğunu savunur.

Epistemik olarak erdemli olmak için aktörlerin toplumsal hayatta kimlik meselesinin nasıl işlediğine dair bir farkındalık geliştirmesi gerekir. Kendisinin ve başkalarının sosyal kimliklerinin refleksif ve eleştirel olarak farkında olamayanlar, önyargılardan uzaklaşamadıkları için epistemik adaleti sağlayamazlar (Medina, 2013: 54). Bu nedenle, Fricker epistemik adaletle tekabül eden erdemi, belirgin bir şekilde refleksif olan, dinleyicinin farklı kimlik biçimlerini tanımlamasına ve buna göre yargılarını ayarlamasına olanak tanıyan eleştirel ve aktif bir toplumsal farkındalık olarak tanımlar. Eğer mevcut yargılardaki kusurlar bu şekilde ortan kalkmayı başarır o halde bu kişinin epistemik adalet erdemine sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Fricker, epistemik adaletsizliğe yönelik çözümü erdem epistemolojisinden yararlanarak ahlaki ve entelektüel bir düzlemde ele alır (Madakbaş Güleler, 2017: 16). Refleksif bu farkındalık, karşı tarafa verilen epistemik güvenilirlik derecesini dengelemede yardımcı olacaktır. Aynı zamanda siyasi yönetimler tarafından manipüle edilen algı ve klişelerin nasıl önyargıya dönüşerek epistemik adaletsizliğe yol açtığını anlamayı kolaylaştıracaktır. Bu aşamada neden deontoloji ya da faydacı ahlakın değil de erdem ahlakının epistemik adaletsizliğin çözümünde daha fonksiyonel olduğu sorulabilir. Fricker *bilenler* olarak otorite ile ilişki, kimlikler, söylem üzerine tartışmanın normatif yollarını geliştirmek ve epistemik önyargıyı ortadan kaldırmanın erdemli bir kişi için daha olası olduğunu savunur (Fricker, 2008: 176). Ancak bu Fricker'in hibrit erdeminin bir yönüdür. Konuşanlar ve dinleyenler arasındaki ilişkinin kimlik önyargısından uzak bir şekilde kurulabilmesi için duyarlılıklarını geliştirmelerini sağlayacak bir hibrit erdem takibi gerekir. Fricker'ın

“duyarlılıkların eğitimi” dediği şey, “karşıt kanıtlarla” karşılaşarak ön yargılarımızı yeniden gözden geçirmemiz gerektiğidir. Karşıt kanıtlara rağmen önceki inançta ısrarcı olmak sadece bir hata olarak tanımlanamaz. Çünkü inanca yönelik böyle bir eğilim, etik olarak haksız motive edilmiş bir irrasyonalityden (motivated irrationality) kaynaklanmaktadır (Fricker, 2007: 34).

Bu yüzden Fricker epistemik adaletsizliği entelektüel ve ahlaki erdem olarak tanımladığı tanıklık erdemi ve hermenötik erdem yoluyla gidermeye çalışır. Tanıklık adaleti, entelektüel ve ahlaki bir erdem olarak önyargıları etkisiz hale getirmeyi amaçlar (Fricker, 2008: 3). Aynı durum hermenötik erdem için de geçerlidir. Fricker tanıklık ve hermenötik adaletin her ikisini de hem entelektüel hem ahlaki erdem olarak tanımlar ve bu yönüyle Aristoteles’ten ayrılmış olur. Çünkü Aristoteles’te bu iki erdem türü birbirinden farklı kategorilerdir. Oysa Fricker kusur olması bakımından önyargının hem ahlaki hem de entelektüel ortak taraflarını görür. Epistemik davranıştaki bu kusuru ve adaletsizliği ortadan kaldırmanın pratik yolu, soruna paralel şekilde hem entelektüel hem ahlaki yönden çözüm olabilecek erdemleri bir arada geliştirmektir. Fricker, tanıklık adaletsizliğinin önlenmesi için tanıklığın adalet erdemini önerir. Hermenötik adaletsizliğin önlenmesi için ise hermenötik adalet erdemini önerir.

Fricker’in önerisi, bizim bu çalışmada sunduğumuz gibi epistemik adaletsizliğin hibrit kötülük olduğu durumları daha iyi karşılar. Çünkü kötülük, hibrit olarak anlaşıldığında çözümün sadece hukuki ve kurumsal düzenlemelerle sağlanamayacağı açıktır. 2013 yılında epistemik adaletsizliklerin politik özgürlüklerle ve kurumsal yapılarla ilişkilendirdiği makalesinde Fricker açıkça kendisini faydacı ahlak teorisinden uzak konumlandırır. Ona göre önemli olan, bir kurumsal yapının formel ve sonuçsalci şekilde iyi işlemesi ve iyi performans göstermesi değil bir erdeme içsel olarak sahip olmasıdır (Fricker, 2013: 1327). Aristoteles’e göre bu içsel unsur, iyi amaca ulaşmak için belirli bir güdü iken Platonik model, iyiyi hedeflemek ve ona göre yaşamak için görece duygusal bağlılıktan yararlanacaktır. Fricker ise erdemli yaşamda hem bireysel hem de kurumsal bağlamda “ethos” vurgusunu belirgin hale getirerek bütüncül bir bağlılığı önermektedir (Fricker, 2013: 1327). Fricker’in bu önerisinin sorgulama tekniklerine yansımaları durumunda tekniklerin uygulanması hususunda değişim beklenebilir. Örneğin erdem ahlaki perspektifinden bakıldığında sorgulamalarda tutukluları aldatma, onların sorun ya da olaylara ilişkin olarak özgür iradesiyle düşünüp, karar vermesini engellemeye yönelik müdahale, gerçeğin gizlenmesi, gerçek olmayan hususların gerçekmiş gibi gösterilmesi, yanıltıcı sorular sorma ve yanlış hadiseler yaratma, hile yapma, abartma ya da basite alma şeklinde uygulanan tekniklerin işe yararlılığı tartışmaya açılacaktır. Bu sayede bireylerin ve kurumların epistemik ve ahlaki yapısını bozan epistemik adaletsizlik yerine dengeli bir güvenilirlik ortamı sağlanarak sorumluluk sahibi dinleyici ve konuşmacıların duyarlılıklarının ve ahlaki gelişimlerinin artması beklenebilir.

SONUÇ

Miranda Fricker’in epistemik adaletsizlik kavramı bize hiyerarşik olan ve olmayan durumlarda toplumsal aktörlerin dinleyici ve konuşmacı rollerinin hegemonik bir ilişkiye dönüşebileceğini göstermektedir. Aynı zamanda bu ilişki dışlama, marjinalleştirme ve ötekileştirmeyi de motive edebilmektedir. Bu çalışmada, Fricker’in verdiği örneklerin dışına çıkıldı ve hapishane ve tutukluluk koşullarında yalan ifadeye zorlanmanın epistemik adaletsizlik olarak değerlendirilebilir olduğu iddia edildi.

Yaptığımız tartışma neticesinde ulaşılan sonuçlardan ilki, Fricker'in güvenilirliğin ahlaki bir övgü olarak alınması ve sonsuz bir iyilik olarak görülmesi gerektiği düşüncesinin tam aksi durumların var olduğunu fark etmektir. Hapishane koşulları ve sorgulama süreçleri sadece güvenilirlik eksikliğinin değil fazlalığının da epistemik adaletsizliğe yol açabileceğini göstermektedir.

İkincisi, özellikle yapı ve kurumların hiyerarşik sistemi kullanarak epistemik adaletsizlikleri dolaylı seçimin konusu haline getirmesi, hibrit kötülüğe yol açmaktadır. Hapishane koşulları ve hiyerarşik sistem nedeniyle alt rütbelilerin uğradığı epistemik adaletsizlik buna iyi bir örnektir. Sorgu süreçlerinde tutuklulara yönelik haksız epistemik güvenilirlik fazlalığı, epistemik faillik durumunun reddedilmesi ve onları bir bilgi kaynağına indirgeyerek araçsallaştırmak, kötülüğün hibrit ve karmaşık yapısını açıklar. Elbette metafizik ve ahlak teorileri, kötülüğün normatif yönlerini meselenin giriftliğini de göz önünde bulundurarak ele almaktadır. Bazı teoriler, kötülüğün varlığının nedenlerini ön plana çıkarırken bazı teoriler kötücül karakter sorununa çözüm ararlar. Öyle görünüyor ki kötülüğü epistemik açıdan değerlendirmek, bireysel ve yapısal kaynaklarını gözlemlemek ve çözüm üretmek hem kötülüğün hibrit yönünü ön plana çıkaracak hem de yeni felsefi kavram ve teorilere zemin hazırlayacaktır.

Üçüncüsü, epistemik adaletsizlikler sadece bireylerin ahlaki gelişimleri ile değil aynı zamanda kurumların da eğitim yoluyla radikal değişikliklere giderek çözebileceği bir sorundur. Fricker'in epistemik adaletsizliğin çözümü için refleksif eleştirel-toplumsal farkındalığı ve entelektüel-etik hibrit erdemi önermesi epistemoloji, ahlak ve siyaset arasında yeni bir köprü kurma yönünden başarıyla yapısal çözümlere yönelmemesi teorisini zayıflatmaktadır. Özellikle politik kötülüklerin kurumsal ve yapısal hiyerarşi üzerinden gerçekleştiği örnekleri düşündüğümüzde çözümün de yapıyı dönüştürücü olması beklenir. O halde erdem ahlakının yapıyı dönüştürebilecek ve kurumları şekillendirebilecek niteliklerinin epistemik adaletsizlikler bağlamında tartışmaya açılması gerekmektedir. Epistemik adaletsizlikten epistemik adalete geçiş için kurumsal ahlak eğitiminin sadece erdemleri iletmeyi amaçlaması yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda etik olmayan davranışların gerçekleşmesine neden olan faktörler de birey, yapı ve her ikisinin ilişkisi yönünden analiz edilmelidir. Bu sayede siyasi iktidarın epistemik adaletsizliğe yol açarak birey ve toplum açısından ahlaki ve epistemik işleyişi bozduğu noktalar daha detaylı olarak fark edilecektir.

EXTENDED ABSTRACT

The relevance of political philosophy has expanded in recent years to include deliberative democracy, linguistics, rhetoric, propaganda, communications, diplomacy, social media, leadership, race and gender. These topics of discussion have led to a new field under the rubric of "political epistemology." In this area, the relationship between political truth and epistemic virtue, cognitive bias, fake news, ignorance and epistemic vices have begun to be evaluated from the normative point of view of political philosophy. This has accelerated the production of new concepts and theories at the intersection of political philosophy, morality and epistemology. One of these concepts introduced to the literature by Miranda Fricker is "epistemic injustice" (2007). This concept gives the opportunity to look at the concept of justice from the perspective of epistemology, which has been classically discussed in the context of politics, law and moral

philosophy. In doing so, it adds a new normative dimension to epistemology. It determines the epistemic injustices that we experience in social life as an immoral behavior. The epistemic attitude of the listener towards the speaker is an indicator of whether there are epistemic injustices in a society. If a listener takes a biased attitude towards the speaker's knowledge due to epistemic vices such as prejudice, negative perception, close-mindedness and stereotypes, injustice manifests itself epistemically. Philosophical examination of such injustices gives us a chance to explain the reasons for failure in decisions made by people in a political structure. Even if an epistemic injustice emerges as a result, there are background epistemic vices that make people bad thinkers. As these vices become systematized for individuals they affect not only individual decision-making mechanisms but also social and political ones.

In this paper, I firstly discuss that some cases of epistemic injustices can emerge as hegemonic relationships in the hierarchical structures. The epistemic injustices in coercion become more evident when the discriminatory social and political practice is considered. In fact, there are situations that are against the idea that reliability should be taken as a moral praise and seen as goodness. Prison conditions and interrogation processes show that not only the lack of credibility but also the excess of credibility can lead to epistemic injustices. One of these cases compels detainees to lie in prison conditions to avoid torture. Volunteering is essential for the confession containing correct information. The suspect may feel compelled to make false statements to meet the expectations of the interrogator to stop ill-treatment. I argue that encouraging the production of false information through pressure and violence is an example of epistemic injustice by using excess of credibility. As Philip Zimbardo said that since wars and prisons combine authority, power and dominance, they causes us to lose our humanity and the most important values of people such as compassion, kindness, cooperation and love (2007). Zimbardo's emphasis is valuable since it shows how hierarchical structures can cause evil. However, Zimbardo does not address the issue epistemically. Fricker, on the other hand, approaches injustices from an epistemic perspective, but emphasizes only on individuals and remains insensitive to problems arising from the structures.

Secondly, I suggest that conducting epistemic injustices by means of hierarchical structures leads to hybrid evil. The concept of hybrid evil refers to examples that contain complex motivations such as political evil. The problem of evil in philosophy is classified in terms of natural, metaphysical and moral, and then discussed mainly in the context of theodicy. Hybrid evil, on the other hand, draws attention to causes and complex nature of evils. Consider the cases that people who are brought to prison for questioning. When the expected information cannot be obtained from them, they became subjected to humiliation and torture. As Zimbardo states with reference to the some case files, the nature of torture is aimed at ensuring that detainees experience conflict with their national and religious identities (2007). Discrediting detainees based on their identity means dehumanization and humiliation. Once you are dehumanized someone's eyes, you become an object that fulfills someone's wishes. In some cases, the detainees were objectified as a source of information rather than an epistemic agent. The US practices in Iraq, for example, are defined by Giorgio Agamben as "state of exception" (2006). According to him, this state is not a private law but as the suspension of the legal order. The reports published by the Red Cross in 2004 supports Agamben's idea by recording that more than %70 detainees

mistakenly were deprived of their liberty (2004). The fact that the state of exception gives the sovereign the right to suspend the validity of the law leads to a paradox: the authority can exclude itself, while having the power for the state of exception.

Epistemic relations deteriorate under pressure woven with social prejudices. The first output of the broken epistemic relationship is the increase in the number of victims of injustice in parallel with the increase in the production of false information. If the statements taken by force contain fabricated information, the rate of injustice spread by agencies will increase. Fricker's definition of injustice and the examples she gave include the low credibility of people as knowers due to social practices and prejudices. Since credibility is typically considered a good for social well-being, Fricker believes that excess of credibility is advantageous for speakers (2007). However, interrogation techniques that force false testimony show that excessive credibility can also lead to epistemic injustices. Unjustified excess of epistemic credibility towards detainees in interrogation processes and instrumentalization of them by denying their epistemic agency show the hybrid and complex nature of evil.

Another outcome of the broken epistemic relationship is ignoring the counter-evidences. Although there are counter-evidences which show that detainees cannot be associated with crimes considering their education, occupation or environment, they may still suffer from systematic injustices because of epistemic vices of listeners. When the counter-evidence does not work, the prisoner's perception of himself as an epistemic agent also changes over time. Their manipulated cognitive states prevent them from defending their arguments reasonably. This causes to lose their perception of reality, and suffer from epistemic and moral damage. It also causes fabricating more lies that have no epistemic value and functionality for societies. Therefore, the practice of dehumanizing of a person by ignoring his epistemic and moral position is not compatible with the existence of reasons of a society, state and security.

Thirdly, in this study, I point out that epistemic injustices can be solved not only by the moral development of individuals, but also by institutions through education. Being in a community where epistemic reliability is in balance seems to be a minimum condition for a happy life. The suggestion of reflexive critical-social awareness and intellectual-ethical hybrid virtue as a solution for epistemic injustices is successful in establishing a society based on common good. However, it also weakens the theory since it does not propose any structural solutions. The moral problem caused by epistemic injustices can be overcome as long as the capacity of a virtuous or responsible listener is developed. This development requires awareness and education within the framework of virtue ethics. Individuals can avoid epistemic vices as long as they have the necessary intellectual virtues. In addition to this, when evil is understood as hybrid evil, it is clear that the solution cannot be achieved only through legal and institutional arrangements, or only through individual virtues. This means that we need more normative solutions that are sensitive to hybrid evils which result from hierarchical structures, and a novel attempts that bring epistemology, morality and politics together.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

KAYNAKÇA

- Anderson, E. (2006). The epistemology of democracy. *Episteme: A Journal of Social Epistemology*, 3(1-2), 8-22.
- Agamben, G. (2006). *İstisna hali*. Otonom Yayıncılık.
- Agamben, G. (2013). *Kutsal insan egemen iktidar ve çıplak hayat* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Anderson, E. (2012). Epistemic Justice as a virtue of social institutions. *Social Epistemology: A Journal of Knowledge, Culture and Policy*, 26(2), 163-173. <https://doi.org/10.1080/02691728.2011.652211>
- Arendt, H. (2012). *Kötülüğün sıradanlığı Adolf Eichmann Kudüs'te* (Ö. Çelik, Çev.). Metis Yayınları.
- Ariöz, Z., & Özekin, M. K. (2021). Olağanüstü hal çerçevesinde hukuk ve siyaset ilişkisi: ABD'nin teröre karşı savaşı ve istisna halinin mekânsal temsilleri olarak Guantanamo ve Ebu Gureyb. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 23(2), 178-199.
- Baudrillard, J. (2006). *Sessiz yığınların gölgesinde* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Battaly, H. (2021). Closed- mindedness and arrogance. İçinde A. Tanesini & M. P. Lynch (Ed.), *Polarisation, Arrogance, and Dogmatism Philosophical Perspectives*. Routledge.
- Baxter, K. (2020). The enlightenment's post-9/11 legacy. İçinde A. Asfari (Ed.), *Civility, Nonviolent Resistance, and the New Struggle for Social Justice* (ss. 141-162). Brill Rodopi.
- Begg, M. (2017). Full address and Q&A [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=kOaolg7mGHY&ab_channel=OxfordUnion.
- Bohman, J. (2012). Domination, epistemic injustice and republican epistemology. *Social Epistemology: A Journal of Knowledge, Culture and Policy*, 26(2), 175-187.
- Cassam, Q. (2019). *Vices of the mind from the intellectual to the political*. Oxford University Press.
- Chiesa, L. E. (2009). Beyond torture: The nemo tenetur principle in borderline cases. *Pace Law Faculty Publications*. <http://digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/642>
- Cockburn, A. (2007). *Rumsfeld: An American disaster*. Verso.
- Coleman, S. (2009). The problems of duty and loyalty. *Journal of Military Ethics*, 8(2), 105-115.
- Congdon, M. (2017). What's wrong with epistemic injustice? Harm, vice, objectification, misrecognition. İçinde I. J. Kidd, J. Medina, & G. Pohlhaus. *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice* (ss. 243-253). Routledge.
- Congdon, M. (2018). 'Knower' as an ethical concept: from epistemic agency to mutual recognition, *Feminist Philosophy Quarterly*, 4(4). <https://doi.org/10.5206/fpq/2018.4.6228>
- Croom, A. (2014). Vindicating virtue: A critical analysis of the situationist challenge against Aristotelian moral psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 48(1), 18-47. <https://doi.org/10.1007/s12124-013-9249-8>
- Danner, M. (2004). *Torture and truth: America, Abu Ghraib and the war on terrorism*. New York Review of Books.
- Davis, E. (2016). Typecasts, tokens, and spokespersons: A case for credibility excess as testimonial injustice. *Hypatia*, 31(3), 485-501. <https://doi.org/10.1111/hypa.12251>
- Doris, J. M., & Murphy, D. (2007). From my lai to Abu Ghraib: the moral psychology of atrocity. *Midwest Studies in Philosophy*. 31(1), 25-55. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.2007.00149.x>
- Dübgén, F. (2016). Epistemic injustice in practice. *Wagadu: A Journal of Transnational Women's and Gender Studies*, Special Issue 15. 1-10.
- Eisenman, S. (2007). *The Abu Ghraib effect*. Reaktion Books.
- Fair, E. (2016). *A torturer's confession: former Abu Ghraib interrogator speaks out* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=2oGh93UnxOg>.

- Fricker, M. (2003). Epistemic injustice and a role for virtue in the politics of knowing. *Metaphilosophy*, 34(1-2), 154-173. <https://doi.org/10.1111/1467-9973.00266>
- Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power & ethics of knowledge*. Oxford University Press.
- Fricker, M. (2008). Précis. *Theoria, an International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, 23(1), 61. 69-71.
- Fricker, M. (2013). Epistemic justice as a condition of political freedom? *Synthese* 190, 1317-1332. <https://doi.org/10.1007/s11229-012-0227-3>
- Friedman, J. (2014) Political epistemology. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 26(1-2), i-xiv. <http://dx.doi.org/10.1080/08913811.2014.940778>
- Green, A. (2017). *The social contexts of intellectual virtue*. Routledge.
- Greenberg, K. J., & Dratel, J. L. (2005). *The torture papers: The road to Abu Ghraib*. Cambridge University Press.
- Gourevitch, P., & Morris, E. (2018). Exposure: The woman behind the camera at Abu Ghraib. <https://www.newyorker.com/magazine/2008/03/24/exposure-5>
- Madakbaş Güleener, E. (2017). *Epistemik adaletsizlik üzerine bir tartışma*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Hannon, M., & Ridder, J.D. (2021). *The Routledge handbook of political epistemology*. Routledge.
- Jones, D. (2009, June 13). Why the hell should I feel sorry, says girl soldier who abused Iraqi prisoners at Abu Ghraib prison. *Mail Online*. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1192701/Why-hell-I-feel-sorry-says-girl-soldierabused-Iraqi-prisoners-Abu-Ghraib-prison.html>
- Kennedy, R. (2007). Ghosts of Abu Ghraib. HBO. <https://www.hbo.com/movies/ghosts-of-abu-ghraib>
- Kılınç Adanalı, Y. (2021). Ahlak felsefesi. İçinde G. Arslantürk (Ed.), *Ahlak psikolojisi*. Nobel Yayıncılık.
- Kızıl Haç Raporu (2004). Report of the international committee of the red cross (icrc) on the treatment by the coalition forces of prisoners of war and other protected persons by the Geneva conventions in Iraq during arrest, internment and interrogation. <http://www.derechos.org/nizkor/us/doc/icrc-prisoner-report-feb-2004.pdf>
- Lackey, J. (2020). False confessions and testimonial injustice. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 110, 43-68.
- Machiavelli, N. (2012). *Prens*. (K. Atakay, Çev.). Can Yayınları.
- Maitra, I. (2010). The nature of epistemic injustice. *Philosophical Books*, 51(4), 195-211.
- McDermott, T., & Hart, S. (2017). Armouring against atrocity: Developing ethical strength in small military units. İçinde P. Olsthoorn (Ed.), *Military ethics and leadership* (ss. 16-55). Koninklijke Brill.
- McKelvey, T. (2018, Mayıs 16). I hated myself for Abu Ghraib abuse. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/44031774>
- Medina, J. (2013). *The epistemology of resistance gender and racial oppression, epistemic injustice, and resistant imaginations*. Oxford University Press.
- Mill, J. S. (2009). *Hürriyet üstüne*. (M. O. Dostel, Çev.). Liberte Yayınları.
- Mokhtari, S. (2009). *After Abu Ghraib: Exploring human rights in America and the Middle East*. Cambridge University Press.
- Norland, R. (2005). Good intentions gone bad. *Newsweek*. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CREC-2005-06-21/pdf/CREC-2005-06-21-pt1-PgH4829.pdf#page=9>
- Olsthoorn, P. (2015). *Honor in political and moral philosophy*. State University of New York Press.
- Olsthoorn, P. (2017). Leadership, ethics, and the centrality of character. İçinde P. Olsthoorn (Ed.), *Military Ethics and Leadership* (ss. 1-15). Koninklijke Brill.
- Omodeo, P.D. (2019). *Political epistemology: the problem of ideology in science studies*. Springer.
- Poerksen, B., & Detel, H. (2014). *The unleashed scandal: The end of control in the digital age*. (Çev. A. R. Koeck & W. K. Koeck). Andrews UK Limited.
- Pohlhaus, G. Jr. (2017). Varieties of epistemic injustice. İçinde I. J. Kidd, J. Medina, & G. Pohlhaus (Ed.), *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice* (ss. 13-26). Routledge.
- Richardson, K. (2012). The social psychology of evil: a look at Abu Ghraib. *All Theses*. 1469. https://tigerprints.clemson.edu/all_theses/1469
- Riggs, W. (2012). Culpability for epistemic injustice: deontic or aretetic? *Social Epistemology*, 26(2), 149-162.

- Saar, E., & Novak, V. (2005a). *Inside the wire: a military intelligence soldier's eyewitness account of life at Guantanamo*. Penguin Press.
- Saar, E. (2005b). *Inside the wire: life at Guantanamo* [Video]. <https://www.c-span.org/video/?186618-1/inside-wire-life-guantanamo>
- Saar, E. (2005c). *Inside the wire: a military intelligence soldier's eyewitness account of life at Guantanamo* [Video]. https://www.democracynow.org/2005/5/4/inside_the_wire_a_military_intelligence
- Slahi, M. O. (2015). *Guantanamo günlüğü*. (A. Çakıroğlu, Çev.). Belge Yayınları.
- Wanderer, J. (2017). Varieties of testimonial injustice. İçinde I. J. Kidd, J. Medina, & G. Pohlhaus (Ed.), *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice* (ss. 27-40). Routledge.
- Zagzebski, L.T. (1996). *Virtues of the mind An inquiry into the nature of virtue and the ethical foundations of knowledge*. Cambridge University Press.
- Zimbaro, P. (2007). *Şeytan etkisi* (C. Coşkan, Çev.). Say Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

DOĞRUyla SEVABIN YANLIŞLA GÜNAHIN KESİŞTİĞİ NOKTADA
AHLÂKÎ OLGUNLUK-DİNDARLIK İLİŞKİSİ*

Ali KOÇAK

Hasan KAYIKLIK

Arş. Gör. Dr., Şırnak Üniv. İlahiyat Fakültesi
alikocak@sirnak.edu.tr

Prof. Dr., Çukurova Üniv. İlahiyat Fakültesi
hkayiklik@cu.edu.tr

0000-0002-8253-1897

0000-0003-1755-5398

Atıf / Citation: Koçak, A. & Kayıklık, H. (2022). Doğruyla sevabın yanılışla günahın kesiştiği noktada ahlaki olgunluk-dindarlık ilişkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 95-114. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1073334>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1073334>

Öz

Dinî öğretilerin ahlâkî davranışlara aracılık etmesinde, bireylerin dindarlıkları ve çeşitli tutumlarının etkileri söz konusudur. Ahlâkî düzlemde yanılış olan bir davranışın sadece yanılış değil aynı zamanda günah olduğuna da inanmak ve ona göre davranışlarını düzenlemek bireysel dindarlığın en yüzeysel görünümünden biridir. Ahlâkî yaşayış ile dindarlık arasındaki ilişki, her iki yapının doğaları gereği psikolojik perspektifle değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu araştırmada ahlâkî olgunluk ile dindarlık arasındaki ilişki incelenmiş ve bu ilişkiyi etkileyebileceği düşünülen çeşitli psiko-sosyal faktörler araştırılmıştır. Betimsel ve nicel desenli olan araştırma, ilişkisel tarama modeli ile hazırlanmıştır. Araştırma örneklemini, Adana’da görev yapan öğretmenler, imam-hatipler, mühendisler ve Kur’an kursu öğrencilerinden 387 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Veriler, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgi formu, Ahlâkî Olgunluk Ölçeği ve Dinsel Yaşayış Ölçeği kullanılarak anket tekniği aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS Statistics uygulamasından yararlanılmıştır. Araştırma sorularına yanıt bulabilmek adına, Pearson Moment ve Spearman Rho korelasyon analizleri ile Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, ahlâkî olgunluk ile dindarlık arasında pozitif yönlü ve anlamlı, orta düzeyde ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, dindarların daha yüksek bir ahlâkî olgunluk ortalamasına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Dindarlık-ahlâkî olgunluk ilişkisi, çeşitli faktörlere göre değişiklikler gösterebileceğinden, bu ilişki farklı örneklem ve yöntemlerle incelenmeli ve muhtemel yeni dindarlık formları dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâkî olgunluk, Dindarlık, Meslek ahlâkı, Ahlâk psikolojisi.

* Bu araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda 2022 Ocak ayında tamamlanmış olan, “Ahlâkî Olgunluk-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği” adlı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MORAL MATURITY AND RELIGIOSITY AT THE CROSSING POINT OF TRUTH-REWARD AND WRONG-SIN

Abstract

The religiosity of individuals and their various attitudes affect the mediation of religious teachings on moral behaviours. Believing that morally wrong behaviour is not only wrong but also a sin and determining the behaviour accordingly is one of the most superficial forms of individual religiosity. The relationship between moral life and religiosity needs to be evaluated from a psychological perspective due to the nature of both structures. In this study, the relationship between moral maturity and religiosity was examined, and various factors thought to affect this relationship have been investigated. The research, which is descriptive and quantitative, was prepared with the relational screening model. The research sample comprises 387 volunteer participants from teachers, imam-preachers, engineers, and Qur'an course instructors working in Adana. The data were collected through the questionnaire technique with information form on the demographic attributes of the participants, the Moral Maturity Scale, the Religious Living Scale. SPSS Statistics application was used in the analysis of the data gathered. In order to uncover answers to the research questions, Pearson Moment and Spearman Rho correlation analyses, One-Way Analysis of Variance (ANOVA) and Kruskal-Wallis H test were used. The results of the research show that there is a positive and significant, moderate relationship between moral maturity and religiosity. These results mean that religious people have a higher average of moral maturity. Since the relationship between religiosity and moral maturity may differ according to various factors, this relationship should be examined with different samples and methods, and possible novel forms of religiosity should be considered.

Keywords: Moral maturity, Religiosity, Work ethic, Moral psychology.

GİRİŞ

Bireysel ve toplumsal yaşamı düzenleme gayesi taşıyan sistemler olarak din ve ahlâk, çeşitli motivasyon ve yaptırımlarla iyi ve doğru olana doğru bir tekâmülü amaçlamaktadır. Bu ortak gaye, dinî yaşayış ile ahlâkî olgunluk arasında doğal bir ilişki meydana getirmektedir. Kutsalın bireyin psikolojik yapısında tezahür edebileceği en uygun donanımlardan birinin duygu olması gibi, toplumsal düzlemde varlığını sürdürebileceği en uygun yapılardan biri de ahlâkî düzendir. Hâl böyle olunca olgun bir din duygusunun eşlik ettiği dindarlık ile ahlâkî olgunluk arasında bir ilişkinin bulunması doğal bir durumdur. Derûnî bir dindarlık, kişinin ahlâkî benliğini çeşitli kanallarla besleyebildiğinden, dinî yaşayış dışındaki ahlâkî motivasyonlara kutsal olandan yansıyan motivasyonların da eklenmesi, dindarlık ile ahlâkî olgunluk arasında olumlu yönde bir ilişki meydana getirmektedir.

Ahlâkî olgunluk ile dindarlık arasındaki ilişki, ahlâkın ve dinî yaşayışın doğaları itibariyle psikolojik perspektiften değerlendirilmeye muhtaçtır. Dinin yeryüzündeki vitrini olarak insan hayatı; duygusal, düşünsel ve davranışsal yönleriyle psikoloji araştırmalarının ham maddesi niteliğindedir. Din ise Jung'a (2010, s. 5) göre insan aklının en eski uğraşlarından biridir. Dolayısıyla insanın psikolojik yapısını inceleyen her psikoloji dalı, dini tarihsel yahut toplumsal bir vâkıa olarak görmekten ziyade kişisel bir gerçeklik olarak dikkate almalıdır. Bu kişisel gerçekliğin her bireyde farklı görünümlere zemin hazırlayabilmesi, dindarlıktan ahlâkî olgunluğa giden yolun genel-geçer olarak betimlenmesini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte bireysel dindarlığın ahlâkî olgunluğa -ideal açıdan- eşlik etmesi, öteden beri bilinegelmekte ve derûnî bir dindarlığın kişiliğin ahlâkî organlarını beslediği kabul edilmektedir. İki yapı arasındaki bu ilişkiden hareketle, ahlâkî yapıyı besleyen yegâne sistemin dindarlık olduğunu söylemek elbette güç olsa da dinî yaşayışın ahlâkî olgunluğa etkisini inkâr etmek de benzer derecede zordur. O

halde bu ilişkinin doğasına nasıl yaklaşılmalıdır? İki yapı arasında kaçınılmaz bir ilişki mi vardır yoksa birbirinden bağımsız iki yapıya zoraki roller mi yansıtılmaktadır? Bu sorulara yanıt arayan ilk ve son nesil olmadığımız düşüncesi, -en azından şimdilik- soruların olası cevaplarından daha açık ve kabul edilebilir olacaktır.

Geldiğimiz noktada, bireysel dindarlığı, karakter bütünlüğü ve ahlâkî olgunluk gibi yetkinlikler için temel şart olarak görmek, ahlâkın anlamını daraltabileceğinden, bu bakış açısının genişletilmesinde yarar vardır. Nitekim bu durumun tam tersi yani ahlâkî olgunluğun dindarlık için taşıdığı zorunluluk, tartışmanın diğer yakasındaki ifadeden daha açıktır. Zira ahlâkî olgunluğu, samimi bir dindarlığın psikososyal düzlemdeki alâmet-i fârikası olarak nitelendirmek için daha fazla neden vardır.

Dinin birey ve toplumlara sunduğu iyi ve doğru olma gayesini ahlâkî sistemlerin taşıdığı amaçlardan ayrı görmek, her iki yapı arasındaki güçlü ilişkiyi anlamayı zorlaştıracaktır. Zira birçok dinin sunduğu etik ilkeler, evrensel ahlâkî görünümle muhataplarına ulaşmaktadır ancak söz konusu ilkelere Tanrı'nın/yaratıcının buyrukları da eklendiğinden bu ilkelerin görünümü değişebilmektedir. Bu değişim ise ahlâkî ilkelerin kökenleri ile iyi ve doğrunun ölçütü gibi tartışmaları çoktan başlatmış haldedir.

Davranışsal boyuttaki dindarlık-ahlâkî olgunluk ilişkisi, teorik boyuttaki din-ahlâk ilişkisinin epistemolojik görünümünden farklı olarak birey ve toplumların yaşamında somut göstergelerle belirginlik kazanmaktadır. Zira din-ahlâk ilişkisini olması gereken üzerinden değerlendirmek gerekirken; dindarlık-ahlâkî olgunluk ilişkisi, olmakta olan üzerinden ele alınmalıdır. Esasında bu ilişkideki ahlâkî olgunluğun taşıdığı anlamlardan biri, dinde yer alan -karaktere dair- ideallerin davranışsal zeminde vücut bulabildiği bir gelişmişlik düzeyidir. Ahlâkî olgunluğun bu anlamı, onun dindarlıkla olan ilişkisi bağlamında geçerli olup karakterin farklı yönleriyle olan ilişkilerde farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Ne var ki dindarlığın davranışsal boyuttaki göstergesi olan ahlâkî olgunluk, dindarlık dışı motivasyonlarla da ilişkili olup birçok kanaldan beslenen bir yapıya sahiptir. Aile terbiyesi, eğitim, karakter gelişimi ve toplumsal faktörler gibi çeşitli yönlerden beslenen ahlâkî olgunlaşma sürecinde dindarlığın rolü birçok yönüyle araştırmalara konu olabilecek potansiyeller taşımaktadır. Zira dindarlık, nitelik olarak ahlâkî olgunluğun öteki motivasyonlarından oldukça farklı bir karakter taşımaktadır. İdeal olarak dindarlık, ahlâkî olgunluğun itici güçlerinden biri olarak ifade edilebilir. Dindarlığın itici gücüne sahip olmayan bir karakterin ahlâkî olgunluğu ise diğer faktörlerin yetkinliğine bağlıdır denilebilir.

Din-ahlâk ilişkisinin epistemolojik boyutundaki sorular yaşamsal düzleme aktarıldığında farklı nitelikte problemler ortaya çıkabilmektedir. Zira ahlâkî düzlemde doğru olan bir davranışın sadece doğru değil aynı zamanda sevap olduğuna, yanlış olan bir davranışın da sadece yanlış değil aynı zamanda günah olduğuna da inanmak ve ona göre davranışlarını düzenlemek bireysel dindarlığın en yüzeysel tezahürlerindedir denilebilir. Nitekim birçok dinin de inananlarından istediği temel davranış kalıplarından biri bununla ilgilidir. Kutsal kitaplarda ahlâkî hükümler oldukça geniş yer kaplamakta ve yerine göre bu hükümler çeşitli müeyyidelerle donatılmaktadır. Tevrat ve İncil'de de ahlâkî emir ve ilkeleri sıklıkla görmek mümkündür (Çıkış 20:2-17; Levililer 19:11-18; Mezmurlar 34:14-21; Tesniye 16:18-19; Yuhanna 7:24 vb.). Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette adalet, iyilik ve doğruluk gibi ahlâkî ilkelere göre davranılması emredilmektedir (A'raf

7/29; Bakara 2/177; En'âm 6/152,160; Mâide 5/2,8; Nahl 16/90; Neml 27/89-90; Nisâ 4/40 vb.). Birçok ahlâkî öğüt içeren bu ve benzeri ayetler, Tanrı'nın ödül, ceza ve rızası ile söz konusu ahlâkî fiilleri garanti altına almayı amaçlamaktadır. Bu fiiller, herhangi bir dine inanmayan kişiler için de ahlâkîlik özelliği taşımaktadır. Kişinin ahlâkî tutumlarında Tanrı'nın emirlerini veya dinî öğretileri hangi düzeyde referans aldığı ise onun dindarlık düzeyi ile yakından ilişkilidir. Tanrı'ya veya bir dine inanan bir birey için adı geçen emirler, ahlâkî birer düstur olduğu kadar aynı zamanda Tanrı'ya yahut yaratıcıya olan bağlılık ve itaatinin de birer göstergesi niteliğindedir. Diğer yandan Tanrı'ya ya da herhangi bir dine inanmayan biri için bunlar, kişisel ve toplumsal yaşamı daha iyi hale getirmek için insanî birer kaide gibidir. Ahlâkî ilkelerin bu yönü bütün insanlar adına geçerliyken; dindar bireyler için geçerli olan durum daha kapsamlıdır. Nitekim yanlış olan aynı zamanda günah, doğru olan da aynı zamanda Tanrı'nın nezdinde sevap niteliğindedir. Olgun bir ahlâk ile dindarlığın ilişkisi de bu ayırım üzerinden şekillenmektedir. Zira bu noktada dindarlık, kutsalın sağladığı gayeyle, olgun ahlâk için güçlü bir motivasyon sağlayabilmektedir. Bu motivasyonun en güçlü şartlarından biri ise kutsala olan bağlılığın yapmacılıktan uzak ve gönülden gelerek davranışlara dönüşmesidir. Eğer ki bu şartın asgari düzeyinden söz edilemiyorsa, dindar olduğunu beyan eden kişinin her şartta olgun bir ahlâkî karakter taşıması pek mümkün görünmemektedir.

1. AHLÂKÎ OLGUNLUK-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Dindarlık ve ahlâk kavramlarına yüklenen anlamların genişliği ve dinamizmi, bu iki kavram arasındaki ilişkinin açık bir biçimde tasvir edilmesini güçleştirmektedir. Nitekim dindarlığın salt bir kabule ya da sözsel bir inanış beyanına indirgenerek yaşamın gerçekliklerinden uzaklaşması, iki kavram arasındaki ilişkinin niteliğini farklılaştırabilir. Benzer şekilde ahlâkîliğin karşılıklılık gibi temel anlamlara indirgenmesi de söz konusu ilişkinin rengini değiştirebilecek etkenlerden biri olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda gerek dindarlığın gerekse ahlâkî olgunluğun sağlam bir anlam temeli üzerine oturtulması, iki tecrübe arasındaki ilişkiyi nitelendirmede bizlere daha net bir tablo sunacaktır.

Yaran'a (2015, s. 87) göre dindarlık-ahlâklılık ilişkisi pratik ve uygulamaya aitken; din-ahlâk ilişkisi teorik ve düşünseldir. Bu doğrultuda dindarlık ve ahlâklılık, sözde, söylemde, hitabette yahut kitaplarda anlatılan ideal anlamda değil davranışa dönüşerek günlük hayatta somutlaşmış bağlamda ele alınmalıdır. Zira dindarlık için ahlâklılığın daha zorunlu olduğu görüşü, günümüzün yaşam koşullarında teorik zemindeki bütünlükten uzaklaşarak tartışılır hale gelmiştir. Bunun bariz nedenlerinden biri, söz konusu ilişkinin dindarlık kanadında yaşanan anlam yüklemelerindeki değişimlerdir. Dindarlığa ilişkin bu değişimin ahlâklılık kanadında gerçekleşmemesi, iki tecrübe arasındaki ilişkinin daha dar bir alanda tezahür etmesine zemin hazırlamaktadır. Dinin kurumsal yönünün bireysel ve içsel tecrübî yönlerine baskın gelerek, dinî yaşayıştaki boyutların önem sırasının değişmesi, dindarlık-ahlâklılık ilişkisini etkileyen önemli faktörlerden biridir. İslam kültüründe ahlâkî buyrukların Allah'ın bir emri olarak algılanmasının, dindarlığın gerçek mânâda samimiyet ve takvâ ile yoğrulduğu bir yaşamda haklı bir geçerlilik taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte dindarlığın gösteriş maksatlı ve araçsal formlara büründüğü bir yaşamda, ahlâkî feragatleri önlemede dinin yeterli olacağını söylemek biraz güç olacaktır. Eğer ki dindarlık-ahlâklılık arasındaki ilişkinin teorik düzlemde yer alan -ve dindarlığı daha çok

ilgilendiren- zorunluluğu, bireysel ve toplumsal düzlemde gerçekliğe dönüşmüş olsaydı günümüz şartlarında özsel dindarlık algısının yüksek olduğu bölgelerde ahlâkî olgunluk düzeyinin de kaçınılmaz olarak daha yüksek olması beklenirdi. Benzer şekilde ateistlerin yoğun olduğu bölgelerde de ahlâk ve değerlerin kıymetsizleştiği bir görünüm oluşması beklenebilirdi. Nitekim bu hususta bir standarttan bahsetmek günümüz yaşam koşullarında mümkün değildir.

Dindarlık-ahlâklılık ilişkisinin İslam ahlâkındaki izdüşümüne dikkat çeken Kılıç (2017, s. 32), İslam dininde iman ile ahlâk arasında güçlü bir bağ olduğunu ve güzel ahlâkın olgun bir imanın göstergesi niteliğini taşıdığını ifade etmiştir. Aynı şekilde kötü ahlâk da imandaki zaafa tekabül etmektedir. Benzer vurguyu yapan Yaran da (2015, ss. 100-101) ahlâklı bir yaşam için dinin faydalı olduğunu belirterek, dinî temellerin ve bu temellere dayanan ilke ve erdemlerin ahlâkın geliştirilmesinde önemli rol oynadığını ifade etmiştir. Ne var ki dindarlık için ahlâklılık, faydalı olmaktan ziyade bir zorunluluk arz etmektedir. Ahlâklılık, -özellikle İslam kültüründe- dindarlığın temel ayaklarından olan iman ve amelin yanındaki diğer dayanak noktası konumundadır. Nitekim İslam'da ahlâk sadece insanlar arası ilişkilerde değil tüm varlıkları kapsayan bir bağlamda ele alınır. Bu yönüyle de ahlâkî düzen, bireysel ve toplumsal zeminden ötede aşkın bir kaynağa ihtiyaç duyar (Aydın ve Adanalı, 2017, s. 11). Ülken'in (1958, ss. 87,196) bu duruma dair tespiti ise oldukça açıklayıcıdır. Ona göre dinî değer, manevî değerlere mukaddeslik katar ve mukaddeslik ise aşkın bir âlemlerle münâsebet dışında ne bir enerjiden ne de bir doğa olayından sudur eder. Ayrıca ahlâkın bu aşkın kaynağı dışında, insanları birbirine bağlayacak ya da bağlılıklarının devamlılığını sağlayabilecek başka bir gücün varlığı mümkün değildir. Ülken'in bu konudaki düşünce çizgisi, dindarlık-ahlâklılık ilişkisinin idealist boyutuyla ilgilidir. Bu ilişkinin realist perspektiften görünümü, anlam arayışındaki birey için dinin sunduğu yanıtların ikna ediciliğine ve dinî bağlılığın düzeyine göre değişiklik gösterebilir. Bu evrede dinin sunduğu kuşatıcı anlam, ahlâkı da kapsayabilirken; varoluşun üst anlamlarına yönelmemiş bir zihin için din, -ahlâkî bağlamda- bir ödül-ceza merciinden öteye geçemeyebilir. Böyle bir durumda ise ahlâkın olgunluk düzeyine ulaşması ve yaşamın neredeyse her alanında tezahür etmesi güçleşebilmektedir.

Dindarlık-ahlâklılık ilişkisinde dindarlığa yüklenen zorunluluğa işaret eden William James, *Dinî Tecrübenin Çeşitliliği* adlı çalışmasında otantik dinî tecrübeye dair temel varsayımlarda bulunmuştur. James'e göre (2002, s. 19) göre dinî tecrübenin gerçekliğinin değerlendirilmesi için gerekli olan üç kriter *dolaysız aydınlanma (immediate luminousness)*, *felsefî kabul edilebilirlik (philosophical reasonableness)* ve *ahlâkî yardımseverliktir (moral helpfulness)*. Gerçek bir dinî tecrübenin olgun bir ahlâkî işleyişte belirginleşmesi gereklidir. Ahlâkî açıdan yeterince olgunlaşmamış bir dinî yaşayışın kendi içindeki gerçekliği tartışılır hale gelebilecektir. James'in din psikolojisi literatürüne kalıcı bir etki bıraktığını ifade eden Walker (2003), James'in dinî tecrübeye ahlâkın konumuna vurgu yapmasına karşın dindarlık, maneviyat ve ahlâk ilişkisinin psikoloji alanında ihmal edildiğine de değinmiştir.

Olgun ahlâkın dindarlık için bir gereklilik niteliği taşıması, din-ahlâk ilişkisinin zorunlu çıktılarında biridir. Bununla birlikte olgun bir ahlâka sahip olabilmek için Tanrı'ya inanmanın gerekliliği ya da tek şart olması hakkında o kadar kesin konuşmak mümkün değildir. Bu aşamada dindarlık-ahlâklılık ilişkisine kültürel faktörlerin bir etkisi dokunmaktadır. Nitekim çoğunlukla aynı dine inanılan farklı bölgelerde farklı ahlâkî anlayışlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumun

örneklerine işaret eden Pew Araştırma Merkezi'nin (2014) sonuçlarına göre, İslâm kültüründe ahlâk kurallarının dinle zorunlu bir ilişki içinde görüldüğü anlaşılmaktadır. İlgili araştırmaya göre Orta Doğu, Afrika ve Asya'da yer alan İslam ülkeleri ile Katoliklerin yoğun olduğu Güney Amerika'da ahlâklı olmak için Tanrı'ya inanmak bir şart olarak görülürken, Avrupa'nın neredeyse tamamı ile Kanada, Japonya ve İsrail gibi ülkelerde ahlâklı olmak için Tanrı'ya inanmanın gerekli olmadığı görüşü çoğunluktadır.

Dünya Değerler Araştırması'nın (Haerpfer ve diğerleri, 2020) Türkiye örneğine ilişkin sonuçlarında, dinin dünya yaşamından ziyade çoğunlukla ahiret hayatına anlam kazandırdığına yönelik bulgular yer almaktadır. Bu bulgular, Pew Araştırma Merkezi'nin sonuçları (2014) bağlamında değerlendirildiğinde Türkiye örneğinin ahlâka bakışında dinle ilişkili olarak ölümden sonraki hayatın belirleyiciliğinin bulunduğu söylenebilir.

Çağrıcı, *Din ve Değişim: Şekilci Dindarlıktan Ahlaki Dindarlığa* (2021, ss. 42-43) adlı çalışmasında, günümüzde ahlâkı yok sayan bir dindarlık tarzının yaygınlaştığına işaret etmektedir. O ayrıca, önceleri dindar olmadan ahlâklı olunamayacağını savunanların dinî yaşayışı günümüzde formel ibadetlere, kılık-kıyafete ve siyasi ideolojilere indirgeyenlere karşı ahlâksız bir dinî yaşayışın mümkün olmadığını savunacak duruma geldiğini ifade etmektedir. Bu tespit, ahlâkî olgunluk-dindarlık ilişkisinin günümüzde yeni perspektiflerden ele alınması gerektiğinin göstergelerinden biri olarak yorumlanabilir.

Ahlâk-din ilişkisi birçok yönüyle geçmişten günümüze çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bununla birlikte söz konusu ilişkinin psiko-sosyal zemindeki görünümü niteliğindeki ahlâkî olgunluk-dindarlık ilişkisine dair araştırmaların yeterli bollukta olduğunu söylemek güçtür. Her iki yapının pratikteki karşılıklarının kavramsallaştırılması ve ölçülmesinin çeşitli zorluklar içermesi, bu durumun muhtemel sebeplerinden biri olarak ifade edilebilir. Ahlâkî olgunluk-dindarlık ilişkisine dair, Türkçe ve İngilizce literatürden erişilebilen çalışmalarda genellikle ahlâkın çeşitli görünümü ile dinî yaşayışa ilişkin değişkenler arasındaki ilişkilerin konu edildiği görülmektedir. Din-ahlâk ilişkisine dair son dönemlerde Batı'da yapılan 40 araştırmayı inceleyen Özel ve Kaplan'ın araştırmasında (2018, s. 353), *dinin ahlâkı olumlu etkilediğini, olumsuz etkilediğini, ikisinin ayrı şeyler olduğunu ve iki sistem arasında karmaşık bir ilişki olduğunu* savunan araştırmalara işaret edilmektedir. Kimilerine göre iki yapı arasında pozitif yönlü ilişkiler mevcutken, kimilerine göre bu ilişki farklı görümlere sahiptir. Wade'e (2009, s. 10) göre dinler, ahlâkî kurallarla toplumsal ilişkilerin kalitesini yükseltir. Aynı zamanda ahlâkî kuralların süreklilik kazanabilmesi için toplumun da dine ihtiyacı vardır (Malinowski, 1990, s. 44). Diğer yandan dinin insan ilişkileri açısından en çok önem verdiği şeylerden birinin adalet ilkesi olması, hukuku da söz konusu ilişkiye dahil etmektedir (Güngör, 1997, s. 115). Ahlâkî gelişim teorilerinin en çok bilinenlerinden biri olan Kohlberg'in (1968) teorisinde de adalet ilkesine olan vurgu bilinen bir durumdur.

Dinin ahlâkî değerlere kattığı kutsiyetin başka kaynaklardan sağlanamamasına karşın, ahlâkî değerlerin dindarlıkla önemini koruduğu veya dinî değer olmadan ayakta kalamayacağı fikri için net konuşmak pek mümkün görünmemektedir. Araştırmamızın odak noktası bu problem değildir. Ancak konuya söz konusu ilişkinin psikolojik alandaki işleyişi açısından bakıldığında dindarlığın, ahlâkî olgunluk üzerinde motivasyonel bir işlev sağladığı söylenebilir. Hem din-ahlâk ilişkisinin

doğası hem de dindarlığın ahlâkî olgunluk üzerindeki motivasyonel etkisi bu konuda yapılan birçok çalışmada iki değişken arasında pozitif yönlü ilişkilerin çıkmasına zemin hazırlamıştır. Literatüre bakıldığında bu doğrultuda sonuçların elde edildiği birçok çalışma görülmektedir.

Ahlâkî olgunluk-dindarlık ilişkisine dair çoğunlukla pozitif olmak üzere farklı yön ve derecelerde ilişkiler tespit eden araştırmalar mevcuttur. Erişilebilen araştırmalardan Ellison (1992), Saroglou ve diğerleri (2005), Demirci (2014), Shariff ve diğerleri (2014), Aktaş ve Kartopu (2016), Kimter (2016), Ekşi ve Çiftçi (2017) ve Kaur (2020) gibi araştırmacıların bulgularında ahlâkî olgunluk ile dinî yaşayışın çeşitli göstergeleri arasında pozitif yönlü sonuçlar bulunmaktadır. Bunlara ek olarak dindarlık ile şiddet türevleri, suç işleme, sonuç odaklı düşünce ve ahlâkî yozlaşma gibi olumsuz karakter özellikleri arasında negatif ilişkiler tespit eden Baier ve Wright (2001), Johnson ve diğerleri (2001), Stark (2001), Codato ve diğerleri (2011), Piazza ve Sousa (2014), Kayıklık ve Kalgı (2017b) ile D'Urso ve diğerleri (2019) gibi araştırmacıların sonuçları da bu bağlamda zikredilebilir. Diğer yandan Darley ve Batson (1973), Kohlberg (1981), Elçi ve diğerleri (2011) ile Hofmann ve diğerleri (2014) gibi araştırmacıların bulgularında ise dindarlık ile ahlâkın çeşitli göstergeleri arasında herhangi bir ilişki saptanmadığı görülmektedir. Bushman ve diğerleri (2007), Inozu ve diğerleri (2012) ile Gervais (2014) ise dindarlığın bazı olumsuz davranışları artırabildiğine ilişkin sonuçlar elde etmişlerdir.

Dindarlıkla pozitif ilişki gösteren ahlâkî durumlar genellikle toplum yanlısı istendik davranışlardır. Psiko-sosyal uyumun göstergeleri sayılabilecek şefkat, yardımlaşma, vicdanlılık, vefâkârlık ve diğerkâmlık gibi değerler, birçok dinde yaygınlaştırılması istenen insanî özelliklerdir. Dinlerin sosyal düzenle ilişkisi, -bunların da içerisinde bulunduğu- değerler üzerinde belirginlik kazandığından, dindar insanların daha az dindar olanlara göre bu değerleri daha çok gözettiği söylenebilir. Ayrıca ahlâkî değerlerin ilahî iradenin buyruklarına uygun olarak şekillendiğine inanan dindar bireyler, bu değerlere daha çok sahip çıkma eğilimi gösterebilmektedir (Hökelekli, 2016, s. 77; Clouzeau ve Roy'dan aktaran Yapıcı, 2007, s. 58). Diğer taraftan dinin antisosyal davranışları azaltabileceğini ifade eden Kerley ve diğerleri (2005, s. 453), yapmış oldukları araştırmada dindarlığın suç davranışlarını azalttığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Stansfield ve diğerleri (2019), Amerika'nın Oregon eyaletinde çeşitli suçlardan hüküm giymiş 571 tutuklu kişi üzerinde yaptıkları araştırmada hem dindar hem maneviyatçı katılımcıların, dindar olmayan maneviyatçılara göre daha az yeniden suç işleme eğilimi gösterdiklerini tespit etmişlerdir.

Bahsedilen araştırmaların sonuçları ışığında; dinlerin, birey ve toplumların gelişimi ve olgunluğu için olumlu özelliklerin yayılmasını önerdiği kadar olumsuz davranışları da yasaklayarak iyiliği ve doğruluğu pekiştirme fonksiyonuna sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte dindarlık ile ahlâkî olgunluk arasında olumlu ilişkilerin tespit edilmesi, söz konusu ilişkide dindarlığın “yeter sebep ilkesi” özelliği taşıdığı anlamını çıkarmamaktadır. Belirtmek gerekir ki bu değerlendirme, dindarlığın ahlâkî olgunlukla ilişkisine yönelik olup yaşamın farklı boyutlarında dindarlığın geçerliğini kapsamamaktadır. Dindarlık-ahlâkî olgunluk ilişkisini psikolojik perspektiften okumaya çalışırken “gerek ya da yeter sebep ilkesi” doğrultusunu takip etmek, söz konusu ilişkinin doğasını anlamayı güçleştirebilir. Din psikolojisi açısından dindarlık-ahlâkî olgunluk ilişkisini anlamlandırmanın en açık yollarından biri fonksiyonel yaklaşım

olacaktır. Zira dindarlığın ahlâkî olgunluk için sağladığı motivasyonel güç, iki yapı arasındaki bağı taşıyıcılarından biridir. Bu gücün söz konusu ilişkiye dönük doğasını yapısal açıdan değerlendirebilmek ise bambaşka bir araştırmanın konusu olmaya şayandır.

Ahlâkî olgunluk-dindarlık ilişkisinin çeşitli görünüşleri, Türkçe literatüre oranla Batı literatüründe oldukça fazla inceleme konusu olmuştur. Söz konusu araştırmalar yerine göre Türkçe nicel çalışmalara da ilham olmuş ve ahlâkî olgunluk ile dindarlığın farklı görünüşleri arasındaki ilişkiyi konu edinen araştırma sayısı -Türkçe literatürde de- artmaya başlamıştır. Gerek mesleğe başlayınca kadar gereken eğitim süreçlerinin niteliği gerekse mesleki hassasiyetler itibarıyla bazı mesleklerde çalışan bireylerde ahlâkî olgunluk ve dindarlık düzeyleri farklılaşabilmektedir. Neredeyse bütün meslek türlerinde çalışanların, çalıştığı kurum ya da kuruluşa, meslektaşlarına ve topluma karşı çeşitli sorumlulukları bulunmaktadır. Öyle ki bir öğretmen ile din görevlisinin sorumlulukları nitelik olarak farklılıklar gösterse de meslek ahlâkî bakımından sorumluluk türleri benzerlikler taşımaktadır. Bu durumun birçok meslek için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Mesleki sorumlulukların ihmal edildiği durumlarda ortaya çıkabilecek riskler ise her meslekte farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Nitekim birçok mesleğin etik ilkelerine ilişkin oluşmuş belli başlı kurallar bulunmaktadır. Tıp etiği, mühendislik etiği, biyo-etik, bilim etiği gibi etik türleri bunlardan bazılarıdır. Bunların dışında kurumsallaşmış olsun ya da olmasın bütün meslek türlerinin kendi içinde belli bir ahlâkî çizgiyi takip ettiğini de söylemek mümkündür. Durkheim'in, *Meslek Ahlâkı* (1962, s. 8) adlı çalışmasında ifade ettiği gibi "Birbirinden ayrı ne kadar meslek varsa o kadar da ahlâk vardır." denilebilir. Bununla birlikte meslekî sorumlulukların kritik önem arz ettiği mesleklerde görev yapanlarda, ahlâkî hassasiyetlerin her durumda yüksek olması gerektiği de açık bir durumdur. Ahlâk ve dindarlık konuları literatürde genişçe yer bulmasına karşın, literatürde söz konusu mesleki farklılaşma potansiyeli üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir. Bu düşünceden hareketle araştırmamızda öğretmenler, din görevlileri ve mühendislerde ahlâkî olgunluk-dindarlık ilişkisinin nasıl bir özellik taşıdığına odaklanılacaktır. Bu doğrultuda araştırmanın hipotezleri aşağıda belirtildiği gibi kurgulanmıştır.

H_1 Ahlâkî olgunluk ile dindarlık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H_2 Mesleklere göre ahlâkî olgunluk düzeyleri anlamlı derecede farklılaşmaktadır.

H_3 Mesleklere göre dindarlık düzeyleri anlamlı derecede farklılaşmaktadır.

2. YÖNTEM

Belirli mesleklerde görev yapan katılımcıların ahlâkî olgunluk ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi konu edinen bu araştırma betimsel ve nicel desenli olup ilişkisel tarama modeli ile hazırlanmıştır. Katılımcıların görüşlerini toplayabilmek için anket tekniğinden yararlanılmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın genel evreni öğretmenler, imam-hatipler, mühendisler ve Kur'an kursu öğrencileridir. Çalışma evreni ise Adana'da adı geçen mesleklerde görev yapanlardır. Örneklem

2020 Temmuz-Kasım aylarında Adana’da görev yapan ve basit rastlantısal yöntemle seçilen 387 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Ahlâkî Olgunluk Ölçeği

Şengün ve Kaya (2007), tarafından geliştirilen Ahlâkî Olgunluk Ölçeği, 5’li likert tarzında hazırlanmış olup tek boyuttan oluşmaktadır. 66 madde içeren ölçekten alınabilecek en düşük puan 66, en yüksek puan 330’dur. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliği test-tekrar test, test-yarı test ve Cronbach’s α değeri ile hesaplanmıştır. Araştırmacıların gerçekleştirdiği geçerlik-güvenirlik çalışmasında ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik katsayısının .88, test-yarı test güvenilirlik katsayısının .89, Cronbach’s α güvenilirlik katsayısının ise .93 olarak bulunduğu belirtilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla araştırma verilerimizde Cronbach’s α değerine bakılmış ve bu değer .89 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan puanların yüksekliği katılımcıların yüksek ahlâkî olgunluk düzeyine sahip olduğunu, düşük puan ise katılımcıların düşük ahlâkî olgunluk düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

2.2.2. Dinsel Yaşayış Ölçeği

Kayıklık (2003) tarafından geliştirilen, Kayıklık ve Kalgı (2017a) tarafından yenilenen *Dinsel Yaşayış Ölçeği*, 7’li likert formatında güncellenmiş olup inanç, ahlâk ve ibadet olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Her bir boyutun 12’şer sorudan oluştuğu ölçek, toplam 36 madde içermektedir. Her alt boyuttan alınabilecek en düşük puan 12, en yüksek puan 84 olmak üzere; ölçekten alınabilecek en düşük puan 36, en yüksek puan 252’dir.

Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliği Cronbach’s α değeri ile hesaplanmıştır. Araştırmacıların gerçekleştirdiği geçerlik-güvenirlik çalışmasında Cronbach’s α değerinin, inanç boyutu için .98, ahlâk boyutu için .93, ibadet boyutu için .87, ölçeğin toplamı için ise .93 olarak bulunduğu bildirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla araştırma verilerimizde Cronbach’s α değerine bakılmıştır. Bu değer, inanç boyutu için .97, ahlâk boyutu için .97, ibadet boyutu için .94, ölçeğin toplamı için ise .96 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan puanların yüksekliği katılımcıların yüksek dindarlık düzeyine sahip olduğunu, düşük puan ise katılımcıların düşük dindarlık düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verileri 2020 Temmuz-Kasım aylarında Adana’da görev yapan, belirlenmiş mesleklerden gönüllü katılımcılardan toplanmıştır. Veri toplama sürecinde Covid-19’dan kaynaklı pandemi nedeniyle anketler yüz yüze değil çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Google Formlar aracılığıyla oluşturulan anket formunun bağlantı adresi, gerekli izinlerin sağlandığı kurumların yönetici ve çalışanlarına cep telefonu ve e-posta aracılığıyla iletilmiştir. Araştırmaya katılmak isteyenler ilgili bağlantı adresini tıkladıklarında anket formuna yönlendirilmiştir. Giriş kısmında araştırmaya ilişkin bilgilerin yer aldığı anket formunda çeşitli demografik değişkenlerle, ahlâkî olgunluk ve dindarlığa ilişkin ölçek ifadelerinin yanıtlanması istenmiş ve anket sonlandırılmıştır.

Elde edilen veriler bilgisayar ortamında SPSS Statistics 22 programına aktarılarak, analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın iki ana değişkeni olan ahlâkî olgunluk ve dindarlık arasındaki ilişkinin tespiti için korelasyon analizi uygulanmıştır. Dinsel yaşayış ölçeğinin alt ölçekleri ile ahlâkî olgunluk arasındaki ilişkinin tespiti için de korelasyon analizi uygulanmıştır. Katılımcıların mesleklerine göre ahlâkî olgunluk düzeylerinin karşılaştırılmasında Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmış; dindarlık düzeylerinin karşılaştırılmasında ise normallik varsayımının sağlanmaması gerekçesiyle non-parametrik bir test olan Kruskal-Wallis H testi tercih edilmiştir.

3. BULGULAR

Ahlâkî olgunluk ve dindarlık ile dindarlığın alt boyutları olan inanç, ahlâk ve ibadet arasındaki ilişkiyi saptamak için Pearson Moment ve Spearman Rho korelasyon analizleri uygulanmış, sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Ahlâkî Olgunluk ile Dindarlık ve Dindarlığın Alt Boyutları Arasındaki İlişkiye Dair Pearson Moment ve Spearman Rho Korelasyon Analizi Sonuçları¹

	Dindarlık	İnanç	Ahlâk	İbadet
Ahlâkî olgunluk	.438*	.240*	.407*	.410*

*p<.001

Tablo 1’e göre katılımcıların ahlâkî olgunluk ile dindarlık düzeyi arasında pozitif yönlü, orta düzeyde anlamlı bir ilişki ($r=.438$, $p<.001$) saptanmıştır. Bu sonuca binaen H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer yandan ahlâkî olgunluk ile dindarlığın alt boyutları olan inanç alt boyutu ile düşük düzeyde ($r=.240$, $p<.001$); ahlâk boyutu ile orta düzeyde ($r=.407$, $p<.001$); ibadet boyutu ile orta düzeyde ($r=.410$, $p<.001$) pozitif yönlü-anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Burada ahlâkî olgunluk puanlarındaki değişim dindarlık puanlarındaki değişimin yaklaşık %19’unu ($R^2=.19$); inanç puanlarındaki değişimin yaklaşık %6’sını ($R^2=.06$); ahlâk puanlarındaki değişimin yaklaşık %17’sini ($R^2=.17$); ibadet puanlarındaki değişimin yaklaşık %17’sini ($R^2=.17$) açıklayabilmektedir.

Katılımcıların mesleklerine göre ahlâkî olgunluk düzeylerine dair betimsel değerler Tablo 2’de sunulmuştur.

¹ Bu analizde normallik varsayımını sağlamadıklarından dindarlık, inanç ve ahlak değişkenleri ile ahlâkî olgunluk arasındaki ilişkide Spearman Rho korelasyon katsayıları tercih edilmiştir. Diğer yandan normallik varsayımını sağladığı için ibadet değişkeni ile ahlâkî olgunluk arasındaki ilişkide Pearson Moment korelasyon katsayısı tercih edilmiştir.

Tablo 2. Mesleklere Göre Ahlâkî Olgunluk Düzeyine İlişkin Betimsel Değerler

Gruplar	N	$\bar{X}$	s
(1) Öğretmen	167	298.52	17.154
(2) İmam-hatip	92	300.32	17.412
(3) Mühendis	71	290.10	20.021
(4) Kur'an Kursu Öğreticisi	57	299.07	19.237
Toplam	387	297.48	18.363

Tablo 2'deki verilere göre öğretmenlerin ahlâkî olgunluk ortalamaları $\bar{X}=298,52$; imam-hatiplerin ahlâkî olgunluk ortalamaları $\bar{X}=300.32$; mühendislerin ahlâkî olgunluk ortalamaları $\bar{X}=290.10$ ve Kur'an kursu öğreticilerinin ahlâkî olgunluk ortalamaları $\bar{X}=299.07$ 'dir.

Katılımcıların mesleklerine göre ahlâkî olgunluk düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3. Mesleğe Göre Ahlâkî Olgunluk Düzeylerinin Farklılaşıp Farklılaşmadığına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Bonferroni
Gruplar arası	4933.076	3	1644.359	5.029	.002*	1>3, 2>3, 4>3
Gruplar içi	125223.564	383	326.954			
Toplam	130156.641	386				

*p<.01

Katılımcıların ahlâkî olgunluk düzeyleri arasında fark olup olmadığını tespit etmek için, mesleğe göre ahlâkî olgunluk puanlarının ortalamaları Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile karşılaştırılmış, test sonunda, öğretmenlerin ahlâkî olgunluk puanlarının ortalaması ($\bar{X}_1=298.52$), imam-hatiplerin ahlâkî olgunluk puanlarının ortalaması ($\bar{X}_2=300.32$), mühendislerin ahlâkî olgunluk puanlarının ortalaması ($\bar{X}_3=290.10$) ve Kur'an kursu öğreticilerinin ahlâkî olgunluk puanları ortalaması ($\bar{X}_4=299.07$) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık gözlemlenmiştir [$F_{(3-383)}=5.029$, $p<.01$]. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=0.04$) bu farkın düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Yapılan Bonferroni çoklu karşılaştırma testi sonucunda, anlamlı farkın mühendisler ile diğer üç meslekten katılımcılar arasında olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlar ışığında H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların mesleklerine göre dindarlık ve dindarlığın alt boyutlarına ait puanların farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Mesleklere Göre Dindarlık ve Dindarlığın Alt Boyutlarına Ait Puanların Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Değişken	Grup	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı fark
Dindarlık	(1) Öğretmen	167	217,16				1>3
	(2) İmam-hatip	92	190,82	3	17.117	.001*	1>4
	(3) Mühendis	71	153,92				2>3
	(4) Kur'an Kursu Öğreticisi	57	181,21				
İnanç	(1) Öğretmen	167	199,37				
	(2) İmam-hatip	92	196,51				
	(3) Mühendis	71	174,29	3	6.462	.091	
	(4) Kur'an Kursu Öğreticisi	57	198,77				
Ahlâk	(1) Öğretmen	167	212,75				
	(2) İmam-hatip	92	189,51	3	12.500	.006*	1>3
	(3) Mühendis	71	160,54				
	(4) Kur'an Kursu Öğreticisi	57	188,01				
İbadet	(1) Öğretmen	167	217,28				1>3
	(2) İmam-hatip	92	189,68	3	17.437	.001*	1>4
	(3) Mühendis	71	152,95				2>3
	(4) Kur'an Kursu Öğreticisi	57	183,90				

*p<.01

Katılımcıların mesleklerine göre dindarlık ve dindarlığın alt boyutlarından aldıkları puanların sıra ortalamaları arasında fark olup olmadığını saptamak için yapılan Kruskal-Wallis H testine göre, mesleklere göre dindarlık [$\chi^2_{(1)}=17.117$, p<.01] ve dindarlığın alt boyutları olan ahlâk [$\chi^2_{(3)}=12.500$, p<.01] ve ibadet [$\chi^2_{(4)}=17.437$, p<.01] puanları arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonunda bu farklılığın dindarlık değişkeni için 1 ile 3, 1 ile 4 ve 2 ile 3; ahlâk değişkeni için 1 ile 3; ibadet değişkeni için 1 ile 3, 1 ile 4 ve 2 ile 3 numaralı meslekler arasında olduğu saptanmıştır. Mesleklere göre inanç boyutu puanları arasında ise anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir [$\chi^2_{(2)}=6.462$, p>.05]. Bu sonuçlar ışığında H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma bulgularına göre, Adana’da görev yapan öğretmenler, mühendisler, imam-hatipler ve Kur’an kursu öğreticilerinin dindarlık düzeyleri ile ahlâkî olgunlukları arasında istatistiksel açıdan orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür. Sonuçlara göre dindarlık düzeyi arttıkça ahlâkî olgunluk seviyesinde bir artış görülmektedir. Bu doğrultuda H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Aynı zamanda dindarlığın alt boyutları olan inanç, ahlâk ve ibadet düzeylerinden alınan puanlar ile ahlâkî olgunluk düzeyi arasında farklı derecelerde pozitif ilişkiler olduğu saptanmıştır.

Ahlâkî olgunluk üzerinde dindarlığın motive edici gücünün araştırma evreni için geçerli olduğu söylenebilir. Söz konusu ilişkide etkili olan faktörlerden biri dindarlık ve ahlâkın yapısıyla ilgiliyken diğeri bu iki yapı arasındaki ilişkiye bakışın niteliğidir. Dindarlığın bireysel ve toplumsal yaşamı düzenleme ve refahı oluşturma gayesi, dindarlık ile ahlâkî olgunluk arasında pozitif yönlü ilişkinin çıkmasında etkili olmaktadır.

Dindarlık ile ahlâkî olgunluk arasındaki ideal ilişkinin, istatistiksel sonuçlara yansımaları literatür bulgularıyla örtüşen bir durumdur. Nitekim literatür bulgularında yer alan ve ahlâk ile dindarlığın olumlu görünüşleri arasında pozitif ilişkiler tespit eden Ellison (1992), Saroglou ve diğerleri (2005), Demirci (2014), Shariff ve diğerleri (2014), Aktaş ve Kartopu (2016), Kimter (2016), Ekşi ve Çiftçi (2017) ve Kaur’un (2020) sonuçlarıyla araştırma bulgularımız uyumluluk göstermektedir. Bunların dışında dinî yaşayış ile ahlâkın olumsuz görünüşleri arasında negatif ilişkiler tespit eden Baier ve Wright (2001), Johnson ve diğerleri (2001), Stark (2001), Codato ve diğerleri (2011), Piazza ve Sousa (2014), Kayıklık ve Kalgı (2017b) ile D’Urso ve diğerlerinin (2019) sonuçları da araştırma bulgularımızı destekleyici niteliktedir.

Mesleklere göre ahlâkî olgunluk ve dindarlık düzeylerini karşılaştırmak için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Kruskal-Wallis H testi sonuçlarına göre hem ahlâkî olgunluk hem de dindarlık düzeylerinde anlamlı farklılaşmalar tespit edilmiştir. Tespit edilen farklılaşmalar ışığında H_2 ve H_3 hipotezleri kabul edilmiştir. Yapılan post-hoc analizi ve Mann-Whitney U karşılaştırma testi neticesinde, ahlâkî olgunluk ve dindarlık düzeylerindeki anlamlı farklılaşmaların diğer mesleklerden katılımcılar ile mühendisler arasında olduğu görülmüştür.

Araştırmamızda öğretmenler, mühendisler, imam-hatipler ve Kur’an kursu öğreticilerinin ahlâkî olgunluk ve dindarlık düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Özellikle şunu da belirtmek gerekir ki çalışanların ölçülen ahlâkî olgunluk düzeyleri meslek ahlâkı değil sosyal ahlâk odaklıdır. Sosyal ahlâk ile meslek ahlâkının ilişkisiz şeyler olduğunu söylemek mümkün olmasa da ölçümlerin kavramsal geçerliği açısından bunu belirtmekte yarar vardır. Elde edilen sonuçlara bakıldığında mesleklerin ahlâkî olgunluk düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Buna göre mühendislerin ahlâkî olgunluk düzeyleri diğer üç meslekten katılımcıların ahlâkî olgunluk düzeylerinden anlamlı derecede daha düşüktür. Ortalamalara bakıldığında sırasıyla imam-hatiplerin ortalaması $\bar{X}=300.32$, Kur’an kursu öğreticilerinin ortalaması $\bar{X}=299.07$, öğretmenlerin ortalaması $\bar{X}=298.52$, mühendislerin

ortalaması $\bar{X}=290.10$ 'dur. Ölçekten alınabilecek en yüksek puanın 330 olduğu düşünülürse, karşılaştırmadan bağımsız olarak dört mesleğe ilişkin ahlâkî olgunluk ortalamalarının yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Mühendisler ile öğretmen, imam-hatip ve Kur'an kursu öğreticileri arasında anlamlı farklılığın oluşmasında, öğretmenler ile din görevlilerini ilgilendiren iki ayrı motivasyondan söz edilebilir. Bunlardan biri dindarlık iken diğeri eğitimci kimliğidir. Öğretmenlerin temel ahlâkî benliklerine ek olarak eğitimci kimliklerinin de getirdiği bazı kritik sorumluluklar bulunmaktadır. Bir öğretmenin eğitimci olarak meslektaşlarına, öğrencilerine ve sosyal çevresine karşı dürüstlükte örnek olması ve doğru bilgiyi doğru davranışa dönüştürmesi beklenir. Eğitim sürecinin bireysel ve toplumsal yaşamdaki belirleyiciliği göz önüne getirilince öğretmenin bu süreçteki rolü daha da önem kazanmaktadır. Hem öğretmenlerin hem din görevlilerinin dindarlık düzeylerinin mühendislere göre yüksek olması da (bkz. Tablo 4) aradaki farklılaşmanın diğer nedenlerinden biri olarak ifade edilebilir. Zira hayata dokunan bir dindarlık, kişisel vicdana ek olarak kişiye dinî temelli ahlâkî motivasyonlar da sağlayabilmektedir. Eğitimci rolünün getirdiği sorumluluklar ile katılımcı öğretmenlerin dindarlık düzeylerinin mühendislere göre yüksek olması gibi nedenlerin, iki meslek arasında ahlâkî olgunluk açısından bir farklılaşma meydana getirmiş olması muhtemeldir. Din görevlileri için de benzer bir durumdan söz edilebilir. Ahlâkın bireysel ve toplumsal motivasyonlarına ek olarak dinin getirdiği motivasyonların da eklenmesi, din görevlilerinin daha yüksek ahlâkî olgunluk düzeyinde yer almasına imkân verebilmektedir. Bu noktada öğretmenlerde olduğu gibi din görevlilerinin de topluma karşı çeşitli sorumluluklarının olması ve halka örnek olmak durumunda olmaları gibi çeşitli nedenler de buraya eklenebilir.

Araştırmamıza dahil edilen mesleklerin ahlâkî olgunluk ve dindarlık düzeylerinin kıyaslandığı araştırmalarla karşılaşılmamıştır ancak öğretmenlerin ahlâkî olgunluk düzeyleri ile çeşitli mesleklerde çalışanların dindarlık eğilimlerini konu edinen bazı çalışmalar tespit edilmiştir. Türkçe literatürde öğretmenlerin ahlâkî olgunluk düzeylerine ilişkin sonuçlara bakıldığında farklı ortalamalar görülmektedir. Demirci'nin (2014, s. 74) çalışmasında öğretmenlerin ahlâkî olgunluk ortalamaları $\bar{X}=290.27$; Yüksel'in (2012, s. 72) çalışmasında $\bar{X}=248$ olarak görülmüştür.² Diğer yandan çeşitli mesleklerden katılımcıların dinsel eğilimlerinin incelendiği Kayıklık'ın (2000, s. 73) araştırmasında, mühendislerle öğretmenlerin neredeyse aynı dinsel eğilime sahip oldukları ancak imam-hatiplerin nispeten daha iç-güdümlü dinsel eğilim sergiledikleri gözlemlenmiştir. Vernon ve Allport'un (1931, s. 246) değer yönelimleriyle ilgili araştırmalarında, mühendislerin en az eğilim gösterdiği değer sınıfı dinî değerler olurken; en yüksek eğilimin ekonomik değerlere yönelik olduğu görülmektedir. Ayten'in (2009, s. 144; 2013, s. 160) bulgularında ahlâkî olgunluğun göstergelerinden sayılabilecek yardım etme eğiliminin, aralarında öğretmen, mühendis ve din görevlilerinin de bulunduğu mesleklere göre farklılaşmadığı yönünde tespitler yer

---

² Söz konusu araştırmalarda öğretmenlerin ahlâkî olgunluk düzeylerine ilişkin aritmetik ortalamalarının verilmesinin gerekçesi, ilgili araştırmalarda da -bu araştırmada olduğu gibi- Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilen "Ahlâkî Olgunluk Ölçeği"nin kullanılmış olmasıdır.

almaktadır. Bu çalışmada ayrıca söz konusu mesleklerde çalışanların genel dindarlık düzeyleri arasında da anlamlı farklılaşmalar gözlemlenmediğine ilişkin bulgular mevcuttur. Araştırma bulgularımızda mühendisliklerin dindarlık sıra ortalamaları, öğretmen ve imam-hatiplerden anlamlılık derecesinde daha düşüktür. İnanç boyutunda bir farklılaşma gözlemlenmezken, ahlâk ve ibadet puanlarında mühendislerin sıra ortalamalarının diğer mesleklerden düşük olduğu saptanmıştır. Mühendislerin diğer meslekten çalışanlara göre nispeten seküler ve pozitivist bir eğitim sürecinden geçmesi gibi etmenlerin bu duruma neden olmuş olabileceği tahmin edilmektedir. İnanç boyutunda bir farklılaşmanın oluşmaması, örnekleme ait inanç çizgilerinin benzer nitelikte olmasıyla ilişkilendirilebilir. Nitekim farklılaşmalar da inancın pratiğe dönüşmesi noktasında, ibadetler ve ahlâkî eğilimlerde belirginlik kazanmaktadır. Burada dindarlık, ahlâk ve ibadet sıra ortalamalarının katılımcıların ahlâkî olgunluk puan ortalamalarıyla ilişkili seyrettiğinden söz etmek mümkün hale gelmektedir.

Dindarlık ve ibadet boyutuna ilişkin puanlarda mühendislerin diğer mesleklerden daha düşük sıra ortalamasına sahip olmalarının dışında öğretmenler ile Kur'an kursu öğrencileri arasında da bir farklılaşma saptanmıştır. Bu farklılığın, parametrik bir test olmayan Kruskal-Wallis H testinin gruplara düşen kişi sayısına duyarlı olmasından (Bergh, 2015) kaynaklandığı düşünülmektedir.

Dindarlık ile ahlâkî olgunluk arasındaki olumlu bir ilişki tespit edilmesinde dindarlığın harekete geçirici/motivasyonel yönü oldukça belirleyicidir. Dinin bireysel ve toplumsal yaşamı düzenleyici yönünün davranışsal düzlemdeki karşılığı, çoğunlukla ahlâkî buyruklarla şekillenmektedir. Nitekim ahlâkî buyruklar, toplumsal düzlemde olduğu kadar dinin kurumsal yönünde de belli yaptırımlarla donanmış haldedir. Dolayısıyla ahlâkî kuralların toplumsal garantörlerinin yanında, -dine verilen öneme endeksli olarak- dinî birtakım garantörlerden de bahsedilebilir. Bunlar en genel ifadeyle Tanrı'nın hoşnutluğu ile sevap ve günahların karşılığı olan, ölümden sonraki hayatta vadedilen ödül ve cezalardır. Dine ve Tanrı'nın buyruklarına inanmayan biri için ahlâkî motivasyonlar, bireysel ve toplumsal ilişkilerde iyiliğin yapıcı gücü ve anlam arayışının getirdiği rol gibi faktörler olabilirken; dine ve Tanrı'nın buyruklarına inananlar için söz konusu bu motivasyonlara sözü edilen dinî vaat ve müeyyideler de eklenmektedir. Ne var ki bu vaat ve yaptırımların yahut Tanrı'nın hoşnutluğunun ahlâkî bir motivasyon niteliği kazanması, kişinin dindarlığının niteliğiyle yakından ilişkilidir. İyilik ve doğruluğa yönelmiş bir dindarlıktan söz edildiğinde, bu dindarlıktan ancak olgun bir ahlâk tezahür edebilir. Diğer yandan gösteriş maksatlı ya da dış güdümlü-faydacı bir dindarlıktan olgun bir ahlâkın yansımaları beklenemez. Buradan hareketle söylenebilir ki olgun ahlâk, samimi bir dindarlığın olmazsa olmazlarından. Olgun bir ahlâktan söz edilemiyorsa, olgun bir dindarlıktan bahsetmek de bir o kadar güçtür.

Araştırmamızda dindarlık ile ahlâkî olgunluk arasındaki tespit edilen ilişki iki yönlü olsa dahi, ele alınan yapıların doğaları itibarıyla ahlâktan dindarlığa doğru bir çıkarsama yapmak daha yerinde olacaktır. Zira davranışsal yönünün yoğunluğu itibarıyla ahlâktaki bütünsellik, daha derûnî yönler barındıran dindarlığa da sirayet edeceğinden, ahlâktan dindarlığa doğru bir açılım, dindarlıktan ahlâka doğru bir çıkarsama yapmaktan daha az riskler taşıyacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Religion and morality, as systems that aim to regulate individual and social life, aim at an evolution towards what is good and right with various motivations and sanctions. This mutual goal creates a natural relationship between religious life and moral maturity. Since a deep religiosity can feed one's moral self through various channels, adding religious motivations to moral motivations other than religious life creates a positive relationship between religiosity and moral maturity. The relationship between moral maturity and religiosity needs to be evaluated from a psychological perspective due to the nature of morality and religious life.

When the questions in the epistemological dimension of the religion-morality relationship, on which the moral maturity-religiousness relationship is based, are transferred to the vital plane, different problems may arise. Because believing that morally correct behavior is not only right but also rewarding, that incorrect behavior is not only wrong but also a sin, and arranging one's behavior accordingly is one of the most superficial aspects of individual religiosity. One of the basic behavior patterns that many religions want from their believers is related to this. Ethical provisions occupy a large space in the holy books and these provisions are equipped with various sanctions. For an individual who believes in God or a religion, these commands are not only moral maxims, but also an indication of their devotion and obedience to God or the Creator. On the other hand, for someone who does not believe in God or any religion, these are like human precepts for improving personal and social life. While this aspect of moral principles is valid for all people; The situation for religious individuals is more extensive. What is wrong is also sin, and what is right is also good in the eyes of God. The relationship between mature morality and religiosity is also shaped by this distinction. Because at this point, religiosity can provide a strong motivation for mature morality with the purpose of the sacred.

The relationship between morality and religion has been the subject of various research from the past to the present in many aspects. However, it is difficult to say that there are plenty of studies on the relationship between moral maturity and religiosity, which is the appearance of the relationship in question on a psycho-social basis. The fact that the conceptualization and measurement of the practical equivalents of both structures involve various difficulties can be expressed as one of the possible reasons for this situation. In this study, the relationship between moral maturity and religiosity was examined and various psycho-social factors thought to affect this relationship were investigated. The research has a descriptive and quantitative design and was prepared with the relational screening model. Questionnaire technique was used to collect the opinions of the participants. The main problem of the research is the relationship between moral maturity and religiosity.

The study universe of the research is teachers, imam-preachers, engineers, and Qur'an course instructors working in Adana in 2020. The sample consists of 387 volunteer participants selected by a simple random method. In the application step of the research, two scales were used to measure the moral maturity and religiosity levels of the participants. These are the Moral Maturity Scale developed by Şengün and Kaya (2007), and the Religious Living Scale developed by Kayıklık (2003) and renewed by Kayıklık and Kalgı (2017a). Correlation analysis was applied to determine the relationship between the two main variables of the study, moral maturity and religiosity. One-

Way Analysis of Variance (ANOVA) was used to determine whether moral maturity scores differed according to the type of occupation. Bonferroni posthoc analysis was used to make multiple comparisons to determine the groups with differences between them. The non-parametric equivalent of the One-Way Analysis of Variance, the Kruskal-Wallis H test, was used to determine whether the mean rank of religiosity differed according to the type of occupation since the data on the religiousness variable did not meet the normal distribution requirement. Mann-Whitney U test was used to make multiple comparisons to determine the groups with differences between them.

The results of the research show that there is a positive and significant, moderate relationship between moral maturity and religiosity. In addition, it was determined that the moral maturity and religiosity averages of the engineers according to the occupations were lower than the averages of the participants from the other three occupational groups. These results mean that religious people have a higher average of moral maturity. Moreover, the fact that engineers have undergone a relatively secular education process highlights the idea that they have a lower level of religiosity and, accordingly, a relatively lower level of moral maturity than participants from other professions.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

Bu araştırma için Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu'ndan 24.05.2019 tarihli ve 76618 nolu kararı ile etik izin alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı: Tüm yazarların katkı oranı eşittir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, H., ve Kartopu, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin dindarlık eğilimlerine göre ahlaki olgunluk düzeylerinin incelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (35), 121-143.
- Aydın, M. Ş., ve Adanalı, A. H. (2017). Önsöz. M. Ş. Aydın ve A. H. Adanalı (Ed.), *İslam ahlakı: Temel konular güncel yorumlar içinde* (ss. 9-14). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Ayten, A. (2013). *Empati ve din: Türkiye'de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir araştırma*. İz Yayıncılık.
- Baier, C. J., ve Wright, B. R. E. (2001). "If you love me, keep my commandments": A Meta-analysis of the effect of religion on crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38 (1), 3-21. <https://doi.org/10.1177/0022427801038001001>

- Bergh, D. (2015). Chi-squared test of fit and sample size-A comparison between a random sample approach and a chi-square value adjustment method. *Journal of Applied Measurement*, 16 (2), 204-217.
- Bushman, B. J., Ridge, R. D., Das, E., Key, C. W., ve Busath, G. L. (2007). When God sanctions killing: Effect of scriptural violence on aggression. *Psychological Science*, 18 (3), 204-207. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01873.x>
- Codato, M., Testoni, I., Ronconi, L., ve Shaver, P. R. (2011). Civic and moral disengagement, weak personal beliefs and unhappiness: A survey study of the “famiglia lunga” phenomenon in Italy. *TPM - Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 18 (2), 87-97.
- Çağrıçı, M. (2021). *Din ve değişim: Şekilci dindarlıktan ahlaki dindarlığa*. Doğan Kitap.
- D’Urso, G., Petruccelli, I., ve Pace, U. (2019). Attachment style, attachment to God, religiosity, and moral disengagement: A study on offenders. *Mental Health, Religion ve Culture*, 22 (1), 1-11. <https://doi.org/10.1080/13674676.2018.1562429>
- Darley, J. M., ve Batson, C. D. (1973). “From Jerusalem to Jericho”: A study of situational and dispositional variables in helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27 (1), 100-108. <https://doi.org/10.1037/h0034449>
- Demirci, E. (2014). *Ahlâki olgunluk ve dindarlık arasındaki ilişki*. Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi.
- Durkheim, E. (1962). *Meslek ahlâkı* (M. Karasan, Çev.). Millî Eğitim Basımevi.
- Ekşi, H., ve Çiftçi, M. (2017). Lise öğrencilerinin problemleri internet kullanım durumlarının dinî inanç ve ahlaki olgunluk düzeylerine göre yordanması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 4 (2), 181-206.
- Elçi, M., Sener, İ., ve Alpkan, L. (2011). The impact of morality and religiosity of employees on their hardworking behavior. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 24, 1367-1377. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.09.135>
- Ellison, C. G. (1992). Are religious people nice people? Evidence from the National Survey of Black Americans. *Social Forces*, 71(2), 411-430. <https://doi.org/10.2307/2580017>
- Esed, M. (2002). *Kur’an mesajı Meal-Tefsir* (C. Koytak ve A. Ertürk, Çev.). İşaret Yayınları.
- Gervais, W. M. (2014). Good for God? Religious motivation reduces perceived responsibility for and morality of good deeds. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143 (4), 1616-1626. <https://doi.org/10.1037/a0036678>
- Güngör, E. (1997). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. Ötüken Neşriyat.
- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin, B. Puranen vd. (Ed.). (2020). *World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile*. Madrid, Spain ve Vienna, Austria: JD Systems Institute ve WVSA Secretariat. <http://www.doi.org/10.14281/18241.13>
- Hofmann, W., Wisneski, D. C., Brandt, M. J., ve Skitka, L. J. (2014). Morality in everyday life. *Science*, 345 (6202), 1340-1343. <http://doi.org/10.1126/science.1251560>
- Hökelekli, H. (2016). *Din psikolojisine giriş*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Inozu, M., Karancı, A. N., ve Clark, D. A. (2012). Why are religious individuals more obsessional? The role of mental control beliefs and guilt in Muslims and Christians. 43 (3), 959-966. <http://doi.org/10.1016/j.jbtep.2012.02.004>
- James, W. (2002). *The varieties of religious experience: A study in human nature* (Centenary Edition ed.). Routledge is an imprint of the Taylor ve Francis Group.

- Johnson, B. R., Jang, S. J., Larson, D. B., ve De Li, S. (2001). Does adolescent religious commitment matter? A reexamination of the effects of religiosity on delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38 (1), 22-44. <http://doi.org/10.1177/0022427801038001002>
- Jung, C. G. (2010). *Psikoloji ve din* (R. Karabey, Çev.). Okyanus Yayıncılık.
- Kaur, S. (2020). Effect of religiosity and moral identity internalization on prosocial behaviour. *Journal of Human Values*, 26 (2), 186-198. <http://doi.org/10.1177/0971685820901402>
- Kayıklık, H. (2000). *Dini yaşayış biçimleri: Psikolojik temelleri açısından bir değerlendirme*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta yaş ve yaşlılıkta dinsel eğilimler*. Baki Kitabevi.
- Kayıklık, H., ve Kalgı, M. E. (2017a). Dinsel yaşayış ölçeği: Geçerlik güvenirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 1-19. <https://doi.org/10.30627/cuilah.325986>
- Kayıklık, H., ve Kalgı, M. E. (2017b). Ortaöğretim öğrencilerinin tahripçi davranışlarda bulunma ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-18.
- Kerley, K. R., Matthews, T. L., ve Blanchard, T. C. (2005). Religiosity, Religious Participation, and Negative Prison Behaviors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44 (4), 443-457.
- Kılıç, R. (2017). İslâm ahlâkının tanımı ve kapsamı. M. Ş. Aydın ve A. H. Adanalı (Ed.), *İslam ahlakı: Temel konular güncel yorumlar içinde* (ss. 17-48). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kimter, N. (2016). Namaz ve ahlâkî olgunluk ilişkisi. *Dinî Araştırmalar*, 19 (50), 103-133. <https://doi.org/10.15745/da.280602>
- Kohlberg, L. (1968). The child as a moral philosopher. *Psychology Today*, 2 (4), 24-30.
- Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice* Harper ve Row, Publishers, Inc.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, bilim ve din* (S. Özkal, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Özel, H., ve Kaplan, H. (2018). Din ve ahlak birbiriyle nasıl ilişkilidir? Kısa bir literatür incelemesi. *Turkish Studies*, 13 (15), 345-372. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13536>
- Öztürk, M. (2013). *Kur'an'ı Kerim mealî: Anlam ve yorum merkezli çeviri*. Düşün Yayıncılık.
- Pew Research Center. (2014, 27 Mayıs). *Views of religion and morality*. <https://www.pewresearch.org/global/2007/10/04/chapter-3-views-of-religion-and-morality/>
- Piazza, J., ve Sousa, P. (2014). Religiosity, political orientation, and consequentialist moral thinking. *Social Psychological and Personality Science*, 5 (3), 334-342. <http://doi.org/10.1177/1948550613492826>
- Saroglou, V., Pichon, I., Trompette, L., Verschueren, M., ve Dernelle, R. (2005). Prosocial behavior and religion: New evidence based on projective measures and peer ratings. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44 (3), 323-348. <http://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2005.00289.x>
- Shariff, A. F., Piazza, J., ve Kramer, S. R. (2014). Morality and the religious mind: Why theists and nontheists differ. *Trends in Cognitive Sciences*, 18 (9), 439-441. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2014.05.003>
- Stansfield, R., O'Connor, T., ve Duncan, J. (2019). Religious Identity and the Long-Term Effects of Religious Involvement, Orientation, and Coping in Prison. *Criminal Justice and Behavior*, 46 (2), 337-354. <https://doi.org/10.1177/0093854818801410>

- Stark, R. (2001). Gods, rituals, and the moral order. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40 (4), 619-636. <https://doi.org/10.1111/0021-8294.00081>
- Şengün, M., ve Kaya, M. (2007). Ahlaki olgunluk ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (24-25), 51-64.
- Ülken, H. Z. (1958). *Felsefeye giriş: İkinci kısım*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Vernon, P. E., ve Allport, G. W. (1931). A test for personal values. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 26 (3), 231-248. <http://doi.org/10.1037/h0073233>
- Wade, N. (2009). *İnanç içgüdüsü: Din nasıl ortaya çıktı ve neden hâlâ var olmaya devam ediyor?* (M. Sözen, Çev.). Say Yayınları.
- Walker, L. J. (2003). Morality, religion, spirituality-The value of saintliness. *Journal of Moral Education*, 32 (4), 373-384. <https://doi.org/10.1080/0305724032000161277>
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Karahan Kitabevi.
- Yaran, C. S. (2015). Dindarlık-ahlâklılık ilişkisini yeniden düşünmek. L. Çilingir (Ed.), *Ahlak felsefesi yazıları içinde* (ss. 87-108). Elis Yayınları.
- Yüksel, G. (2012). *İlköğretim öğretmenlerinin karakter eğitimi yetkinlik inançları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

DİJİTAL FİNANSALLAŞMA KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN YENİ FİNANSAL İŞ MODELLERİ VE KRİPTO PARA PİYASALARI¹

Zeynep KÜÇÜKKIRALI

Kerim Eser AFŞAR

Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
kucukkiralizeynep@gmail.com
ID 000-0002-7062-5626

Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
eser.afsar@deu.edu.tr
ID 0000-0002-9853-0186

Atf / Citation: Küçükkıralı, Z. & Afşar, K. E. (2022). Dijital finansallaşma kavramı çerçevesinde blok zincir teknolojisinin yeni finansal iş modelleri ve kripto para piyasaları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS)*, 11(1), 115-138. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1065723>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1065723>

Öz

Finansallaşma, kapitalizmin son kırk yıllık dönüşümünü açıklayan önemli kavramlardan biridir. Dijital ve finansal alanda yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, teknoloji ile finansallaşma arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Yüzyılın başından bu yana hızla yükselen büyük teknoloji şirketlerinin iş modelleri, dijital ve finansal alanı giderek daha fazla bütünleştirmektedir. Bu bağlamda, dijital ve finansal alanların bütünleşmesi, finansallaşma literatüründe dijital finansallaşma olarak tanımlanan yeni bir kavram ortaya çıkarmıştır. Finansal alandaki dönüşüme öncülük eden dijitalleşme, 2008 yılı itibarıyla dijital dönüşümün yeni aşaması olan blok zincir teknolojisi ve kripto para piyasalarını finansal sisteme dâhil etmiştir. Blok zincir teknolojisinin yeni finansal iş modelleri ve kripto para piyasaları, oldukça yeni ve dinamik bir alandır. Ancak, farklı iş modellerinin her biri finansallaşma çatısı altında birleşmektedir. Finansal dijitalleşmenin önemli parçaları olarak blok zincir teknolojisi ve yeni finansal iş modellerinin finansallaşma bağlantıları literatürde ihmal edilmiştir. Bu makale, blok zincir teknolojisinin yeni finansal iş modellerini ve kripto para piyasalarını dijital finansallaşma kavramı üzerinden ele almakta ve betimleyici analiz yöntemiyle incelemektedir. Makalenin amacı, kripto para piyasalarının finansallaşma bağlantılarını ortaya koymak ve dijital finansallaşma kavramını blok zincir teknolojisini de kapsayacak biçimde genişletmektir. Elde edilen bulgulara göre, blok zincir teknolojisi dijital verileri herhangi bir üretim ilişkisine dâhil olmadan

¹ Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Dijital Finansallaşma Kavramı Çerçevesinde Dijital Veri: Blok Zincir Teknolojisinin Finansal İş Modelleri ve Kripto Para Piyasaları" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

doğrudan kripto para formuna dönüştürerek finansallaşmasını sağlamaktadır. Blok zincir teknolojisi ve yeni finansal iş modelleri, kripto paralar eliyle dijital ve finansal alanları bütünleştirdiği ölçüde finansallaşma alanını genişletmekte ve derinleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansallaşma, Dijital finansallaşma, Blok zincir teknolojisi, Kripto para piyasaları, Yeni finansal iş modelleri

---

NEW FINANCIAL BUSINESS MODELS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY AND CRYPTOCURRENCY MARKETS IN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF DIGITAL FINANCIALIZATION

Abstract

Financialization is one of the important concepts explaining the transformation of capitalism in the last forty years. Taking into account the developments in the digital and financial fields, there is a strong link between technology and financialization. The business models of large technology companies that have been rising rapidly since the turn of the century are increasingly integrating the digital and financial space. In this context, the integration of digital and financial fields has revealed a new concept defined as digital financialization in the financialization literature. Digitalization, which pioneered the transformation in the financial field, has included blockchain technology and crypto money markets, which the new stage of digital transformation, into financial system as of 2008. The new financial business models of blockchain technology and cryptocurrency markets is a fairly new and dynamic field. However, each of the different business models is united under the umbrella of financialization. Financialization links of blockchain technology and new financial business models as important parts of financial digitalization has been neglected in the literature. This article deals with the new financial business models of blockchain technology and cryptocurrency markets through the concept of digital financialization and examines them with descriptive analysis method. The aim of the article is to reveal the financialization links of cryptocurrency markets and to expand the concept of digital financialization to include blockchain technology. According to our findings, blockchain technology enables the financialization of digital data by directly transforming it into cryptocurrency without being involved in any production relationship. Blockchain technology and new financial business models, by cryptocurrencies, expanding and deepening the field of financialization to the extent that it integrates digital and financial fields.

Keywords: Financialization, Digital financialization, Blockchain technology, Cryptocurrency markets, New financial business models

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik sorunları çözmeye başarılı olan Keynesyen politikalar 1970'lerin ortalarına kadar ekonomi yönetimlerine temel oluşturmuştur. 1970'lerde başlayan ekonomik durgunluğun yarattığı kriz ortamının çözüm arayışında ise neoliberal politikalar ortaya çıkmış ve yapısal bir dönüşüm başlamıştır. Bu yapısal dönüşüm sürecinde özelleştirme, sendikasılaştırma, deregülasyon gibi uygulamalar “küreselleşme” olgusu altında tüm dünyaya yayılmıştır. 1980'li yılların ortalarına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Büyük Britanya, Almanya ve Japonya kendi sınırları arasındaki sermaye akımlarını serbest bırakarak, sermaye hareketlerinin kısıtı ve denetimi konusunda yeni bir yön çizilmesine ön ayak olmuştur. 1990'lı yılların başlarında neredeyse tüm gelişmiş ekonomilerdeki sermaye hareketleri serbestleşmiştir. Böylece finansal alan daha fazla genişlemeye ve derinleşmeye, reel sektörde yaşanan kâr sıkışması sonucunda buradan elde edilen birikimler yatırım kanalıyla yeniden reel sektöre geri dönmeye, daha yüksek kâr getiren finansal alana akmaya başlamıştır. Epstein (2005) kapitalizmin son kırk yılında meydana gelen değişimleri üç kavram üzerinden ele almıştır: neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma. Neoliberalizm ile devletin ekonomideki rolü

piyasaya devredilmiş, küreselleşme ile uluslararası faaliyetler artmış ve finansallaşma ile uluslararası düzlemdeki finansal işlemler yaygınlaşmıştır. Buna göre, Krippner (2005) tarafından kârın finansal yatırımlardan elde edildiği yeni bir birikim süreci olarak tanımlanan finansallaşma, 1970'li yıllarda başlayan yapısal dönüşümün yapı taşlarından biri olarak ele alınmaktadır.

Deregülasyon ve neoliberal politikalar ile birlikte artan finansal faaliyetler, denetleme ve düzenleme mekanizmalarının yetersizliği nedeniyle ekonomilerdeki dinamikleri bozucu etki yaratmıştır. Nitekim gelişmekte olan ülke krizlerinin² ardından en son yaşanan 2008 küresel krizi finansallaşmanın da krizi olarak değerlendirilmiştir³. Finansın ekonomik sistem içindeki artan rolü ve krizlerle olan bağlantıları, finansallaşma kavramının kullanımını yaygınlaştırmıştır. Kriz sonrası dönemde finansallaşmanın sona erdiğine yönelik düşüncelere rağmen dotcom krizi⁴ sonrası teknoloji sektörünün büyümeye devam etmesi gibi finansallaşma da genişleyerek devam etmektedir.

Finansın gündelik hayata dahil olması, dünya nüfusunun büyük bir kesiminin finansal olarak kapsanması ve finansallaşma alanlarının genişlemesi, ancak finansın demokratikleşmesiyle mümkündür. Van der Zwan'a göre (2014) internetin ve dijital teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşması finansın demokratikleşmesindeki en önemli unsurdur. Bu nedenle finansallaşma ile teknoloji arasında güçlü bir bağ mevcuttur. Currie ve Lagoarde-Segot'un (2017: 212) da ifade ettiği gibi finansallaşma ve teknoloji bir madalyonun iki yüzüdür. Teknolojik gelişmeler küresel finansal olaylar ve sonuçları açısından nedensel bir mekanizma oluşturmaktadır (Lagoarde-Segot & Currie, 2018). Dijital teknolojilerde yaşanan gelişmeler, finansal alanda yeni kâr fırsatları yaratmakta, aynı zamanda finansal ilişkileri ve finansal sistemleri de dönüştürmektedir. Son on yılda bu dönüşüm, finansal ve dijital alanların bütünleşme eğilimi üzerinden gözlemlenebilir.

Son yıllarda büyük teknoloji şirketlerinin hızla büyüdüğü görülmektedir. 2020 yılının sonunda BigTech (Apple, Google, Microsoft, Amazon ve Facebook) şirketlerinin piyasa değeri (market cap) 7,5 trilyon dolara ulaşmıştır⁵. 93 trilyon dolarlık küresel hisse senedi piyasası (World Bank, 2021) ile karşılaştırıldığında bu beş teknoloji şirketinin büyüklüğü daha net anlaşılmaktadır. Büyük şirketlerin yeni kâr arayışı dijital düzleme taşınmış, dijital veri önemli bir kâr kaynağı haline gelmiştir. Platformları aracılığıyla kişisel dijital verileri toplayan ve işleyen bu dev şirketler, dijital verileri varlıklaştırarak ekonomik bir değere dönüştürmektedir. Bunun yanında, bu şirketlerin son yıllarda finansal faaliyetlerinin de arttığı görülmektedir. BigTech şirketlerinin finansal faaliyetleri, başta ödeme hizmetleri olmak üzere kredi ve sigorta işlemleri gibi çeşitli finansal hizmetleri kapsamaktadır. Uluslararası Ödemeler Bankası BIS'in (Bank for International Settlements/BIS) raporuna göre, büyük teknoloji şirketlerinin⁶ finansal hizmet gelirleri toplam gelirlerinin %11,3'ünü oluşturmaktadır (BIS, 2019: 56-57). Dijital teknolojilerde

---

² 1994 Meksika Krizi, 1997 Asya Krizi, 2001 Arjantin Krizi, 1994, 2000 ve 2001 Türkiye Krizi.

³ Bkz. Foster, 2008; Stockhammer, 2010; Stockhammer, 2012; Aalbers, 2016.

⁴ İş modelleri internet üzerine kurulu olan şirketler dotcom şirketleri olarak adlandırılmaktadır. Dotcom krizi ise, Mart 2000 tarihinde NASDAQ borsasında işlem gören dotcom şirketlerin hisse senetlerinde büyük değer kaybı yaşanması ile meydana gelmiştir.

⁵ Wall Street Journal (2021, 6 Şubat), <https://www.wsj.com/articles/how-big-tech-got-even-bigger-11612587632>, Son Erişim Tarihi: 06.12.2021.

⁶ Apple, Google (Alphabet), Amazon, Facebook, Alibaba, Tencent, Samsung, Baidu, Grab, Kakao, Mercado Libre ve Rakuten şirketlerinin 2018 yılı verilerine göre hesaplanmıştır.

yaşanan gelişmeler ve büyük teknoloji şirketlerinin artan finansal faaliyetleri öncülüğünde, finansal ve dijital alanların bütünleşmesi, finansallaşmanın etki alanının genişlemesini sağlamaktadır.

Öte yandan, 2008 krizinin yaşandığı sırada Nakamoto (2008), büyük finansal krizlerin sorumlusu olarak görülen büyük ölçekli finansal kurumların aracılık işlevine meydan okuyarak, blok zincir tabanlı ödeme sistemi olan Bitcoin'i tanıtmıştır. Kapitalizmin büyük bir dönüşüme uğradığı platform kapitalizmi⁷ döneminden geçerken blok zincir teknolojisi, hem dijital hem de finansal alanda aracılığı ortadan kaldırma iddiasıyla küresel ekonomideki yerini almıştır.

Korneychuk (2018: 320) bilgi toplumu tartışmalarında blok zincir teknolojisinin yeni bir aşama (faz) olduğunu iddia etmektedir. Çalışma kapsamında, yeni bir aşama olarak görülen blok zincir teknolojisinin, yeni finansal iş modellerinin ve kripto para piyasalarının nispeten ihmal edilen finansallaşma literatürüne dâhil edilmesi önerilmektedir. Bu bağlamda Jain ve Gabor (2020) tarafından tanıtılan, dijital altyapılara dayalı finans dünyasının ana hatlarını çizmek için bir başlangıç çerçevesi oluşturan dijital finansallaşma kavramının blok zincir teknolojisini içerecek şekilde genişletilmesi amaçlanmaktadır. Dijital finansallaşma, dijital ve finansal alanların bütünleştiği yeni hibrit (melez) bir alanın ortaya çıkışını tasvir etmektedir. Blok zincir teknolojisi ise, BigTech şirketlerinin öncülüğünde başlayan dijital ve finansal alanların bütünleştiği yeni hibrit alanın öncüsü olma potansiyeli taşımaktadır.

Çalışma kapsamında dijital finansallaşma kavramı çerçevesinde incelenen kripto para piyasaları, Herian'ın (2018) ele aldığı gibi piyasa mekanizmasının genişlemesi bağlamında değerlendirilebilecek bir olgu değildir. Aksine, kripto para piyasaları gibi finansal teknoloji alanları piyasa mekanizmasının dışında gelişen, Parker ve diğerlerinin (2016) başarılı şirketlerin piyasaları yeniden oluşturdukları bir alanda konumlanmış, Langley ve Leyshon'un (2021) ele aldığı gibi büyük ölçekli şirketlerin hakimiyet kazandığı yapılardır. Brekke'nin (2020) geliştirdiği ve savunduğu "hacker-engineering" gibi öznelere bu yapı altında ademi merkezi ve demokratik bir yapı yarattığını söylemek pek mümkün değildir. Kriptoekonominin en temel kavramı olan merkeziyetsizlik, neredeyse tüm işlemlerin merkezi borsalar elinde toplanması nedeniyle geçerliliğini giderek yitirmektedir. Cusumano ve diğerlerinin (2019) gösterdiği gibi binlerce kripto para ve merkezi borsanın faydasının kullanıcı sayısı ile artması nedeniyle oligopolist bir yapıya bürünmesi kuvvetle muhtemeldir. Karlstrøm'ün (2014) savunduğu biçimde kripto paralarla birlikte para Hayekçi anlamda özgürleşmemekte, piyasalar bu "hayalden" giderek uzaklaşmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, blok zincir teknolojisinin yeni finansal iş modelleri ve kripto para piyasaları incelenerek dijital finansallaşma kavramı çerçevesinde finansallaşma bağlantıları ortaya koyulacaktır. Caliskan'ın (2020) önerisinden hareketle kripto para piyasalarını finansallaşma bağlamında ele alan bu makalenin blok zincir teknolojisi ile ilgili literatürde görece ihmal edilen finansallaşma araştırmalarına katkı sağlaması beklenmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın ilk bölümünde blok zincir tabanlı kripto para piyasalarının terminolojisi verilecektir.

---

⁷ Platform iş modellerinin ekonomik dolaşımların üretici gücü haline gelmesi Langley ve Leyshon (2017) tarafından "platform kapitalizmi" olarak kavramlaştırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde blok zincir teknolojisi ve yeni finansal iş modellerinden bahsedilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise blok zincir teknolojisinin yeni finansal iş modelleri finansallaşma bağlantıları ile birlikte detaylandırılarak ele alınacaktır. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümü ile sonlanmaktadır.

1.KRİPTO PARA BİRİMLERİNİN TERMİNOLOJİSİ

Kripto para birimleri, 2008 yılında ilk kripto para birimi Bitcoin'in çıkarılması ile tanınmaya başlanan ve günümüzde sayıları sekiz binin üzerine (CoinMarketCap, 2022) çıkan dijital varlıklardır. Kripto para birimleri temelde iki kategoriye ayrılmaktadır: Madeni Paralar (coin) ve Tokenler. Madeni paralar, Bitcoin ve genellikle Bitcoin'in açık kaynak protokolünden uyarlanmış bağımsız bir blok zinciri olan "altcoin"leri (alternative coins) kapsamaktadır. Tokenler ise başka bir blok zincirde (genellikle Ethereum) akıllı sözleşmeler ile oluşturulmuş kripto para birimlerini ifade etmektedir (Rhue, 2018: 6). Bu sınıflandırma karmaşık kripto para terminolojisini yeterince detaylandıramadığı için daha kapsayıcı bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Token genel olarak bazı işlemleri gerçekleştirme hakkının temsiliyeti olarak tanımlanabilir. Araştırma kapsamında ele aldığımız tokenler ise blok zincir ağında yayınlanan (blockchain based tokens) dijital varlıklar olarak işlevlerine ve temsil ettiği varlıklara göre farklılık göstermektedir. Blok zincirde çeşitli uygulamaların ortaya çıkması ve çeşitli token türlerinin varlığı, genel bir sınıflandırmayı zorlaştırmaktadır.

İsviçre'nin finansal düzenleme kurumu FINMA (Financial Market Supervisory Authority/FINMA) (2018: 4-5), tokenlerin altında yatan ekonomik fonksiyonları dikkate alarak şu şekilde sınıflandırmıştır: ödeme tokenleri (payment tokens), fayda tokenleri, (utility tokens) ve varlık tokenleri (asset tokens). Literatürdeki ilk sınıflandırma ise Hacker ve Thomale (2018: 12-13) tarafından yapılmış; tokenler ödeme tokenleri (payment tokens), fayda tokenleri (utility tokens) ve yatırım tokenleri (investment tokens) şeklinde ayrılmıştır. Momtaz (2020: 5) bu kategorizasyonu kripto para tokenleri (cryptocurrency tokens), fayda tokenleri (utility tokens) ve menkul kıymet tokenleri (security tokens) olarak şekillendirmiştir. Her üç sınıflandırmada da fayda tokenleri ve ödeme tokenleri⁸ ayrımı ortaktır. Ödeme tokenleri, alternatif bir ödeme ve değişim aracı olarak kullanılan Bitcoin ve Ethereum gibi madeni paralarla (coin) eş anlamlıdır. Fayda tokenleri ise ICO (initial coin offering), IEO (initial exchange offering), IDO (initial dex offering) veya IBO (initial bounty offering) gibi uygulamalar aracılığıyla çıkarılan, herhangi bir dayanak varlığı ve yasal bir düzenleyici çerçevesi olmayan dijital varlıkları içermektedir. Yatırım, varlık ve menkul kıymet tokenlerinin her üçü de değeri bir dayanak varlığa bağlı olan, bulunduğu bölgenin menkul kıymet yasalarına uygun olarak düzenlenmiş ve bir STO (security token offering) aracılığıyla çıkarılan tokenleri temsil etmektedir. Bu tokenlerin "Menkul Kıymet Token Teklifleri" olarak adlandırılması dayanak varlıkların yalnızca menkul kıymetlerden oluşabileceği yanılgısı yaratabilir. Ancak STO'lar kapsamında hisse senedi, tahvil, fon, kâr-zarar ortaklığı belgeleri, araba, konut, arazi gibi menkul veya menkul olmayan çeşitli varlık veya araçları dayanak varlık olarak belirlenebilir. STO'ya konu olan dayanak varlık, tokenizasyon yoluyla küçük parçalara bölünmekte, alım satımı yapılabilen ve finansal değer taşıyan bir enstrümana dönüşmekte, bir

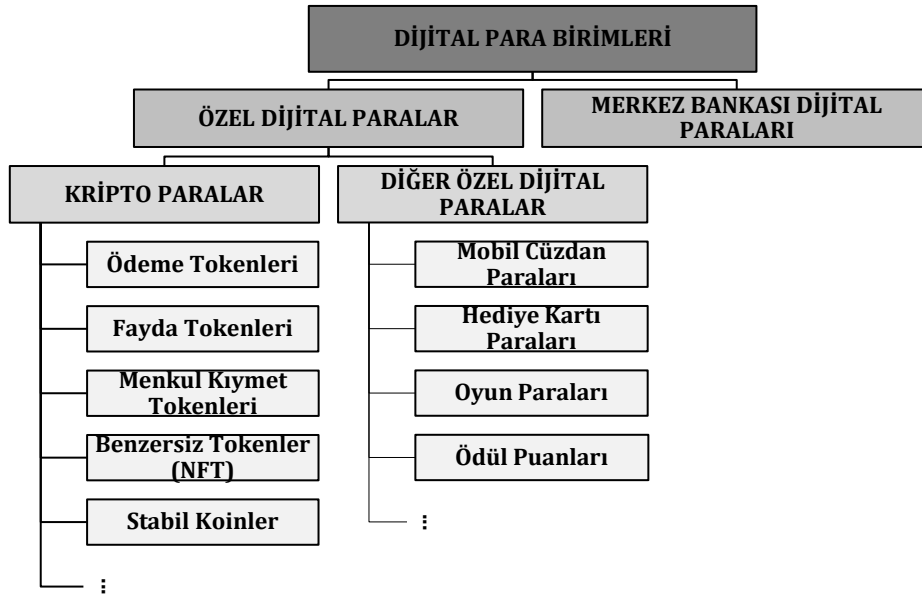
---

⁸ Momtaz (2020) ödeme tokenlerini kripto para tokenleri olarak adlandırmıştır.

başka deyişle geleneksel anlamda menkul kıymetleştirilmektedir. Dolayısıyla, menkul kıymet tokenleri blok zincir ağında menkul kıymetleştirilmiş herhangi bir varlığın dijital temsilleri olarak da tanımlanabilir. Temsil ettiği dayanak varlığa bağlı olarak hisse senedi tokenleri (equity tokens), borç tokenleri (debt tokens), gayrimenkul tokenleri (real estate tokens) gibi ayrı başlıklar da kategoriye dâhil edilebilir.

Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund/IMF) dijital para birimlerini Özel Dijital Paralar ve Merkez Bankası Dijital Paraları (Central Bank Digital Currencies/CBDC) şeklinde ikiye ayırmıştır (IMF, 2020: 19). CBDC'ler yakın tarihlerde ülkelerin ekonomi yönetimleri tarafından dile getirilmeye başlanan, fiat para birimlerinin dijital formları şeklinde çıkarılması planlanan, ancak henüz piyasaya sürülmemiş proje aşamasındaki dijital paraları kapsamaktadır. IMF'in ayırımındaki özel dijital paralar, yalnızca birinci nesil kripto paralar olarak tanımladıkları Bitcoin gibi ödeme tokenlerini ve stabil koinleri⁹ içermektedir. Bu çalışma kapsamında, IMF tarafından yapılan kategorizasyonun eksik kaldığı düşünülmektedir.

Kaynak: Literatürdeki sınıflandırmalara dayanarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 1. Kripto Para Birimlerinin Terminolojisi

Özel dijital paralar, blok zincir tabanlı tüm kripto para birimlerini kapsadığı gibi özel şirketlerce (merkezi) çıkarılan çok çeşitli dijital paraları da kapsamına almaktadır. Diğer özel dijital para birimleri araştırma gündemimiz kapsamında olmamakla birlikte genel olarak dört başlık altında toplanabilir. Mobil cüzdan paraları, Paypal, Google Pay, AliPay, M-Pesa vb. çevrimiçi veya cep telefonu uygulamaları aracılığıyla kullanılan özel dijital paraları içerirken, hediye kartı paraları Visa Prezzy, Apple, Amazon gibi özel şirketlerce çıkarılan ön ödemeli kartları

⁹ Stabil koinler, kişiler veya özel kurumlarca çıkarılan ve değerleri bir fiat para birimine, fiat para birimlerinden oluşturulan para sepetine, değerli madene, başka bir kripto para birimine sabitlenen veya fiyat istikrarı algoritmalar aracılığıyla sağlanan blok zincir tabanlı dijital varlıklar olarak tanımlanmaktadır.

kapsamaktadır. Oyun paraları, oyun içi satın alımların gerçekleştirilmesinde kullanılan özel dijital paralardır. Bunun yanında, mal ve hizmet alımlarında kullanılmak üzere özel şirketlerce verilen puanlar da özel dijital paralar sınıflandırmasına dahil edilmektedir¹⁰. Sonuç olarak, kripto para birimleri dijital paraların bir alt kolu olarak değerlendirilmektedir. Bir başka deyişle, dijital para kavramı kapsayıcı bir çatı oluşturmakla birlikte, çeşitli özelliklere sahip tüm dijital paralar bu çatı altında sınıflandırılır. Bu bağlamda, kripto para birimlerinin terminolojisi, dijital para birimleri çatısı altındaki konumunun ortaya koyulabilmesi amacıyla Şekil 1’de gösterilmiştir.

Kripto para birimlerinin terminolojisi, literatürde farklı biçimlerde de olsa Şekil 1’deki gösterime uygun bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Ancak, blok zincirde çeşitli uygulamaların geliştirilmeye devam etmesi ve çeşitli token türlerinin ortaya çıkması, genel bir sınıflandırma yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda kripto para birimlerinin terminolojisi, literatürdeki ayrımlarda ihmal edilmiş olan benzersiz tokenleri (non-fungible token/NFT) de içerecek şekilde genişletilmiş ve güncellenmiştir.

2. BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİ VE YENİ FİNANSAL İŞ MODELLERİ

1980’lerden bu yana çeşitli finansal ürünlerin üretimine temel olan dijitalleşme, 2008 yılı itibarıyla dijital dönüşümün yeni aşaması olan blok zincir teknolojisi ve kripto para piyasalarını hayatımıza dâhil etmiştir. Blok zincir, eşler arası işlemlere odaklanmış yeni bir dijital ekonomik teknolojidir (Crandall, 2019: 281). Kripto para birimleri ise ulusal sınırlardan ve merkez bankalarından bağımsız bir değişim aracıdır (Maese ve diğerleri, 2016: 468). İlk kripto para birimi olan Bitcoin, otorite müdahaleleri yerine piyasa çözümlerini destekleyen ve dijital teknolojilerin özünde özgürleştirici olduğunu savunan bir tasarıma sahiptir. Merkeziyetsiz yapısı, kapitalizm tekelinde olan finansal ilişkilerden görece bağımsızlığı temsil etmektedir. Nakamoto (2008) güvene dayalı finansal sistemin zayıflığını ve aracılık faaliyetlerini, kriptolojik kanıta dayanan eşler arası işlemlere dönüştürmeyi hedeflemiştir. Ancak, bu yeni piyasa kapitalizme karşı bir devrim iddiasının aksine kapitalizme yeni bir kaynak yaratarak dijital verinin finansallaşmasındaki döngüyü basitleştiren bir mekanizma oluşturmaktadır.

Blok zincir teknolojisinin mevcut ve potansiyel faaliyetleri Swan (2015) tarafından üç kategoriye ayrılmıştır. Swan (2015), blok zincir teknolojisinin kripto para birimleri ile ödeme sistemlerindeki uygulamalarını “Blokchain 1.0” olarak ifade etmektedir. Geleneksel finansal sistemde işlem maliyetleri yüksektir. Özellikle, uluslararası transferlerde işlemler uzun zaman almaktadır ve birçok evrak işini de beraberinde gerektirmektedir. Kripto para birimleri, aracılı ve işlem prosedürlerini atlayarak para transferleri için düşük maliyetli ve hızlı bir transfer yöntemi sunmaktadır. Blok zincir teknolojisi sayesinde dünyanın herhangi bir yerine para transfer etmek e-posta göndermek kadar kolay bir hale gelmiştir. “Blok Zincir 1.0” basit transfer işlemlerinden oluşurken “Blok Zincir 2.0” tüm ekonomik ve finansal uygulamaların yürütülebileceği akıllı sözleşmeleri kapsamaktadır. Akıllı sözleşmeler, yasal sözleşmelerin müzakere edilmesini kolaylaştıran, belirtilen hüküm ve koşullar yerine getirildiğinde otomatik olarak doğrulan ve uygulanan bilgisayar programlarıdır (Wohrer & Zdun, 2018: 2). 2014 yılında Bitcoin’e alternatif bir kripto para birimi olarak ortaya çıkan Ethereum, bir kripto para

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Wadsworth, 2018; Adrian & Mancini-Griffoli, 2019.

birimi olmanın yanı sıra akıllı sözleşmeler ile yürütülen “merkezi olmayan uygulamalar” (DApp) için bir platform sağlamıştır. “Blok Zincir 1.0” para ve ödeme sistemlerinin âdemi merkeziyetçiliğini oluştururken “Blok Zincir 2.0” genel olarak piyasaların âdemi merkeziyetçiliğini yaygınlaştırmakta ve para biriminin ötesinde birçok finansal işlemi de kapsamaktadır.

Blok zincir teknolojisi, internete değer aktarmanın güvenli ve şeffaf bir yolunu sunmaktadır (Ante & Fiedler, 2020: 610). Akıllı sözleşmeler her türlü sözleşme ve mülkün kaydedilmesinde, onaylanmasında ve aktarılmasında kullanılabilir. Bu kullanımlardan biri tokenizasyondur. Tokenizasyon, blok zincir teknolojisi yoluyla fiziki veya fiziki olmayan varlıkların veya finansal araçların dijitalleştirilmesini ifade etmektedir (Uzsoki, 2019: 34). Blok zincir teknolojisi ve akıllı sözleşmelerin sunduğu düşük işlem maliyeti, şeffaflık, güvenlik ve aracısızlaşma, varlıkların tokenizasyon yoluyla uluslararası yatırımcılara ulaşabilmesini, likidite artışını ve daha az karşı taraf riskine maruz kalmayı sağlama potansiyeli taşır.

Blok zincir teknolojisi ve akıllı sözleşmelerin bir diğer kullanım alanı finansman yöntemlerinde ortaya çıkmıştır. Blok zincir teknolojisi, finansman ihtiyacı olan kuruluşların geniş yatırımcı havuzuna doğrudan erişimini sağlar (Malinova & Park, 2018: 2). Sonuç olarak, “Blok Zincir 2.0”, finansın dijitalleşmesinde itici bir güç olarak blok zincir teknolojisinin ve ortaya çıkardığı yeni finansal uygulamaların mevcut ve güncel halini kapsamaktadır. Swan’ın (2015) kategorizasyonunun sonucusu olan “Blok Zincir 3.0” ise blok zincir teknolojisinin, finansın ötesinde devlet (kayıt, onaylama, saklama vb. kamusal hizmetler), sağlık, bilim, kültür ve sanat gibi alanlardaki potansiyel uygulamalarını kapsamaktadır.

Kripto para piyasası on yıldan kısa bir süre içinde ciddi bir piyasa büyüklüğüne ulaşmıştır. Güncel spot piyasa değeri (market cap) 1,9 trilyon dolar seviyesindedir ve günlük ortalama 80 milyar dolarlık bir işlem hacmine sahiptir¹¹. Bunun yanında, Aralık 2017 itibarıyla Şikago Ticaret Borsası (Chicago Mercantile Exchange/CME) ve Şikago Opsiyon Borsası’nın (Chicago Board Options Exchange/CBOE) Bitcoin vadeli işlem sözleşmelerini ticarete açması, kripto para türev piyasasının gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Carnegie Mellon Üniversitesi CyLab tarafından yapılan araştırmalara göre, kripto para türev piyasasındaki işlem hacmi, spot piyasadaki işlem hacminin beş katına ulaşmıştır. Yoğun işlem günlerinde ise 100 milyar doların üzerinde bir işlem hacmine ulaşan kripto para türev piyasası, New York Menkul Kıymetler Borsası’nın (New York Stock Exchange/NYSE) günlük işlem hacmine rakip olacak büyüklüktedir (Tkacik, 2021). Bu bağlamda, kripto para piyasalarının hem piyasa değeri hem de ürün çeşitliliği açısından dünya sermaye piyasaları içerisindeki payının hızlı bir şekilde büyüdüğü söylenebilir.

Kripto para birimlerinin spekülasyon niteliklerinin yanı sıra fiyat artışı ve benimsenme oranlarının arttığı dönemle paralel olarak yeni girişimci uygulamalarının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu uygulamaların en bilineni “İlk Madeni Para Teklifleri” olarak bilinen ICO’lardır¹². ICO uygulamaları blok zincir tabanlı projelere finansman sağlama amacıyla mevcut kripto para

---

¹¹ Bkz. Global Cryptocurrency Charts, Total Cryptocurrency Market Cap, <https://coinmarketcap.com/charts/>.

¹² Rhue’nin (2018: 5) dile getirdiği gibi, İlk Madeni Para Teklifleri bu uygulamalar aracılığıyla çıkarılan kripto varlıkların madeni para (coin) değil token olması nedeniyle yanlış adlandırılmıştır.

birimleri karşılığında yeni tokenlerin halka arzıdır (Fenu ve diğerleri, 2018: 26). Yüksek volatilité özelliği ile tanınan kripto para piyasasının 2019 yılında görülen fiyat çöküşleri ve güven sorunlarının artması ile birlikte ICO uygulamalarında da önemli bir düşüş görülmüştür. Bu dönemlerde, güven sorunlarını azaltmak amacıyla merkezi kripto para borsalarının teklif sürecine durum tespiti yapan üçüncü taraf olarak dâhil edildiği “İlk Takas Teklifleri” (IEO) popülerlik kazanmaya başlamıştır. Aynı dönemlerde, Menkul Kıymet Token Teklifleri (STO) popülerlik kazanarak, blok zincirinde kayıtlı menkul kıymetlere yatırım imkânı sağlamıştır. Bunun dışında, borsa komisyonu ve tokenlerin listelenmesi için gereken onay sürecini ortadan kaldıran, token arzlarının doğrudan blok zincir üzerinden yürütüldüğü “Merkeziyetsiz Borsa Teklifleri” (IDO) ve tokenlerin bir hizmet karşılığında ödül olarak verildiği “İlk Ödül Teklifleri” (IBO) gibi yeni uygulamalar ortaya çıkmaya devam etmektedir.

Henüz çok yeni ancak oldukça dinamik bir alan oluşturan blok zincir teknolojisi, kripto para birimlerindeki volatilité ve artan piyasa değerinin yanı sıra, yeni finansal iş modellerindeki gelişmeler ile de dikkat çekmeye başlamıştır. Buna paralel olarak, bu piyasaların regülasyonu ve hukuki altyapısı da önemli başlıklar oluşturmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamındaki araştırma gündemi, kripto para dünyasının bu yeni popüler uygulamalarını düzenleme ve yasal açıdan incelemek değildir¹³. Bunun yanında, bu uygulamaların başarı faktörleri ya da tokenlerin fiyat ve getiri dinamikleri de araştırma gündemine dâhil edilmemiştir¹⁴. Araştırmanın temel motivasyonu, blok zincir teknolojisi temelinde ortaya çıkan yeni finansal iş modellerinin finansallaşma ile olan bağlantılarının analizidir.

Finansallaşmanın, daha hızlı para sirkülasyonu ve daha düşük işlem maliyetleri sağlayan teknolojik değişim ile güçlü bağları vardır. Teknoloji, finansallaşmanın sürüklediği kârlı alanların oluşturulmasında kolaylaştırıcı bir faktör olarak çeşitli finansal araç ve uygulamaların üretilmesine olanak sağlamaktadır (Zook & Grote, 2020: 1568). Bu uygulamalar ile birlikte girişim projelerinin finansman aracılığı, dijital platformlara taşınmıştır ve uluslararası yatırımcılara ulaşma, eşler arası güven, anonimlik, düşük işlem süresi, düşük işlem maliyetleri gibi kavramlar popülerlik kazanmaya başlamıştır. Bu uygulamalar, girişim projeleri için geleneksel finansman araçlarına alternatif bir dijital kitlesel fon toplama yöntemi olmasının yanı sıra finansallaşan yeni alanlar yaratmaktadır.

3. BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİ VE KRIPTO PARA PİYASALARININ FİNANSALLAŞMA BAĞLANTILARI

Blok zincir teknolojisi ve yeni finans uygulamaları, alternatif finansman yöntemleri oluşturmasının yanı sıra şirketler, müşteriler ve yatırımcılar arasındaki ilişkiyi finansallaşma kapsamına dahil etmektedir. Bunun yanında tokenizasyon, gerçek dünya varlıklarını finansal enstrümanlara dönüştürerek bir yandan finansal piyasaların alanını genişletirken bir yandan da finansallaşmayı derinleştirme potansiyeli taşımaktadır. Literatürde blok zincir teknolojisi ve özellikle ortaya çıkan yeni finansal uygulamaların finansallaşma bağlantılarının incelenmesi yeni bir konudur ve bu konuyu ele alan çalışma sayısı oldukça azdır. Jain ve Gabor (2020), dijital ve

¹³ bkz. Hacker ve Thomale, 2018; Zetsche ve diğerleri, 2017; Takahashi, 2020.

¹⁴ bkz. Rhue, 2018; Amsden ve Schweizer, 2018; Ante ve Fiedler, 2020; Momtaz, 2020; Lambert ve diğerleri, 2021.

finansal alanların bütünleşerek yeni bir hibrit alan oluşturulması olgusunu dijital finansallaşma olarak kavramlaştırmıştır. Dijital finansallaşma kavramı dijital altyapılara dayalı finans dünyasının ana hatlarını çizmek için bir başlangıç çerçevesi oluşturmaktadır. Blok zincir teknolojisi ve ortaya çıkan yeni finansal iş modelleri, dijital ve finansal alanların bütünleştiği yeni hibrit alanın öncüsü olma potansiyeli taşımaktadır. Dijital ve finansal alanların bütünleşmesi nispetinde ele aldığımız blok zincir tabanlı dijital varlıklar, işlevlerine ve temsil ettiği varlıklara göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, dijital finansallaşmaya yaptıkları katkı çerçevesinde ödeme tokenleri, fayda tokenleri, menkul kıymet tokenleri ve benzersiz tokenler alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

3.1. Ödeme Tokenleri

Ödeme tokenleri, ödeme aracılığından başka işlevi veya herhangi bir proje ile bağlantısı olmayan kripto para birimleridir. Bu tokenler değerlerini bir meta gibi piyasa gücünden almaktadır (Momtaz ve diğerleri, 2019: 7). Bazı ülkelerde vergilendirme amacıyla varlık düzenlemelerine tabi tutulmalarına rağmen bir dayanak varlığı veya fiziksel bir karşılıkları bulunmamaktadır. İlk kripto para birimi olarak çıkarılan Bitcoin ve kendi blok zincir ağına sahip diğer kripto para birimleri, ödeme tokenleri altında sınıflandırılmaktadır.

Kripto varlıkların, “para birimi” olarak adlandırılmalarına rağmen gerçekten bir para olup olmadığı son derece tartışmalıdır¹⁵. Emtia benzeri varlık olarak sınıflandırılmalarına (Ali ve diğerleri, 2014; Prentis, 2015) ya da menkul kıymet benzeri spekülative bir varlık olarak değerlendirilmelerine (Baur ve diğerleri, 2018) rağmen, ilk kripto para birimi olan Bitcoin, Nakamoto (2008) tarafından bir ödeme sistemi olarak tanıtılmıştır. Bitcoin spekülative kimliğini, merkezi borsalarda işlem görmeye başlamasıyla birlikte kazanmıştır. Bir başka deyişle, Bitcoin’in bir ödeme sisteminden spekülative bir finansal varlığa dönüşümü kendi finansallaşma hikayesini anlatmaktadır.

Geleneksel finansallaşma, sermayenin maddi birikimle olan bağını zayıflatarak finansal sözleşmeler üzerinden kâr olanaklarının önünü açmıştır. Başka bir ifade ile geleneksel finansallaşma, kârın üretim ve ticaret yerine giderek daha fazla finansal kanallar aracılığıyla elde edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Krippner, 2005). Blok zincir altında gelişen dijital finansallaşma ise meta karşılığı olmayan dijital verileri, kripto para/token formuna büründürerek sınırsız sermaye birikimini sağlama potansiyeli taşımaktadır. Hardie ve diğerleri’ne (2013) göre finansal teknolojilerin bilgi işleme kapasitelerinin finansallaşma sürecine dâhil edilmesi, banka temelli finansal sistemden piyasa temelli finansal sisteme geçişi hızlandırmaktadır. Bu mekanizmayla yeni varlık sınıflarının yaratılması, finansallaşmanın potansiyellerini artırmaktadır (Birch & Muniesa, 2020). Caliskan’a (2020) göre blok zincir teknolojisi ve kripto para birimleri, dijital veri transferini finansal ilişkilere dâhil ederek finansallaşmayı derinleştirmektedir. Veri transferinin, merkezi bir aracı olmadan güvenli bir biçimde yapabilmesi (ödeme aracılığı) çerçevesinde maddi değere sahip olan kripto paraların (ödeme tokenlerinin) değeri bu işleve kattıkları bağlamında değerlendirilebilir. Ancak bu değer, yeni bir aracılığın devreye girmesiyle somutlaşmakta, yeniden aracılık faaliyetleri kripto para birimlerinin fiat para

---

¹⁵ Bkz. Yermack, 2015; Hazlett ve Luther, 2019; White ve diğerleri, 2020.

birimleri ile mübadelesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, kripto para birimlerinin değeri kripto para borsalarının aracılığı altında somutlaşır. Arzı sınırlı olan kripto paraların¹⁶ deflasyonist yapısı, fiat paralar karşısında sürekli değerlenmelerini güvence altına almaktadır. Bu sürekli değerlenme, kripto para birimlerini ödeme sistemi temelinden spekülatif finansal varlıklara dönüştürerek finansallaşmanın önünü açar. Bu nedenle kripto para birimleri yeni finansal aracılık işlemleri yarattıkları, bir başka ifadeyle finansallaşmayı derinleştirdikleri oranda değer kazanmaktadır.

Bitcoin ve Ethereum (Ether), blok zincir tabanlı finansal uygulamaları finanse etmek için kullanılan temel para birimleridir. Özellikle Ethereum blok zincirinin sağladığı akıllı sözleşmeler, tokenlerin teknolojik temelini oluşturmakta ve böylece ödeme bileşeni haline gelmektedir (Lo & Medda, 2020: 2). Tokenler, Ethereum gibi başka bir ödeme tokeninin blok zincir ağı altında çıkarılmaktadır. Bugüne kadar çıkarılmış tokenlerin büyük bir çoğunluğu, Ethereum blok zincirinde çalışan akıllı sözleşmeler ve özellikle ERC-20 Token Standart Sözleşmesi aracılığıyla yönetilmektedir. Bu bağlamda ödeme tokenleri, özellikle Ethereum, blok zincir tabanlı finansal uygulamaların birincil ögesini oluşturmaktadır.

3.2. Fayda Tokenleri

Blok zincir teknolojisinin inovasyonları geliştikçe dijital verinin içeriği genişlemekte ve dijital finansallaşma olarak tanımlanan dijitalleşme ile finansın bütünleşmesi derinleşmektedir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden birini ICO/IEO¹⁷ uygulamaları oluşturmaktadır. Fayda tokenleri, genellikle girişimci şirketler tarafından ICO/IEO gibi blok zincir tabanlı uygulamalar aracılığıyla çıkarılan, herhangi bir dayanak varlığı bulunmayan dijital varlıkları ifade etmektedir. Herhangi bir dayanak varlığı bulunmayan ve gerçek dünyada meta karşılığı olmayan fayda tokenleri ICO/IEO uygulamaları aracılığıyla sınırsız sayıda üretilebilir. Fayda tokenleri herhangi bir düzenlemeye tabi değildir ve yasal statüleri belirsizdir. Bu nedenle tokenlerin özünde hiçbir değerinin olmadığı ve yalnızca yasal düzenlemelerden kaçınma amacına hizmet ettiği savunulmaktadır (Malinova & Park, 2018). Bu dijital varlıkların değeri yalnızca piyasa beklentisinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda dijital veri, herhangi bir meta formuna bürünmeden doğrudan token formuna bürünerek finansallaşmaktadır.

Blok zincir tabanlı bir proje çerçevesinde halka arz edilen fayda tokenleri şirketin özsermaye ortaklığını temsil eden bir hisseyi değil, gelecekteki bir hizmet ve ürünü almada kullanılacak kupon benzeri bir varlığı temsil etmektedir. Bu bağlamda, fayda tokenleri kullanıcılara yalnızca tüketim hakkı verir. Bu yönüyle fayda tokenleri, daha çok bir mal satışı veya bir hizmet sözleşmesine benzetilebilir (Hacker & Thomale, 2018: 13-14). Fayda tokenleri yatırımcısına şirket üzerinde herhangi bir hak sahipliği vermemesi nedeniyle, yasal açıdan yatırım olarak değil bağış olarak sınıflandırılabilir (Ante & Fiedler, 2020: 611) ve böylece menkul kıymet

---

¹⁶ İlk kripto para birimi (ödeme tokeni) olan Bitcoin'in arzı 21 milyon adet ile sınırlandırılmıştır. En bilinen kripto para birimlerinden bir diğeri olan Ethereum için ise böyle bir limit söz konusu değildir. Fayda tokenleri içinde de arzı sınırlı olanlar olduğu gibi arzı sınırsız olanlar da bulunmaktadır. Arz miktarı (ya da sınırsız olması) için belirli bir kural bulunmamakta, tamamen ihraççı tarafından belirlenmektedir.

¹⁷ Fayda tokenleri, merkeziyetsiz borsalar (DEX) üzerinden IDO uygulamaları aracılığıyla da çıkarılabilmektedir. Ancak IDO uygulamaları, bu çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

düzenlemelerinden kaçınılabilmesini sağlayabilir. Aslında, fayda tokenlerinin yalnızca bir ürün veya hizmet için tüketim hakkı veriyor olması, halka arza katılan kişilerin yatırımcıdan ziyade müşteri olarak konumlanmasını gerektirmektedir. Ancak çoğu proje, tokenlerini arz işleminden sonraki 30 ila 60 gün içinde kripto para borsalarında işleme açmaktadır (Momtaz ve diğerleri, 2019: 5). Özetle, bir ICO projesi ile arz edilen fayda tokenlerinin bir ürün veya hizmet mevcut olmadan önce (veya sonra) ikincil piyasada (kripto para borsalarında) ticaretinin yapılabilmesi, yatırımcı ve müşteri arasındaki farkı bulanıklaştırmaktadır (Zook & Grote, 2020).

Zook ve Grote'nin (2020) ortaya koyduğu şekilde, halka arza (ICO/IEO) katılan müşteriler / yatırımcılar, şirketin gelecekteki hizmet veya ürünleri ile neredeyse ilgilenmemektedir. Buradaki motivasyon, yeni çıkan fayda tokenlerine gelecekteki yüksek değer olasılığı çerçevesinde ilk elden sahip olunması veya büyük kripto para birimi yatırımcılarının portföy çeşitlendirmesi gibi spekülasyon temellidir. ICO projelerindeki bu motivasyon, geleneksel finansallaşma ile şirketlerin hisse senedi ihraç etme nedeninin şirkete kaynak sağlamaktan hissedarlara kaynak sağlamaya (hissedar değeri maksimizasyonu) dönüşümüne benzetilebilir. Projelerin odağı, tokenlerin ikincil piyasada alım satımının yapılabilmesi nedeniyle şirketin ve ürünün kendisinden, tokenin parasal değerine kaymaktadır. İkincil piyasada işlem görmeye başlaması itibarıyla tokenin değeri, gelecekteki ürün veya hizmetin değerinden koparak piyasa beklentilerine göre belirlenmektedir. Şirketin ürün veya hizmetini satın almak amacıyla token alması beklenen müşteri ile aynı tokeni spekülatif amaçlarla alan yatırımcı arasındaki fark böylelikle bulanıklaşmaktadır. Yatırımcı ve şirket arasındaki ilişkinin değişmesi ile şirket finansmanının bu yeniden yapılanması, kripto para piyasaları eliyle dijital finansallaşma alanını genişletmekte ve derinleştirmektedir.

Blok zincir teknolojisinin temel argümanlarından biri aracılığı ortadan kaldırmaktır. Buna dayanarak, token ihraçlarının herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan ve işlem maliyeti olmadan finansman sağladığı gibi bir yanlış söz konusudur. Örneğin aracılık açısından ICO'lar ele alınacak olursa, ihraççı ile yatırımcıyı buluşturan platform, aracı görevi görmektedir. IEO'larda ise merkezi kripto para borsaları doğrudan bir aracı olarak sürece dâhil edilmektedir. İşlem maliyeti açısından ise geleneksel finansman yöntemlerindeki maliyetlere oranla oldukça düşük olmasına (Uzsoki, 2019: 6) rağmen platform veya borsaların komisyon kesintileri, bu uygulamaların işlem maliyetini oluşturmaktadır. Bunun yanında, tezgâh üstü (Over-the-Counter/OTC) token satışları ve bilgi asimetrisi gibi konular eşitsiz dinamikler yaratmaktadır. Momtaz ve diğerleri (2019: 4), belgelenmiş ICO'ların %44,5'inde halka arz süreci başlamadan önce tokenlerin büyük bir kısmının kurumsal yatırımcılara indirimli ön tekliflerle satıldığını ortaya koymuştur. Bu indirim %75 gibi yüksek oranlara çıkabilmektedir. Bu bağlamda, ICO uygulamalarının "finansı demokratikleştirdiği" iddiasına şüpheyle yaklaşmak gerekir.

Bunun yanında, blok zincir teknolojisi şeffaflık ile temsil edilmektedir. Herhangi bir bilgi, blok zincirinde yayımlandıktan sonra şeffaf bir şekilde herkesçe görüntülenebilmekte ve değiştirilememektedir. Ancak veri kalitesi, blok zincire giren doğru bilgilere bağlıdır. Ham veriler hâlâ merkezidir ve şirketler tarafından yönetilmektedir (Tian ve diğerleri, 2020a: 495). Dolayısıyla, zincire giren bilgi düşük kalitede ise blok zincirdeki veri de zayıf olacaktır (garbage in, garbage out sorunu) (Schletz ve diğerleri, 2020: 5). Bu bağlamda, orijinal bilgi kaynakları için denetim mekanizmasına hâlâ ihtiyaç vardır. Bazı web siteleri (örn. coinmarketcap.com), ICO

uygulamalarındaki dolandırıcılıklara karşı koruma amacıyla derecelendirme sağlasa da yeterli ve tam güvenilir değildir. İhraççı şirketler genellikle bir ICO veya IEO süreci başlatmadan önce projeleri ile teknik bilgilerin yer aldığı teknik doküman (white paper) yayınlamaktadır. Bu teknik bilgiler, projede yatırımcı olarak yer alan “normal” insanlar ile proje sahibi bilişim uzmanları arasında bilgi asimetrisi yaratmaktadır. Dolayısıyla, projenin arka planını ve teknolojik işleyişini tümüyle bilemeyen yatırımcılar ile ihraççı şirket arasındaki ilişki yalnızca güvene dayanmaktadır (Furnari, 2021: 112). Sonuç olarak, blok zincir teknolojisinde iddia edilen bilginin demokratikleşmesi de tam anlamıyla gerçekleşmemekte geleneksel bilgi asimetrisi sorunu devam etmektedir.

3.3. Menkul Kıymet Tokenleri

ICO ve STO'lar blok zincir tabanlı uygulamalar olması yönüyle ortak bir temele sahiptir. Ancak özünde oldukça farklı uygulamalar olması nedeniyle aralarındaki farklılıkları netleştirmek gerekmektedir. Fayda tokenlerinin (ICO) tüketim hakkı verdiği ürünlerin veya hizmetlerin çoğu henüz oluşturulmadığından genellikle spekülasyon amacıyla kullanılır. Dolayısıyla fayda tokenlerinin değeri, blok zincir dışı sosyal medya ağının boyutuyla yakından ilgilidir. Geniş kitlelerce benimsenmeyen ya da popülaritesini yitiren fayda tokenlerinin değeri, kripto para borsalarının listesinden çıkarıldığında sıfıra düşmektedir. Büyük ölçekli kripto para borsalarının en az birinin listesinden çıkarılan fayda tokenlerinin oranı %21 iken tümünün listesinden çıkarılanların oranı %12,9'dur (Momtaz, 2020: 3). Tokenlerin büyük borsaların listesinden çıkarılması, değerinin sıfıra düşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, fayda tokenlerinin değeri yalnızca alıcıların beklentileriyle belirlenir. Buna karşılık, menkul kıymet tokenlerinin (STO) değeri fiziksel ya da fiziksel olmayan gerçek bir varlığa dayalıdır. Menkul kıymet tokenleri hisse senedi, tahvil, fon, kâr-zarar ortaklığı belgeleri, araba, konut, arazi gibi menkul veya gayri menkul çeşitli varlık veya araçların dijital temsilleridir. Menkul kıymet tokenleri, yatırımcıları hisse senetlerinde olduğu gibi temettü, oy kullanma vb. haklara sahip olmakta, tahvillerdeki kupon ödemesi gibi nakit akışları sağlayabilmektedir. Menkul kıymet tokenlerinin kâr getiren gerçek varlıklara dayanması düşük riske karşılık gelirken fayda tokenleri yüksek risk ile tasvir edilmektedir (Lee & Hong, 2021: 81).

Fayda tokenleri alıcısına bir tüketim hakkı verir; ancak bu hakkı yasal olarak uygulamanın bir yolu yoktur (Lipusch, 2018: 7). Menkul kıymet tokenleri ise çoğu ülkede çıkarıldıkları yasal bölgenin menkul kıymet düzenlemelerine tabidir ve yatırımcıların hakkı yasal olarak saklıdır. Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Hong Kong ve Singapur STO'ları menkul kıymet düzenlemelerine tabi tutan başlıca ülkelerdir (Deloitte, 2020: 8). Lambert ve diğerleri (2021: 4) menkul kıymet tokenlerini "*menkul kıymetler yasaları kapsamındaki düzenlemelere tabi olarak dağıtılmış bir deftere kaydedilen bir yatırım ürününün dijital bir temsilidir*" şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda, menkul kıymet tokenlerinin yasal düzenlemelere tabi olması, fayda tokenlerinden en önemli farkıdır. Bunun yanında, STO uygulamalarında yatırımcılara “Müşterini Tanı (Know Your Customer/KYC) ve Kara Para Aklanmasının Önlenmesi (Anti Money Laundering/AML)” prosedürlerinin uygulanması zorunludur. Buna karşılık ICO ve IEO uygulamalarının yalnızca %37'sinin bu prosedürleri uyguladığı görülmektedir (Momtaz ve diğerleri, 2019: 5).

STO'lar düzenlenmiş menkul kıymet piyasalarını blok zincir teknolojisi ile birleştirir (Deloitte, 2020: 1). Başka bir ifade ile menkul kıymet tokenleri, blok zincirin verimliliği ile düzenlenmiş piyasa güvenliğinin harmanlanmış halini temsil etmektedir. Menkul kıymet tokenleri, fiziksel veya fiziksel olmayan varlık haklarının tokenleştirilmesiyle oluşturulan blok zincirdeki dijital temsillerdir. Blok zincir teknolojisi sayesinde yatırım fonlarına benzer bir yatırım havuzu oluşturulmakta, varlıkların likiditesi artarken finansman olanakları uluslararası düzleme taşınmaktadır. Tokenizasyon, varlıkları küçük birimlere bölerek yüksek sermaye ihtiyacını azaltmakta, perakende ve diğer küçük ölçekli yatırımcıların da uluslararası varlıklara erişimini artırmaktadır. Tokenizasyon, yatırımcılar açısından, dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir varlığa yatırım yapma imkânı sunarken ihraççılar açısından da uluslararası yatırımcılara ulaşma imkânı sağlar. Bu bağlamda, varlıkların likiditesi artmakta ve potansiyel değerler aktif hale gelmektedir (Ebrahimiyan ve diğerleri, 2021: 16). Bunun yanında, piyasanın yedi gün yirmi dört saat çalışması da likidite sağlayıcı bir diğer unsur olarak değerlendirilebilir.

Tokenizasyon sayesinde düzenleyici ve operasyonel gereksinimler akıllı sözleşmelerle programlanabilmektedir. Blok zincir tabanlı akıllı sözleşmeler ihraç süreci, ikincil piyasa işlemleri, takas süreçleri, kâr payı dağıtımları gibi tüm operasyonel işlemlerin otomatikleşmesini sağlamaktadır. Bu otomatikleşme, bazı süreçlerin (kayıt, teyit, onay vb.) görevli personeller tarafından yürütülmesinden dolayı ihtiyaç duyulan işlem sürelerine gereksinimi ortadan kaldırmaktadır. Akıllı sözleşmede belirlenen şartlar yerine geldiğinde, işlemler insan müdahalesine gerek olmadan otomatik olarak gerçekleşir. Bu bağlamda, akıllı sözleşmeler işlem süre ve maliyetlerinin düşmesini sağlamakta ve verimliliği artırmaktadır. Tokenizasyon ayrıca muhasebe, vergi ve denetim süreçlerinin otomasyonunu sağlar. Bu otomasyon operasyonel verimliliği artırırken maliyetleri düşürmekte ve ilgili riskleri azaltırken şeffaflığı artırmaktadır (Tian ve diğerleri, 2020b: 8). Bu bağlamda, blok zincir teknolojisi akıllı sözleşmeler yoluyla finansal araçlarla ilgili karşı taraf riskini ortadan kaldırırken (Uzsoki, 2019: 11) operasyonlara şeffaflık kazandırmaktadır.

Menkul kıymet token piyasasında geleneksel birçok aracı ortadan kalkmakta, işlem verimliliği artarken maliyetler düşmektedir. Bu durum genellikle aracısızlaşma olarak ifade edilse de araçlar tamamen ortadan kalkmamakta, blok zincir platformları finansal araçların yerini alarak yeniden aracılık faaliyetleri ortaya çıkmaktadır (Langley & Leyshon, 2021). STO uygulamaları ihraççı şirkete yasal ve teknik destek gibi bir dizi hizmet sağlayan aracı platformlar barındırmaktadır. STO uygulamalarındaki düzenleme platformları, KYC/AML uyumluluk sağlayıcıları ve ikincil piyasa platformları, geleneksel finansal piyasalardaki araçların ikamesidir (Smith, 2019: 12; Schletz ve diğerleri, 2020: 5). Ancak geleneksel finansal aracılık faaliyetlerinin yüksek maliyetleri ile karşılaştırıldığında blok zincir platformları, maliyet düşürme açısından avantajlı konumdadır.

Menkul kıymet tokenleri, geleneksel menkul kıymetler ve menkul kıymetleştirilmiş diğer geleneksel varlıklarla karşılaştırıldığında blok zincirin sağladığı birçok avantajı barındırmaktadır. Ancak menkul kıymet tokenleri yasal düzenlemelere tabi olmasına rağmen henüz netleştirilmiş ve genel kabul görmüş düzenleyici bir çerçeve bulunmamaktadır. Bugüne kadar ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu SEC (Securities and Exchange Commission/SEC) ve FINMA gibi bazı düzenleyici otoriteler varlıkların dijital temsilleri ile ilgili rehberlik sağlamış olsa da STO

süreci ve menkul kıymet tokenlerinin finansal düzenlemelerle uyumu hakkında belirsizlik devam etmektedir. Bu bağlamda, menkul kıymet token piyasalarının yasal çerçevesinin netleştirilebilmesi için ilgili mevzuat, dijital yeniliğe uyumlu olacak şekilde güncelleştirilmelidir.

Tokenleştirilmiş varlıkların ve akıllı sözleşmelerin yasal statüleri belirsizdir (Tian ve diğerleri, 2020b: 19). Bu nedenle varlığın kendisi, medeni kanunda tokenizasyona ilişkin bir değişik yapılmadan veya gayrimenkul varlıkları için dijitalleştirilmiş noter, tapu ve kadastro sistemi geliştirilmeden doğrudan tokenleştirilememektedir (Baum ve diğerleri, 2021: 33). Dayanak varlık, doğrudan tokenleştirilemediği için mevcut tokenleştirme işlemlerinde Özel Amaçlı Kuruluş (Special Purposes Vehicle/SPV) kullanılmaktadır. SPV'ler belirli bir amaç için belirli faaliyetlerde bulunmak üzere anonim, limited veya kollektif ortaklık şeklinde ya da trust gibi bir fon yapısında kurulabilen hukuki yapılardır. SPV'ler geleneksel finansal sistemde genellikle kredi ve diğer alacakları menkul kıymetleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bunun dışında, devredilmesi ya da transfer edilmesi zor olan varlıkların, bölünmeden transfer edilmesinde ya da bir projeyi finanse etmek amacıyla kullanılabilir. STO uygulamalarındaki SPV'ler ise geleneksel menkul kıymetleştirme sürecine çok benzer bir şekilde tokenizasyon amacıyla kullanılmaktadır. Dayanak varlığa sahip olan SPV, tokenleştirilmekte ve STO aracılığıyla yatırımcılara teklif edilen token SPV'nin hisselerini temsil etmektedir (Gupta ve diğerleri, 2020: 82-85). Dolayısıyla, şu an gerçek varlıkların tokenizasyonu olarak tanımladığımız süreç doğrudan STO'ya konu olan dayanak varlığın değil SPV'nin tokenleştirilmesi sürecini ifade etmektedir. Bu süreç varlıkların ekonomik değerini ve bu varlıklardan elde edilen hakları menkul kıymet tokenlerine dönüştürerek blok zincir üzerinde dijital olarak temsil edilmesini sağlar (OECD, 2020: 11). Sonuç olarak, blok zincir teknolojisi ve uygulamaları daha yaygın bir şekilde benimsedikçe ve ilgili yasal düzenlemeler bu dijital yeniliğe uyumlu olacak şekilde güncellendikçe STO uygulamalarının yasal süreci ve kapsamı da şekillenmeye devam edecektir.

Blok zincir teknolojisinin yeni iş modellerinden biri olan tokenizasyon, geleneksel finansal piyasaların yüksek işlem maliyeti, yavaş operasyonel süreçler, yüksek sermaye gerekliliği ve uluslararası erişilebilirlik gibi verimsizlik yaratan sorunlarını gidermeye adaydır. Tokenizasyon finansal piyasalara küresel düzeyde erişilebilir, perakende ve küçük ölçekli yatırımcıları da kapsayan, düşük işlem maliyetli, hızlı ve likitesi yüksek bir kimlik kazandırabilir. Bu yeni kimlik yatırımcı tabanının genişlemesini ve işlem hacimlerinin artmasını sağlayabilir. Bunun yanında, menkul kıymet tokenleri, hisse senedi veya tahvil gibi geleneksel menkul kıymetlere dayalı çıkarılabilecekleri gibi konut, arazi veya altyapı gibi menkul olmayan çeşitli varlıklara dayalı olarak da çıkarılabilir. Bu bağlamda tokenizasyon, yoluyla likit olmayan gerçek dünya varlıklarının ikincil piyasalara açılması finansal piyasaları ve finansallaşmanın alanını genişletme ve derinleştirme potansiyeli taşımaktadır.

Tokenizasyon söz konusu olduğunda likit olmayan gerçek dünya varlıklarından gayrimenkulün tokenizasyonuna özel dikkat çekmek istiyoruz. Gayrimenkuller, büyük ön sermaye gereklilikleri nedeniyle yüksek giriş engeline sahip varlıklardır. Gayrimenkul varlıklarının yüksek işlem maliyeti, yüksek sermaye gerekliliği ve likidite eksikliği, piyasanın genel verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Blok zincir teknolojisi ve tokenizasyon, gayrimenkul piyasasında verimsizliğe neden olan sorunlara çözüm sağlama potansiyeli taşımaktadır (Gupta ve

diğerleri, 2020: 78). Lee ve Hong (2021: 77) gerçek varlıklara dayalı menkul kıymet tokenlerinin, istikrarlı nakit akışları sağlaması nedeniyle değeri güvence altına alarak sağlam bir temel sağladığını ifade etmektedir. Gayrimenkul varlıkları, istikrarlı gelirler sağlaması ve STO aracılığıyla likidite yaratması dolayısıyla menkul kıymet tokenlerinin temel dayanak varlıklarından biri olarak kabul edilmektedir. Gayrimenkul varlıklarının tokenizasyon yoluyla küçük parçalara ayrılması, perakende ve küçük ölçekli yatırımcılar için erişimi demokratikleştirmektedir. Tokenizasyon, gayrimenkul piyasasında potansiyel yatırımcı havuzunu genişletebilir ve ikincil piyasa sayesinde likiditeyi artırabilir (Smith, 2019: 11). Bununla birlikte gayrimenkul finansmanında menkul kıymet tokenlerinin kullanımı, henüz başlangıç seviyesindedir. Bu çalışmanın odak noktası, yeni finansman uygulamasının yaygınlığı değil iş modelinin yeniliğidir.

2008 küresel krizi ile sonu geldiği düşünülen konuta dayalı menkul kıymet üretimi kriz sonrasında da devam etmiştir. Krize neden olduğu düşünülen ipoteğe dayalı menkul kıymetlerin yerini, kriz sonrasında menkul kıymetleştirilmiş kiralık konutlar almıştır. Kriz sonrası haczedilen konutlar kiralık evlere dönüştürülerek menkul kıymetleştirilmiş ve finansal piyasalarda işlem görmeye başlamıştır (Lee & Hong, 2021: 78). Dolayısıyla, kriz sonrası mekânsal finansallaşma şekil değiştirerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Gayrimenkul tokenizasyonu, mekânsal finansallaşmanın bir sonraki adımı olabilecek ve gayrimenkul sektöründeki finansallaşmayı yeni bir boyuta taşıyabilir.

Gayrimenkul tokenizasyonunda öne çıkan projelerden biri olan QuantmRE projesi “konut sermayesi sözleşmesi” (Home Equity Aggrement) olarak adlandırdıkları akıllı sözleşmeler ve tokenizasyon yöntemiyle geleneksel konut sermayesini borçsuz bir forma dönüştürmeyi vadetmektedir. Geleneksel konut sermayesi çıkarılmasında mal sahibi, ipotek karşılığında bir kredi almakta ve faiz ile birlikte ödemeyi taksitlendirmektedir. QuantmRE’nin önerdiği sistemde ise mal sahibi satmak istediği kadar kısmın mülkiyetini QuantmRE’ye devreder ve piyasa değeri karşılığı nakit alır. Bu nakit bir kredi değildir ve dolayısıyla faiz ve taksitlendirme mekanizmanın dışındadır. QuantmRE mal varlığının devraldığı kısmı karşılığında token çıkarmakta, uluslararası yatırımcılara satarak fon toplamaktadır. Buradaki kısmi mülkiyet devri, mülkiyetin bölünmesi açısından geleneksel menkul kıymetleştirmeye benzese de varlık üzerindeki kontrol hakkının devredilmesi açısından farklılık gösterir. QuantmRE ile yapılan kısmi mülkiyet devrinde yalnızca gelir talep etme hakkı bölünmekte, varlık üzerindeki kontrol hakkı mal sahibinde saklı kalmaktadır¹⁸ (QuantmRE, 2021).

Bu haliyle gayrimenkul tokenleştirmesi bir satış sözleşmesi şeklini aldığından ipotek kredilerinin tabi olduğu düzenlemelerden de kaçınılmaktadır. Faiz getiren sermaye, finansal sermayeye dönüşmektedir (Lee & Hong, 2021: 91). QuantmRE ile gayrimenkul

---

¹⁸ QuantmRE ile mal sahibi arasındaki örnek bir sözleşme şu şekilde gerçekleşir; mal sahibinin %10'luk mülkiyeti QuantmRE'ye devrettiğini varsayalım; mülk satıldığında QuantmRE satış bedelinin %15'ini almaktadır (bu oranlar ikili anlaşmaya bağlı olarak değişiklik göstermektedir). QuantmRE'nin elde edeceği gelir mevcut değere göre sahip olduğu %10'luk mülkiyete karşılık gelecekteki değer %15'i arasındaki farktır. Malın değeri sabit kalırsa QuantmRE'nin kazancı %5 olacakken, evin değeri artarsa artış oranında daha fazla gelir elde edecek ya da tam tersi evin değeri düşerse zarar edecektir. Bu süreçte mal sahibi (varlık üzerinde kontrol hakkının saklı kalmasına istinaden) evin satılacağı zamanı kendisi belirlemektedir. QuantmRE ise bu akıllı sözleşme aracılığıyla otuz yıla kadar (sözleşme şartlarına göre değişiklik gösterebilir) gelir talep etme hakkı saklı “sessiz bir ortak” olarak beklemektedir.

tokenleştirmesinde, mal sahibinin mülkünü satışına kadar katlanması gereken herhangi bir maliyet yoktur. Aylık faiz ve taksit ödemelerinin olmaması, anlaşma koşullarında mal sahibinin gelir düzeyi ve kredi notu gibi unsurları konu dışı bırakmakta ve yalnızca malın piyasa değeri dikkate alınmaktadır. Lee ve Hong'a (2021: 87) göre QuantmRE projesi, mekânsal finansallaşmanın yeni aracı olan gayrimenkul tokenizasyonunun potansiyellerini göstermektedir. QuantmRE örneğinde olduğu gibi gayrimenkul tokenizasyonunda geleneksel ipotek kredilerinin düzenlemelerinden kaçınılması, gelir düzeyi ve kredi puanı yeterliliklerini sağlamayan mal sahipleri tarafından sistemin benimsenme olasılığını artırmaktadır. Bu durumda, blok zincir tabanlı uygulamalar finansal kapsayıcılığı artırdığı ölçüde finansallaşmayı da derinleştirecektir.

3.4. Benzersiz Tokenler

Mülkiyet hakkını dijital varlıklarla eşleştiren NFT'ler (Non-Fungible Token/NFT), blok zincir teknolojisinin dijital ve finansal alanları birleştirmesi konusunda dikkat çeken bir diğer uygulamadır. NFT'ler ilk olarak Ethereum ERC-20 token standartlarının "iyileştirme" önerilerinde ortaya çıkmıştır ve çoğunluğu ERC-721 ve ERC-1155 token standart sözleşmeleri aracılığıyla yönetilmektedir (Wang ve diğerleri, 2021: 1). NFT'ler tablo gibi bir sanat eserinden, fotoğraf veya video gibi dijital dosya türlerine, hatta bir tweet'e kadar çeşitli öğeleri temsil edebilir. İnternet üzerinden herkesin rahatça görebileceği hatta bir kopyasını indirebileceği bir resmin, bir video kaydının, bir müzik ya da bir oyunun tokenleştirilmesi, müzede sergilenen bir sanat eserine sahip olmaya benzer bir şekilde mülkiyet hakkına sahip olmanın bir yolunu sunmaktadır.

NFT'leri ödeme, fayda veya menkul kıymet tokenlerinden ayıran en önemli özellik adından da anlaşılacağı üzere benzersiz olmalarıdır. Örneğin, Bitcoin'i ele aldığımızda iki Bitcoin arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla, iki Bitcoin de aynı değeri temsil edecektir (Ante, 2021: 2). Aynı durum tokenleştirilmiş gayrimenkulün bir kısmı satın alındığında da geçerlidir. Örneğin, bir gayrimenkulün tokenleştirilmiş kısmının %10'u satın alındığında diğer %10'luk kısımlarından farklı bir mülkiyeti ve değeri temsil etmeyecektir. Ancak, NFT'ler söz konusu olduğunda, her bir NFT farklı NFT'lerle eşdeğer olmayan benzersiz bir mülkiyeti temsil eder. Bu benzersizlik, dayanak varlıkların gerçek dünyadaki benzersizliğinden kaynaklanmaktadır. Orijinal olarak tek örnekleri bulunan Van Gogh'un Yıldızlı Gece (Starry Night) tablosu ile Edvard Munch'un Çığlık (The Scream) tablosunu ele aldığımızda, ikisi de sanat eseri olmasına rağmen farklı değerleri temsil etmektedir. Dolayısıyla bu tabloların dijital mülkiyetlerini temsil eden tokenler de benzersiz bir nitelik taşımaktadır.

İlk örneği 2015 yılında tanıtılan (Etheria) ve geçtiğimiz yıla kadar çok fazla ilgi görmeyen NFT piyasası, hızlı bir şekilde popülerleşmekte ve yaygınlaşmaktadır. Akıllı sözleşmelerin her türlü iş mantığını uygulayabilme özelliği sayesinde finansal bir değere sahip olmasından bağımsız olarak her türlü öğe, NFT'ler eliyle tokenleştirilebilir. Beeples isimli sanatçı Mike Winkelmann, 11 Mart 2021'de çalışmalarından birinin NFT'sini 69 milyon dolara satmıştır. Beeples bu satışından kısa bir süre önce başka bir çalışmasının NFT'sini 66.666 dolara satmış ve kısa bir süre içerisinde bu NFT başka biri tarafından 6,6 milyon dolara alınmıştır (Kastrenakes, 2021). Söz konusu bir sanat eseri olduğunda, yüksek değerli varlıklar olması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, NFT'ler finansal bir değere sahip olmayan varlıklara da finansal bir kimlik kazandırır. Sosyal medya platformu Twitter'ın kurucusu ve eski CEO'su olan Jack Dorsey ilk tweetinin NFT'sini 2,9 milyon

dolara satmıştır (Locke, 2021). Bir başka örnek NBA'de efsaneleşmiş anların dijital videolarının tokenleştirilmesidir. NBA Top Shot, bu videoların NFT'lerinin alınıp satılabileceği bir platform olarak kurulmuş ve 2021 yılının başlarında 230 milyon dolardan fazla brüt satış gerçekleştirilmiştir (Genc, 2021). Bu bağlamda, internet üzerinden herkesçe görüntülenebilen bir tweet, bir video veya herhangi bir dijital içerik, tokenizasyon yoluyla finansal bir değer haline gelir.

NFT uygulamaları, bir dijital içeriğin tokenizasyon yoluyla finansallaşmasını sağlamaktadır. Bu uygulamalar blok zincir mitolojisinin oluşumunu hızlandırmasının yanı sıra blok zincir ağının genişlemesini de otomatikleştirmektedir. Örneğin bir dijital sanat eseri, sanat eseri olmasından bile bağımsız olarak sonsuz kripto para oluşumunu destekleyebilir. Tokenleştirilen varlığın değeri (mübadele değeri), varlığın kendi fiziki değerinden (kullanım değeri) koparak piyasa beklentilerine göre belirlenmektedir.

NFT uygulamaları henüz çok erken bir aşamada olmasına rağmen popülerliklerinin artmasıyla birlikte, bu tokenlerin beklenen getirisinin de artması ve tokenleştirilen varlık yelpazesinin genişlemesi muhtemeldir. Sonuç olarak, her biri farklı iş modellerini temsil eden tokenler finansallaşma çatısı altında anlamlı hale gelmektedir. Blok zincir teknolojisi ve yeni finansal iş modelleri, kripto paralar (tokenler) eliyle dijital ve finansal alanları bütünleştirdiği ölçüde finansallaşma alanını genişletmekte ve derinleştirmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

BigTech şirketleri, dijital ve finansal alanları bütünleştiren yeni platform iş modelleri geliştirmektedir. Blok zincir teknolojisi ile birlikte bu iki alanın entegrasyonu yeni bir aşamaya girmiştir. Dijital veriler platform kapitalizmi bağlamında varlıklaştırılarak ekonomik bir değere dönüşmektedir. Dijital verilerin ekonomik değere dönüşümü, toplanıp işlenerek kâr elde edilebilecek ölçülebilir verilere dönüştürülmesinin yanında bu verilerin kullanımından elde edilecek beklenen gelirlerin aktifleşmesine bağlıdır (Birch, 2017: 468-470). Blok zincir teknolojisi ise dijital verilerin herhangi bir üretim ilişkisine dâhil olmadan doğrudan kripto para formuna dönüşerek finansallaşmasını sağlamaktadır. Bu mekanizma finansal ilişkileri değişime uğrattığı ölçüde finansal sistem ve finansallaşma olgusu da dönüşmektedir.

Düzenlenmiş menkul kıymet piyasalarını blok zincir teknolojisi ile birleştiren, küçük parçalara bölünebilme, uluslararası erişebilirlik ve düşük maliyet avantajlarını barındıran STO uygulamalarının yasal güvenlik sağlaması nedeniyle hem kurumsal hem bireysel anlamda benimsenme olanağının daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle STO uygulamalarının yakın gelecekte finansal piyasaların alanını genişletmesi ve dijital finansallaşmaya önemli katkı sağlaması beklenmektedir. Bu uygulamaların henüz ilk aşamalarında olması nedeniyle sayısal verilerin azlığı bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Sonraki çalışmalarda yalnızca STO'lara yoğunlaşarak bu uygulamaların potansiyelleri daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilir.

Likit varlıklar prim sağlayarak varlık değerini artırabilir. Bunun yanında, varlıklar tokenleştirildiğinde, türev ürünler gibi ek katmanlı finansal ürünler oluşturulabilecek ve ek değer

sağlanabilir (Smith, 2019: 12). Varlığa dayalı finansal ürünlerin ikincil piyasadaki değer artışı, varlığın kendisinin değer artışı da beraberinde getirebilir. 2008 küresel krizi öncesinde konuta dayalı finansal ürünlerde yaşanan artış konut fiyatlarındaki artışı tetiklemiştir. Düzenleme ve denetleme boşlukları, kontrolsüz büyüyen bir yapı oluşturmuş ve finansal krizle sonuçlanmıştır. Teorik olarak menkul kıymet tokenlerinin her türlü varlığı temsil edebilmesi, daha önce finansallaştırılmamış alanların da finansal piyasalara dâhil edilmesine ve farklı finansallaştırma araçlarının üretilmesine neden olabilir. Bu bağlamda, henüz başlangıç aşamalarında olan tokenizasyonun finansallaşma bağlantılarının doğru okunması ve kontrolsüz yapılar oluşmadan düzenleme çerçevesinin netleştirilmesi gerekmektedir.

Son olarak, merkez bankaları tarafından fiyat paraların dijital formları şeklinde çıkarılması planlanan ancak henüz piyasaya sürülmemiş proje aşamasındaki dijital paralar da (CBDC) finansal kapsayıcılığın artırılmasına katkı sağlayacaktır (Gopane, 2019). CBDC'lerin kullanıma girmesi ile birlikte gerekli durumlarda (örn. pandemi) devlet yardımları banka hesabı olmayan kişiler dâhil olmak üzere ihtiyaç sahibi kesimlere hızlı bir şekilde ulaştırılabilir (IMF, 2020: 6). Bunun yanında, CBDC'lerin ihraç edilmesi kripto para piyasalarında da çeşitli regülasyonların önünü açabilir (Tsai ve diğerleri, 2018: 27). Örneğin, yasal olarak faaliyet gösteren kripto varlık alım satım borsalarında yalnızca CBDC üzerinden işlem yapılabilmesi gibi bir regülasyon, dolaylı olarak kripto para piyasasının regülasyonu anlamına da gelir. Böylelikle, CBDC ile yapılan kripto para yatırımlarının kazançları takip edilerek vergilendirilebilir; dolandırıcılık, terör finansmanı ve kara para aklama gibi yasa dışı işlemler önlenir. Yapılması planlanan regülasyonların tamamlanarak kripto para birimlerine resmîyet kazandırılması, piyasadaki güven boşluklarının giderilmesine yardımcı olarak kullanıcı ağının genişlemesine katkı sağlayacaktır. Henüz proje aşamasında olmaları yorum yapmayı güçleştirse de merkez bankası dijital para birimleri de "dijital ve finansal alanların bütünleşmesi" çerçevesinde ele alınması gereken bir konudur.

EXTENDED ABSTRACT

This article deals with the new financial business models of blockchain technology and cryptocurrency markets through the concept of digital financialization and examines them with descriptive analysis method. The aim of the article is to reveal the financialization links of cryptocurrency markets and to expand the concept of digital financialization to include blockchain technology.

Financialization, defined by Krippner (2005) as a new accumulation process in which profit is obtained from financial investments, is considered one of the building blocks of the structural transformation that started in the 1970s. Increasing financial activities with the deregulation and neoliberal policies that have been implemented since the 1970s have had a disruptive effect on the dynamics of the economy due to the inadequacy of supervisory and regulatory mechanisms. As a matter of fact, the 2008 global crisis, which was the most recent after the developing country crises, was evaluated as a crisis of financialization. The increasing role of finance in the economic system and its connections with crises have made the use of the concept of financialization widespread. Despite the thoughts that financialization has come to end in the post-crisis period, financialization continues to expand just like the technology sector continues to grow after the dot-com crisis.

The inclusion of finance in daily life, the financial inclusion of a large part of the world's population, and the expansion of financialization areas are only possible with the democratization of finance. According to Van der Zwan (2014), the development and spread of the internet and digital technologies is the most important factor in the democratization of finance. Therefore, there is a strong connection between financialization and technology. As Currie and Lagoarde-Segot (2017: 212) stated, financialization and technology are two sides of a coin. Technological developments constitute a causal mechanism in terms of global financial events and their consequences (Lagoarde-Segot & Currie, 2018). Developments in digital technologies create new profit opportunities in the financial realm, but also transform financial relations and financial systems. In the last decade, this transformation can be observed via the integration tendency of financial and digital realms.

In recent years, it has been observed that big technology companies have grown rapidly. At the end of 2020, the market value of BigTech (Apple, Google, Microsoft, Amazon and Facebook) companies reached 7.5 trillion dollars. Compared to the \$93 trillion global stock market (World Bank, 2021), the size of these five tech companies can be understood more clearly. The search for profits of big companies has moved to the digital realm, and digital data has become an important source of profit. These big companies, which collect and process personal digital data through their platforms, transform digital data into an economic value by making its assetization (Birch, 2017: 468-470). In addition, it is seen that the financial activities of these companies have increased in recent years. The financial activities of BigTech companies include financial services such as credit and insurance transactions, especially payment services. According to the report of the Bank for International Settlements (BIS), financial services revenues of big technology companies constitute 11.3% of their total revenues (BIS, 2019: 56-57). The integration of financial and digital realms, led by the developments in digital technologies and the increasing financial activities of big technology companies, provides the expansion of the field of influence of financialization.

On the other hand, at the time of the 2008 crisis, Nakamoto (2008) introduced Bitcoin, a blockchain-based payment system, by challenging the intermediary function of large-scale financial institutions, which are seen as responsible for major financial crises. While going through the era of "platform capitalism", where capitalism underwent a major transformation, blockchain technology has taken its place in the global economy with the claim of eliminating intermediation in both digital and financial fields.

It is claimed that blockchain technology is a new phase in information society discussions. Within the scope of the study, it is suggested that blockchain technology, which is seen as a new phase, its new financial business models, and crypto money markets should be included in the financialization literature which is relatively neglected it. In this context, it is aimed to expand the concept of digital financialization, which constitutes an initial framework to outline the financial world based on digital infrastructures, introduced by Jain and Gabor (2020) to include blockchain technology. Digital financialization describes the emergence of a new hybrid realm in which the digital and financial domains are integrated. Blockchain technology, on the other hand, has the

potential to be the pioneer of the new hybrid realm in which the digital and financial realms are integrated, which started under the leadership of BigTech companies.

According to the findings of the study, blockchain technology enables the financialization of digital data via directly transforming it into crypto money without being involved in any production relationship. To the extent that this mechanism changes financial relations, the financial system and the phenomenon of financialization also transform. It is thought that Security Token Offerings (STO), which integrate regulated securities markets with blockchain technology, having the advantages of dividing into small parts, international accessibility and low cost, have a higher opportunity to be adopted both institutionally and individually because of they provide legal security. Based on this thought, it is expected that STO applications will expand the realm of financial markets and make a significant contribution to digital financialization, in the near future.

Liquid assets can increase asset value by providing a premium. In addition, when assets are tokenized, additional layered financial products such as derivatives can be created and additional value can be provided (Smith, 2019: 12). The increase in the value of asset-backed financial products in the secondary market can also bring about an increase in the value of the asset itself. The increase in housing-based financial products before the 2008 global crisis triggered the increase in housing prices. Regulatory and supervisory gaps created an uncontrolled growth structure and resulted in a financial crisis. Theoretically, the fact that security tokens can represent all kinds of assets may lead to the inclusion of previously non-financialized realms in financial markets and the production of different financialization tools. In this context, it is necessary to read the financialization links of tokenization correctly, which is still in its early stages, and to clarify the regulatory framework before uncontrolled structures are formed.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

Yazar Katkı Oranı: Yazarların katkı oranları eşittir.

KAYNAKÇA

- Aalbers, M. B. (2016). The financialization of home and the Mortgage market crisis. M. B. Aalbers (Ed.), *The financialization of housing* (ss. 40-63). Routledge.
- Adrian, M. T., & Griffoli, M. T. M. (2019, 15 Temmuz). *The rise of digital money* (IMF finTech notes 19/01). <https://www.imf.org/en/Publications/fintech-notes/Issues/2019/07/12/The-Rise-of-Digital-Money-47097>
- Ali, R., Barrdear, J., Clews, R., & Southgate, J. (2014, 16 Eylül). *The economics of digital currencies*. Bank of England quarterly bulletin 2014, Q3. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2499418
- Amsden, R., & Schweizer, D. (2018, 30 Nisan). Are blockchain crowdsales the new 'Gold Rush'? Success Determinants of Initial Coin Offerings. SSRN, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3163849

- Ante, L., & Fiedler, I. (2020) Cheap signals in security token offerings (STOs). *Quantitative Finance and Economics*, 4(4), 608-639.
- Baum, A. (2021). Tokenization—The future of real estate investment?. *The Journal of Portfolio Management*, 48(1), 1-61.
- Baur, D. G., Hong, K., & Lee, A.D. (2018). Bitcoin: Medium of exchange or speculative assets?. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 54, 177-189.
- BIS (Bank for International Settlements). (2019). *Big tech in finance: opportunities and risks* (BIS Annual Economic Report). <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2019e3.htm>
- Birch, K., & Muniesa, F. (2020). *Assetization: Turning things into assets in technoscientific capitalism*. MIT Press.
- Birch, K. (2017). Rethinking value in the Bio-economy: Finance, assetization, and the management of value. *Science, Technology & Human Values*, 42(3), 460-490.
- Brekke, J. K. (2021). Hacker-engineers and their economies: The political economy of decentralised networks and 'Cryptoeconomics'. *New Political Economy*, 26(4), 646-659.
- Caliskan, K. (2020). Data money: The socio-technical infrastructure of cryptocurrency blockchains. *Economy and Society*, 49(4), 540-561.
- CoinMarketCap. (2022, 28 Ocak). *Cryptos*. <https://coinmarketcap.com/?page=81>
- Crandall, J. (2019). Blockchains and the chains of empire: Contextualizing blockchain, cryptocurrency and Neoliberalism in Puerto Rico. *Design and Culture*, 11(3), 279-300.
- Currie, W. L., & Lagoarde-Segot, T. (2017). Financialization and information technology: Themes, issues and critical debates—Part I. *Journal of Information Technology*, 32, 211-217.
- Cusumano, M. A., Gawer, A., & Yoffie, D. B. (2019). *The business of platforms: Strategy in the age of digital competition, innovation, and power*. Harper Business.
- Deloitte (2020). *Security token offerings the next phase of financial market evolution*. <https://www2.deloitte.com/cn/en/pages/audit/articles/security-token-offerings-the-next-phase-of-financial-market-evolution.html>
- Ebrahimiyan, N., Ghahroudi, M. L., Abadi, S. B. A., & Jafari, F. (2021). Tokenization and its application in different countries. *Journal of FinTech and Artificial Intelligence*, 1(1), 14-19.
- Epstein, G. A. (2005). Introduction: Financialization and the world economy. Edward Elgar.
- Fenu, G., Marchesi, L., Marchesi, M., & Tonelli, R. (2018, 20 Mart). The ICO phenomenon and its relationships with ethereum smart contract environment. *2018 International Workshop on Blockchain Oriented Software Engineering* (ss. 26-32), IEEE. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8327568>
- FINMA (Swiss Financial Market Supervisory Authority). (2018, 16 Şubat). *Guidelines for enquiries regarding the regulatory framework for initial coin offerings (ICOs)*. <https://www.finma.ch/en/news/2018/02/20180216-mm-ico-wegleitung>
- Financial Conduct Authority (FCA). (2019). *Guidance on cryptoassets feedback and final guidance to CP 19/3* (FCS Publication No. PS19/22). <https://www.fca.org.uk/publication/policy/ps19-22.pdf>
- Foster, J. B. (2008). The financialization of capital and the crisis. *Monthly Review New York*, 59(11), 1-15.
- Furnari, S. L. (2021). Trough equity crowdfunding evolution and involution: Initial coin offering and initial exchange offering. *Lex Russica*, 1(170), 101-117.
- Genc, J. (2021, 28 Şubat). *People have spent more than \$230 Million Buying and Trading Digital Collectibles of NBA Highlights*. CNBC. <https://www.cnn.com/2021/02/28/230-million-dollars-spent-on-nba-top-shot.html>
- Gopane, T. J. (2019, 8-10 Mayıs). An enquiry into digital inequality implications for central bank digital currency. *2019 IST-Africa Week Conference* (ss. 1-9), IEEE. Kenya. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8764838>
- Gupta, A., Rathod, J., Patel, D., Bothra, J., Shanbhag, S., & Bhalerao, T. (2020, 19-22 Ekim). Tokenization of real estate using blockchain technology. *2020 Applied Cryptography and Network Security Workshops* (ss. 77-90), International Conference on Applied Cryptography and Network Security. Italy. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-61638-0_5
- Hacker, P., & Thomale, C. (2018). Crypto-securities regulation: ICOs, token sales and cryptocurrencies under EU financial law. *European Company and Financial Law Review*, 15(4), 645-696.
- Hardie, I., Howarth, D., Maxfield, S., & Verdun, A. (2013). Banks and the false dichotomy in the comparative political economy of finance. *World Politics*, 65(4), 691-728.

- Hazlett, P. K., & Luther, W. J. (2020). Is Bitcoin money? and what that means. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 77(1), 144-149.
- Herian, R. (2018). Taking blockchain seriously. *Law and Critique*, 29(2), 163-171.
- IMF (International Monetary Foundation). (2020, 19 Ekim). *Digital money across borders: Macro-financial implications* (IMF Publication No. 2020/050). IMF Staff Reports. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2020/10/17/Digital-Money-Across-Borders-Macro-Financial-Implications-49823>
- Jain, S., & Gabor, D. (2020). The rise of digital financialisation: The case of India. *New Political Economy*, 25(5), 813-828.
- Karlstrøm, H. (2014). Do libertarians dream of electric coins? The material embeddedness of Bitcoin. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 15(1), 23-36.
- Kastrenakes, J. (2021, 11 Mart). *Beeple sold an NFT for \$69 million*. The Verge. <https://www.theverge.com/2021/3/11/22325054/beeple-christies-nft-sale-cost-everydays-69-million>
- Korneychuk, B. (2018, 30 Mayıs- 1 Haziran). The political economy of the blockchain society. *2018 Digital Transformation and Global Society* (ss. 317-328). International Conference on Digital Transformation and Global Society. Rusya. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-02843-5_25
- Krippner, G. R. (2005). The financialization of the American economy. *Socio-Economic Review*, 3(2), 173-208.
- Lagoarde-Segot, T., & Currie, W. L. (2018). Financialization and information technology: A multi-paradigmatic view of IT and finance–Part II. *Journal of Information Technology*, 33(1), 1-8.
- Lambert, T., Liebau, D., & Roosenboom, P. (2021). Security token offerings. *Small Business Economics*, 2021(1), 1-27.
- Langley, P., & Leyshon, A. (2017). Platform capitalism: The intermediation and capitalization of digital economic circulation. *Finance and Society*, 3(1), 11-31.
- Langley, P., & Leyshon, A. (2021). The platform political economy of fintech: Reintermediation, consolidation and capitalisation. *New Political Economy*, 26(3), 376-388.
- Lee, H., & Hong, D. (2021). The tokenization of space and cash out without debt: Focus on security token offerings using blockchain technology. *Journal of the Economic Geographical Society of Korea*, 24(1), 76-101.
- Lipusch, N. (2018, 24 Mart). *Initial coin offerings—a paradigm shift in funding disruptive innovation*. University of Kassel. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3148181
- Lo, Y. C., & Medda, F. (2020). Assets on the blockchain: An empirical study of tokenomics. *Information economics and policy*, 3(54), 2-11.
- Locke, T. (2021, 22 Mart). *Jack Dorsey sells his first tweet ever as an NFT for Over \$2.9 Million*. CNBC. <https://www.cnn.com/2021/03/22/jack-dorsey-sells-his-first-tweet-ever-as-an-nft-for-over-2point9-million.html>
- Maese, V. A., Avery, A. W., Naftalis, B. A., Wink, S. P., & Valdez, Y. D. (2016). Cryptocurrency: A primer. M. Grabowski (Ed.), *The Banking Law Journal* (ss. 468-471). Matthew Bender.
- Malinova, K. & Park, A. (2018, 2 Aralık). *Tokenomics: When tokens beat equity*. University of Toronto, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3286825
- Momtaz, P. P. (2020). Initial coin offerings. *Plos One*, 15(5), 1-30.
- Momtaz, P. P., Rennertseeder, K., & Schröder, H. (2019, 27 Mart). *Token offerings: A revolution in corporate finance?*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3346964
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. *Decentralized Business Review*, 1(1), 1-9.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2020, 17 Ocak). *The tokenisation of assets and potential implications for financial markets*. OECD Blockchain Policy Series, <https://www.oecd.org/finance/The-Tokenisation-of-Assets-and-Potential-Implications-for-Financial-Markets.pdf>
- Parker, G. G., Van Alstyne, M. W., & Choudary, S. P. (2016). *Platform revolution: How networked markets are transforming the economy and how to make them work for you*. W. W. Norton.
- Prentis, M. (2015). Digital metal: Regulating bitcoin as a commodity. *Case Western Reserve Law Review*, 66(2), 609-638.

- QuantmRE. (2021, 23 Aralık). *Frequently asked questions*. <https://www.quantmre.com/faq>
- Rhue, L. (2018, 29 Mayıs). *Trust is all you need: An empirical exploration of initial coin offerings (ICOs) and ICO reputation scores*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3179723
- Schletz, M., Nassiry, D., & Lee, M. K. (2020). *Blockchain and tokenized securities: The potential for green finance* (ABDI Publication No. 1079). Asian Development Bank Institute (ADBI) Working Paper Series. <https://www.think-asia.org/handle/11540/11466>
- Smith, J., Vora, M., Benedetti, H., Yoshida, K., & Vogel, Z. (2019, 20 Ağustos). *Tokenized securities and commercial real estate*. MIT Digital Currency Initiative Working Group Research Paper. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3438286
- Stockhammer, E. (2010, 13 Ekim). *Financialization and the global economy*. Political Economy Research Institute Working Paper 2010-240. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.434.2586&rep=rep1&type=pdf>
- Stockhammer, E. (2012). Financialization, income distribution and the crisis. *Investigación Económica*, 71(279), 39-70.
- Swan, M. (2015). *Blockchain: Blueprint for a new economy*. O'Reilly Media, Inc.
- Takahashi, K. (2020). Prescriptive jurisdiction in securities regulations: Transformation from the ICO (Initial Coin Offering) to the STO (Security Token Offering) and the IEO (Initial Exchange Offering). *Ilkam Law Review*, 45(1), 31-50.
- The Wall Street Journal. (2021, 6 Şubat). *How big tech got even bigger*. <https://www.wsj.com/articles/how-big-tech-got-even-bigger-11612587632>
- Tian, Y., Adriaens, P., Minchin, R. E., Chang, C., Lu, Z., & Qi, C. (2020b, 3 Mayıs). *Asset tokenization: A blockchain solution to financing infrastructure in emerging markets and developing economies*. Institute of Global Finance Research Paper Series. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3837703#
- Tian, Y., Lu, Z., Adriaens, P., Minchin, R. E., Caithness, A., & Woo, J. (2020a). Finance infrastructure through blockchain-based tokenization. *Frontiers of Engineering Management*, 7(4), 485-499.
- Tkacik, D. (2021, 19 Nisan). *Cryptocurrency derivatives markets are booming*. <https://cylab.cmu.edu/news/2021/04/19-BitMEX.html>
- Tsai, W.T., Zhao, Z., Zhang, C., Yu, L., & Deng, E. (2018, 22-23 Eylül). A multi-chain model for CBDC. *2018 5th International Conference on Dependable Systems and Their Applications* (ss. 25-34), IEEE. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8563188>
- Uzsoki, D. (2019, 1 Ocak). *Tokenization of infrastructure. A blockchain-based solution to financing sustainable infrastructure*. International Institute for Sustainable Development. <https://www.jstor.org/stable/resrep22004>
- Van der Zwan, N. (2014). Making sense of financialization. *Socio-Economic Review*, 12(1), 99-129.
- Wadsworth, A. (2018). *What is digital currency?* (Reserve Bank of New Zealand Bulletin Vol. 81 No. 3). <https://www.rbnz.govt.nz/-/media/ReserveBank/Files/Publications/Bulletins/2018/2018apr81-03.pdf?revision=986f16e9-262e-4e60-b789-f46a44eeb858>
- Wang, Q., Li, R., Wang, Q., & Chen, S. (2021, 25 Ekim). *Non-fungible token (NFT): Overview, evaluation, opportunities and challenges*. <https://arxiv.org/abs/2105.07447>
- White, R., Marinakis, Y., Islam, N. & Walsh, S. (2020). Is bitcoin a currency, a technology-based product, or something else?. *Technological Forecasting and Social Change*, 151(1), 1-13.
- Wohrer, M., & Zdun, U. (2018, 20 Mart). Smart contracts: Security patterns in the ethereum ecosystem and solidity. *2018 International Workshop on Blockchain Oriented Software Engineering* (ss. 2-8), IEEE. Italy. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8327565>
- World Bank. (2021, 27 Aralık). *Market capitalization of listed domestic companies (Current US\$)*, <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD>
- Yermack, D. (2015). Is bitcoin a real currency? An economic appraisal. D. K. C. Lee (Ed.), *Handbook of Digital Currency* (ss. 31-43). Academic Press.
- Zetzsche, D. A., Buckley, R. P., Arner, D. W., & Föhr, L. (2017). The ICO gold rush: It's a scam, it's a bubble, it's a super challenge for regulators. *Harvard International Law Journal*, 2(60), 1-43.
- Zook, M., & Grote, M. H. (2020). Initial coin offerings: Linking technology and financialization. *Environment and Planning A: economy and space*, 52(8), 1560-1582.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

KAZANÇ YÖNETİMİ İLE LİKİDİTE ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ:
BIST 30 UYGULAMASI

Murat KARA

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Gevaş Meslek Yüksekokulu,
m.kara@yyu.edu.tr

0000-0002-2235-1827

Atıf / Citation: Kara, M. (2022). Kazanç yönetimi ile likidite oranları arasındaki ilişki: BIST 30 uygulaması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 139-154.
<https://doi.org/10.54282/inijoss.1069291>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1069291>

Öz

Şirketlere yatırım yapacak olan yatırımcılar şirketlerin finansal tablolarına bakarak yatırım kararı almaktadırlar. Fakat bazı şirketler yatırım yapacak olan yatırımcıları bu tablolarda olması gereken bilgileri farklı göstererek yanıltmakta ve hisse senetlerine olan talebi arttırmaktadır. Bu olaylar kazanç yönetimini ortaya çıkarmış ve kazanç yönetimi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışma ile 2010-2020 yılları arasında BIST 30'da işlem gören işletmelerin kazanç yönetimleri ile likidite oranları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. BIST 30 endeksinde bulunan bankacılık finans sektörlerinin finansal yapılarının üretim ticaret işletmelerin finansal yapılarından farklı olmasından dolayı bankacılık finans sektörü kapsam dışında bırakılarak toplam 16 işletme ile analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'dan temin edilmiştir. Analize dâhil edilen işletmelerin kazanç yönetimlerinin tespit edilmesinde nakit akışlar üzerinden hesaplanan kazanç yönetimi formülasyonu kullanılmıştır. Kısa vadeli borçlanma oranlarını gösteren likidite oranları açısından ise cari oran, likidite (asit test oranı) ve nakit oranlarına ilişkin veriler esas alınmıştır. İşletmelerin kazanç yönetimi uygulamaları ile likidite oranları arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde ise doğrusal regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Veriler analiz edilirken SPSS 22 ve STATA 16 istatistiksel paket programlarından yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre %1 anlamlılık düzeyinde kazanç yönetimi ile cari oran ile arasında pozitif bir ilişki, kazanç yönetimi ile nakit oran arasında ise negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Likidite oranı ile kazanç yönetimi arasında ise negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazanç yönetimi, Likidite oranları, BIST.

RELATIONSHIP BETWEEN EARNING MANAGEMENT AND LIQUIDITY RATIOS: BIST 30 IMPLEMENTATION

Abstract

Investors who will invest in companies make investment decisions by looking at the financial statements of the companies. However, some companies mislead the investors who will make investments by showing the information required in these tables differently and increase the demand for stocks. These events led to earnings management and investors have focused on earning management. In this study we aim to determine the relationship between liquidity ratios. Since the financial structures of the banking and finance sectors in the BIST 30 index are different from the financial structures of production and trade enterprises, the banking and finance sector was excluded from the scope and the analysis was carried out with a total of 16 enterprises. The data obtained within the scope of the research were obtained from the Public Disclosure Platform (KAP). In determining the earnings management of the companies included in the analysis, the earnings management formulation calculated over cash flows was used. In terms of liquidity ratios showing short-term borrowing ratios, data on current ratio, liquidity (acid test ratio) and cash ratios are taken as basis. The linear regression analysis method was used to determine the relationship between the earnings management practices of the enterprises and the liquidity ratios. While analyzing the data, statistical package programs SPSS 22 and STATA 16 were used. According to the results obtained from the research, it has been observed that there is a positive relationship between earnings management and current ratio at the 1% significance level, and a negative relationship between earnings management and cash ratio. It has been determined that there is a negative and 5% significant relationship between the liquidity ratio and earnings management.

Keywords: Earnings management, Liquidity ratios, BIST.

GİRİŞ

Kazanç yönetimi, muhasebe ve finans literatüründe uzun geçmişi olan bir araştırma konusudur. Kazanç yönetimini inceleyen ilk çalışmalar, sermaye piyasalarının derinleşmeye başladığı yıllarda yapılmıştır. 2000'li yılların başında yaşanan büyük şirket skandalları, konuya olan ilgiyi canlandırmıştır. Son yıllarda hem uluslararası hem de yerel kamuoyunu çok sık meşgul etmeye başlayan manipülatif yönetici davranışlarına ilişkin haberler, kazanç yönetiminin önemli araştırma konuları arasında gösterilmeye devam edilmesine sebep olmaktadır. Uzun bir geçmişe sahip olan kazanç yönetimi literatüründe, konunun birçok farklı yönünü araştıran çok sayıda çalışma yapılmıştır (Onay & Benligiray, 2021). Son yüzyılda yaşanan muhasebe skandalları ile finansal raporlamada şüpheler artmış ve akademisyenler ile bilgi kullanıcıları için kazanç yönetimi konusu önem kazanmıştır. Bu skandalların en önemli nedenlerinden biri olarak finansal tabloların şeffaflığına etki eden kazanç yönetimi gösterilmiştir (Çetenak & Koç, 2016).

Muhasebe standartlarından kaynaklanan bazı esneklikler, yöneticilere muhasebe sürecini olumsuz yönde değerlendirmeyi ve kazançlarını yönlendirmeyi sağlamaktadır. Bu uygulamalarda işletmenin paydaşlarının hakları noktasında etkilemektedir. İşletme yöneticileri kazanç yönetimi ile kazançları istediği düzeyde raporlamaktadırlar. Kazanç yönetimini, muhasebe standartlarından dolayı (Scot, 1997; Watts & Zimmerman, 1990; Christie & Zimmerman, 1994; Beneish, 2001) kasıtlı olarak manipüle edenler bulunmaktadır (Schipper, 1989; Dechow vd., 1996; Levitt, 1998; Healy & Wahlen, 1999). Zira kazanç yönetimi uygulamaları ile işletme, kendi gerçek kazançlarını veya finansal performansını gizlemekte veya olduğundan farklı göstermektedir. Hâlbuki finansal raporlarda yer alan finansal bilginin gerçeğe uygun olarak sunulması esastır. Bir işletmenin finansal tablolarında eksik ve gerçeğe uygun olmayan muhasebe

rakamlarının yer alması, işletmenin finansal durum ve performansı hakkında yanlış değerlendirmelere yol açarak çıkar sahiplerini yanıltır ve bu, finansal tablo kullanıcılarının veya çıkar sahiplerinin işletmeye olan güvenlerinin azalmasına yol açar. İşletmelerin güvenilirliklerinin azalması, finansal sistem içinde yer alan işletmelerin ihtiyaç duyduğu fonlara ulaşmasını zorlaştırır ve işletmelerin sermaye maliyetinin artmasına neden olur (Suadiye, 2021).

Şirketler için fon kaynaklarının yönetimi etkili ve önemlidir. Aksi halde şirketlerin borç faizleri ile yönetilmesi imkânsızdır. Bundan dolayı yatırımcıları yatırım yapmaya teşvik edecek alternatif finansman kaynakları tercih edilmeli ve böylece kazançlı şirket görünümü ön plana çıkmalıdır (Alhadab & Al-Own, 2017; Cudia & Cruz, 2018). Kazanç ile şirketler kârlılık sağlayacak ve giderek artan kârlılık düzeyi şirket açısından önemli bir değer (varlık) olacaktır. Artan kârlılık şirkete yatırım yapmak isteyen yatırımcılarında dikkatini çekecektir (Purnama & Nurdiniah, 2018). İşletmeler tarafından raporlanan kar rakamı genel olarak, işletme yöneticileri, çalışanlar ve diğer paydaşlar açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle yüksek kar rakamı raporlayan işletmelerin piyasa değerleri artmakta ve işletme paydaşlarının refah düzeyi yükselmektedir (Kurt, 2021). Ayrıca şirketlerin yöneticileri de üst yönetime şirketi kârlı göstermek isteyecek ve kârlılık için çaba sarf edeceklerdir. Bazı durumlarda kârlılığa ulaşmak için yasal olmayan yollarla şirketlerini olduğundan daha kârlı göstermek için kazanç yönetimi ya da muhasebe manipülasyonlarına başvurabilir (Tuan & Borak, 2020).

1. KAZANÇ YÖNETİMİ (EARNINGS MANAGEMENT) VE LİKİDİTE ORANLARI

1.1. Kazanç Yönetimi (Earnings Management)

Kazanç yönetimi, yöneticilerin yasal sınırlar dâhilinde isteğe bağlı olarak, kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda finansal tabloları olduğundan farklı göstererek manipüle etmeleridir. Kazanç yönetimi ile ilgili literatürde çok sayıda çalışma söz konusu olmakla birlikte bu çalışmalar birbirini desteklemektedir. Levitt (1998) kazanç yönetimi ile finansal tabloların gerçek performansın değil istenilen performansın yansıtıldığına dikkat çekmiştir (Levitt, 1998). Healy ve Wahlen (1999) yapmış oldukları kazanç yönetimi tanımına göre, bazı çıkar sahiplerini firmanın finansal performansına ilişkin yanıltmak ve etkilemek amacıyla, yöneticiler tarafından finansal raporlarda sunulan kazançların değiştirilmesidir (Healy & Wahlen, 1999). Küçüksözen (2004)' e göre ise kazanç yönetimi "Bir şirketin ekonomik performansı hakkında finansal bilgi kullanıcılarının yanıltılması ya da kamuya açıklanan kâr rakamına bağlı sözleşmesel sonuçların etkilenmesi amacıyla, yöneticilerin finansal raporlama sürecinde (muhasebe standartları çerçevesinde ya da bunların dışında) aldıkları kararlarla veya gerçekleştirdikleri işlemlerle finansal sonuçları değiştirmeleri, diğer bir ifadeyle, yatırımcıların ya da ilgililerin karar ve düşüncelerini etkileyecek ya da değiştirecek nitelikte, muhasebe verilerinin ya da önemli durumların kasıtlı ve bilinçli olarak yanlış ya da eksik açıklanması ya da hiç açıklanmaması" şeklinde ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle, kâr yönetimi yatırımcıların ya da diğer finansal bilgi kullanıcılarının karar ve düşüncelerini etkilemeye ya da değiştirmeye yönelik olarak, muhasebe bilgisinin bilinçli olarak yanlış açıklanması ya da hiç açıklanmamasıdır (Demir & Bahadır, 2007). Birçok tanımda kazanç yönetimi ile ilgili iki unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlar (Ayarlıoğlu, 2007):

- Şirket yöneticileri, işletme faaliyetlerinde ve finansal raporlama sürecinde kişisel yargılarını kullanabilmektedirler.

- Yöneticilerin, özel bir çıkar elde etmek, bazı paydaşları yanlış yönlendirmek veya sözleşmelere bağlı sonuçları etkilemek gibi bazı özel amaçlar doğrultusunda yargıları olabilmektedir.

Kazanç yönetimi “tahakkuk esaslı” ve “işlem esaslı” kazanç yönetimi olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Tahakkuk esaslı kazanç yönetimi, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri çerçevesinde işletmenin gerçek ekonomik performansını gizlemek amacıyla yapılan kazanç yönetimi uygulamalarıdır. İşlem esaslı kazanç yönetimi ise muhasebe sistemin çıktısını etkilemek amacıyla bir faaliyetin, yatırımın veya finansman işleminin zamanlamasını veya yapılmasını değiştiren uygulamalardır (Gunny, 2010).

Kazanç yönetimi tahakkuk yönetimi, faaliyet yönetimi ve sınıflandırma yöntemi ile 3 farklı teknikte uygulanmaktadır. Bu 3 teknikten en çok kullanılan ve tercih edilen yöntem tahakkuk yöntemidir. Bu yöntemde yönetici muhasebe standartlarının esnekliğini kullanarak muhasebe politikalarını ve kârını rahatlıkla yönetebilir, seçilen muhasebe politikaları sayesinde gelir ve giderlerini sonraki dönemlere erteleyebilir. Örneğin, maddi duran varlıklarda azalan bakiyeler yöntemi kullanılarak o yılki amortisman giderleri arttırmak yine maddi duran varlıklarda yeniden değerlendirme modeli yerine maliyet modeli seçilerek tüm değer düşüklüklerini gider olarak kaydedilebilir. Ticari alacaklarda ise fazladan şüpheli ticari alacak karşılığı ayırmak dönem kârını etkileyebilir. Tahakkuk yöntemi ile cari döneme değil gelecek dönemlere ertelenen tahakkuklarla etki etmek mümkündür. Örneğin azalan bakiyeler yönteminde cari dönemde daha fazla amortisman gideri oluşurken gelecek dönemlerde daha az gider oluşacaktır. Ya da cari dönemde daha fazla şüpheli alacağa karşılık ayırıp gelecek dönemde alacak tahsil edildiği takdirde konusu kalmayan şüpheli alacaklara gelir yazacak ve böylece tahakkuk ters etki yapacaktır. Kazanç yönetiminin varlığını belirlemek için tahakkuk etmiş kazancın ihtiyari ve ihtiyari olmayan bileşenini ayırmak gereklidir. Kazanç yönetimi literatürüne göre işletmenin toplam tahakkukları ihtiyari ve ihtiyari olmayan tahakkuklardan oluşmaktadır. “İhtiyari olmayan tahakkuklar” iş stratejisi, sanayi sözleşmeleri (ticari işlemler), makroekonomik olaylar ve diğer ekonomik olaylar nedeniyle cari dönemde yapılan finansal nitelikli işlemlerden kaynaklanan tahakkuklardır. “İhtiyari tahakkuklar” ise kazançları yönetmek için seçilen muhasebe politikaları veya yapılan işlemlerden kaynaklanan tahakkuklardır (Ronen ve Yaari, 2008). Toplam tahakkuklar nakit akış yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. İşletmenin toplam tahakkukları belirlendikten sonra ihtiyari ve ihtiyari olmayan tahakkukların belirlenmesi için farklı modeller geliştirilmektedir. Bunların en yaygın kullanılanları Healy Modeli, De Angelo Modeli, Jones Modeli, Endüstri Modeli, Kaznik Modeli, The Forward Looking Modeli, Larcker-Richardson Modeli, Performans Eşlemeli Kothari Modeli bulunmaktadır. Çalışmamızda ihtiyari olmayan tahakkuklardan literatürde en fazla kullanılan Healy Modeli tercih edilmiştir. Healy Modeli, ihtiyari olmayan tahakkuklar bir önceki yılın toplam varlıklarına oranlanmış ortalama toplam tahakkuklar kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu modelde her dönem kazanç yönetiminin olacağı varsayılmaktadır. Healy Modeli denklemi (Çavuş, 2018);

$$\dot{I}OT_{i,t+1} = \frac{1}{n} \sum_{t-n}^t \frac{TT_{i,t}}{TV_{i,t-1}}$$

$\dot{I}OT_{i,t+1}$ = i işletmesinin t+1 yılının ihtiyari olmayan tahakkuk değeri

$TT_{i,t}$ = i işletmesinin t yılında toplam tahakkuk değeri

$TV_{i,t-1}$ = i işletmesinin t-1 yılına ait toplam varlık değeri

n = Tahmin dönemi

t = İnceleme Dönemi

i = İşletmeye ilişkin gösterge

Bir diğer kazanç yönetim tekniği olan faaliyetler yönetimi sonuçları işletmeler açısından daha hissedilebilir olmakla birlikte yöneticiler faaliyet düzeyleri ile kazancı yönetmeye çalışırlar. Örneğin araştırma ve geliştirme yatırımlarının kısılması, satış hacimlerinin arttırılması yöntemlerini uygulayarak giderlerini azaltıp gelirlerini arttırabilmektedirler. Bir başka yolla üretimlerini arttırarak birim başına düşen sabit genel üretim giderlerini de düşürebilirler.

Diğer kazanç yönetim tekniği olan giderlerin sınıflandırılması yolu tekniğinde diğer yöntemler gibi dönem kârını değiştiren etki söz konusu değildir. Bu yöntemde yöneticiler gelir tablosundaki kalemleri kasıtlı olarak olmaları gereken gruplarda değil farklı gruplarda sınıflandırma yolunu seçmektedirler. Örneğin olağandışı gider sınıfında olan kalemin esas faaliyet gideri olarak sınıflandırılması gibi (Adıgüzel, 2018).

1.2. Likidite Oranları

Likidite literatürde nakite dönüşebilme hızı olarak ifade edilirken işletmelerin kısa vadeli yükümlülüklerini karşılanmasının finansal göstergesidir (Billah vd., 2015). Likidite oranları ile kısa vadeli yükümlülüklerin karşılanması dönen varlıklar ile dönen varlıkların dengede tutulması ile mümkündür. Likidite analizleri ile dönen varlık ile kısa vadeli yükümlülükler arasında anlamlı ilişki kurulmaktadır (Karapınar & Zaif, 2013). Likidite oranları ile işletmeler kısa vadeli yükümlülüklerini dönen varlıkların bir kısmı veya tamamı ile karşılanmasının ölçümü yapılmaktadır (Günay, 2014). Likidite oranları nakit oran, cari oran ve asit-test oranı olarak 3'e ayrılmaktadır. Cari oran; dönen varlık toplamının kısa vadeli borçların toplamına oranlanmasıyla bulunur Cari oran; dönen varlık toplamının kısa vadeli borçların toplamına oranlanması ve bu oranın 1.5-2 olması arzulanan ve sektörden sektöre farklılık gösteren orandır. Cari oran ile işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeme yükümlülüğü hesaplanır. Asit-test oranı ile işletmeler dönen varlıklarından stokları çıkardıktan sonra kısa vadeli borçlara oranlanır ve bu oranın 1 ve üzeri olması arzu edilir. Nakit oranda ise hazır değerler ve menkul kıymetleri toplanır ve kısa vadeli borçlara oranlanır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kazanç yönetimi ile likidite oranları arasındaki ilişki ile ilgili literatür incelendiğinde bu konuda ülkemizde herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Ancak kazanç yönetimi ile ilgili

ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında ise birçok araştırmanın yapıldığı anlaşılmıştır. Literatürde konu ile ilgili çalışmalar ve elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Shah vd. (2010), 2003-2007 yılları arasında Karachi (Pakistan) menkul kıymetler borsası 120 şirketi, 2001-2007 yılları arasında Shenzhen (Çin) menkul kıymetler borsasında faaliyet gösteren 55 şirketi incelemişlerdir. Her iki ülkede de araştırma sonuçlarına göre kazanç yönetim uygulamaları ile kâr dağıtım politikaları arasında ilişki olmadığı saptanmıştır.

Asif vd. (2011) tarafından 2002-2008 yılları arasında Pakistan menkul kıymetler borsası 100 Endeksindeki bulunan 403 Şirket incelenmiş, araştırma sonucunda finansal kaldıraç oranının kâr dağıtım politikası üzerine, anlamlı ve önemli etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Haider vd. (2012) ile Moghri ve Galogah (2013) yaptıkları çalışmada kârlılık oranları ile kazanç yönetimi arasındaki ilişkiyi incelemişler ve aralarında anlamlı pozitif ilişki tespit etmişlerdir.

Sadeghi ve Zareie (2015), Tahran borsasında işlem gören firmalar üzerine yaptıkları çalışmada finansal oran ile kazanç yönetimini incelemişler ve kârlılık oranı ile kazanç yönetimi arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca aile şirketleri üzerinde yapmış oldukları analizde de aynı sonuca ulaşmışlardır. Bu analizlerde aktif kârlılık, öz kaynak kârlılığı ve satış kârlılığında kazanç yönetimiyle anlamlı ilişkileri tespit etmişlerdir.

Ajide ve Aderemi (2014) tarafından yapılan çalışmada, 2012 yılında Nijerya menkul kıymetler borsasında faaliyet gösteren 13 şirket incelenmiş, incelemede kazanç yönetimi ile kâr dağıtım politikası arasında negatif bir ilişki olduğu ve kazanç yönetiminin kâr dağıtım politikası üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır.

Khanna ve Khanna (2015) tarafından 2008-2013 yılları arasında Hindistan menkul kıymetler borsasında faaliyet gösteren 79 şirkete kazanç yönetimi ile kâr dağıtım politikası arasındaki ilişki incelenmiş ve araştırma sonucunda kazanç yönetimi uygulamalarının kâr dağıtım politikaları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Hastuti, Ghozali ve Yuyetta (2016) tarafından 2005- 2014 yılları arasındaki Endonezya borsasında işlem gören imalat firmaları incelenmiş, yapılan çalışmada Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının benimsenmesinin kazanç yönetimi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Malofeeva (2018) tarafından Rusya'daki 60 halka açık firmanın 2010- 2015 yıllarına ait veriler incelenmiş ve UFRS uygulamalarından sonra kazanç yönetiminde artış olduğunu tespit etmiştir.

Kara ve Toraman (2021) 2015-2019 yılları arasında BİST'te işlem gören 154 imalat sanayi şirketine yapmış oldukları çalışma ile kazanç yönetimi kârlılık oranları arasındaki ilişkiyi araştırmışlar araştırma sonucunda ekonomik kârlılık ve satış kârlılığı değişkenlerinin, şirketlerde kazanç yönetimine başvurmayla açık kârlılık oranları olduğu sonucuna varmışlardır.

Suadiye (2021) tarafından yapılan çalışma ile araştırma kapsamına alınan BİST firmalarının

2005-2016 yılları arasındaki tahakkuk kalitelerinin düşük ve tahakkuka dayalı kazanç yönetimi düzeyinin yüksek olduğunu, isteğe bağlı tahakkukları daha çok geliri azaltmak yönünde kullandıkları sonucuna varılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmada 2010-2020 yılları arasında BIST 30’da işlem gören işletmelerin kazanç yönetimleri ile likidite oranları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. BIST 30 endeksinde bulunan bankacılık/finans sektörlerinin finansal yapılarının üretim/ticaret işletmelerin finansal yapılarından farklı olmasından dolayı bankacılık/finans sektörü kapsam dışında bırakılarak toplam 16 işletme ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Yer Alan Şirketlerin Listesi

BIST 30’DA YER ALAN 16 ŞİRKETİN LİSTESİ	
ARÇELİK A.Ş.	KOÇ HOLDİNG A.Ş.
ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.
BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.
DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU HOLDİNG A.Ş.	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.
EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T. A.Ş.	TÜPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.
FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.
HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.
KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	VESTEL ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

Çalışmamızda BIST 30’da işlem gören işletmelerin 2010-2020 yılları arasında dönem sonunda raporladıkları nakit akış tablosu, kâr/zarar tablosu ve finansal durum tablolarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)’dan temin edilmiştir. Analize dâhil edilen işletmelerin kazanç yönetimlerinin tespit edilmesinde nakit akışlar üzerinden hesaplanan kazanç yönetimi formülasyonu kullanılmıştır. Kısa vadeli borçlanma oranlarını gösteren likidite oranları açısından ise cari oran, likidite (asit test oranı) ve nakit oranlarına ilişkin veriler esas alınmıştır. İşletmelerin kazanç yönetimi uygulamaları ile likidite oranları arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde ise doğrusal regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır.

3.1. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Çalışmada bağımlı değişken olarak kazanç yönetimi, bağımsız değişken olarak ise cari oran, likidite (asit test) oranı ve nakit oranlarına ilişkin değişkenler tercih edilmiştir. Kullanılan değişkenlere ilişkin kısaltmalarda aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

DEĞİŞKENLER	KISALTMALAR
Kazanç Yönetimi	KY
Cari Oran	CARO
Likidite/Asit Test Oranı	LIKO
Nakit Oran	NAKO

3.2. Araştırma Modeli, Analizi ve Bulguları

Araştırmada işletmelerin kazanç yönetimleri ile likidite oranları arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde kullanılacak olan regresyon modeli aşağıda verilmiştir.

$$KY = \beta_0 + \beta_1 \text{CARO} + \beta_2 \text{LIKO} + \beta_3 \text{NAKO} + \varepsilon$$

Kazanç kalitesinin ölçümünde toplam tahakkuklar yöntemi kullanılmıştır. Toplam tahakkukların hesaplanmasında nakit akış yaklaşımı tercih edilmiştir. Nakit akış yöntemi baz alınarak toplam tahakkukların hesaplanması aşağıdaki gibidir (Çavuş, 2018, s.43).

Toplam Tahakkuklar = Net Kar- Faaliyetlerinden Elde Edilen Nakit Akışları

Toplam tahakkuk modelinde kazanç yönetimini hesaplamak için öncelikle işletmede olması beklenen tahakkuklar hesaplanır daha sonra gerçekleşen tahakkuklar belirlenir. Gerçekleşen tahakkuklar ile olması beklenen tahakkuklar arasındaki fark ihtiyari tahakkukları göstermektedir. Çalışmada ihtiyari olmayan tahakkuklar literatürde en fazla tercih edilen Healy Modeli ile tespit edilmiştir.

Healy modeli ise yukarıdaki başlıklar altında açıklandığından burada ayrıca yer verilmeyecektir. Literatürde likidite oranları ve kazanç yönetimi arasındaki ilişkinin belirlenmesinde çoklu regresyon analizi yöntemi kullanılmaktadır (Syarifah, 2021; Baraja ve Yosya, 2019).

Bu başlık altında BIST' te işlem gören işletmelerin 2010-2020 yılları arasında yayımladıkları finansal tablolardan hareketle kazanç yönetimleri ile likidite oranları arasındaki ilişki analiz edilecektir. Veriler analiz edilirken SPSS 22 ve STATA 16 istatistiksel paket programlarından yararlanılmıştır. Araştırmada belirlenen değişkenlere ilişkin özet bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

DEĞİŞKENLER	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
KY	-282.190.640	1.324.838.817	-11.191.000.000	587.211.029
CARO	1.66	.838	.377	6.067
LIKO	1.28	.717	-.614	4.693
NAKO	.600	.509	.014	2.344

Tablo 3'den elde edilen sonuçlara göre kazanç yönetimini ifade eden KY değişkeninin ortalama değerinin -282.190.640 TL, cari oran, likidite oranı ve nakit oranların ise ortalama

değerlerinin sırasıyla 1.66, 1.28 ve 0.60 olduğu gözlemlenmiştir. Genel olarak cari oran değişkeni için 2.00, likidite oranı için 1,00 ve nakit orana ilişkin değerlerin ise 0,20 olması beklenmektedir. Analize dâhil edilen işletmeler için cari oran hariç likidite oranı ve nakit oranlar için elde edilen ortalama değerlerin yeterli olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında elde edilen verilere ilişkin doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmeden önce elde edilen verilerin ilişkin, normallik testi, çoklu bağlantı sorunu testi ve değişkenler arasında oto korelasyon testleri yapılmalıdır. Bu doğrultuda öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi amacıyla normallik testi yapılacaktır. Verilerin normallik varsayımına uygunluğuna karar vermek için Skewness ve Kurtosis değerlerine başvurulmuştur. Skewness ve Kurtosis değerlerine ilişkin elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. Skewness ve Kurtosis Değerleri

DEĞİŞKENLER	Skewness	Kurtosis
	İstatistik Değeri	İstatistik Değeri
KY	-6,227	42,138
CARO	1,449	3,822
LİKO	1,372	3,217
NAKO	1,453	1,836

Tablo 4'den elde edilen sonuçlara göre KY, CARO, LİKO ve NAKO değişkenleri Skewness istatistik değerleri açısından incelendiğinde en düşük değer KY değişkeni olduğu görülmektedir. Kurtosis istatistik değerlerine bakıldığında ise en yüksek değer yine KY değişkeni, en düşük değer ise NAKO değişkeni olduğu gözlemlenmektedir. Verilerin normal dağılıma sahip olduğunu söyleyebilmek için Skewness ve Kurtosis istatistik değerlerinin Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre -1,5 ile +1,5 arasında olması, George ve Mallery (2010)'e göre ise -2 ile +2 arasında olması verilerin normal bir dağılım gösterdiğini ifade etmektedir.

Tablo 4'den de anlaşılacağı üzere referans değerler göz önüne alındığında değişkenlerin normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir. Doğrusal regresyon analizi yapılabilmesinin varsayımlarından birisi verilerin normal dağılım olmalarıdır. Bu anlamda verilerin normal dağılım gösterebilmesi konusunda değişkenlerin logaritması alınarak veriler normal hale getirilmiştir.

Tablo 5. Logaritması Alınmış Değişkenlerin Skewness ve Kurtosis Değerleri

DEĞİŞKENLER	Skewness	Kurtosis
	İstatistik Değeri	İstatistik Değeri
LOGKY	,626	-,769
LOGCARO	,045	-,362
LOGLİKO	,237	-,561
LOGNAKO	-,673	,414

Tablo 5'de logaritması alınmış değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerine ilişkin sonuçlar incelendiğinde tüm değerlerin basıklık ve çarpıklık istatistik değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar verilerin normal hale getirildiği göstermektedir. Bundan

sonra analize değişkenlerin logaritması alınmış haliyle devam edilecektir.

Aşağıdaki tabloda ise çalışmamızın bağımsız değişkenlerini oluşturan cari oran, likidite oranı ve nakit oran değişkenlerine ilişkin çoklu bağlantı sorunu ve oto korelasyon sonuçları sunulmuştur. Çoklu bağlantı sorununun tespitinde VIF testi ve değişkenlerin kendi aralarında bir oto korelasyona sahip olup olmadığına ilişkin ise Durbin-Watson testine başvurulmuştur.

Tablo 6. VIF ve Durbin- Watson Testi Sonuçları

Değişkenler	VIF	Durbin- Watson
LOGCARO	4,774	1,553
LOGLIKO	5,740	
LOGNAKO	2,851	

VIF ve Durbin- Watson Testi Sonuçlarına ilişkin Tablo 6 incelendiğinde çoklu bağlantı sorunu (VIF) değerlerinin 10'dan küçük olması cari oran, likidite oranı ve nakit oranlarının kendi aralarında çoklu bağlantı problemi bulunmadığını ifade etmektedir (Topaloğlu, 2018). Değişkenler arasında oto korelasyon olup olmadığına ilişkin yapılan Durbin- Watson testi sonucunun 1,5 ile 2,5 arasında olması kurulan modelde oto korelasyon problemi olmadığını göstermektedir (Küçüksille, 2016).

Aşağıdaki tabloda modele ilişkin özet değerler verilmiştir.

Tablo 7. Model Özetleri

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,568	,322	,286	,91446

Modelden elde edilen sonuçlara göre bağımsız değişkenler olan cari oran, likidite oranı ve nakit oran değişkenlerinin, bağımlı değişkenimiz olan kazanç yönetimi değişkenini %32 düzeyinde açıkladığı görülmektedir. Analizden önce kurulan modelin tümüyle anlamlılık düzeyinin de belirlenmesi gerekmektedir. Anlamlılık düzeyine ilişkin yapılan varyans analizi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 8. Varyans Analizi Sonuçları

	Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	22,248	3	7,416	8,868	,000
	Residual	46,829	56	,836		
	Total	69,077	59			

Varyans analizi sonuçlarına göre significant değerinin 0,05'ten az olması, kurulan modelin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 9. Modellere İlişkin Katsayı Tablosu

Modeller		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
Kazanç Yönetimi ve Likidite Oranları	(Constant)	5,006	,369		13,583	,000
	LOGCARO	6,263	1,331	1,131	4,706	,000*
	LOGLIKO	-3,868	1,644	-,620	-2,352	,022**
	LOGNAKO	-1,386	,493	-,522	-2,810	,007*

*Katsayıların %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

** Katsayıların %5 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir

Tablo 9’da modellere ilişkin katsayı tablosu incelendiğinde bağımsız değişkenlerden cari oran ve nakit oranının %1 düzeyinde, likidite (asit test oranı) oranının ise %5 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerimizden cari oran ile kazanç yönetimi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Sonuçta analize dâhil edilen işletmelerin kazanç yönetimi uygulamaları arttıkça, kısa vadeli borçların ödeme gücünü gösteren cari oranın da arttığını göstermektedir. Tam tersi durumda yani kazanç yönetimine olan eğilim azaldıkça, işletmeler dönen varlıklarını karşılık göstererek kısa vadeli borçlarını ödeme gücünün azaldığını ifade etmektedir. Likidite oranı ile kazanç yönetimi arasında negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç işletmelerin kazanç yönetimi uygulamalarına olan eğilimleri arttıkça, stokların satılmadığı durumlarda işletmelerin kısa vadeli borçlarını dönen varlıklarla karşılayamayacağına işaret etmektedir. Başka bir ifade ile kazanç yönetimine olan eğilim azaldıkça, işletmelerin stokların satılmadığı durumlarda kısa vadeli borçlarını dönen varlıklarla karşılayabileceği tespit edilmiştir. Sonucu bağımsız değişken olan nakit oran ile kazanç yönetimi arasında negatif ve %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuca göre kazanç yönetimi uygulamalarına olan eğilim arttıkça, işletmelerin nakit ve nakit benzerleri ile kısa vadeli borçlarını ödeme gücü azalmaktadır. Diğer bir deyişle işletmelerin kazanç yönetimi uygulamalarına olan eğilimleri azaldığı durumlarda, nakit ve nakit benzerleri ile kısa vadeli borçlarını ödeyebileceğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlardan hareketle kazanç yönetimi ile cari oran arasında anlamlı bir ilişki çıkmasının altında yatan nedenler irdelendiğinde birden fazla durum söz konusu olabilir. Örnek vermek gerekirse dönen varlıkların değerlendirilmesinde ortaya çıkan artışların yanında, muhasebe politikalarının da yıllar itibari ile değişiklik göstermesi de söz konusu olabilir. Ayrıca işletmelerin kısa vadeli ve uzun vadeli yabancı kaynaklar arasında hesap kalemlerinin niteliğinin değiştirilmesi suretiyle de yapılan makyajlı raporlamalar likidite oranları üzerinde etki yapması muhtemeldir.

SONUÇ

Bu çalışma ile 2010-2020 yılları arasında Borsa İstanbul (BİST)’te işlem gören işletmelerin kazanç yönetimi uygulamaları ile kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü gösteren cari oran, likidite oranı ve nakit oranları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. İşletmelerin dönem sonunda raporladıkları nakit akış tablosu, kâr/zarar tablosu ve finansal durum tablolarına ilişkin veriler üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir. Analize dâhil edilen işletmelerin kazanç yönetimlerinin tespit edilmesinde nakit akışlar üzerinden hesaplanan kazanç yönetimi

formülasyonu kullanılmıştır.

İşletmelerin kazanç yönetimi uygulamaları ile likidite oranları arasındaki ilişki ise doğrusal regresyon analizi yöntemi ile test edilmiştir. Doğrusal regresyon analizi yapılabilmesi için verilerin normal dağılım göstermeleri gerekmektedir. Normal dağılım olup olmadığının belirlenmesinde değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Bu anlamda normal dağılım göstermeyen verilerin logaritması alınarak veriler normal hale getirilmiştir. Daha sonra yapılan testler sonucunda değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu ve oto korelasyon olmadığı belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre %1 anlamlılık düzeyinde kazanç yönetimi ile cari oran ile arasında pozitif bir ilişki, kazanç yönetimi ile nakit oran arasında ise negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Likidite oranı ile kazanç yönetimi arasında ise negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlardan hareketle kazanç yönetimi ile cari oran arasında anlamlı bir ilişki çıkmasının altında yatan nedenler irdelendiğinde birden fazla durum söz konusu olabilir. Örnek vermek gerekirse dönen varlıkların değerlendirilmesinde ortaya çıkan artışların yanında, muhasebe politikalarının da yıllar itibari ile değişiklik göstermesi de söz konusu olabilir. Ayrıca işletmelerin kısa vadeli ve uzun vadeli yabancı kaynaklar arasında hesap kalemlerinin niteliğinin değiştirilmesi suretiyle de yapılan makyajlı raporlamalar likidite oranları üzerinde etki yapması muhtemeldir.

EXTENDED ABSTRACT

In this study we aim to determine the relationship between liquidity ratios. Since the financial structures of the banking and finance sectors in the BIST 30 index are different from the financial structures of production and trade enterprises, the banking and finance sector was excluded from the scope and the analysis was carried out with a total of 16 enterprises. The data obtained within the scope of the research were obtained from the Public Disclosure Platform (KAP). In determining the earnings management of the companies included in the analysis, the earnings management formulation calculated over cash flows was used. In terms of liquidity ratios showing short-term borrowing ratios, data on current ratio, liquidity (acid test ratio) and cash ratios are taken as basis. The linear regression analysis method was used to determine the relationship between the earnings management practices of the enterprises and the liquidity ratios. While analyzing the data, statistical package programs SPSS 22 and STATA 16 were used. According to the results obtained from the research, it has been observed that there is a positive relationship between earnings management and current ratio at the 1% significance level, and a negative relationship between earnings management and cash ratio. It has been determined that there is a negative and 5% significant relationship between the liquidity ratio and earnings management.

The data on the cash flow statement, profit/loss statement and financial position statements reported by the companies traded in BIST 30 at the end of the period between 2010 and 2020 are used. The data obtained within the scope of the research were obtained from the Public Disclosure Platform (KAP). In determining the earnings management of the companies included in the

analysis, the earnings management formulation calculated over cash flows was used. In terms of liquidity ratios showing short-term borrowing ratios, data on current ratio, liquidity (acid test ratio) and cash ratios are taken as basis. The linear regression analysis method was used to determine the relationship between the earnings management practices of the enterprises and the liquidity ratios. In the study, earnings management was preferred as the dependent variable, and variables related to current ratio, liquidity (acid test) ratio and cash ratios were preferred as independent variables.

In our study, the Healy Model, which is the most used non-discretionary accrual in the literature, was preferred. Healy Model, non-discretionary accruals are calculated using the average total accruals proportioned to the total assets of the previous year. In the study, earnings management was preferred as the dependent variable, and variables related to current ratio, liquidity (acid test) ratio and cash ratios were preferred as independent variables. Total accruals method was used to measure earnings quality. Cash flow approach is preferred in the calculation of total accruals. One of the assumptions of performing linear regression analysis is that the data are normally distributed. In this sense, the data were normalized by taking the logarithm of the variables in order for the data to show normal distribution. It is seen that the current ratio, liquidity ratio and cash ratio variables, which are the independent variables, explain our dependent variable, the earnings management variable, at the level of 32%. Before the analysis, the level of significance of the established model should also be determined. It has been determined that the current ratio and cash ratio, which are independent variables, are significant at the level of 1%, while the liquidity (acid test ratio) ratio is significant at the level of 5%. It has been observed that there is a positive and significant relationship between the current ratio and earnings management, one of our independent variables. As a result, as the earnings management practices of the companies included in the analysis increase, the current ratio, which shows the solvency of short-term debts, also increases. In the opposite case, that is, as the tendency towards earnings management decreases, businesses express that their ability to pay their short-term debts decreases by showing their current assets as provisions. It has been observed that there is a negative and 5% significant relationship between the liquidity ratio and earnings management. This result indicates that as the tendency of enterprises towards earnings management practices increases, in cases where stocks cannot be sold, businesses cannot meet their short-term debts with current assets. In other words, as the tendency towards earnings management decreases, it has been determined that businesses can meet their short-term debts with current assets in cases where stocks cannot be sold. It has been observed that there is a negative and 1% level significant relationship between the last independent variable, the cash ratio, and earnings management. According to the result obtained, as the tendency towards earnings management practices increases, the ability of businesses to pay their cash and cash equivalents and short-term debts decreases. In other words, it shows that businesses can pay their short-term debts with cash and cash equivalents, when their tendency towards earnings management practices decreases.

With this study we aim to determine the relationship between the earnings management practices of the companies traded in Borsa Istanbul (BIST) between the years 2010-2020 and the current ratio, liquidity ratio and cash ratios, which show the ability to pay their short-term debts. The analysis was carried out on the data related to the cash flow statement, profit/loss statement

and financial position statements reported by the enterprises at the end of the period. In determining the earnings management of the companies included in the analysis, the earnings management formulation calculated over cash flows was used.

The relationship between the earnings management practices of the enterprises and the liquidity ratios was tested with the linear regression analysis method. In order to perform linear regression analysis, the data should show normal distribution. In order to determine whether there is a normal distribution, the kurtosis and skewness values of the variables were checked. In this sense, the data were normalized by taking the logarithm of the data that did not show normal distribution. As a result of subsequent tests, it was determined that there was no multicollinearity problem and no autocorrelation between the variables.

According to the results obtained from the research, it has been observed that there is a positive relationship between earnings management and current ratio at the 1% significance level, and a negative relationship between earnings management and cash ratio. It has been determined that there is a negative and 5% significant relationship between the liquidity ratio and earnings management.

Based on the results obtained, when the underlying reasons for the significant relationship between earnings management and the current ratio are examined, there may be more than one situation. For example, besides the increases in the valuation of current assets, it may be possible that the accounting policies change over the years. In addition, the make-up reporting made by changing the nature of the account items between short-term and long-term liabilities of the enterprises is likely to have an impact on the liquidity ratios.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, H. (2018). Muhasebe literatüründe kazanç yönetim teknikleri. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(1), 63-76.
- Ajide, F. M., & Aderemi, A. A. (2014). The effects of earnings management on dividend policy in Nigeria: An empirical note. *Financial Business Management*, 2(3), 145-152.
- Alhadab, M. M., & Al-Own, B. (2017). Earnings management and banks performance: Evidence from Europe. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 7(4), 134-145.
- Asif A., Rasool, W., & Kamal Y. (2011). Impact of financial leverage on dividend policy: Empirical evidence from Karachi stock exchange-listed. *African Journal Of Business Management*, 5(4), 1312-1324.
- Ayarlıoğlu, M. A. (2007). Kar yönetimi uygulamaları ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda test

- edilmesi. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Baraja, L., & Yosya, A., (2018). The impact of liquidity, profitability, activity and solvency ratio on change in earnings. *Indonesian Management and Accounting Research*, 17(1), 1-17.
- Beneish, M. D., Miller, B. P., & Yohn, T. L. (2015). Macroeconomic evidence on the impact of mandatory IFRS adoption on equity and debt markets. *Journal of Accounting and Public Policy*, 34(1), 1-27.
- Billah, N. M. B., Yakob, N. A., & Mc Gowan, C. B. (2015). Liquidity analysis of selected public-listed companies in Malasia. *International Economics and Business Macrothink Institute*, 1(1), 1- 19.
- Christie, A. A., & Zimmerman, J. L. (1994). Efficient and opportunistic choices of accounting procedures: Corporate control contests. *The Accounting Review*, 69(4), 539-566.
- Cudia, C. P. & Cruz, L. A. C. D. (2018). Determinants of earnings management choice among publicly listed industrial firms in the philippines. *De La Salle University DLSU Business Economics Review*, 27(2), 119-129.
- Çavuş, G. (2018). Finansal raporlama kalitesini etkileyen faktörler ve finansal raporların kalitesinin ölçümüne ilişkin yaklaşımlar: Bist imalat sektöründe bir uygulama. [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi].
- Çetenak, E. H., & Koç, F. Ö. (2016). Kazanç yönetimi uygulamalarının firma düzeyinde belirleyicileri: Bist Örneği. *International Conference of Strategic Research in Social Science and Education (ICoSReSSE)*, 1575-1589.
- Dechow, P. M., Sloan, R., & Sweeney, A.P. (1996). Causes and consequences of earnings manipulations: An analysis of firms subject to enforcement actions by the SEC. *Contemporary Accounting Research*, 13(1), 1-36.
- Demir, V., & Bahadır, O. (2007). Muhasebe manipülasyonu yöntemler ve teknikler. *İSMMM Mali Çözüm Dergisi*, 84, 103-119.
- George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. 17.0 update (10a ed.), Pearson.
- Gunny, K. A. (2010). The relation between earnings management using real activities manipulation and future performance: Evidence from meeting earnings benchmarks. *Contemporary Accounting Research*, 27(3), 855-888.
- Günay, S. G. (2014). *İşletme finansının temelleri*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Haider, J., Ali, A., & Sadiq, T. (2012). Earning management and dividend policy: Empirical evidence from Pakistani listed companies. *European Journal Of Business And Management*, 4(12), 2222-1905.
- Hastuti, T. D., Ghozali, I., & Yuyetta, E. N. A. (2016). The effect of international financial reporting standards on the real earnings management and internal control structure as a moderating variable. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(4), 1807-1814.
- Healy, P. M., & Wahlen, J. M. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standard setting. *Accounting Horizons*, 13(4), 365-383.
- Kara, S., & Toraman, A. M. (2021). Kazanç yönetimi ile karlılık oranları ilişkisi: Bist'te bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 295-312.
- Karapınar, A., & Zaif, F. A. (2013). *Finansal analiz*. Gazi Kitapevi.
- Kurt, Y. (2021). İhtiyatlılık ilkesinin finansal sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi: BIST uygulaması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ağustos Özel Sayı, 375-396.
- Küçükşille, E. (2016). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ş. Kalaycı (Ed.), Asil Yayın, 267.
- Küçükşözen, C. (2004). Finansal bilgi manipülasyonu: Nedenleri, yöntemleri, amaçları, teknikleri, sonuçları ve İMKB şirketleri üzerine ampirik bir çalışma. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Khanna, M., & Monika, K. (2015). Impact of earnings management on dividend policy Indian companies.

International Journal Of Multi Disciplinary Research And Development, 2, 352-356.

- Levitt, A. (1998, September 28). *The numbers game, A Speech*. 79-82. <https://www.sec.gov/news/speech/speecharchive/1998/spch220.txt>
- Onay, A., & Benligiray, S. (2021). Denetim raporlarına göre kazancını yöneten şirketlerde toplam ve spesifik tahakkuklar üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler E Dergi*, 5(8), 84-111.
- Purnama, I., & Nurdiniah, D. (2018). Profitability, firm size and earnings management: The moderating effect of managerial ownership. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 73, (5th Annual International Conference on Accounting Research (AICAR 2018)), 41-46.
- Ronen, J., & Yaari, V. (2008). *Earnings management emerging insights in theory, practice, and research*. Springer Science+Business Media, LLC.
- Sadeghi, S. A., & Zareie, B. (2015). Relationship between earnings management and financial ratios at the family firms listed in the Tehran stock exchange. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, 5, 1411-1420.
- Schipper, K. (1989). Commentary on earnings management. *Accounting Horizons*, 3(4), 91-102.
- Scott, W. R. (1997). *Financial accounting theory*. Prentice Hall.
- Shah, Z. A., Hui, Y., & Zafar, N. (2010). Earning management and dividend policy: An empirical comparison between Pakistani listed And Chinese listed companies. *International Research Journal Of Finance And Economics*, (35), 112-126.
- Suadiye, G. (2021). Tahakkukların kalitesi ve tahakkuka dayalı kazanç yönetimi: BIST'te işlem gören şirketler üzerine bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(2), 302-328.
- Syarifah, S. (2021) Effect of Earnings Management, Liquidity Ratio, Solvency Ratio and Ratio Profitability of Bond Ratings in Manufacturing: (Case Study Sub-Sector Property and Real Estate Sector Companieslisted on the IDX Indonesian), *International Journal of Business, Economics and Social Development*, 2(2) 89-97.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Allyn and Bacon.
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda finansal kırılganlığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1),15-38.
- Tuan, K., & Borak, M. (2020). Kazanç yönetimi ve finansal performans: Borsa İstanbul üzerine ampirik bir araştırma. *Sosyoekonomi*, 28(44), 381-393.
- Watts, R. L., & Zimmerman, J. L. (1990). Positive accounting theory: A ten year perspective. *The Accounting Review*, 65(1), 131-156.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

NIETZSCHE AND HEIDEGGER ON MEANING: INFERENCES FOR THE ERA OF THE COVID-19 PANDEMIC

Ozan BIÇAKCI

Araş. Gör., Çankaya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, obicakci@cankaya.edu.tr

0000-0002-5883-2569

Atıf / Citation: Biçakçı, O. (2022). Nietzsche and Heidegger on meaning: Inferences for the era of the COVID-19 pandemic. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 155-164. <https://doi.org/10.54282/inijoss.993666>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.993666>

Abstract

Nietzsche points out that the noble taste of Greek lost its place to dialectic after Socrates, and thus, human beings lost their connection to their nature. After Socrates, through the exclusive use of conscious and logical language, the meaning became fixated in our society and we lost our connection to the dynamism in nature. Considering representations as meanings, in the Heideggerian sense, it should be noted that a represented object always implies a level of existence that is not limited to that representation but points to a Being of that representation. For Heidegger, in line with Nietzsche, however, there is a switch during the Hellenistic period from the understanding of "sign" as "showing for showing" to "sign" as an instrument to "designate", and that switch leads to the creation of representations between sign and its signified (hence the term "designation" with the focus instead on the signified). In today's neoliberal world, similarly, people are lost in and through representations (and even they become a representation to be consumed) and, in this way, lost in an inauthentic way of living. It is, then, not expected for the Covid-19 pandemic to lead us to the authentic way of living because the anxiety around it would be translated into fear, which is an inauthentic way of experiencing anxiety. As a solution, we should reinvent the language where the instinctual language of the real of our bodies and will would prevent the logical language from resulting in the fixation of meaning and representation.

Keywords: Heidegger, Nietzsche, Covid-19 Pandemic, Language, Represented Object, Neoliberalism, Lacan

NIETZSCHE VE HEIDEGGER ANLAM ÜZERİNE: COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNE İLİŞKİN ÇIKARIMLAR

Öz

Nietzsche, Sokrat sonrası, Yunanlılara ait asil yaşam zevkinin yerini diyalektiğe bıraktığını, ve bunun bir sonucu olarak da, insanlığın kendi doğası ile olan bağınyı kaybettiğini söyler. Sokrat sonrası, tamamen bilinçli ve mantıklı dilin kullanılmasının bir sonucu olarak, toplumumuzda anlam sabitlemiştir ve insanlar

doğanın dinamizmiyle olan bağınyı kaybetmiştir. Temsillerin de bir anlam olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Heidegger'deki anlamı ile, temsil edilen bir nesnenin aynı zamanda bu temsile indirgenemeyecek bir varlık seviyesini de işaret etmesi ve bu varlık seviyesinin de aslında bu temsilin oluşuyla ("Being") ilgili olması not edilmelidir. Heidegger için de, Nietzsche'de olduğu gibi, Helenistik dönemde "gösterge"nin "göstermek için göstermek" yerine bir "belirleme" aracı olarak anlaşılmasına doğru bir değişim vardır. Bu değişim, gösterge ve gösterilen arasında temsillerin kurulmasıyla, yani "işaret etme" durumuyla sonuçlanmıştır ve vurgu göstermekten ziyade gösterilene kaymıştır. Günümüzün neoliberal dünyasında, benzer şekilde, insanlar temsillerde kaybolmaktadırlar (ve hatta kendileri tüketilecek birer temsil haline gelmektedirler) ve bunun sonucunda da hayatı otantik olmayan bir şekilde yaşamaktadırlar. O halde, oluşturduğu kaygının kaygıyı deneyimlemenin otantik olmayan bir yolu olan korkuya dönüşecek olması sebebiyle Covid-19 pandemisinin bizi otantik bir yaşam biçimine yönlendirmesi de beklenemeyecektir. Çözüm olarak, içgüdüsel dil, yani bedenlerimizin ve istencimizin gerçeğinin dili tekrardan keşfedilebilir ve böylece mantıki dilin anlam ve temsil sabitlenmesine yol açması engellenebilir.

Anahtar Kelimeler: Heidegger, Nietzsche, Covid-19 Pandemisi, Dil, Temsilî Nesne, Neoliberalizm, Lacan

1. INTRODUCTION

What is it that we call "dying" or "living"? As of today, Covid-19 has taken millions of lives. Here, (as human beings) we face the coldness of death all over again. Throughout this paper, I will try to summarize the philosophy of Nietzsche and Heidegger on the matters of life, death, and representation, and then attempt to discuss what is there to say regarding today's pandemic.

1.1. The Problem of Socrates

To begin with, I think it is most plausible to mention what Nietzsche has to say about Socrates. Nietzsche in fact caricatures Socrates in his book, "The Twilight of the Idols", in the chapter titled "The Socrates Problem" (I have said that Socrates is caricatured in this book because the Socrates being discussed here could be interpreted as not Socrates himself but Socrates of Christian epoch, that is, Socrates from the view of Christianity). Throughout the above-mentioned chapter, Nietzsche (1997) evaluates Socrates (and Plato) as the "symptoms of decay" in Greek, as being "pseudo-Greek," or even "anti-Greek" (p. 12); points out that "the value of life cannot be assessed," nevertheless, Socrates and other philosophers took a stand as to assess the value of life (as if someone who is not a part of it) (p. 13); indicates that, with Socrates, the noble taste of Greek (noble in the sense that it is "connected to nature") was lost its place to dialectic (p. 14); questions that whether Socrates acts in according to his "ressentiment" with his dialectic, while trying to take revenge from the noble (p. 15).

With all the information given in the paragraph above, the question appears: What does Socrates represent there? The answer is a rather simple one: Socrates is the representation of what Nietzsche would consider the problem of his (or our) age. Socrates is the representation of reason which has triumphed over the experience of living: Dialectic has defeated the connection of human beings to their nature (In fact, the connection of human beings to their "bios" has been made possible only through the "logos," hence, the term "Biology"). The reason as the opposite of the experience of living has essential implications for today's human beings. We are animals in the end, but we have persuaded ourselves that we are more than that. Human beings are fragile in nature, and without one important characteristic, it would be impossible for us to become what we are today. We, as human beings, are the ones who have triumphed over nature (and all the creatures in it): We have become the masters to enslave them all. Once living in the African

savannas, how have we succeeded in it? Again, the answer is a simple one and provides us with the above-mentioned important characteristic: It is the use of “grammatical language” that has been primarily shaping our brains and making them evolve (Falk, 2016). “Language has played a prominent and possibly pre-eminent role in our species’ history,” says Pagel and further continues: In contrast to the chimpanzees (who live in African forests but not savannah), camels (who live in dry places but not in woods) or all other species, human-beings are able to exist in most of the habitats found on Earth. He remarks that the difference is likely to be the language that enables us to transmit information over generations (2017). In our lives, we depend on knowledge and skills, and it is through the use of language (and the creation of a culture that is evolving faster than our genes), we have had a complex reservoir through which we produce (Pagel, 2017). “Representation is the production of meaning through language” (Hall, 1997). And it is with the ability to represent that we, as human beings, also have the ability to go beyond the present experience and engage in the past and future (Callaghan and Corbit, 2015).

1.2. Logical and Instinctual Languages

Even though it is clear that the concept of language is quite essential for human development and evolution, and of course, for to become who we are today, to this point, it is not certain whether the language mentioned here is “language as logos” or another kind of language. Nevertheless, when the broader timeline of evolution has been considered, it would be inferred that the language being mentioned here is “language as a whole” but *predominated* by the existence of reason within it. However, as Nietzsche has noticed, there exists a simultaneous period in history in which reason (or logos) has completely conquered the lands of living with the advantage provided with the existence of language (Thus, in this point, there is no *predomination* but a *conquer*). It should also be noted at this exact moment that, for ancient Greek, neither logos and language nor logos and reason can be separated from each other. That is, logos has been conceptualized as the human being’s capability of communication, speaking, measuring, understanding, and living socially. Aristotle even considers logos as the specific difference differentiating humans and animals (Habash, 2018). Thus, it could now be inferred that it is in fact this simultaneous moment that logos, language, and reason become one and the same thing: That is, what is making us human beings and masters of nature:

But Socrates surmised even more. He saw past his noble Athenians; he grasped that his case, his idiosyncratic case, already wasn’t exceptional. The same kind of degeneration was silently preparing itself everywhere: the old Athens was coming to an end.—And Socrates understood that all the world had need of him—his means, his cure, his personal device for self-preservation . . . Everywhere, the instincts were in anarchy; everywhere, people were five steps away from excess; the monstrum in animo was the general threat. “The drives want to play the tyrant; we have to invent a stronger counter-tyrant” . . . (Nietzsche, 1997, p. 15)

The drives, that is, the living part of the human beings were driving them off-limits: There was uncontrollable chaos. Then, the reason became the answer: Logos (through the language making human beings the master of nature) took the stage, and it took it for good: It itself became what makes human beings the master of nature. Thus, once the supporting element of human evolution and survival, language (now reduced to logos and reason) became the element ensuring the

connection between human beings and nature is to be broken because it was this connection, in the beginning, supposedly resulting in all that chaos (Armstrong [2009], for example, proposes Logos as being what is making us masters at the first place. I instead follow the thought that it is the language that is making us “masters who are also *animals*” in the first place; nevertheless, it is the reduction of language to logos is what is making us mere “*masters*”).

Nietzsche herein mentions the ugliness of Socrates to clear his argument: He does so to arrive at a crucial point rather than having aesthetic purposes. That is, the ugliness of Socrates means that, for Nietzsche, he is also a monster inside: “monstrum in fronte, monstrum in animo,” meaning that “monster in the face, monster in the soul” (p. 13). The ugliness is a visible trait; therefore, for everyone who was to see Socrates, for Nietzsche, the invisible monster could also be inferred. This invisible monster, that is, the bad cravings which are growing in each person and creating chaos, seemed not to cause any problem to Socrates as he “become the master of all” (p. 16). Thus, Socrates was supposed to have the answer to end all of this chaos (And become the masters of our nature: Nature in the sense that both the earth on which we are living and our own bodies and drives).

Reducing language to reason has one crucial implication: We decided to be the “masters” and not animals, not anymore. The problem, then, is that we have chosen to kill what is alive in ourselves (or what is animal in ourselves) and invest in what is making us mere *masters*. Nietzsche (1997) did indeed remark on a similar point regarding the philosophers:

You ask me what's idiosyncratic about philosophers? . . . There is, for instance, their lack of a sense of history, their hatred for the very notion of becoming, their Egyptianism. They think they're honoring a thing if they de-historicize it, see it sub specie aeterni —if they make a mummy out of it. Everything that philosophers have handled, for thousands of years now, has been conceptual mummies; nothing real escaped their hands alive. They kill and stuff whatever they worship, these gentlemen who idolize concepts—they endanger the life of whatever they worship. For them, death, change, and age, like reproduction and growth, are objections—refutations, even. Whatever is does not become; whatever becomes is not . . . (p. 18)

All the philosophy, and the science that has emerged from it, is then a position taken against the experience of life for Nietzsche. It is the reduction of language to logos (and departing from the mythos) that has created today's world; that is, our society is now that of scientific logos and where mythos is being disreputed (Armstrong, 2009). In this medium, the subject of Descartes has emerged: In this dualist perspective, two forms of substance were introduced, which are matter (which extends into the spatial realm) and the conscious mind (who “thinks”) (Howard, 2018). Thus, we became the subjects, and all the world around us (including our bodies and, of course, our drives) became the objects to be attended to and even controlled: The connection between the human beings as subjects (and as masters) and their animal nature is completely broken.

Nietzsche (2001) suggests that “consciousness in general has developed only under the pressure of the need to communicate” (p. 212). In the end, Nietzsche continues, consciousness is necessary and useful provided that it is between people, and it is these characteristics of

consciousness that have enabled it to be developed. According to Nietzsche, the need of human beings to be protected, be helped, and be with their equals has also made the expression of those needs required. Thus, the need for consciousness has appeared. Human beings were already thinking and feeling, but it is to “know” what is being considered and felt is what is in the realm of the consciousness: “Conscious thinking takes place in words, that is, in communication symbols” (p. 213). Nietzsche (2001) further continues with the relationship between language, communication, consciousness, and reason:

In short, the development of language and the development of consciousness (not of reason but strictly of the way in which we become conscious of reason) go hand in hand. One might add that not only language serves as a bridge between persons, but also look, touch, and gesture; without our becoming conscious of our sense impressions, our power to fix them and as it were place them outside of ourselves, has increased in proportion to the need to convey them to others by means of signs. The sign-inventing person is also the one who becomes ever more acutely conscious of himself; for only as a social animal did man learn to become conscious of himself - he is still doing it, and he is doing it more and more. My idea is clearly that consciousness actually belongs not to man's existence as an individual but rather to the community and herd-aspects of his nature; that accordingly, it is finely developed only in relation to its usefulness to community or herd; and that consequently each of us, even with the best will in the world to understand ourselves as individually as possible, 'to know ourselves', will always bring to consciousness precisely that in ourselves which is 'non individual', that which is 'average'; that due to the nature of consciousness - to the 'genius of the species' governing it - our thoughts themselves are continually as it were outvoted and translated back into the herd perspective (p. 213).

Thus, once human beings have started to communicate through signs, what is to be communicated now belongs to the society one is living in. The animal part within the individual is left for the sake of expressing (and communicating) one's needs in the social medium. Nevertheless, Habash (2018) proposes that Nietzsche in fact considers two kinds of language, one is with logos (titled “conscious language,” which is linked to the discussion quoted above), and the other is without logos (that is, “instinctual language”). “Language without logos” is, Habash continues, the one which is instinctual and about the animal part of human beings (p. 455). Furthermore, Habash outlines Nietzsche's comments in “On the Origin of Language” which states the harm caused to language by the conscious thinking (p. 457); and comments in “The Dionysian Worldview” which notes that there exists “instinctive yet purposive” language that is the one that of “gesture and musical tone” (p. 465). Habash concludes with Nietzsche's proposition that for instinctual language to be expressed in a complete manner, there should also exist a conscious language. That is, the excess of instinctual language is expressed through the confrontation with the kind of language which is aiming the meaning to be fixated. Moreover, in a medium where instinctual language is weakened, the meaning would indeed become fixated (pp. 471-472), which has negative implications in this paper's context. What started with Socrates is, then, the fixation on meaning through the exclusive use of conscious language. Moreover, this fixation becomes even more rigid for the Cartesian subject. We, as human beings, become the followers of a fixed meaning, the truth, in the nature where no truth exists (or even if it is to exist, we do not have any faculty of knowing it, as Nietzsche did add [2001, p. 214]). And it is through the inability to obtain

such truth European nihilism shows itself. Neither Christian God nor modern science (that is, the science that is pursuing the “truth of existence”) could escape from it: It is the annihilation of all possible meanings and truth (Elbe, 2004, pp. 17-41).

It is important to note that the two types of languages mentioned above do not oppose each other. Nietzsche in fact argues against the opposition between instinct and reason and the apparent world and the "true" one (Constâncio & Branco, p. xv). Thus, rather than either/or solution, a continuum exists. Considering in terms of either/or solution, then, one could decide, for example, that we live in an apparent world and the true one is inaccessible, or that there is no kind of language apart from the one that is reduced to the reason. On the other hand, considering in terms of continuum brings the opportunity to let the world's (and language's) full potential appear to us. It is also essential to notice that while talking about instincts, Nietzsche in fact talks about the "will" intending to satisfy needs (Constâncio & Branco, p. xvi). Thus, while meaning becomes fixated, then, the role of "will" in the language has also become disregarded (Moreover, in the same manner, one could also argue that the concept of the unconscious becomes ignored with the praising of the conscious cartesian being).

1.3. Heidegger and Beyond the Represented Object

So far, Nietzsche's views on language and the possible implications of these views for today's world aiming for the fixated meaning have been discussed. Now, I will continue with the Heideggerian perspective to further the discussion.

For Cartesian context, as already discussed, the subject is separated from the object. That is, the object is represented to the mind of the subject, and it is through the mediation of the mind that the subject could relate to that object. Nevertheless, for Heidegger, through representation, it is also presupposed that there exists another level of existence that is not accounted for by that representation (Iain, 2019). Thus, for example, "tree" as a represented object always implies a level of existence that is not limited to a representation but points to a Being of that representation. Then, it is straightforward for Heidegger that, even though representations could mediate a person's relationship with an object, there also exists another level of relation where the subject is not separated from that object in the first place (Iain, 2019). To examine the difference between these levels further, Heidegger's comments on Aristotle should also be discussed.

Heidegger (1993) translates Aristotle's "On Utterance" as follows:

Now, whatever it is [that transpires] in the creation of sound by the voice is a showing of whatever affections there may be in the soul, and the written is a showing of the sounds of the voice. Hence, just as writing is not identical among all [human beings], so too the sounds of the voice are not identical. However, that of which these [sounds and writing] are in the first place a showing are among all [human beings] the identical affections of the soul; and the matters of which these [the affections] form approximating presentations are likewise identical. (pp. 401-2)

As Heidegger added, this translation also translates semeia, symbola, and homoimota in relation to the word "showing". Heidegger has pointed out that "showing" brings something to

appear, enables the apprehension of that which appeared, and thorough discussion of that which apprehended. Nevertheless, he coined, there was a switch during the Hellenistic period, that is, the switch of the understanding of "sign" as "showing for showing" to "sign" as an instrument to "designate". And through this designation, representation becomes established from one object to another while reducing the previous relationship ("showing") to that between a sign and its signified ("designation") (p. 402). This discussion, then, shadows the one which is made above, that is, the one regarding the fixated meaning in language while adding the concept of representation to the picture.

Adding to the discussion given above, in his essay titled "On Linguistic Aspects of Translation," Jakobson (1959) has focused on a similar conclusion. As he has suggested, meaning should be located in the sign itself but not what is represented through that sign. Lacan has also taken a similar reading. Despite its meaningless characteristics, he claimed the primacy of a signifier over a signified while introducing the term "pure" signifier, that is, a signifier signifying nothing (Evans, 2006, p. 189). It is in the case of "Being" in Heideggerian terms, then, we have a "pure" signifier. That is, it is a signifier without a signified, or, it is a signifier that is signifying what cannot be fully represented in the language but lies-before-us. One should not be mistaken that it is without a function; that is, while doing so, "Being" also guarantees the presence of what is present through language, meaning that it "anchors" what lies-before-us to language¹. Thus, Heidegger would be claimed to reach a conclusion that the presence of what is present is what is anchoring language to what lies-before-us, and it is through this way that language and what lies-before-us (of course, what lies-before-us through language) would open itself.²

Considering that Heidegger also claimed that "language is the house of Being" is further supporting the current discussion; that is, as interpreted by Livingston (2005), what Heidegger tried to communicate is that language is determining our lives, that is, we live in it: "We think to bring Being to language." In this sense, Lacan, in my opinion, is Heideggerian³.

1.4. Neoliberalism and the Function of Represented Objects

To this point in the paper, the concept of representation (and fixated relationship between signifier and signified with the focus instead on the signified part) has been examined. Here, then, comes the discussion of these in today's cultural context.

Marcuse (1964) indicates that within the context of capitalism, people's levels of both working and consuming exceed what they need (as cited in Vanheule, 2016). McDonald, Gough, Wearing, and Deville (2017) have reviewed that purchasing non-necessary items for one's survival is related to the representational value of those items with respect to their ability to reveal self-identity. Moreover, as they continue in their review, it is also people themselves who

---

¹ Even what Lacan has to say regarding this issue would find a better basis through the discussion of "Being" as a signifier because, in the case of "Being", a signifier signifying nothing becomes obvious and clear, unlike any other signifier.

² In line with the end of the Nietzsche part, there is no opposition between what lies-before-us and what is represented in language, that is, they are anchored together in a continuum.

³ In Lacanian theory, beyond the master signifier, there is a lack, that is, a lack in the symbolic order that corresponds to the real where the subject is in unity with the world and that which is not signified (Evans, 2006, p. 163). Here, Lacanian reading of this scene results in the emergence of "Being" exemplifying a "pure" signifier, and it does not send us to other signifiers ("beings") in language but send us to what-lies-before-us, that is, the real, the unity before the emergence of the subject who lacks an object.

are commodified; that is, they become objects. And this commodification is reinforced through media and advertisements to have people think that the way to personal success is through the commodification of the self. Thus, it can be concluded that, in today's world, objects to be consumed or represented objects are portrayed and commercialized as the objects that would fully mediate one's relationship not only with the world but also with their self. And as discussed in the above sections, they clearly could not do so due to the presupposed level of existence implied through them. Nevertheless, the fact that represented objects are unable to mediate that relationship would result in further implications for those represented objects in the subject's part. Rojcewicz (2006) discusses Heidegger's use of the term "Bestand" in German to characterize modern technology in the process of unconcealment of the objects and tries to explore what Heidegger has connoted. He contends that, in today's world, things are at our disposal; that is, they are here to serve us, and apart from their uses, there is nothing for us to respect in them. Moreover, as he continues, things are disposable once their utility is exhausted. This consumer mentality which is a rather disrespectful form of consumer mentality, is what Heidegger is connoted while using the term "Bestand", he concludes (p. 84). Thus, these lines further our understanding of how people in today's world relate to their surroundings. It is implied that people do not relate to the objects at all. Instead, what they relate to is nothing but the mere representations that would presumably regard their use (and objects can be disposed of if they do not serve any use). Then, it can be concluded that represented objects, in this sense, mediate people's relationship with their surroundings only in a functional manner (And it could also be claimed that it is how people relate to other people now). Furthermore, it is also essential to notice that these representations have been established through being indicated as a signified (as discussed above in terms of the switch in focus from signifier to signified) in media and advertisement contexts. That is, the material aspect of the object is not taken into account and even forgotten, and it is the signified attached to that materiality is what is instead attended.⁴ Then, it becomes plausible to infer that people are going even more away from thinking if one considers thinking in Heideggerian sense. That is to say that people are lost in and through representations (and even they become a representation to be consumed) and, in this way, lost in an inauthentic way of living it.

2. CONCLUSION AND THE INFERENCES FOR THE ERA OF COVID-19 PANDEMIC

I would have been titled the section "Conclusion and Inferences for the Anxiety around the Covid-19 Pandemic", but I will claim the otherwise at the part of the anxiety, that is, in Heideggerian terms, I think that most people do not feel anxiety in response to the Covid-19 pandemic, or even if they did, they translate it into fear, fear in its sense for Heidegger that it is an inauthentic way of experiencing anxiety (as cited in Mowat, 2009). Here, the distinction between expectation and anticipation corresponding to the difference between fear and anxiety is important to be made (Wheeler, 2020). That is, people (most of them), in my opinion, are not anticipating their death (which would be the death that they own; however, it would resist to be conceptualized and represented) but are expecting a certain kind of death which is represented in media tools. Nevertheless, while expecting this second kind of "represented" death, that is, the death which is not owned, what they are afraid of becomes what is represented under the title of

---

⁴ Here, I purposefully use the word "material" while indicating a certain aspect of an object in order to make it similar to today's conceptions of the signifier as being the material form of a sign (Chandler, 2007, p. 15); even taken in the sense that Saussure himself indented, the signifier is the psychological impression of the sound (as cited in Chandler, 2007, p. 14), which is closer to the material form of that sound.

that “death”. In the case of expecting death, then, it is also possible not to expect that “represented” death or negotiate with it. Nevertheless, while doing so, people would still be positioned in response to the represented and expected kind of death. Then, it becomes impossible for this kind of situation to lead people to live authentically as feelings of anxiety normally would (Mowat, 2009). This discussion is in line with and supports the discussion in the previous section regarding neoliberalism and its consequences, such as consumerism and relating to the objects only with the mediation of representations. In the case of the Covid-19 pandemic, the mood of anxiety is instead translated into fear due to one’s inability to relate to things (i.e., one’s own death) without their representative form even if they resist being represented (hence the fear).

As a society, then, we are moving away from thinking, thinking in the sense that it is letting things to become (or appear). In today’s world, objects are forced to reveal themselves in certain ways, ways that are making them useful for us. Moreover, people have represented experience when they relate to not only the objects but also the other people; that is, other people are also forced to reveal themselves in certain useful ways. Then, all the possibilities of people and objects around us are not appearing or reveal themselves, meaning that, as a neoliberal society, we are struggling with only what is there for us to consume and then passing to the other objects to be consumed, thereby distancing ourselves from the authentic way of living.

In the Nietzschean sense, in addition to the paragraph above written in Heideggerian terms, as human beings who lost their connection to their real nature, in Covid 19 pandemic, what we experience is nothing but the existential crisis arising from the real threat of death. Today, we live in a hypothetical world: In the world where we live, everything is crystallized and mummified, including our past and future; the present time is never to be experienced. Nevertheless, one’s own death always resists being represented and conceptualized, as discussed above. Thus, as beings who become reliant on conscious representations rather than instinctual experience, Nietzsche’s nihilism comes to the stage and annihilates all the possible meanings in each instance where we face death. What to do, then, as the followers of the truth, if all the possibility of it is now ceased to be? Nevertheless, conceptualizing things is not the only way to handle the presence of death. Instead, returning to the language (or saving it from the place it has been put in the society) which could not be reduced to logos would provide us with the connection to our nature: This is the real of our bodies and drives, or our instincts and will. As it has been already emphasized, it is through conscious language that the instinctual language can fully express itself, and there is no opposition between them. Thus, we should create (or reinvent) the language where “language without logos” prevents “language conquered by logos” driven fixation of meaning and representation.

Conflict of Interest Statement: The author declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The author has received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: For this research, ethical permission (dated-numbered) was not required.

Acknowledgments

I would like to express my gratitude to Prof. Ahmet Inam for his insights and feedback to improve this manuscript.

REFERENCES

- Armstrong, K. (2009). *The case for God*. NY: Random House Digital, Inc.
- Callaghan, T., & Corbit, J. (2015). *The development of symbolic representation*. In L. S. Liben, U. Müller, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of Child Psychology and Developmental Science: Cognitive Processes* (p. 250–295). John Wiley & Sons Inc.
- Chandler, D. (2017). *Semiotics: the basics*. NY: Taylor & Francis.
- Constâncio, J., & Branco, M. J. M. (2011). *Nietzsche on instinct and language* (Vol. 1). Walter de Gruyter.
- Elbe, S. (2003). *Europe: A nietzschean perspective* (Vol. 11). NY: Psychology Press.
- Evans, D. (2006). *An introductory dictionary of Lacanian psychoanalysis*. NY: Routledge.
- Falk, D. (2016). Evolution of brain and culture: the neurological and cognitive journey from Australopithecus to Albert Einstein. *Journal of Anthropological Sciences*, 1-14.
- Habash, N. L. (2018). Agon and politics in Nietzsche's early writings on language. In H. Siemens & J. Pearson (Eds.), *Conflict and contest in Nietzsche's philosophy* (pp. 357-417). NY: Bloomsbury Academic.
- Hall, S. (1997). Representation, meaning, and language. In S. Hall (Ed.), *Representation: Cultural representations and signifying practices* (pp. 15–30). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Heidegger, M. (1993). *Basic writings: Revised and expanded*. NY: Harper Collins.
- Howard, R. (2017). "Dualism", In E. N. Zalta (Ed.), *The stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/dualism/>.
- Iain, T. (2019). "Heidegger's Aesthetics", E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/heidegger-aesthetics>.
- Jakobson, R. (1959). On linguistic aspects of translation. *On Translation* (pp. 232–239). Harvard University Press.
- Livingston, P. (2005). Martin Heidegger: "The letter on humanism". <http://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil360/17.%20Livingston%20on%20Heidegger%207s%20Letter.pdf>
- McDonald, M., Gough, B., Wearing, S., & Deville, A. (2017). Social psychology, consumer culture and neoliberal political economy. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 47(3), 363-379.
- Nietzsche, F. W. (1997). *Twilight of the idols, or how to philosophize with the hammer* (R. Polt Trans.). Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company.
- Nietzsche, F. (2001). *The gay science: With a prelude in German rhymes and an appendix of songs* (J. Nauckhoff & A. Del Caro, Trans.). Cambridge University Press.
- Pagel M. (2017). Q&A: What is human language, when did it evolve, and why should we care?. *BMC Biology*, 15(1), 64. <https://doi.org/10.1186/s12915-017-0405-3>
- Pfeffer, R. (1972). *Nietzsche: Disciple of dionysus*. Bucknell University Press.
- Rojcewicz, R. (2006). *The gods and technology: A reading of Heidegger*. New York, NY: SUNY Press.
- Wheeler, M. (2020). "Martin Heidegger", In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/heidegger>
- Vanheule, S. (2016). Capitalist discourse, subjectivity and Lacanian psychoanalysis. *Frontiers in Psychology*, 7, 1948.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

NEW SUPERHEROES: THE REPRESENTATIONS OF THE HEALTHCARE PROFESSIONALS IN GRAPHIC MEDICINE DURING THE TIME OF COVID-19

Kenan KOÇAK

Dr. Öğr Üyesi, Erciyes Üniv., Edebiyat Fakültesi,
kenankocak@erciyes.edu.tr

0000-0002-6422-2329

Ebru Türk ÖZTOPAL

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniv., SBE,
ebruturkoztopal@gmail.com

0000-0002-4181-9114

Atıf / Citation: Koçak, K. & Öztopal, E. T. (2022). New superheroes: The representations of the healthcare professionals in graphic medicine during the time of COVID-19. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 165-181. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1017037>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1017037>

Abstract

Covid-19, opening a new page in world history by spreading all over the world, was announced as a pandemic by the World Health Organization (WHO) on March 11, 2020. The Covid-19 outbreak has caused more than five million deaths and lasting health problems and affected economy and society. Wearing masks, physically distancing and even lockdowns have become our new normal. Not only scientists who worked on the prevention of this contagious disease but also scholars from other fields such as philosophy, sociology, arts, and literature, contributed to studies focusing on the reflection of Covid-19 in our lives.

Comics has always been used as a medium to illustrate the catastrophes in human history, to raise awareness, and educate society. Graphic medicine, a field that blends medical humanities and comics, offers a broad space for all segments of society to express their feelings or experiences in the time of the Covid-19 pandemic. On the Graphic Medicine website, co-managers MK Czerwicz, and Alice Jagers categorized comics produced in this period under the title of "Covid-19 Comics" by grouping them according to their themes and creators such as educational, vaccine-specific comics, ethics/social justice, by/about caregivers, by patients, coping and humour, and historic. This study will focus on the portrayal of caregivers as superheroes in selected Covid-19 comics both in print and on social media posts. The superhero metaphor in comics will be discussed in the context of graphic medicine.

Keywords: Covid-19, Comics, Graphic medicine, Superhero, Healthcare professionals

YENİ SÜPER KAHRAMANLAR: COVID-19 SÜRECİNDE GRAFİK TIPTA SAĞLIK ÇALIŞANLARININ TASVİRLERİ

Öz

Tüm dünyaya yayılarak dünya tarihinde yeni bir sayfa açan Covid-19, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir Covid-19 salgını beş milyondan fazla ölüme ve kalıcı sağlık sorunlarına sebep olmuş ve ekonomiyi ve toplumu etkilemiştir. Maske takmak, fiziksel mesafeyi korumak ve hatta sokağa çıkma yasağı yeni normal haline gelmiştir. Bu bulaşıcı hastalığın önlenmesi için çalışan bilim insanlarının yanı sıra felsefe, sosyoloji, sanat, edebiyat gibi diğer alanlardan akademisyenler de Covid-19'un hayatımızdaki yansımalarına odaklanan çalışmalara katkı sağlamıştır.

Çizgi roman, insanlık tarihindeki felaketleri anlatmak, farkındalık yaratmak ve toplumu eğitmek için her zaman bir araç olarak kullanılmıştır. Tıbbi beşeri bilimleri ve çizgi romanı harmanlayan bir alan olan grafik tıp, Covid-19 pandemisi döneminde toplumun tüm kesimlerine duygularını veya deneyimlerini ifade etmeleri için geniş bir alan sunmuştur. *Graphic Medicine* internet sitesinde, ortak yöneticiler MK Czerwicz ve Alice Jagers, bu dönemde üretilen çizgi romanları "Covid-19 Çizgi romanları" başlığı altında sınıflandırmıştır. Temalarına ve yaratıcılarına göre eğitici, aşırıya özel çizgi romanlar, etik/sosyal adalet ile ilgili çizgi romanlar, sağlık çalışanları tarafından/onlar hakkında veya hastalar tarafından üretilen çizgi romanlar, başa çıkma ve mizah son olarak da tarihsel çizgi romanlar olarak adlandırılmışlardır. Bu çalışma, hem yayınlanmış hem de sosyal medya paylaşımlarından seçilen Covid-19 çizgi romanlarında sağlık çalışanlarının süper kahramanlar olarak tasvir edilmesine odaklanacaktır. Çizgi romanlardaki süper kahraman metaforu grafik tıp bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Çizgi roman, Grafik tıp, Süper kahraman, Sağlık çalışanları

INTRODUCTION

In this study, the portrayal of the healthcare workers as superheroes in Covid-19 comics will be analysed. In the first part of the article the function of comics in times of disasters or destructions will be discussed together with distinctive examples, as coronavirus is one of the most devastating disasters the world has faced in recent years. It also covers the definition of Covid-19 and its psychological effects, as well as the social changes caused by coronavirus because, during the Covid-19 pandemic, comics is used as a medium for coping with stress caused by preventive measures, or honouring the healthcare workers struggling with the pressures of difficult working conditions or expressing the changes in daily routines. In the following part, the relationship between comics and medical humanities, in other words, graphic medicine, will be analysed. In the last part, the characteristics of the superhero archetype in comics will be explained by associating it with health care professionals' illustrations in selected comics.

1. COMICS AND CATASTROPHES

The combination of word and image, two effective modes of communication are one of the significant features of comics "as a verbal-visual art form". According to Chute "It makes readers aware of limits, and also possibilities for expression in which disaster, or trauma, breaks the boundaries of communication, finding shape in a hybrid medium" (2017: 18). By using word and image together, comics makes it possible to express extreme circumstances and actions that are not represented only by words (Chute, 2017: 19). Through images accompanied by words, difficult situations or struggles arouse strong emotions which cannot be achieved by using words

alone. In her book *Disaster Drawn: Visual Witness, Comics, and Documentary Form*, Hillary L. Chute states that:

The spatial features of comics, such as its activation of the space between word and image and its erection of literally drawn frames alongside its breaking and violation of them, presents a grammar that can inscribe trauma not just thematically (as in Adorno's "helpless poems to victims of our time") but also powerfully at the level of textualization in words and images. (2016: 35)

Comics has been used as a medium to represent catastrophes, disasters and pandemics as well as their consequences "in bold and provocative ways" especially due to its nature of being a verbal-visual art form (Saji, Ventakesan and Callender, 2021: 138). In such cases, comics functions as a tool for documenting, raising awareness, or teaching and learning. For example, in *Maus: A Survivor's Tale*, serialized from 1980 to 1991, the cartoonist Art Spiegelman depicts his father's memories as a Polish Jew and Holocaust survivor by depicting Jews as mice and Nazis as cats. He talentedly reflects Nazi violence, genocides, and the survival stories of his parent's generation in Europe. Joe Sacco, who is a cartoonist and journalist, deals with conflicts in his comics including *Palestine*, *Safe Area Goražde*, *The Fixer*, and *Footnotes in Gaza*. According to him when compared to photographs and films that show "brutality so starkly", drawing is a more efficient way to illustrate a violent scene in that it allows us to look (Skidmore, 2015). Therefore, "his comics neither romanticize suffering nor legitimate violence" (Worden, 2015: 11). Similar to Sacco, Emmanuel Guibert is another cartoonist who mirrors the realities of war in the form of comics. In *Alan's War*, he pictures the traumatic experiences of a soldier during World War II. Japanese manga artist Keiji Nakazawa is another figure who draws his memories of destruction caused by the atomic bombing of Hiroshima in his comic book *I Saw It*. "Violence so extreme it appears abstract became Nakazawa's instant perceptual reality" as a Hiroshima survivor (Chute, 2016: 113).

In order to create awareness and educate the public, various comics are produced in times of disease outbreaks. For example, *1+1*, a featured work by Hine, Corinne Pearlman, Woodrow Phoenix, and Myra Hancock talks about a young heterosexual couple, Al and Gabi who have AIDS. Firstly, Al contracts HIV due to drug use and he unwittingly transmits it to Gabi. The reason why a heterosexual couple is chosen is to raise awareness about the point that HIV is not a gay disease (Williams, 2013: 72). The autobiographical work *Blue Pills: A Positive Love Story* by Swiss cartoonist Frederik Peeters tells the story of a couple one of whom is HIV positive. (Czerwiec, 2018: 202). These works touch on one of the important global problems, the AIDS crisis. *The 1918 Flu Pandemic* by Katherine Krohn illustrates the 1918 outbreak of the influenza virus that kills millions of people. *No Ordinary Flu* by Merideth Li-Volmer, Matthew French, and David Lasky tells the story of a family who suffers from the 1918 influenza pandemic. It is a vivid example of comics' usage for public health purposes. Li-Volmer explains that they try to help readers to show how such a disaster could be and to make them ready for a future disaster. Over ten years later humanity experiences a global pandemic that is similar to what they picture (Li-Vollmer, n.d.). There are also comics that highlight such current global issues as climate change, environmental problems, and their consequences. One of them is *Science Comics: Wild Weather: Storms*,

Meteorology, and Climate by MK Reed and Jonathan Hill which represents meteorology and climate change together with a few suggestions to reduce upcoming disasters (Wolf, 2021).

As Li-Volmer predicts, humanity encounters with another devastating pandemic called Covid-19 in 2019. The Novel Coronavirus Disease (COVID-19) is defined as “mild to severe respiratory illness that is caused by a coronavirus” (Merriam-Webster, n.d.). It is the current representative of the family Coronaviridae (Lalchhandama, 2020). Covid-19, first detected in the city of Wuhan, China, in December 2019 spread all over the world in a short time (World Health Organization, 2020). This outbreak was officially declared as a pandemic in a press conference by the World Health Organisation (WHO) on March 11, 2020 (World Health Organization, 2020). Since the onset of the Covid-19 pandemic, people from all over the world have experienced many changes in their lifestyles. This highly infectious and lethal disease has caused the deaths of more than five million people across the world. It is possible to evaluate the psychological effects of the epidemic and the deaths related to the epidemic in terms of social relations and future anxiety.

Although measures such as mandatory isolation, quarantine, and temporary closure, taken by the governments and health institutions are necessary to prevent the epidemic and reduce its impact on health systems, it also feeds this fear and anxiety arising from the epidemic. It was observed that the epidemic caused fear, helplessness, and anxiety in people, and these emotions negatively affected people's behaviour and can "lead to erratic behaviour in them" (Ho, Chee, Ho, 2020: 155).

Healthcare professionals, who take part in the diagnosis and treatment team with great devotion during the epidemic, are in the risk group for both Covid-19 disease and experiencing mental problems due to the nature of their position. In a study of the SARS epidemic, it was observed that the healthcare professionals were the ones who intensively suffer from the fear of contagion, the fear of transmitting the disease to family members, friends, and colleagues (Ho, Kwong-Lo, Mak, Wong, 2005: 344). Healthcare workers were faced with the burden of fighting on the front line in this struggle, as well as experiencing the risk of deadly diseases and the negative consequences of the measures taken in this process for every human being. The negative effects of epidemics on healthcare workers are the symptoms of post-traumatic stress, anxiety, burnout, and depression, especially during and after the epidemic (Ho et al., 2020: 156).

As it can be seen in the previous examples, in such conditions the versatility and effectiveness of comics as a response to catastrophes gains importance. During the coronavirus crisis, one of the most serious destructions that humanity have experienced, comics have been used as a vehicle to express individual experiences and the social conditions of people or to educate society about the virus or to arouse hope and happiness for the future. In a sense comics function as a drug or healer for reducing the hash effects of such conditions by providing catharsis.

2. GRAPHIC MEDICINE

Graphic medicine is coined by Ian William, who is a physician and comics artist, for his website created in 2007. According to him, graphic medicine is “the intersection between the medium of comics and the discourse of healthcare” (Czerwicz, Williams, Squier, Green, Myers, &

Smith, 2015: 1). Although the term flourished in 2007, comics have long been used as a tool in public health for informing about illnesses in the form of posters or leaflets or as a way of explaining personal stories of patients about diseases or experiences of healthcare providers or as a means for medical education for healthcare professionals. As a nurse, cartoonist, educator, and co-founder of the field of Graphic Medicine, Czerwiec points out another feature of comics as follows:

Comics can make us laugh. They can help us connect, and they can help us learn. Most of all, they can help us see things in a new light. This is exactly what patients and caregivers need when facing the big challenges of life (Czerwiec, 2018).

The multi-layered language of comics, which includes visual metaphor, symbols, and humour, transforms the negative feelings of the patients, caregivers, or healthcare workers into positive emotions by creating a space for relief. Drawing their experiences as a patient or health carer enables them to understand their psychologies so, they feel empathy for each other.

3. THE DEPICTION OF HEALTHCARE WORKERS AS SUPERHEROES BEFORE COVID-19

The depiction of healthcare professionals as superheroes in comics can be seen in American comic books of the 1940s. Especially the years 1940 and 1941 are accepted as the explosion in superhero comics such as DC's Flash, Hawkman, the Spectre, Hourman, Dr Fate, Green Lantern, the Atom, Starman, Green Arrow, and Aquaman; Fawcett Publications' Spy Smasher, Bulletman, Ibis the Invincible, and the "World's Mightiest Mortal," Captain Marvel; plus Cat-Man, Blue Bolt, the Black Terror, Hydroman, the Ray, Plastic Man, Midnight, the Human Bomb, Magno (the Magnetic Man), Daredevil, the Black Hood, the Comet, and Will Eisner's The Spirit (Misiroglu, 2012: 25). In those years, another "segment of the industry", which included the real adventures of true characters in contrast to the fantastic stories of imaginary heroes of the time appeared (Hansen, 2004: 148). In this kind of comics, real figures from medical history are represented as heroes with their achievements.

It is no coincidence that in those years medical history became a fertile land for the creators of superhero comics, as "from the 1920s through the 1940s, popular medical history blossomed in a remarkable number of books, films, and other media" (Hansen, 2004: 152). Such medical figures of the past as Louis Pasteur (**Fig. 1**), Theobald Smith, Florence Nightingale or Joseph Goldberger transformed into superheroes in comics and "they helped to reinforce the rising status of the American medical profession during the war and in the postwar era" (Hansen, 2004: 150). Along with these figures "books like *True Comics, Real Heroes, and Real Life Comics* were on the newsstand competing for young readers with *Superman, Batman*, and many other titles" (Hansen, 2004: 150). The imaginative stories of superheroes were so popular that the publishers attempted to put true adventure stories in the same huge market. "These books shifted attention from supermen to humans, from fantasy heroes to real people, but without abandoning heroism or the biographical narrative" (Hansen, 2004: 159).

Fig. 1: “Louis Pasteur and the Unseen Enemy” (*Real Heroes*, no. 7, 1942).

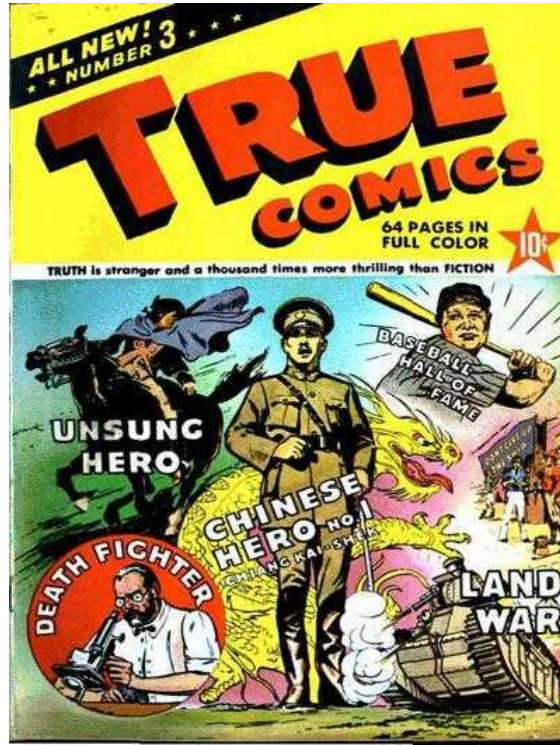
True Comics, first published in 1941 with its motto of “TRUTH is stranger and a thousand times more thrilling than FICTION” was the initiator of this subgenre (Hansen, 2004: 159). *Real Heroes*, *Calling All Girls*, *Real Life Comics*, *It Really Happened* and *Trail Blazers* followed its footsteps. According to Hansen:

A sampling of the stories will allow us to notice the character of the science lessons embedded in the heroic narratives, as well as the social and personal values that the figures exemplified. Not only were the individual doctors and nurses “real heroes,” but the quest for discoveries was portrayed as a form of heroism as valiant as that of the battlefield, and often described in the same terms. Even the most unusual people in these stories were portrayed as potential role models, and ordinary children were helped to identify with them because the stories almost always began with the heroes’ humble origins and recounted how these individuals first became curious about science or medicine during their childhood (Hansen, 2004: 162).

Hansen points out that the depiction of the achievements of significant people as heroic deeds in the form of comics enabled children to identify themselves with these characters. Therefore, such role models increased children's interest in science or medicine. On the other hand, there was another debate about whether superhero comics were harmful to children or not in that their fantasy world and supernatural powers turned American children into “little Nietzsches or Hitlers” (Lopes, 2009: 31). Although they were depicted as advocators of democracy or equality, their ultranationalism and violent actions corresponded to fascist thought. *Parents Magazine’s* aim of publishing such comics as *True Comics*, *Real Heroes*, and *Calling All Girls* is to start a campaign to produce clean comic books that serve to create morally, physically, and mentally well-equipped young generation (Lopes, 2009: 25).

The stories of these “wholesome adventures”, a term used for this subgenre by Roger Sabin, are constructed on heroic achievements of important figures who change the fate of the world as

saviours during the time of destructions (Sabin, 1996: 89). In these comic books, it is possible to read Louis Pasteur's study on spoiled wine and the discovery of fermentation or Walter Reed's success in achieving yellow fever disease (Hansen, 2004: 165). Among these figures, another important character is Robert Koch (**Fig. 2**) who is described as "Death Fighter" in the third issue of *True Comics* because he identifies cholera germ and his Nobel Prize (Hansen, 2004: 166-67). In addition, to represent leading characters of medical history in comics, some figures devote their life to help humanity such as Clara Barton who helped wounded people during the Civil War or Samuel Mudd who fought deadly epidemic in prison or a dog called Balto, one of the sled dogs that brought antitoxin in Alaska during a diphtheria epidemic (Hansen, 2004: 173-74).

Fig. 2: "Death Fighter: Dr Robert Koch" (*True Comics*, no. 3, 1941).

In the 1930s and 1940s, nurses are portrayed as "independent, adventurous, and, particularly, heroic women" in American comics (Hayton and Hayton, 2012: 130). The fictional images of these heroic nurses transformed into respectful real-life war nurses such as Florence Nightingale, Clara Barton, and Edith Cavell (Hayton and Hayton, 2012: 131). In those years representations of nurses were strongly related to heroic deeds of female characters during World War I and the Cold War. In war contexts, nurses were associated with self-sacrificing, angel-like figures. One of the popular nurse figures in comics was Nurse Esther McElveen who died after saving many people from a fire. It was published in *New Heroic Comics* in 1947 (Hayton and Hayton, 2012: 132). In the late 1950s and early 1960s, DC gave the title of "Battle Nurse" to the cover story of issue #78 of *Our Army at War* (Hayton and Hayton, 2012: 134).

Pat Parker known as War Nurse with her team Girl Commandos was another nurse figure who took part in several issues of *Speed Comics* published in the 1940s (**Fig. 3**). Different from other real characters mentioned above, she was a fictional figure, but her heroic actions as a nurse were celebrated by the readers.

Fig. 3: Pat Parker-War Nurse (*Speed Comics*, no. 15, 1941).

In contrast to the heroic nurse image of War comics, nurses became doctor's helpers as sexy and naughty assistants in the late 1940s and the 1950s Romance comics (Hayton and Hayton, 2012: 131). By the 1970s, because of feminism, the values in Romance comics changed into superheroine who was best exemplified by Wonder Woman (Fig. 4). One of her secret identities was Diana Prince, an army nurse (Clark, 2015). In the early 1970s, a comic book series titled *Night Nurse* was published by Marvel Comics. The stories of the series revolve around three nurses Linda Carter, Georgia Jenkins and Christine Palmer who worked at the Metropolitan General Hospital in New York. Linda Carter was also a nurse who specialized in helping injured superheroes. Like Wonder Woman these characters and stories were fictional.

Fig. 4: Wonder Woman (*Sensation Comics*, no. 1, 1942).

It can be said that the Covid-19 pandemic is the revival of the representations of medical professionals as superheroes in comics. The painting *Game Changer* (**Fig. 5**) painted by Banksy at the Southampton General Hospital in May 2020 is a significant contribution to SuperNurse's discourse (Einboden, 2020: 343). It shows that nurses and other healthcare providers' portrayals as superheroes have been continuing to remain in the history of comics as well as other art fields. Interestingly, her uniform is similar to that of wartime nurses and The Red Cross on her apron is the symbol of protection for health care workers in wartime (Einboden, 2020: 344). In his nurse figure, Banksy summarizes the history of nurses as a symbol of superheroes and adapts it to today's world.

Fig. 5: *Game Changer*, Banksy, (2020).

4. THE HEALTHCARE PROFESSIONALS AS SUPERHEROES DURING COVID-19 PANDEMIC

Covid-19 became a crisis for all countries in a short time and “due to its global character, the ongoing coronavirus epidemic often provokes the comment that we are now all in the same boat” (Žižek, 2020: 31). As a global crisis, it has crossed all borders and become a common problem of humanity. Within that period, healthcare workers around the world played a vital role and they suffer from great difficulties psychologically and physically (**Fig. 6**).

Fig. 6: People walk past paintings of a doctor and a nurse wearing superhero "superman" costumes drawn by physician associate Fatih Ölmez at Adnan Menderes University hospital in Aydın, Turkey on January 9, 2021 (Anatolian Agency).

Graphic medicine, which combines comics studies with health humanities, "has taken up the task of illustrating the COVID-19 pandemic and curating related comics" (Callender, Obuobi, Czerwicz, and Williams, 2020: 1061). During the Covid-19 pandemic, in order to deal with the harshness of this situation, people from all over the world including cartoonists, nurses, or doctors share comic strips in blogs, websites, social media accounts, newspapers, or in the form of graphic novels. These works portray either personal experiences or shared struggles.

This study focuses on the illustrations of healthcare professionals who subrogate superheroes, a popular stock character in comics. Hillary L. Chute suggests that superhero comics, one of the most well-known genres of comics, frequently represents disasters compared to the entire art form. Superheroes like Superman or Batman deal with "collective, or at least personal disaster" such as a destroyed city, planet, or universe, or Bruce Wayne's murdered parents. Chute supports her idea by stating that "disaster is foundational to comics" (Chute, 2017: 18). The early 1930s were generally accepted as the golden age of American comic books. It was the birth of such imaginary characters as Superman, Batman, Green Lantern, and Wonder Woman (Klock, 2002: 2). It is no coincidence that it was the era of the Great Depression and World War II. Although most superhero comics at this time were "primitively scripted and crudely drawn", millions of copies were sold because audiences looked for "escapism" instead of artistic or literary quality in those years (Sanderson, Misiroglu, and Eury, 2017).

The unexpected and sudden emergence of Covid-19 as a global outbreak poses a threat for humanity in that when it was first detected, there was not an effective treatment for this disease (Huang et al., 2020: 504). In addition, quarantines and isolations create a society living in a typical dystopian world in which solitary individuals spend all their time and work at their homes, communicate through the internet, turn one of their rooms into a gym, occasionally masturbate in front of a video, order food online and never meets others (Žižek, 2020: 56). In that catastrophic atmosphere, people need a saviour like a superhero. Peter Coogan defines a superhero as follows:

A heroic character with a selfless, pro-social mission; with superpowers—extraordinary abilities, advanced technology, or highly developed physical, mental, or mystical skills; who has a superhero identity embodied in a codename and iconic costume, which typically express his biography, character, powers, or origin (transformation from ordinary person to superhero); and who is generically distinct, i.e. can be distinguished from characters of related genres (fantasy, science fiction, detective, etc.) by a preponderance of generic conventions. Often superheroes have dual identities, the ordinary one of which is usually a closely guarded secret (Coogan, 2009: 77).

It can be deduced from the quotation above that a heroic person is too perfect to be true with his or her extraordinary powers and supernatural skills. Nevertheless, their ties to real life are not completely cut off in that they live as an ordinary people with their personas. During the coronavirus crisis, this fictional character transforms into a real superhero. The healthcare providers, those who fight with Covid-19 on the frontlines, have almost all the traits of a superhero. However, what differentiates them from a superhero is that they do not have

superpowers. That is why they have to make an extraordinary effort when compared to Superman or Batman. These ordinary people with ordinary powers struggle with this deadly virus, which can be associated with a supervillain. Li Wenliang, who tried to raise awareness of Covid-19 and discovered the ongoing epidemic, was unfortunately censored by the Chinese government (Žižek, 2020: 7) (Fig. 7). Although he could not achieve to survive and died because of Covid-19, he can be accepted as one of the first superheroes of the pandemic. He was at war with both virus and state alone. Despite his death, his heroic deeds can be interpreted as Jesus's sacrifice in that he devoted his life for the sake of humanity.

Fig. 7: China's reaction to the coronavirus outbreak (Martin Rowson, *The Guardian*, 7 February 2020).

Comics has an important role in shaping societies' understanding of what it is like to be a nurse or doctor in this period. In his definition, Coogan asserts that a superhero must be selfless with a pro-social silence which means that he or she should fight against evil for the emancipation of humanity or those in need instead of his/her own benefit (Coogan, 2009: 77). Therefore, it is frequently used by official authorities in the Covid-19 pandemic. Unlike the Chinese government's first attitude towards Li, after confirming coronavirus as a pandemic, World Health Organisation (WHO) treats healthcare professionals as heroes and appreciates their efforts with a cartoon shared in their official Facebook account (Fig. 8).

Fig. 8: World Health Organization thanks healthcare professionals for their efforts (Facebook, 14 July 2020).

The Vitals: True Nurse Stories was published to celebrate healthcare providers on December 30, 2020, by Marvel Comics, one of the pioneer publishers of superhero comics. It talks about the true-life stories of Allegheny Health Network (AHN) nurses, Maria Patino Giraldo, Laura Ditzler, Linda Gordon, and Michele Tenon. Like all other healthcare workers in the world, they work tirelessly and courageously in order to care for patients with a highly contagious illness during this difficult time.

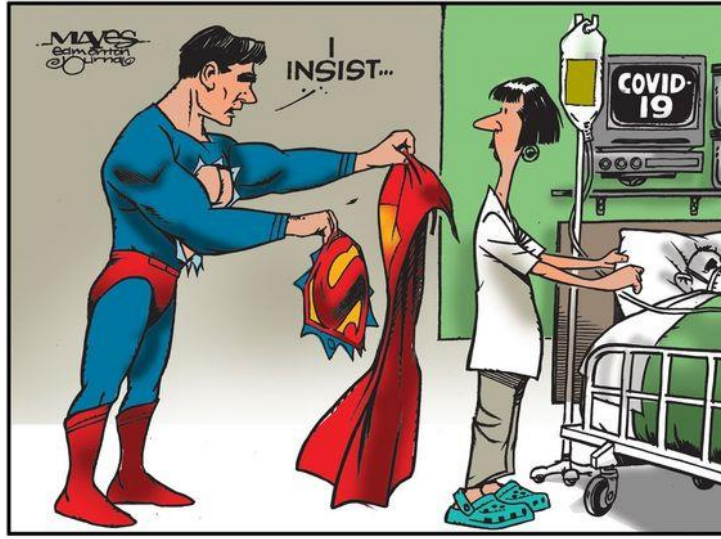
One of the common features of archetypal characters like Superman, Batman, Spider-Man, or Hulk is having extraordinary power. However, Garrett indicates that “power alone doesn’t make a hero; service and sacrifice does” (Garrett, 2008: 12). According to him “power is the ability to influence events, exercise your will, make things happen” and “in life, power comes in many forms” (Garrett, 2008: 30). Despite being lack of superpowers like flight, invisibility, shapeshifting, or telekinesis, one of which almost every superhero has, nurses, doctors, or other healthcare workers prove that their ordinary human skills turn into superpowers like super speed or super strength as a result of enduring long working hours, sleepless days and nights, risking their lives or psychological stress. Iranian cartoonist Bozorgmehr Hosseinpour illustrates the selflessness of health workers in his cartoon (**Fig. 9**). His drawing of the healthcare worker underwater shows their heroic deed. They risk themselves in order to save others' lives like a superhero.

Fig. 9: Self-sacrifice (Bozorgmehr Hosseinpour, *Instagram*, 19 November 2020).

A superhero character usually has dual identities one of which is secret and hidden behind ordinary clothing and codename. The other one is used as a persona known by the public. “The costume” and “the codename” here are the two important identity elements that transform an ordinary individual into a superhero (Coogan, 2009: 79). For example, Superman publicly uses the name Clark Kent to masquerade his identity as a superhuman. When he appears in his

costume, he becomes a different person who devotes his life to making the world a better place and protecting the public (**Fig. 10**).

Fig. 10: Superman offers his cape to the Coronavirus nurse (Malcolm Mayes, *Edmonton Journal*, 1 March 2020)

The healthcare professionals create a new identity for themselves in the Covid-19 pandemic. To overcome the difficulties that they face in hospitals and intensive care units, they need to make a ceaseless effort. Their protective clothes and equipment such as goggles, respirator masks, aprons, or coveralls (a one-piece suit) prevent them from coronavirus, becoming their superhero costumes, in that it is not possible to recognize who they are in those clothes. The only thing that makes them identifiable is the name written on the costume. Marshall Ramsey illustrates the double identities of a health worker with protective clothes in his cartoon (**Fig. 11**). He identifies him/her with a superhero, looking like Superman whose remarkable accessory is his cape. The silhouette drawn as a shadow gives the message that health care professionals are perceived as superheroes in society despite being real people.

MARSHALL
RAMSEY MISSISSAUGA TODAY
@creators.com 2020

Fig. 11: The double identities of a health care worker (Marshall Ramsey, *The Mercury News*, 1 April 2020).

Josef Lee is an artist from Singapore who creates comic series about Covid-19. In the fifth episode of his *I am a healthcare hero*, he draws a child crying whose parents are not with her because she is infected by Covid-19 and she has to stay isolated (Fig. 12 a and b). Seeing healthcare workers in their protective clothes scares her. When they stick her parents' photos on themselves, she calms down. Lee talentedly reflects the power of protective clothes in hiding their identities in his strips. This trick is apparently identical to superheroes' usage of their costumes.

Fig. 12 (a) and (b): I am a healthcare hero (Josef Lee, *WordPress*, 11 April 2020)

Healthcare professionals need to make changes in their appearances which everybody is familiar with to keep up with their intensive work program. For that purpose, a lot of women in nursing get their hair cut to work comfortably since it is usually unbearable to stay in their protective equipment for long hours. On the other hand, it is a sad experience for many of them to cut their own hair unwillingly. The only thing which motivates them is their mission of saving a life. Their self-devotion and transformations of their appearances are illustrated by many cartoonists and *The Vitals: True Nurse Stories* touches this subject as well (Fig. 13 a and b).

Fig. 13 (a) and (b): *The Vitals: True Nurse Stories* (Marvel Comics, 2020)

It can be seen in the second panel (**Fig. 13 b**) that the nurse transforms into a different person by cutting her hair like Clark Kent's changing his identity by taking off his glasses and wearing his costume. The strong posture of the nurse shows her challenge and strength against coronavirus even if she loses her hair.

Josef Lee portrays the nurse's decision of cutting her hair in his comics, episode 11. She responds to her husband as "The wedding can wait. EVERYTHING can wait... Till this war is over...". She accepts that she is in a war with coronavirus, and she is one of the fighters against it (**Fig. 14 a and b**). She devotes everything to this struggle and her decision can be associated with the heroic actions of superheroes.

Fig. 14 (a) and (b): I am a healthcare hero (Josef Lee, *WordPress*, 11 April 2020)

Many superheroes are created without having a family or as an orphan. Lacking parents or family superheroes are accepted as the members of all families. This feature arouses sympathy among society. From this point of view, it can be said that healthcare workers are alone in their combat. Despite having families, they have to stay away from them because of the Covid-19 exposure risk for their families. This tragic situation, experienced by Agnes Boisvert, an ICU nurse at St. Luke's hospital in Idaho, is represented by Isabel Selinger. In her comic strip (**Fig. 15**) Selinger draws only one day in Boisvert's life. After a chaotic day at work, she arrives at home, but she has to stay isolated. This means that throughout this difficult journey they are orphans emotionally and fight against coronavirus alone.

Fig. 15: How One COVID-19 Nurse Navigates Anti-Mask Sentiment (Isabel Salinger, *isabelsalinger.com*, 2021)

CONCLUSION

The depiction of healthcare workers as superheroes in comic books are seen in American comics of the 1940s. Covid-19 pandemic can be accepted as the reviver of the representations of healthcare workers as superheroes in comics. During the Covid-19 pandemic, artists, cartoonists, or healthcare workers have pointed out the seriousness of this illness and the physical and psychological traumas of healthcare professionals because of the harsh conditions of their jobs. In that period comics becomes a way of thanking and honouring. While dealing with this current global disease, comics brings people together from all over the world without any discrimination and create a free place to breathe without "masks".

Conflict of Interest Statement: The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: For this research, ethical permission (dated-numbered) was not required.

Author Contribution Rate: The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- Callender, B., Obuobi, S., Czerwiec, M. K., & Williams, I. (2020). COVID-19, comics, and the visual culture of contagion. *The Lancet*, 396(10257), 1061-1063. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32084-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32084-5)
- Chute, H. L. (2016). *Disaster drawn: Visual witness, comics, and documentary form*. Harvard University Press.
- Chute, H. L. (2017). *Why comics: From underground to everywhere*. HarperCollins.
- Clark, J. (2015, July 9). *Superheroes in scrubs: Depictions of nurses in comics*, Bates Nursing History Center. <https://batescenterblog.wordpress.com/2015/07/09/nurses-comics/>
- Coogan, P. (2009). The definition of the superhero. In J. Heer & K. Worchester (Eds.), *A Comics Studies Reader* (pp.77-93). University Press of Mississippi.
- Czerwiec, M. K. (2018). Representing AIDS in comics. *AMA Journal of Ethics*, 20(2), 199-205. <https://journalofethics.ama-assn.org/article/representing-aids-comics/2018-02>
- Czerwiec, M.K. (2018, April 26). Opinion: Getting graphic in medicine: Using comics to tell health stories. *Yahoo News*. <https://news.yahoo.com/news/opinion-getting-graphic-medicine-using-084524642.html>
- Czerwiec, M. K., Williams, I., Squier, S. M., Green, M. J., Myers, K. R., & Smith, S. T. (2015). *Graphic medicine manifesto*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Einboden, R. (2020). SuperNurse? Troubling the hero discourse in COVID times. *Health*, 24(4), 343-347. <https://doi.org/10.1177/1363459320934280>
- Garrett, G. (2008). *Holy superheroes! Revised and expanded edition: Exploring the sacred in comics, graphic novels and film*. Westminster John Knox Press.
- Hansen, B. (2004). Medical history for the masses: How American comic books celebrated heroes of medicine in the 1940s. *Bulletin of the History of Medicine*, 79(1), 148-191. <https://doi.org/10.1353/bhm.2004.0018>
- Hayton, C. J., & Hayton, S. (2012). The girls in white: Nurse images in early Cold War era romance and war comics. In C. York & R. York (Eds.), *Comic books and the Cold War, 1946-1962: Essays on graphic treatment of communism, the code and social concerns* (pp. 129-145). McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Ho, S. M. Y., Kwong-Lo, R. S. Y., Mak, C. W. Y., & Wong, J. S. (2005). Fear of severe acute respiratory syndrome (SARS) among health care workers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(2), 344-349. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.73.2.344>

- Ho, C. S., Chee, C. Y., & Ho, R. C. (2020). Mental health strategies to combat the psychological impact of COVID-19 beyond paranoia and panic. *Annals of the Academy of Medicine*, 49(3), 155-160. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32200399/>
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., ... Zhang, L. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *The Lancet*, 395(10223), 497-506. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30183-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30183-5)
- Klock, G. (2002). *How to read superhero comics and why*. Continuum.
- Lalchhandama, K. (2020). The chronicles of coronaviruses: The bronchitis, the hepatitis and the common cold. *Science Vision*, 20(1), 43-53. <https://doi.org/10.33493/scivis.20.01.04>
- Li-Vollmer, M. (nd.). Graphic medicine in public health. *Graphic Medicine*. <https://www.graphicmedicine.org/resources/liaison-program/public-health/>
- Lopes, P. (2009). *Demanding respect, the evolution of the American comic book*. Temple University Press.
- Merriam-Webster. (n.d.). COVID-19. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved June 1, 2021, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/COVID-19>
- Misiroglu, G. (2012). *The superhero book, the ultimate encyclopedia of comic-book icons and Hollywood heroes*. Visible Ink Press.
- Sabin, R. (1996). *Comics, comix and graphic novels: History of comic art*. Phaidon.
- Saji, S., Venkatesan, S., & Callender, B. (2021). Comics in the time of a pan(dem)ic: COVID-19, graphic medicine, and metaphors. *Perspectives in Biology and Medicine*, 64(1), 136-154. <https://doi.org/10.1353/pbm.2021.0010>
- Sanderson, P., Misiroglu, G., & Eury M. (2017). Superhero. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/superhero>
- Skidmore, M. (2015, June 4). Drawing war through the eyes of Joe Sacco: The unorthodox illustrator tells us why was is better hand-drawn. *It's nice that*. <https://www.itsnicethat.com/features/drawing-war-through-the-eyes-of-joe-sacco-the-unorthodox-illustrator-tells-us-why-was-is-better-hand-drawn>.
- Maus. (2021, June 09). In Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Maus>
- Williams, I. (2013). The portrayal of illness in underground and autobiographical comics. In V. Bates, A. Bleakley & S. Goodman (Eds.), *Medicine, health and the arts: Approaches to the medical humanities* (pp. 65-83). Routledge.
- Worden, D. (2015). Introduction: Drawing conflicts. In D. Worden (Ed.), *The comics of Joe Sacco: Journalism in a visual world* (pp.11-27). University Press of Mississippi.
- World Health Organization. (2020, April 23). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19) situation report-94*. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200423-sitrep-94-covid-19.pdf?sfvrsn=b8304bf0_4
- World Health Organization. (2020, March 11). *WHO director-general's opening remarks at the media briefing on COVID-19*. [Press release]. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>.
- Wolf, K. (n.d). Climate change & environmentalists. <https://www.graphicmedicine.org/comic-reviews/climate-change-environmentalists/>
- Žižek, S. (2020). *Pandemic! COVID-19 shakes the world*. OR Books.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

THE BOMBING OF GERNIKA IN THE TURKISH PRESS

Uğur SERÇE

Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Meslek Yüksekokulu,
ugurserce@yahoo.com

0000-0002-0915-5661

Atıf / Citation: Serçe, U. (2022). The bombing of Gernika in the Turkish Press. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 182-195. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1062673>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1062673>

Abstract

The attack on Gernika during the Spanish Civil War was one of the most critical events that caused great concern around the world. After the bombing, the town soon became one of the symbols of the Civil War. The complete destruction of a defenseless town in a short time caused deep anger against Franco's forces and the states behind them. The attack attracted interest in the Turkish press, where the news of the Civil War was followed closely. However, in reporting on the attack, Turkish newspapers had to comply with the non-intervention policy followed by Turkey, taking into account the Press Law. Drawing on the news after the Gernika bombing, this study examines the extent to which the Turkish press acted in line with the Turkish government's policy of non-intervention in the first weeks after the attack. In this context, news and columns on the Gernika bombing in *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Tan* and *Haber* were examined in the study. It has been found in the study that the news about the Gernika attack had limited coverage in *Cumhuriyet* and *Ulus*, which were close to the government. On the other hand, in *Tan* and *Haber*, it was seen that the news about the attack was discussed in more detail. In addition, it has been noted that a pro-Republican attitude was clearly evident particularly in *Haber*, both in headlines and columns.

Key words: Gernika, Guernica, Non-intervention, Turkish press

TÜRK BASININDA GERNIKA BOMBARDIMANI

Öz

İspanya İç Savaşı sırasında Gernika'ya yapılan saldırı, savaşın dünya genelinde endişe yaratan en kritik gelişmelerinden birisiydi. Bombalamadan sonra şehir, kısa sürede İç Savaş'ın sembollerinden biri haline geldi. Savunmasız bir şehrin kısa sürede tamamen yok edilmesi, Francocu güçlere ve bunların arkasındaki devletlere karşı büyük bir öfkeye neden oldu. Gernika'ya yapılan saldırı, İç Savaş haberlerinin yakından takip edildiği Türk basınında da ilgiyle karşılandı. Ancak Türk gazeteleri, saldırıyı haberleştirirken, Türkiye'nin İç Savaş boyunca takip ettiği karışmazlık politikasına uymak; ilaveten, 1931 yılında yürürlüğe

konmuş olan Basın Kanunu'nu dikkate almak durumundaydı. Gernika'nın bombalanmasının ardından yapılan haberlerden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada, saldırıdan sonraki ilk haftalarda Türk basınının Türk hükümetinin karışmazlık politikası ile ne ölçüde uyum içerisinde hareket ettiği incelenmektedir. Bu bağlamda, Gernika bombardımanına ilişkin olarak *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Tan* ve *Haber*'de yer alan haberler ve köşe yazıları, çalışmadaki temel inceleme unsurlarını teşkil etmektedir. Yapılan incelemede, Gernika saldırısına ilişkin haberlerin, iktidara yakın olan *Cumhuriyet* ve *Ulus* gazetelerinde sınırlı ölçüde yer tuttuğu, ayrıca bu gazetelerde yer alan haberlerde tarafsız bir dil kullanılmaya gayret edildiği tespit edilmiştir. Buna karşılık, *Tan* ve *Haber*'de, saldırıya ilişkin haberlerin daha ayrıntılı bir biçimde ele alındığı görülmüştür. İlaveten, özellikle *Haber*'de, Cumhuriyetçilerden yana bir tutumun, gerek başlıklarla gerekse de köşe yazıları aracılığıyla açık bir biçimde ortaya konulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Gernika, Guernica, Karışmazlık, Türk basını

INTRODUCTION

The outbreak of the Civil War in Spain in July 1936 caused great concern in many European states. Britain and France, soon after the outbreak of the war, began to make an effort to prevent the spread of the war across Europe. It was mainly the United Kingdom (UK) that made efforts in this direction. The British government, which was in favor of keeping its distance from both the legitimate government of Spain and those rebelling against the Republic, also prevented France from supporting the Spanish Republic. Thus, the decision to impose a unilateral arms embargo against the Republicans and the Nationalists came first from Great Britain. Following the British decision of July 31, the French government announced a similar decision on August 8, 1936 (Whealey, 1971: 220). The creation of the Non-Intervention Committee, which began its work in September with the participation of representatives of 27 governments, ensured coordination among the states on the arms embargo. However, from the beginning of the Committee, there were doubts that Germany and Italy, which were among the Committee's members, would comply with the Committee's decisions (Bell, 1958: 75-76). As a matter of fact, these two states, which supported the Nationalists from the beginning of the war, continued to act against the Committee's decisions in the following months.

On the other hand, Turkey, which was among the members of the Non-Intervention Committee, followed a course of action in line with the principles of non-intervention throughout the war. At the beginning of September 1936, Turkey banned the transportation of all types of weapons, ammunition and military equipment, finished or disassembled aircraft and all types of warships, directly or in transit from Turkey to Spain (Birlik, 2016: 127-128). There was no record of any complaint against Turkey for supplying war material to the Republicans or the Nationalists during the war (Güçlü, 2002: 54). When the Non-Intervention Committee passed a resolution prohibiting the sending of volunteers to Spain in February 1937, Turkey acted accordingly. The Turkish government took a decision on the matter on February 20, 1937, just after this decision was accepted by the committee. In the decision taken, it was stated that the participation of Turkish citizens was not appropriate to help both sides in the ongoing war in Spain, that the recruitment of nationals and foreigners for this purpose was forbidden and that the necessary measures would be taken against those who left despite this prohibition (Birlik, 2016: 128).

The policy of the Turkish government during the Civil War was reflected in the Turkish press throughout the war. In general, news about the war tended to use moderate language. The events

of the war, especially in newspapers close to the government, were transmitted including information from both sides as far as possible. However, despite the existence of a strict press law, there were also newspapers with a discourse close to the Republicans in their publications. The bombing of Gernika, which took place on 26 April 1937 and caused great indignation, created an environment in which the reaction against the rebels could be expressed more clearly in the newspapers close to the Republicans. This study, based on the news after the Gernika bombing, will discuss to what extent the Turkish press acted in harmony with the Turkish government's policy of non-intervention. In this context, the news and columns about the bombing of Gernika in *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Tan* and *Haber (Akşam Postası)*¹ will be examined. To this end, the study will first provide general information about the bombing of Gernika. Then, the newspapers examined in the study will be briefly presented. Subsequently, the publications of the newspapers studied in relation to the bombing will be examined under three main headings: "News Coverage of the Bombing", "Denial by Germany and the Francoists", "The Columnists and the Bombing".

It should be noted that, the news and columns in the Turkish press about the Spanish Civil War have been the subject of some researches in the past.² In these studies, the reactions to the attack in Gernika were included in a very limited way, and no evaluation was made of this topic as it was not the main subject of the study. Therefore, a detailed analysis of how the Gernika attack was covered in the Turkish press is missing. This study argues that it is a step towards eliminating this gap.

1. THE BOMBING

The bombing of Gernika on April 26, 1937, was one of the most horrifying events of the war in Spain. At that day, Gernika was destroyed by a continuous bombing attack by German Condor Legion and the Italian Aviazione Legionaria that lasted about three hours. The town was defenseless and lacked anti-aircraft protection (Preston, 2012: 15-16). In addition to the twenty-two German and three Italian medium bombers involved in the attack, the town was also shot down by fighter planes in an attempt to stop traffic. The incendiary bombs caused great destruction in the town, the fire could not be controlled since the fire trucks took a long time to reach the town from Bilbao (Payne, 2012: 211). The Basque government announced that 1,645 people were killed in the attack after the bombing. As a result of future investigations, 154 deaths were detected. The estimate for today is that there were around 200 deaths in total in the attack (Preston, 2012: 17-18).

As many researches about the attack have shown, the bombing of Gernika occurred with the knowledge and consent of General Emilio Mola, Nationalist Commander-in-Chief on the Northern Front. The reason the town was targeted was because it was located in an area necessary for the withdrawal of the Basque forces (Corum, 1995: 71-72). Gernika was just over 10 km from the front, with three Basque battalions and a munitions factory, next to a bridge where part of the

---

¹ Hereafter *Haber*.

² These works include the master's thesis of Seçil Aladağ, the master's thesis of Merve Aydın and the research of Carmen Uriarte. Sabit Dokuyan and Murat Sıtkı Karabulut also examined the reflections of the developments in the first months of the Spanish Civil War in the Turkish press. As only the developments in 1936 were examined in this study, news of the Gernika attack was not included.

Basque army had to withdraw, so the nationalists set Gernika as a military objective (Payne, 2012: 210). The attack reached its objective and the area was closed to traffic for a day. It took only four days for Gernika to fall after the attack. In this way, the air bombing resulted as expected by Colonel Wolfram von Richtofen, the planner of the raid (Corum, 1995: 71-72).

After its bombardment, Gernika quickly became one of the symbols of the fascist brutality. There was a lot of news about it in the press of many countries. Pablo Picasso's painting of Guernica, exhibited at the 1937 Paris World's Fair, was instrumental in making the attack on the town known around the world in the decades that followed (Payne, 2012: 212).³ By the time of the bombing, however, the attack on Gernika had already caused outrage in many countries. British correspondent George Steer's report from the town was widely reported in the press, diplomatic circles and politicians. The report was the most high-profile news story in the world. It is also worth noting that the anger in the international press over the attack was not limited to the left-wing press. There was also a serious reaction to the Gernika bombing in the moderate newspapers (Monteath, 1987: 80). The complete destruction of a defenceless city in a short time left a deep wound especially in Europe. The rage felt by the antifascists was exacerbated by the efforts of the Francoist fighters to deny responsibility (Preston, 2012: 21-22).

The Gernika bombing, although at a lower level than it received in some countries, got considerable attention in the Turkish press. At this point, before starting to examine how the attack unfolded in the Turkish press, it would be useful to briefly mention some information about the newspapers examined in the study.

2. EXAMINED NEWSPAPERS

Tan

Tan was published between 1935-1945.⁴ It is not possible to argue that the newspaper had a particular line of publication in late April and May 1937, which is investigated in this study. Despite the liberal tendencies of Ahmet Emin Yalman, the paper's editor-in-chief, Ömer Rıza Doğrul, who wrote foreign policy articles for the paper, was an Islamist. Among the newspaper's writers, those on the left were also influential. Zekeriya Sertel was a socialist and Sabiha Sertel was a communist (Öztekin, 2013: 116-117). Despite the differences of opinion, the newspaper was generally in line with the regime at the times under study. In relation to this situation, *Tan* tried to present the developments in the Spanish Civil War in a balanced way. However, it was also clear that the newspaper was on the side of the Republicans.

Cumhuriyet

Cumhuriyet was formed with the aim of bringing the republican regime that was proclaimed after the War of Independence to larger sections of the population. The newspaper acted on this

---

³ Payne points out that Picasso did not prepare this painting inspired by the bombing. The painter, who was asked for a work for the Fair, began preparing a painting in early 1937 to reveal the horrors of war, and then gave his work this name after the bombing of Gernika in late March (Payne, 2012: 212).

⁴ In November 1938, the paper came under the control of the Sertels and from that date onwards it was seen as a left-wing paper. The newspaper, which criticised the anti-democratic practices of the regime, differed from the Turkish press in general by displaying an openly pro-USSR stance at the end of the Second World War (Öztekin, 2013: 93).

mission following its foundation on May 7, 1924. *Cumhuriyet*, whose name was decided by Atatürk himself, followed a publishing line that was very compatible with the government until Atatürk's death (Kaya, 2010: 76-78). With these characteristics, *Cumhuriyet* was a key publication in understanding the overall policy direction of the government during the 1930s, both domestically and internationally.

Ulus

Ulus was the official paper of the Republican People's Party (CHP). The newspaper was founded in 1920 during the Turkish War of Independence under the name Hakimiyet-i Milliye (National Sovereignty). Its purpose was to announce the objectives of the national liberation war and the activities carried out throughout the country. It began publishing under the name *Ulus* on November 28, 1934. From that date until 1971, when it was closed down, it served as the voice of the CHP (Heper and Criss, 2009: 202; Topuz, 1973: 159). The newspaper, whose editor-in-chief was Falih Rıfki Atay, who was also the CHP's deputy speaker in Ankara, was the paper most in line with Turkey's cautious foreign policy during the civil war. The most striking thing about the newspaper was that it was excessively careful to convey the events of the Civil War from both sides' perspectives.

Haber

Published by Hasan Rasim Us, *Haber* was a daily newspaper whose first issue was published on 11 January 1932. The newspaper was published every day at 4pm. It mainly adopted the aim of spreading the modernisation of the Republic to the public (Sarı, 2019: 97-98).⁵ During the period examined in this study, *Haber* was the Turkish newspaper most openly supportive of the Republicans. The paper demonstrated its Republican stance both with its news headlines, with the emphases it highlighted in its columns, and with the articles it preferred to translate from the foreign press. Moreover, unlike other Turkish newspapers of the time, it was common to find harsh statements about Franco and his supporters in the paper.

3. THE BOMBING AND THE TURKISH PRESS

a. News Coverage of the Bombing

In the Turkish press, among the newspapers surveyed in this paper, *Haber's* articles are the ones that draw the strongest reaction to the bombing of Gernika. As mentioned earlier, *Haber* sided with the Republicans in news about the Civil War. This contributed to the fact that the bombing of Gernika was reported in more detail in the newspaper compared to other Turkish newspapers. Since *Haber* had the advantage of being an evening paper, the news about the Gernika attack was published in *Haber* before other newspapers. On 27th of April, it was stated in *Haber* that rebel airplanes rained bombs on Gernika for three and a half hours without

---

⁵ It should be noted that although *Haber* and *Tan* were not in serious opposition to the regime and generally acted in harmony with the government, one could often find the country's problems in these newspapers. Moreover, investigations were occasionally launched against these newspapers for publishing 'banned' topics. A news item about one of these investigations can be seen in the *Son Telgraf* in April 1937 (*Son Telgraf*, 28 April 1937: 3). It is also known that *Tan* was closed for three months in 1938 because of an article about Atatürk's health (Öztekin, 2013: 117-118).

interruption, and hundreds of people were killed. According to the news, the town was just a pile of stones and earth. Destroyed houses blocked almost all the streets. The news also stated that the oak tree⁶ in front of the former Basque parliament was miraculously intact (*Haber*, 27 April 1937: 6). This Reuters report was shared by several Turkish newspapers the following day.

Haber, later reported on the attack on Gernika on 29 April 1937 in detail, announced the bombing with a long headline that began with "The Rebels' Atrocity" (*Haber*, 29 April 1937: 1).⁷ The content of the news consisted mainly of the Basque leader's statement and the information conveyed by the Reuters correspondent. According to the report, the civilian population of the defenceless town of Gernika had been subjected to three and a half hours of intense and violent bombardment by aircraft belonging to enemy forces. The air raid was carried out especially on a day when villagers came to the town to sell their goods. The town, where no military action was available, was turned into a heap of rubble in the face of the attacks, and thousands of survivors left the town as quickly as possible (*Haber*, 29 April 1937: 4).

It should be noted that the source of foreign news in Turkish newspapers at that time was mainly Anadolu Agency (AA). The newspapers published the news of the Agency according to their political orientation, which led to differences in both the photographs used and the prominent emphases. On the other hand, AA, the source of foreign news, did not have a news network abroad. What the Agency did was essentially to translate news from foreign agencies and distribute it to the Turkish media (Manka, 2008: 77). In this respect, the source of *Haber's* Gernika story, dated April 29, 1937, was AA and its international sources. The newspaper revealed its position on the bombing with the terms chosen specifically for the subheadings. For example, the Basque leader's statement in the newspaper was quoted in the subhead, with the phrase "the civilised world" in quotation marks and with an exclamation mark at the end. The subheading chosen by *Haber* for a report from *The Times* on the attack on Gernika was "An event that does not exist in military history". Additionally, in the subheading of the Reuters story, the phrase "Nationalists" used for Franco's forces was used in quotation marks. The editors of the newspaper were not pleased that the expression "nationalists", to which they attributed a positive connotation, was associated with Franco's forces.

Haber's transcript, dated 29 April 1937, also detailed the statements of the Reuters correspondent in Gernika:

"The ruthless destruction of Gernika, the Basque holy city, by rebel planes will instill in the heart of every Basque an eternal grudge against General Mola and his supporters. According to the information received, the planes also bombed and burned individual farms within an eight-kilometre radius of the city. Even flocks of sheep have been affected by mitral fever. The convent of Santa Clara, which was used as a hospital, was destroyed with 42 injured. The air raid took place on Sunday when villagers descended on the town to sell their goods." (...) I found an unexploded incendiary bomb. It weighed eight hundred grams and had a German mark on it. Gernika was a completely defenseless city. They had no artillery against planes or air raids. Only three or five houses were left standing. A city of 10,000 people

---

⁶ The oak tree in front of the parliament, called "Gernikako Arbola" in Basque, symbolises traditional Basque freedoms.

⁷ The rest of the headline was as follows: "In a way that makes people feel disgust for humanity... A historic town with its women working in the fields, its hospitals, its grazing sheep and newlywed couples was destroyed by German bombs."

became a smoking pile of rubble. As the roads are impassable, the number of those left under the rubble is not known. Many of the dead will not be found, as many of the buildings have been burned to the ground.

Two young people, who had just got married that day, were found dead in their beds among the flowers. Several bodies recovered from the rubble were dismembered. Thousands of people who fled Gernika are now in Bilbao. Villagers from the surrounding area fled here. According to the villagers' accounts, the planes also killed the women working in the fields by machine-gunning"

Other Turkish newspapers had actually received the same Reuters story from AA. However, this report received limited coverage in pro-government newspapers. This was due to the strong concern of these newspapers to act in harmony with foreign policy. This will become more clear in the following paragraphs, when the limited information in the news of the newspapers *Ulus* and *Cumhuriyet* from the same source is revealed.

Tan, another paper where a Republican attitude could be found among the newspapers reviewed, first announced the Gernika attack on 28 April 1937. As the details reached the Turkish press the next day, the news about Gernika on the 28th of April was limited to a few lines in *Tan*. In the news titled "A big town is devastated in flames", the Reuters report, which also appeared in *Haber* on 27 April, was shared (*Tan*, 28 April 1937: 3). The violence of the Gernika attack and the reactions it caused were discussed in more detail in the news of 29 April in *Tan*. This was the Reuters story that *Haber* shared on the same day, but it was somewhat limited. The headline directly targeted the Nationalist forces: "The brutality of the rebels created horror." The news also reported that the bombing was met with hatred and condemnation in British, French and Soviet newspapers (*Tan*, 29 April 1937: 3). While the news about Gernika in *Tan* in the first two days was on the inside pages of the newspaper, on April 30, the bombing was in the headlines for the first time: "300,000 people in Spain in danger of death! The brutality of the rebels was so ferocious!..." In the subheading, just below the headline, appeared the following statement, "The Francoists cut up the poor women and children with machine-gunning!" (*Tan*, 30 April 1937: 1).

In *Tan* news reports, some harsh reactions from the United States and Britain to the attack could also be seen. For example, a subheading entitled "The Town Chosen for Massacre" on May 8 included statements by U.S. Senator Borah on "the fighting methods of the fascists." The speech quoted by the newspaper included the following statements by the senator: "I cannot find words to describe the scenes that took place in Gernika. This town is a glaring example of a whole series of atrocities. No military reason can justify the attack on this open town, which was chosen for the bloodiest massacre of the century. This is a method of military dispatch practiced by the fascists." (*Tan*, 8 May 1937: 10). The preference for such dispatches from abroad was significant to show the newspaper's position.

The bombing of Gernika had much more limited coverage in *Ulus* compared to *Haber* and *Tan*. In *Ulus*, the news of 28 April 1937 included the Reuters story on the air raid in a rather simplified form. While at the same date *Tan* revealed the horror of the bombing in the town with both the headline and the information between the lines, *Ulus*, using the same source, included the bombing in other news about the Civil War with just a few lines. It was seen that the impact of the attack on the town was also mentioned in a very limited way in *Ulus* (*Ulus*, 28 April 1937: 3). In the April 29 issue of *Ulus*, the news about the bombing of Gernika was not covered under a

separate heading, but again in other news about the Civil War. The impressions of the Reuters reporter's, which were also reported in other Turkish newspapers, were relayed to readers with the subheading "Details of the Gernika bombing" (*Ulus*, 29 April 1937: 3). However, Reuters news in *Ulus* was far behind the ones in *Haber* and *Tan*. As stated above, as of April 29, 1937, the reports submitted to the press by AA contained quite detailed information about the Gernika attack. Nevertheless, in line with the government's policy of "non-intervention", *Ulus* avoided highlighting the attack and thus taking a stand against the rebels. As a result of this, while there was a reactive style to the attack with headlines or occasional expressions in *Haber* and *Tan*, there was no such style in *Ulus*.⁸

As for *Cumhuriyet*, on the other hand, this newspaper, although not as strict as *Ulus*, also showed a line that was in harmony with Turkish foreign policy. The Gernika attack was first announced in *Cumhuriyet*, as in many Turkish newspapers, on April 28. In the news, some information about the attack on Gernika was conveyed, with the same expressions in *Tan* of the same date (*Cumhuriyet*, 28 April 1937: 1,7) On April 29, as in other Turkish newspapers, the details of the attack were also published this time in *Cumhuriyet* (*Cumhuriyet*, 29 April 1937: 1,9). Although *Cumhuriyet* maintained close relations with the regime, it was seen to be somewhat more flexible in reporting the news compared to *Ulus*. The main difference in the newspaper from *Tan* and *Haber* was in the selected headlines and subheadings. While *Tan* and *Haber* presented an approach to the civil war with headlines that emphasized brutality, *Cumhuriyet* presented its readers with news from the same source with much simpler and more disinterested headlines. In addition, expressions such as "fascists" or "traitors", used in *Tan* and *Haber* and aimed at Francoists directly or through quotations from foreign press, have not been included in *Cumhuriyet*.

b. Denial By Germany and the Francoists

After the bombing of Gernika, several European and American newspapers accused the Germans of carrying out the bombing. This situation created serious problems for German diplomats because Germany was a member of the Non-Intervention Committee at that time and German troops were not officially present in Spain. To get out of the embarrassing situation, the Germans began to deny reports that they were responsible for the bombing of Gernika. This was supported by ultra-conservative circles in Britain and France. In early May, some European correspondents in Spain reported that the destruction of the town was not due to the air raid. Meanwhile, nationalists in Spain claimed that Gernika had been destroyed by the retreating Republicans (Monteath, 1987: 81-82).

In the first days after the attack, it was seen that a part of the Turkish press showed a sensitive attitude in associating the attack with Germany. In many Turkish newspapers on April 29, 1937, details of the Gernika bombing were included in the news received from Reuters through the AA, and the horror of the bombing was presented to the readers more clearly than the news of the previous day. An important point that attracted attention in this story was the statements of the

---

⁸ An exception to this can be seen in the report of 7 May 1937 on the women and children who were evacuated from Bilbao (*Ulus*, 7 May 1937: 3).

Reuters reporter about an unexploded incendiary bomb he claimed to have found in the town. According to the news item, the bomb weighing eight hundred grams was of German origin. This information, which appeared in *Cumhuriyet* (29 April 1937: 9) and *Haber* (29 April 1937: 4), was not included in *Ulus* of the same date. It should also be noted that *Haber* not only passed on this claim by the Reuters correspondent, but carried it under its headline in the front page. Thus, readers of this newspaper encountered the claim that the attack on the town was carried out by German bombs in the paper's first detailed story on Gernika.

Claims and rebuttals about which forces realized the attack and how it was carried out began to appear more and more in Turkish newspapers in the following days. In *Tan*, dated April 30, 1937, there appeared a report by the Bilbao reporter of the Reuters claiming to have seen 214 German warplanes during the air raid on Gernika (*Tan*, 30 April 1937: 1).⁹ When such allegations were made, the most cautious attitude in the debate about who carried out the bombing in Gernika was not surprisingly observed in *Ulus*. Although *Ulus*, like other Turkish newspapers, received the first news of the bombing from Reuters via AA, it did not include the reporter's claim that the bombs were of German origin. Nor was the claim that the town was hit by German planes reported. When German newspapers began to disapprove such claims, these rebuttals were included in the newspaper without wasting time. For example, news about the Civil War published in *Ulus* on April 30, 1937, included the denial by German newspapers that the claims that Gernika was destroyed with the help of German planes and by Franco's forces did not reflect the truth. According to the German newspapers, these claims constituted a new anti-German propaganda slander (*Ulus*, 30 April 1937: 3). In fact, this situation led to the appearance of an interesting picture. That is, when *Ulus* published the disclaimer of the German newspapers, it had not announced to its readers the news that Gernika was bombed by German warplanes. In this sense, *Ulus* readers learned of the claim that the Gernika bombing was carried out by German forces, with the refutation of the claim.

In the days that followed, news of the debate about the perpetrators of the Gernika attack in *Ulus* continued to take part in the agenda. The news from Vitoria on 2 May 1937, for example, included a report that Gernika's "deliberate destruction" was causing anger in Franco's Spain. The news included allegations in newspapers in the parts of the Basque Country occupied by Franco's forces, claiming that the Biscayan government in the Basque Country was responsible for the destruction of the town. According to the claim in the news, with this disaster the governments wanted to show the Franco's forces that if they took the town they would get nothing but ruins (*Ulus*, 2 May 1937: 3). On May 4, *Cumhuriyet* reported that some French newspapers claimed that Gernika was destroyed by Marxists (*Cumhuriyet*, 4 May 1937: 1,8). On May 7, *Ulus* again reported that *Times* reporters contradicted each other on who destroyed Gernika (*Ulus*, 7 May 1937: 3).

Another critical point where there were differences in the approach to the Civil War among the Turkish newspapers examined is terms used to describe the parties to the war. In *Tan*, for example, the Republicans were often referred to as "the legitimate government", or "the legitimate

---

⁹ In this story, the Reuters reporter had actually mentioned the types of German aircraft to the Agency (Heinkel He-111 and Junkers Ju-52 bombers and Heinkel He-51 fighters). However, a subeditor, who thought this was the number of the fighter aircraft, wrote that 214 German warplanes were involved in the attack (Holme, 1995: 48).

Spain".¹⁰ *Ulus*, on the other hand, generally divided the warring sides as "pro-governments" and "rebels". Given that Turkey still officially recognised the Republican government at the time, such a division could be considered normal. On the other hand, the news in *Ulus* usually conveyed the developments of the war from the point of view of both sides, with expressions or subtitles such as "reported by government sources", "reported by rebel sources." In *Cumhuriyet*, expressions such as "Franco's forces" and "insurgents" appeared frequently, in addition to expressions such as "pro-governments" and "rebels". In *Haber*, where a strong pro-republican attitude was observed, Franco's forces were generally referred to as "rebels" as in the Turkish press, but there were usually harsh statements that accompanied this, and some examples of these are given in the study. As for *Haber*, it should also be noted that the first photograph from the Gernika in the period under study was published in this newspaper. Underneath the photograph, on the front page of 3 May 1937, was the following: "Gernika was a town of ten thousand inhabitants before it was attacked by rebel-controlled aircraft, now it is a ruin" (*Haber*, 3 May 1937: 1). *Tan* also published a photo taken in Gernika after the bombing in its 9 May issue. Under the photo on the front page were the words: 'A corner from the desolate and empty Gernika, brutally bombed and destroyed by rebel planes' (*Tan*, 9 May 1937: 1). In the news from Spain on the same day, *Tan's* attitude towards the rebels was also more direct: "The rebels, who completely burned Gernika and attacked the civilian population with machine-gun fire, are as if frightened by their disaster, saying with devotion that they do not attack such open cities. In this way they publish news to eliminate antipathy towards them all over the world." In *Cumhuriyet* and *Ulus*, which broadcast in accordance with the principles of non-intervention adopted by the Turkish government in foreign policy, such expressions were avoided. In addition, there were no photographs of Gernika on the pages of these newspapers at that time.

c. The Columnists and the Bombing

The bombing of Gernika was not the subject of many columns in the Turkish press during the period in question. In the newspapers surveyed, there were indeed foreign policy writers who often included developments surrounding the Spanish Civil War in their articles. However, the majority of these columnists either only included the Gernika bombing between the lines in their writings or they did not include it at all. This situation was largely shaped by the newspapers' relations with the government and their publishing policies. Moreover, the Press Law, passed in 1931, had an undeniable impact on the formation of such an attitude among the press. This law contained articles that prevented newspapers and magazines from carrying out political broadcasts. For example, it was forbidden to carry publications that "provoked communism and anarchism". In addition, newspapers and magazines could be closed down by decision of the Council of Ministers for publishing policies that were not in line with the general policy of the country. It was also forbidden by law for those responsible for the closed newspapers to later publish a newspaper under a different name (Topuz, 1973: 151-152).

As mentioned earlier, *Haber* was the one where a pro-Republican stance was most evident during the Spanish Civil War among the newspapers surveyed. *Haber's* Republican attitude was sometimes accompanied by an angry tone toward the Nationalist forces. One of the most striking

---

¹⁰ For such examples, see the following issues of the newspaper: 7 May 1937, 24 May 1937, 1 June 1937.

examples of this can be found in Şekip Gündüz's article of 26 April 1937, when the rebels laid siege to Bilbao. Gündüz, who wrote foreign policy articles for the paper, referred to Franco as "the greatest traitor of this century" noting that the Basque state's fight against the rebels in Bilbao was followed with sympathy by those who "do not want to give up hope for the continued existence of humanity". Gündüz was also certain that the Republicans would ultimately prevail; and the last thing that awaited Franco was "to be crushed and dragged from street to street by his own mercenaries" (Gündüz, 26 April 1937, 2).

Not surprisingly, Şekip Gündüz's reaction to the bombing of Gernika was also harsh. In his article of 30 April 1937, Gündüz expressed his reaction to Franco and his supporters:

"There are no words left for the Francoists. The word, which can be the bearer of the sweetest compliment, the sourest sarcasm and adulation, the bitterest and most unbearable insult, has lost all expression in the wretched Spanish countries under the rule of this wicked adventurer." (Gündüz, 30 April 1937, 2).

Gündüz's article was also noteworthy because it contained a criticism not easily seen in the Turkish press. This criticism was directed at AA, the official state agency, which was the source of news from Spain. Gündüz was uncomfortable with the language used by the Agency and the way the events were reported. AA was mentioned in Gündüz's article with the words "more than anyone else, it knows how to deprive the Turkish language of its eloquence." The author seemed to expect, at least in such a case, that AA would not choose a raw report of what had happened. However, according to Gündüz, even this choice of the Agency did not diminish the impact on readers of what happened in Gernika. The brutality of Gernika had created "a literary miracle that gripped people from every sore spot and sensitive vein even in Anadolu Agency's bulletin".

In line with editorial policy, *Tan* reacted to the Gernika bombing but, compared to *Haber*, used more attentive language. Ömer Rıza Doğrul, who wrote articles on foreign policy in *Tan*, wrote several articles on the situation in Spain during the Civil War. Doğrul was generally pro-Republican. However, it was also seen that the author expressed this position in a sober language. During the period under study, Doğrul wrote only one article that directly addressed the Gernika attack. In his article of 2 May 1937, Doğrul wrote that the bombing of Gernika "as if it had been wiped off the face of the earth" had great effects on the whole of civilisation and humanity, and stated that the effects deepened as the details of the attack emerged. In his article, in which he also mentioned the moral and historical value of the town of Gernika for the Basques, Doğrul argued that the aim of the attack on this town was to intimidate and destroy the Basque nation. But contrary to what was intended, the bombing "fuelled the national anger" of the Basques, Doğrul wrote. According to him, "there was no strategic necessity to burn down this defenseless town", and "there was no reason to follow the defenseless people into the fields and scythe them with the machine-guns and scorch the poor hospitalized ones in hellfire" (Doğrul, 2 May 1937: 3).

In contrast to *Haber* and *Tan*, there was not even a column partially evaluating this event after the bombing of Gernika in *Ulus*. In this paper, foreign policy articles were written by Ahmet Şükrü Esmer at the time. In his articles, Esmer generally referred to developments in intergovernmental relations and kept his own assessments limited. The limited comments of Esmer, who would also become a CHP deputy between 1939-1943, were completely in line with Turkey's foreign policy

during the Civil War years. For example, Esmer, in his column dated May 25, 1937, stated that a cease-fire was the best option under the present circumstances (Esmer, 25 May 1937: 3). Likewise, Esmer's article of June 3 dealt with a similar theme (Esmer, 3 June 1937: 3). Just as Turkey tried to have relations with both sides during the Civil War,¹¹ *Ulus* tried to convey the events in Spain from the eyes of Republicans and Nationalists. In this sense, it should come as no surprise that the only lines in Esmer's writings in which Gernika appeared during the period under analysis were also a column in which he spoke about the bias of the press. According to Esmer, who spoke of a worldwide press crisis in one of his articles entitled "International Press Warfare", each newspaper reported events from its own perspective and the public was deceived. Esmer cited the Gernika bombing as an example of this type of conflict, noting that British newspapers wrote in detail that Gernika was destroyed by German planes, while German newspapers did not accept that there were German planes in Spain. For him, the most important thing was that people knew what was really happening (Esmer, 11 May 1937: 3). Muharrem Feyzi Togay, the foreign policy writer for the *Cumhuriyet*, also wrote many articles on the Spanish Civil War, as did Esmer. However, as in *Ulus*, in accordance with the general trend of the newspaper, the events were reported without adding any significant comments in *Cumhuriyet*. This was probably the reason why an event like the bombing of Gernika, which is not easy to convey without comment, was not included in Togay's columns.

Among the newspapers surveyed, it should be noted that *Haber* also clearly revealed its general attitude towards the Spanish Civil War through translations of articles from the foreign press. An important example was a commentary from the *News Chronicle* of 1 May 1937 on the attack on Gernika. The article referred to the rebels as "Spanish fascists" and stated that the massacre in Gernika could not be accepted as part of the war. The commentary reported that children and women were murdered in plain view in Gernika, that defenceless people were followed out into the fields and shot with machine guns and that the wounded were burned alive in hospitals. It was stressed that none of the actions were related to military demands. The article also called for sanctions against the rebel forces for the bombing in Gernika (*Haber*, 1 May 1937, 2).

CONCLUSION

During the Spanish Civil War, the attack on Gernika was one of the most striking events, causing deep discontent in Europe and provoking an outpouring of anger against Franco's forces. The intense destruction of a defenceless city in just a few hours caused a huge reaction not only in Europe but also in areas outside Europe, particularly in the USA. Anger against the Francoists and the German forces, seen as the main force behind them, increased as the rebels tried to avoid taking responsibility. During this period, news and photographs from Gernika appeared in many newspapers in the international press, with angry expressions against Franco's forces and an anti-fascist rhetoric.

---

¹¹ Although Turkey officially recognized the Franco government on March 8, 1939, it actually recognized the Burgos government in early 1938. In this case, the influence of British practice in the same direction was largely the decisive factor (Uriarte, 1995: 125-127).

In the Turkish press, where developments concerning the Spanish civil war took place almost daily, the news of the attack on Gernika occupied a significant place for a few days after the attack. However, compared to the impact of the attack in Europe, the reaction in the Turkish press was relatively weak. It can be argued that the restrictions on press freedom were effective in this case. Considering the Press Law of 1931, which was in force at the time, it was not possible for newspapers to publish completely outside of official policy. Since many newspaper owners were also members of the CHP, the only political party in the country, one could not expect an unusual attitude from newspapers in general. At the same time, prominent columnists also had close contacts with the Party. This situation was quite evident in *Ulus* and *Cumhuriyet*, which are among the newspapers examined. In this respect, the attack on Gernika was covered in a limited way by pro-government newspapers in an environment where the government followed a neutral policy. On the other hand, journalists who had no such affinity with the CHP were able to act more freely. In *Tan* and in *Haber*, sympathy for the Republicans in Spain could be expressed more clearly. Similarly, the dislike for the Franco's forces was also revealed by the headlines used in the news and the emphases especially in *Haber*. Among the examples in the Turkish press examined for the study, the fact that the two newspapers in question had a slightly more distant relationship with the political elite was the factor that allowed them to pursue an editorial policy that was incompatible with Turkish foreign policy. I should also note that the fact that the Turkish government was still officially recognizing the Republican government at the time of the review was a factor that facilitated the production of such news in *Tan* and *Haber*.

Conflict of Interest Statement: The author declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The author has received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: For this research, ethical permission (dated-numbered) was not required.

REFERENCES

- Aladağ, S. (2011). *İspanya İç Savaşı ve Türkiye* [Master's thesis, Ege Üniversitesi]. <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Aydın, M. (2020). *Türk basınında Franco ve İspanya İç Savaşı* [Master's thesis, Yeditepe Üniversitesi]. <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Bell, J. B. (1958). *The non-intervention committee and the Spanish Civil War, 1936-1939* [Doctoral dissertation, Duke University]. ProQuest Dissertations & Theses Global. (301939084). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/non-intervention-committee-spanish-civil-war-1936/docview/301939084/se-2?accountid=15572>
- Birlik, G.K. (2016). İspanya iç savaşında (1936-1939) Türkiye'nin dış politikası, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 122-155.
- Corum, J. S. (1995). The luftwaffe and the coalition air war in Spain, 1936-1939, *Journal of Strategic Studies*, 18(1), 68-90. <https://doi.org/10.1080/01402399508437580>
- Cumhuriyet* (26/04/1937 – 07/06/1937)
- Doğrul, Ö.R. (1937). İspanya şimalindeki muharebeler, *Tan*, 2 May, 3.
- Dokuyan, S., & Karabulut, M.S. (2019). İspanya İç Savaşı'nın başlaması ve Türk basınındaki yansımaları (1936), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(4), 1886-1915.
- Esmer, A.Ş. (1937). Enternasyonel matbuat harbi, *Ulus*, 11 May, 3.
- Esmer, A.Ş. (1937). İspanya ateşi alevlendi, *Ulus*, 3 June, 3.
- Esmer, A.Ş. (1937). İspanya harbını nihayetlendirmek için, *Ulus*, 25 May, 3.

- Güçlü, Y. (2002). The Nyon arrangement of 1937 and Turkey, *Middle Eastern Studies*, 38(1), 53-70.
- Gündüz, Ş. (1937). "Bilbao...", *Haber*, 26 April, 2.
- Gündüz, Ş. (1937). "Hiperit Geliyor!", *Haber*, 30 April, 2.
- Haber (Akşam Postası)* (26/04/1937 – 07/06/1937)
- Heper, M., & Criss, N.B. (2009). *Historical dictionary of Turkey*. The Scarecrow Press.
- Holme, C. (1995). The reporter at Guernica, *British Journalism Review*, 6(2), 46-51.
- Kaya, A.E.E. (2010). Cumhuriyet Gazetesi'nin kuruluşundan günümüze kısa tarihi, *İletişim Fakültesi Dergisi*, <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex1423905513.pdf>
- Manka, A.G. (2008). *İkinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu Ajansı'nın dış haber politikası* [Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi]. <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Monteath, P. (1987). Guernica reconsidered: Fifty years of evidence, *War & Society*, 5(1), 79-104. <https://doi.org/10.1179/106980487790305120>
- Öztekin, H. (2013). *Tan (1938-1945): Serteller yönetiminde muhalif bir gazetenin tarihi* [Doctoral dissertation, Erciyes Üniversitesi]. <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Payne, S. G. (2012). *The Spanish Civil War*. Cambridge University Press.
- Preston, P. (2012). *The destruction of Guernica*. HarperPress e-books.
- Sarı, S. (2019). *Gazeteci Us ailesi ve modernleşme* [Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Tan* (26/04/1937 – 07/06/1937)
- Topuz, H. (1973). *100 soruda Türk basın tarihi*. Gerçek Yayınevi.
- Ulus* (26/04/1937 – 07/06/1937)
- Uriarte, C. (1995). *Las relaciones hispano-turcas durante la Guerra Civil Española: 1936-1939*. Ministerio de Asuntos Exteriores Centro de Documentación y Publicaciones.
- Whealey, R.H. (1971). Foreign intervention in the Spanish Civil War. R. Carr (Ed.), *The Republic and the Civil War in Spain*, (pp.213-238). Macmillan St Martin's Press.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

DOĞU AKDENİZ'DE BİZANS-HAÇLI ÇATIŞMASI (ANTAKYA ÖRNEĞİ)

Fatma İNCE

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, fatma.ince@inonu.edu.tr

0000-0003-4579-6703

Atıf / Citation: İnce, F. (2022). Doğu Akdeniz'de Bizans-Haçlı çatışması (Antakya örneği). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 196-210.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.929123>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.929123>

Öz

Haçlıların, haçlı seferlerini başlatmalarının en önemli itici güçlerinden birisi Peçenekler, Selçuklular ve Çaka Beyliği (1081-1093) tarafından sürekli sıkıştırılan Bizans Devleti'nin Batı'dan istemiş olduğu yardımdır. Ancak Bizans Devleti, Batı'dan bu yardımı isterken düşüncesi çok farklıydı. Onlar, haçlılardan paralı asker olarak yararlanabileceklerini, Selçuklulara karşı kaybetmiş oldukları toprakları onlar sayesinde yeniden elde edebileceklerini, işleri bittiğinde de haçlıların ülkelerine geri döneceklerini düşünüyordular. Yaşanan hadiseler, haçlıların Anadolu'ya sadece Bizans'a yardım etmek için değil aynı zamanda burada toprak kazanarak, yerleşmeye geldiklerini göstermiştir. Nitekim I. Haçlı Seferi sonrası kurulan haçlı kontlukları haçlıların bu niyetlerinin en bariz göstergesidir. Ayrıca onların düzenlemiş olduğu her sefer Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması süreci haline gelmişti. Dolayısıyla da Bizans Devleti, haçlıların iyi niyetli olmadıklarını fahmedince ilk seferden itibaren onlara karşı bir takım önlemler almak zorunda kalmışlardır. Almış oldukları bu önlemler haçlıları oldukça zor durumda bırakmış bundan dolayı haçlılarda Bizans'a karşı bir nefret meydana gelmiştir. Haçlı seferleri öncesinde Bizans Devleti'nin batılılar, batıların da Bizans Devleti hakkında çok fazla fikir sahibi olduğunu söylememiz oldukça zor. Bizanslıların ve batıların bir arada yaşadıkları Güney İtalya gibi yerler haricinde iki taraf arasındaki ilişkiler genellikle paralı asker, elçi, tüccar, seyyah gibi unsurlar sayesindeydi. Bunlar vasıtasıyla gerçekleşen ikili ilişkilerde haçlılar Bizanslıları "korkak ve kadınsı", Bizanslılar da batılları "barbar" olarak tanımlamaktaydılar. Bu çalışmada Doğu Akdeniz'de Bizans-Haçlı çatışması, Antalya örneği bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Haçlı seferleri, Selçuklu Devleti, Bizans Devleti, Önyargı

BYZANTINE-CRUSADE CONFLICT IN THE EASTERN MEDITERRANEAN (ANTAKYA EXAMPLE)

Abstract

One of the most important driving forces of the Crusaders to start the crusades is the help that the Byzantine State requested from the West, which was constantly pressed by the Pechenegs, the Seljuks and the Çaka Principality (1081-1093). However, when the Byzantine State asked for this help from the West,

its thought was very different. They thought that they could benefit from the crusaders as mercenaries, that they would regain the lands they had lost against the Seljuks, and that the crusaders would return to their country when their work was finished. The events showed that the crusaders came to Anatolia not only to help Byzantium, but also to settle here by gaining land. As a matter of fact, the crusader counties established after the First Crusade are the most obvious indicators of these intentions of the crusaders. Also, every expedition they organized had become a process of disintegration of the Byzantine Empire. Therefore, when the Byzantine State realized that the crusaders were not well-intentioned, they had to take some precautions against them from the first time. These measures they took left the crusaders in a very difficult situation, therefore, the crusaders had a hatred against Byzantium. Before the Crusades, it is very difficult to say that the Byzantine State had much information about the westerners and the westerners about the Byzantine State. Except for places like Southern Italy, where Byzantines and westerners lived together, the relations between the two sides were mostly due to factors such as mercenaries, ambassadors, merchants and travelers. In the bilateral relations realized through these, the crusaders defined the Byzantines as "cowardly and feminine", and the Byzantines defined the westerners as "barbarian". In this study, the Byzantine-Crusader conflict in the Eastern Mediterranean will be examined in the context of Antakya example.

Key Words: Crusaders, Crusades, Seljuk State, Byzantine State, Prejudice.

GİRİŞ

Haçlı seferleri Doğu ile Batı'nın karşılaşması olarak tanımlanmaktadır. 1096-1291 yılları arasında meydana gelen bu seferler özellikle Karolenj Devleti'nin yıkılışı sonrasında Avrupa'da yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi darboğaza çözüm bulmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.¹

Ancak geniş halk kitlelerinin katılımını sağlayabilmek amacıyla dini unsurlar ön planda tutulmuştur. Avrupa'da ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda bir kargaşa yaşanırken, İslam ülkelerinin zenginliği Avrupalıların gözünden kaçmıyordu. Dolayısıyla haçlı seferleri için ileri sürülen dini unsurlar bu sefer açısından bir amaç değil sadece araçtır. Onlara göre Doğu'nun zenginliklerini ellerinde tutan Türkler hem Hristiyanlık düşmanı hem de doğunun zenginliklerine giden yolda engel olmaları dolayısıyla, Avrupa açısından düşmandı. Bu sebeple de Hristiyan kralları ve kontları birlik olarak barbar, acımasız, zalim ve vahşi olarak nitelendirdikleri Türkleri doğudan çıkarmalıydılar. (Runciman, I, 2008, s.90, Demirkent, 2013, s.1, Deniz, Kamacı, 2013, s.73, İnce, 2019, s.11-12).

Türklerin Anadolu'da hızla ilerlemeleri, bütün Avrupa'yı ve Bizans'ı dehşet içerisinde bırakmıştı. Bizans Devleti bir taraftan Türkiye Selçuklu Devleti, bir taraftan Peçenekler diğer taraftan da Çaka Bey (1081-1092), tehdidi karşısında çaresiz kalmış ve bunun neticesinde de Katolik Hristiyan dünyasından yardım talep etmek zorunda kalmıştır. Bizans, Batı'dan yardım isterken, haçlılardan Türklere karşı paralı asker olarak istifade edilebileceğini düşünüyorlardı. Haçlılar ise ele geçirdikleri bölgelere yerleşmek amacıyla geliyorlardı. Zaten haçlıların sefer başladıktan sonra sergilemiş oldukları tavırlar da onların dinlerini ve Kutsal Ülkeyi kurtarmak amacıyla olmadıklarını çok bariz bir şekilde göstermiştir. Urfa, Antakya gibi yerlerde haçlı devletleri kurmaları, yine güzergâhları üzerinde bulunan Almanya'nın bazı şehirlerinde ve

---

¹ David Nicolle, özellikle I. Haçlı Seferi'ne katılanların çoğunun zaten müreffeh bir yaşama sahip olduğundan ve "haçlı seferlerinin servet arayan fakir şövalyeler için bir kaçış aracıdır." şeklindeki düşüncenin büyük ölçüde bir efsane olduğundan söz etmektedir. Sefere katılan süvarilerin büyük bir kısmının şövalyelerden meydana geldiğini, piyadelerin ise büyük ölçüde profesyonel askerlerden, müreffeh köylülerden ve kasabalılardan meydana geldiğini söylemektedir.(Nicolle, 2001, s.19).

Macaristan’da uygulamış oldukları olumsuz davranışlar, onların gerçek amaçlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. (Urban and Crusaders, 1901, s.2, Oldenburg, 1996, s.61, Carnotensis, 2009, s.46-50, Kaleli, 2018, s.1244-1259, İnce, 2019, s.12, İnce, 2020, s.15).

Clermont Konsili, haçlı seferlerinin başlangıç noktasıdır. Bu konsil ile alakalı o dönemin önemli müelliflerinden Fulcherius şu bilgileri vermektedir: “*Papa Urbanus, Roma topraklarının iç kısımlarının Türkler tarafından fethedildiğini ve bu hareketle Hristiyanlara zalimce boyun eğdirildiğini duyduğunda Clermont’ta bir meclis toplanmasına karar verdi.*”² (Urban and Crusaders, 1901, s.2, Carnotensis, 2009, s.46-50, Demirkent, 2013, s.2).

“...daha sonra Papa bir sorundan daha bahsetti. Dünyanın başka bir köşesinde çok daha büyük sıkıntılar içinde olan Hristiyanlar bulunmaktaydı. Tanrının oğulları, kendi aranızda barışı koruyacağınıza ve kutsal kilisenin haklarını öncekinden daha içtenlikle muhafaza edeceğine dair ona söz verdiniz. Burada Tanrı’ya amacınızın gücünü gösterebileceğiniz acil bir vazife söz konusu. Sizin, yardıma ihtiyacı olan ve bunun için yalvaran doğudaki kardeşlerinize hemen yardım götürmeniz gerekmektedir.” (Carnotensis, 2009, s. 50-51).

Papa, Clermont Konsili’nde doğudaki dindaşlarını Türklerin zulüm ve baskısından kurtarmak amacıyla düzenlenecek bir seferin ne kadar önemli ve şerefli bir görev olduğunu ifade etmiştir. Konsil’de ayrıca Türklerin egemenliği altında yaşayan Hristiyanların ne kadar zor bir durumda oldukları da vurgulanmıştır. Türklerin kendi dinlerinden olmayan diğer unsurlara karşı hoşgörüsü pekâlâ bilinmekteydi. Mesela Kudüs, Türkler tarafından fethedildikten sonra buraya yapılan hac ziyaretleri hiç kesilmemişti. Hristiyanların kendi mahkemeleri vardı ve kiliselerinde de ibadetlerini özgürce yapabiliyorlardı. Halbuki Türkler, Anadolu’ya henüz gelmeden, Bizans Devleti başka bir dine mensubiyet bir yana kendi mezheplerinden olmayan dindaşlarına dahi eziyet etmekteydi.³

Papa II. Urban’ın haçlı seferi çağrısı yapmak için topladığı ilk konsilden istenilen netice elde edilemedi. Bundan sonra devreye Keşiş Pierre l’Ermite (1050-1115) girdi. Keşiş Pierre l’Ermite (1050-1115) altında bir katırla bütün Fransa’yı dolaşarak, halkı ateşli nutukları ile galeyana getirmeye çalıştı. Keşiş halka şöyle hitap ediyordu:

² Clermont Konsilinin başlangıçta Vezelay’da ya da Le Puy’da toplanması planlanmıştı. Ancak Papa II. Urban 1095 yazında konsili Clermont’ta topladı. 300 kişinin katıldığı bu konsilde daha çok Fransız, İtalyan ve İspanyol delegasyonları vardı. Clermont Konsili’nde sadece haçlı seferleri üzerinde durulmamıştır. Bu konsilde, Fransız Kilisesinin reformu, Fransız Kralı I. Philip’in evlilik sorunlarının çözümü de çok önemli bir yere sahipti. Konsilde altmış bir kararname onaylanmış ve aynı zamanda birkaç dava da sonuçlanmıştır. Urban’ın konseyi sonuçlandırıldığı konuşmaya kadar doğuya haçlı seferi ilan edilmemiştir. Bu toplantı katılımının fazla olması dolayısıyla açık havada yapılmıştır.(Smith, 2003, s.23, Monochus, (Robert the Marx), 2005, s.79-81,Blumenthal, 2006, s.263-265).

³ Roma idaresi altındaki Ermeniler, V. yüzyılda Hristiyanlığı kabul ettiler. Bu durum ilk bakışta, Bizans-Ermeni ilişkilerinin seyri açısından olumlu olarak görülebilir. Ancak gerçek hiç de böyle değildir. Çünkü Ermeniler, Hristiyanlığı kabul ettikten bir müddet sonra, Papaz Gregor’un kurduğu Gregoryan Kilisesi’ne bağlanmışlardı. Rum Kilisesi, Bizans içerisinde Gregoryan Kilisesi’nin gücünü artıracığı endişesi taşımaktaydı. Bundan dolayı da Ermeniler bilinçli bir tehçire tabi tutuldular. Önce, Ermeni feodal aileler, yaşadıkları bölgelerden zorla göç ettirildi. Arkasından da bölge halkı aynı zorlamayla Trakya bölgesine gönderildi. Bizans Devleti’nin, Ermenilere uygulamış olduğu bu baskıcı tavır Türklerin bölgeye gelişlerine kadar devam etmiştir. Bundan dolayı da Bizans zulmü altında ezilen Süryaniler ve Ermeniler “*Rafizi*”, Rumları kadınlaşmış saymışlar, onları cezalandırmak için Allah’ın Türkleri gönderdiğine inanmışlardı. (Ercan, 2001, s.38, Turan, 2003, s.203-205).

“-Allah’ı Kurtarın!...

-Allah’ın annesini kurtarın.

-Mübarek Kudüs şehrini kurtarın.

-Türk generali Atsız, Allah’ın merkadinî ahır olarak kullanmaktadır. Allah’ın merkadinî kurtarın” (Kotan, 1974, s.25).

Keşiş Pierre l’Ermitte’nin bu girişimlerinden sonra 26 Kasım 1095 tarihinde Papa Urban, Fransa’nın Clermont şehrinde ikinci meclisini topladı. Papa bu toplantıda yüksekçe bir kürsüye çıkıp, haçlı seferlerinin yapılması için halka çağrıda bulundu. II. Urban (1088-1099), bunun bir hac yolculuğu olacağını dile getirdi. Fakat sefere katılacakların silah taşıyan şövalyeler, sağlıklı ve genç kişilerden oluşması gerektiğini, keşişlerin ise piskoposlar ve başrahipler izin verirse gidebileceklerini önemle vurgulamıştır. (Runciman, I, 2008, s.85, Demirkent, 2013, s.5).

Herkesin yaz başında hareket edecek şekilde kendisini hazırlaması istenmiştir. Papa’nın bu sözleri karşısında halk heyecanlanarak, “*Deus levallt*” (Tanrı böyle istiyor) nidaları atmışlardır. II. Urban vaazını tamamladıktan sonra kalabalık içinde Le Puy Piskoposu Adhemar de Monteil, kutsal sefere katılmak için ilk öne atılan kişi olmuş ve bu hareketin başına getirilmiştir. II. Urban, piskoposları tekrar toplayarak, konsilde kabul edilen sefere katılacakların günahlarının affolunacağına dair beyannameye, sefere katılacakların mallarının kilise himayesinde korunacağı maddesini de ilave ettirmiştir. Seferden döndüklerinde tekrar savaşıya teslim edilmesi, sefere katılanlara bunun nişanesi olarak, haç işareti taşınması, haçı kabul edenlerden Kudüs’e katılacağına dair yemin etmesi, eğer oraya gitmezlerse aforoz edilmesi kararlaştırılmıştır. Sefere katılmak için büyük arazi sahiplerinden ilk başvuran kişi Toulouse Kontu Raymond olmuştur. Kendisi sefere liderlik etmek istese de Papa II. Urban, bu konuya sıcak bakmayacaktır. Clermont Konsili’nde alınan kararlar, Limopes’ten Flandre’ye tüm haçlılara mektuplarla ulaştırılmıştır. Cenova, Bologna, Pisa ve Milan’a elçiler gönderilmiştir. İskoçya, Danimarka ve İspanya’dan da birçok insan haçlı yemini etmek için başvurmuş, onların katılımı sefere önemli bir askeri temel sağlamıştır. (Urfalı Mateos, 2000, s.111-112, Erer, 2002, s.38, Runciman, I, 2008, s.85-88, Kırpık, 2009, s.52).

1. ANTAKYA’NIN HAÇLILAR TARAFINDAN İŞGALİNE KADAR HAÇLI-BİZANS İLİŞKİLERİ

Birinci Haçlı Seferi’nin ilk ordusu Pierre l’Ermitte öncülüğünde yola çıkmıştır. Bu ordu içerisinde çok az sayıda asker ve şövalye bulunmaktaydı. Ordu daha çok fakir halktan oluşan kadın-erkek, yaşlı-gençler sınıftan kalabalık insan topluluklarından meydana gelmekteydi. Bundan dolayı bu ilk orduya “*Köylü Haçlı Orduları*” ismi verilmiştir. (Kırpık, 2009, s.75). Pierre l’Ermitte ve ordusu yollarda birçok tahribat yaptıktan sonra Almanya’ya ulaştılar ve vahşiyane tavırlarını burada da devam ettirdiler. Almanya’nın Verdün, Mein, Spire ve Worms şehirlerinde

ele geçirdikleri 3000 Yahudi'yi hemen öldürdüler. Almanya'da yaşanan bu korkunç manzaranın aynısı, haçlıların yolları üzerinde bulunan Bulgar, Sırp ve Macar topraklarında da devam etti.⁴

Aslında Macar Kralı, Pierre l'Ermitte'nin ordusunu büyük bir hoşgörü ile karşılamıştı ve ona elinden geldiğince de yardımda bulunmuştu. Ancak ordu Semlin'e varınca bu şehrin valisi ordunun düzensizliğinden ve büyüklüğünden ürkerek, onların hareketini sınırlamaya çalıştı. Bunun üzerine Pierre l'Ermitte'nin ordusu da şehrin kalesine saldırdı ve bu iki taraf arasındaki çatışma esnasında 4000 Macar hayatını kaybetti. Bundan sonra Macar Kralının kendilerinden intikam alacağı düşüncesi ile haçlı ordusu alelacele Sava Nehri'ni geçmeye çalıştılar. (Kotan, 1974, s.26).

Bizans Valisi Niketas, haçlıları nehri geçiş sırasında kontrol altına almaya çalıştıysa da bu büyük kitle ile baş edemeyeceğini anlayıp birliklerini Niş'e çekti. Korkuya kapılan Belgrad halkı da şehri boşalttı. Belgrad'a giren haçlılar burayı yakıp yıktılar. Belgrad'dan sonraki güzergâhlarında bulunan Niş de aynı akıbete uğradı. Ama Niş valisi de boş durmadı ve bütün askerleri ile bunların üzerine yürüdü. Pierre l'Ermitte'nin ordusu bozguna uğradı ve pek çok kişi öldü. Bizanslıların elinden kurtulanlarsa ertesi gün bir araya gelerek, yola koyuldular. Ancak sayıları oldukça azalmıştı. 12 Temmuz 1096'da Sofya'ya varan Pierre l'Ermitte'nin ordusu buradan itibaren bir refakat birliğinin gözetiminde Edirne üzerinden ilerleyerek, 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a ulaştı. (Anna Komnena, 1996, s.302-303).

Haçlılar, İstanbul'a vardıktan sonra onlara küçük gruplar halinde şehri gezme izni verilmiştir. İstanbul, güzelliği ile haçlıları adeta büyüledi. O dönemin tanınmış Avrupa şehirleri arasında en kalabalık nüfusa sahip olanı 30.000 civarındaydı. Oysa İstanbul'da sadece sur içindeki nüfus 250.000 idi. Şehir mimari yapıları, mozaik süslemeleri, sarayları ve bahçeleri ile haçlılar açısından oldukça etkileyiciydi. İstanbul'daki haçlıları disiplin altında tutmak, pek mümkün değildi. Bundan dolayı imparator, haçlıları 6 Ağustos'ta Anadolu yakasına geçirdi. (Agullers (Raymond D'aguilers), 1921, s.104, Anna Komnena, 1996, s.302-303, Demirkent, 1996, s.15).

Pierre l'Ermitte liderliğindeki haçlı ordusu İmparator Alexios tarafından Kadıköy'e geçirilerek, Yalova yakınındaki Kibotos karargahına yerleştirildi. Burada, onlara arkalarından gelen haçlı ordularını beklemeleri tavsiyesinde bulunuldu. Ancak haçlılar Anadolu'ya geçirildikten sonra da rahat durmadılar. Özellikle İtalyanlar ve Almanlar etrafı yağmalamaya ve Hristiyanlar da dahil olmak üzere herkesi öldürmeye başladılar. Aynı zamanda bir üs olarak kullanmayı düşündükleri Kserigordon Kalesini de aldılar. Ancak Selçuklular, 29 Eylül 1096 günü Kserigordon önüne geldiler ve kalenin etrafındaki kuyu ve kaynağı ele geçirdiler. Haçlılar, bu durum karşısında içine düştükleri susuzluğa ancak sekiz gün dayanabildiler ve sonunda da teslim almak mecburiyetinde kaldılar. (Aquensis, 2007, s.33-35, Anonim Haçlı Tarihi, 2013, s.53).

Bu durum, Kılıç Arslan'ın (1092-1107) casuslarınca geriye kalan haçlıların karargahında, bilinçli bir propagandayla haçlıların galibiyet kazandığı şeklinde yayıldı. Bundan cesaretlenen

---

⁴ Bulgaristan'da haçlıların yaptığı tahribatı ve katliamı gören Bulgar piskoposu Teofilart: *"Frankların memleketimizden geçmeleri bizi o derece meşgul ve müteessir etti ki artık kim olduğumuzu bile idrak edemeyecek hale geldik."* demektedir. (Kotan, 1974, s.26).

haçlılar, Kılıç Arslan tarafından Drakon Köyü yakınlarında imha edildiler. Haçlıların önce Kserigordon arkasından da Drakon Köyü yakınlarında uğramış oldukları bu yenilgi, Selçukluların hiç de hafife alınmayacak bir rakip olduklarını haçlılara öğretmişti. Nitekim daha haçlı orduları İstanbul'da iken Bizans İmparatoru Alexios, ukala tavırlarda bulunan ve hiç yenilmediğini söyleyen bir Frank soylusuna şunları söylemişti: *"Bugüne kadar kendine rakip olacak kimse bulamadınsa, şimdi bu fırsatı bol bol bulacaksın. Sana şu öğüdü vermek isterim: savaş için dizilen ordunun saflarının ne sonunda ne de başında ol. Bunun yerine ordunun orta yerinde dur. Çünkü bu Türkler ile uzun süre savaştım ve onların yönetimi hakkında deneyimim vardır."* (Anna Komnena, 1996, s.320, Krey, 1921, s.109, Runciman, I, 2008, s.118).

Düzensiz ordunun arkasından yola çıkan düzenli ordu içerisinde ise Avrupa'nın en cesur şövalyeleri ve en asil aileleri bulunmaktaydı. Bu ordu üçe ayrıldı: ilk ordu Raimond de Tuluz idaresindeydi. Bunlar İtalya'nın kuzeyinden ilerleyerek, Hırvatistan ve Bulgaristan'dan geçip, İstanbul önlerine ulaşmayı planlamaktaydı. İkinci grup Tancred ile Bohemud idaresindeydi ve bunlar da Arnavutluk üzerinden İstanbul'a ulaşacaklardı. Üçüncü grup ise, Gedofroi de Bouillon komutasındaydı. Bunlar da Flandre'den hareket etmişlerdi ve Almanya üzerinden İstanbul'a ulaşmayı hedeflemekteydiler. (Kotan, 1974, s.29).

Gedofrai de Bouillon idaresindeki haçlılar, Macar topraklarına geldiklerinde, Macar Kralı bunları ülkesine sokmak istemedi. Çünkü düzensiz haçlı ordusunun Macar topraklarından geçerken yapmış oldukları yağma ve katliam henüz unutulmamıştı. Ancak Gedofrai de Bouillon, Macar Kralını ikna etmeyi başardı ve ona topraklarında asla bir kargaşaya izin vermeyeceğine dair de teminat verdi. Gedofrai, Macar topraklarında krala verdiği sözü yerine getirdi. Ama Bulgar topraklarına geçilir geçilmez haçlılar aynen düzensiz ordunun yaptığı gibi yağma ve çapulculuk hareketlerine giriştiler. Gedofrai de Bouillon'ın bu durumu engellemek için bütün girişimleri de neticesiz kaldı. Sadece Gedofrai liderliğindeki ordu değil, diğer iki ordu da yollarda birçok huzursuzluk çıkartarak, İstanbul önlerine vardılar. (Kotan, 1974, s.29-30).

İstanbul önlerine gelen bu ordular, imparatoru oldukça tedirgin etti. İmparator, bu haçlı ordusundan vasallık yemini almak istedi ancak bu hiç de kolay olmadı. Çünkü Gedofrai bu yemini etmeye yanaşmıyordu. Sonunda iki taraf arasında yapılan müzakereler neticeye ulaştı ve Gedofrai vasallık yeminini etti. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre: *"Vaktiyle Rum Devleti'ne ait olup da şimdi kendisinin ele geçireceği tüm kentleri, ülkeleri ya da kaleleri imparatorun bu iş için göndereceği yüksek rütbeli subaya teslim edecekti."*⁵

---

⁵ Bizans, Gedofrai'nin vasallık yemini etmeye yanaşmaması üzerine ona yapılan yiyecek yardımını kesmiştir. Gedofrai de bu durum üzerine Hristiyanlar için kutsal gün sayılan Perşembe günü, birlikleri ile beraber İstanbul'a saldırdı. Bu durum Bizanslılara, haçlıların ne kadar güvenilmez olduklarını bir kez daha gösterdi. Haçlıların yaratmış oldukları bunca huzursuzluğa rağmen, Gedofrai vasallık yeminini kabul ettikten sonra Bizans İmparatoru, Gedofrai ve adamlarına çok miktarda altın, gümüş, kıymetli giyimler, atlar ve katırlar gönderdi. Ancak Gedofrai bundan dolayı imparatora asla minnet duymadı. İmparatorun gönderdiği hediyeleri kibrinden dolayı kabul etmeyen Bohemund gibi haçlı liderleri de vardı. Bazı haçlılar da imparatorun kendilerine az hediye verdiğinden yakınıyorlardı. Bunların başında da Raimundus Aquensis gelmekteydi. (Muhammed b. Ali Azimi, 2006, s.36, Demirkent, 1994, s.4, Demirkent, 1996, s.23-24, Harris, 2003, s.62).

Bizans, Batı'dan Türklere karşı kendilerine yardıma gelmelerini talep ettiği zaman gelen ordudan Bizans'ın ücretli askerleri olarak seferlerde kendilerine yardımcı olacaklarına inanmaktaydı. Avrupa'dan gelen bu orduların asıl amacı ise doğuda devletler kurabilmek hatta mümkün olursa Bizans'ı da ele geçirebilmektir. Bizans, I. Haçlı Seferi esnasında yaşanan hadiselerden sonra durumu kavramış, batının kendilerine bakış açılarını görmüş ve bunda dolayı da I. Haçlı Seferi sonrası düzenlenecek olan diğer seferlere sıcak bakmamıştı. Hatta Türkler ile anlaşarak, haçlıları yanlış güzergahlardan geçirtmiş ve onların kayıp vermelerine sebep olmuşlardı. Bundan dolayı da Bizans, batıların gözünde Hristiyanlığa ihanet eden bir devletti.

Düzenli haçlı ordusunun öncüleri, Gemlik'e geldiklerinde Selçuklu Türkleri ile karşılaştılar. İznik Gölü ile Pazarköyü arasında yapılan savaşı Selçuklular kazandı. Ancak arkadan çok daha kuvvetli bir birlik gelmekteydi. Haçlılar bir toplantı yaptılar ve bunun neticesinde de Selçuklu Türklerinin merkezi İznik üzerine yürümeye karar verdiler. (Şehbenderzade, 2006, s.52).

Türklerin haçlılara karşı 1096 tarihinde kazandıkları bu başarılar Kılıç Arslan'ın (1092-1107), bundan cesaret alarak, haçlı ordularını umursamamasına sebebiyet verdi. Bundan dolayı da doğudaki topraklarını genişletmek maksadıyla hazinesini, çocuklarını ve eşini İznik'te bırakarak, kendisi Malatya seferine çıktı. İznik kalesi çok iyi tahkim edilmişti. Ancak haçlı orduları da oldukça kalabalıktı. Bundan dolayı İznik Kalesi muhafızı Kılıç Arslan'dan (1092-1107) haçlılara karşı mücadele edebilmek maksadıyla takviye kuvvetler istedi. Kılıç Arslan, hemen bir takviye kuvveti yola çıkardı. Albertus Aquensis, bu takviye kuvvetleri tasvir ederken, onların tepelerden sahil kumları gibi aktığını, göz kamaştırıcı sancaklara ve altın renginde zırhlara sahip olduklarını belirtir. O aynı zamanda Türklerin okçuluktaki maharetlerine de hayran kalmıştır. Ancak bütün bu girişimlere rağmen İznik kurtarılamamıştır. Yardıma gelenler de geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Buna rağmen İznik Kalesi'ndeki savunma son ana kadar devam etmiştir.⁶

Haçlılar, 19 Haziran 1097 tarihinde İznik'i ele geçirdikten sonra buradan ayrıldılar. İki kol halinde ilerleyen haçlıların ilk grubu Bohemund'un kumandası altında Gorgori'ye geldi. Kılıç Arslan (1092-1107) burada Bohemund kumandasındaki haçlı birliklerine ani baskınlar düzenledi. Haçlılar, Türkler karşısında şaşkınlığa uğradı. Çünkü İznik'in kaybindan sonra bu kadar kalabalık bir Türk ordusu ile karşılaşabileceklerini tahmin etmiyorlardı. İki taraf arasındaki bu mücadele akşama kadar devam etti. Her iki taraf da çok fazla zayıyat verdi. Kılıç Arslan (1092-1107), haçlılar karşısında durabilecek güçte olmadığını anlayınca askerlerinin daha fazla kayıp vermesini engellemek amacıyla geri çekildi. (Erer, 2002, s.43).

Bu ilk haçlı seferi Türkler açısından tam bir felaket oldu. Bu sefer sonucunda Türkler, Marmara ve sahil bölgelerini kaybettiler. Batı Anadolu ve Karadeniz sahilleri Rumların eline geçti. İzmir'de Çaka Bey (1081-1092)⁷ tarafından kurulan devlet ortadan kalktı. Bu sefer sonrasında

---

⁶ İznik'in haçlılardan habersiz bir şekilde Türkler ile yapılan gizli müzakereler sonrasında alınması Bizans Devleti ile haçlılar arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermiştir. İznik'in alınmasından sonra Bizans İmparatoru Aleksios'un, Türk garnizonuna oldukça iyi davranması da haçlılarda Bizans'a karşı nefret duygusu oluşturmuştur. Onlar Bizans ve Selçuklular arasında gizlice sürdürülen bu müzakerelerin kendilerine karşı hazırlanmış bir plan olduğunu düşünmüşlerdir. (Aquensis, 2007, s.103-107).

⁷ Çaka Bey ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Kurat, 1966, İlgürel, 1993).

Kilikya'da Ermeniler, artık bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sefer tarihin akışını değiştirmiş ve İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesini üç buçuk asır geciktirmiştir.

Haçlı liderlerinin önde gelen isimlerinden Baudouin de Boulogne (1098-1100), İznik kuşatması esnasında, Urfa ile iletişim içine girmiş ve daha sonrasında da ana haçlı ordusundan ayrılarak, Urfa'ya gitmiştir. Urfa'ya giden Baudouin (1098-1100), şehrin valisi Thoros tarafından varis olarak ilan edildi. Baudouin'in (1098-1100), Urfa'ya gitmesinden kısa bir süre sonra bir halk ayaklanması meydana geldi ve bu ayaklanma neticesinde de Thoros hayatını kaybetti.⁸

İdareyi bu şekilde tek başına ele geçiren Baudouin (1098-1100), doğuda ilk haçlı devletini de kurmuş oldu (10 Mart 1098). Yönetiminin ilk dönemlerinde adam yetersizliğinden dolayı Ermenilere karşı herhangi bir tavırda bulunmayan Baudouin (1098-1100), daha sonraki süreçte haçlılardan takviye alır almaz Ermenileri etrafından uzaklaştırdı. (Urfalı Mateos, 2000, I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005, s.38, Runciman, I, 2008, s.162).

2. ANTAKYA'DA HAÇLI-BİZANS İLİŞKİLERİ

Şehir, I. Seleukos (M.Ö. 281- M.Ö.358) tarafından M.Ö. 300 tarihinde kurulmuştur. Antakya, jeopolitik konumu itibarıyla her zaman çeşitli devletlerin dikkatini çekmiştir ve bundan dolayı da sık sık el değiştirmiştir. 638 tarihinde Abbasiler, 877 tarihinde Tolunoğulları, 944 yılında Hamdanilerin eline geçen şehir 28 Ekim 968 tarihinde ise Bizans idaresine girmiş ve bu tarihten itibaren de Bizans Devleti'nin en önemli merkezlerinden birisi olarak varlığını devam ettirmiştir. (Ostrogosky, 2006, s.269, Eran, 2007, s.40).

Şehir, 1085 tarihinde I. Süleyman Şah (1165-1236) tarafından ele geçirilmiştir. Selçuklular şehre girdikten sonra buradaki halka karşı hoşgörülü bir siyaset izlemişlerdir. Süleyman Şah'ın (1165-1236) Halep yakınlarında Tutuş ile yapmış olduğu mücadele esnasında hayatını kaybetmesi üzerine, şehrin yönetimi Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1055-1092) tarafından devralınmış ve Yağısıyan da (1090-1098) şehre vali olarak tayin edilmiştir. (Confessor, 1997, s.473, Ebû'l-Farac (Bar Hebraeus), 1999, s.331-332, Aksarayî, 2000, s.14-15, Azîmî, 2006, s.29, İbnu'l-Cevzî, 2011, s.261-262, Attaleiates, 2012, s.417, Belâzurî, 2013, s.161-162, İbnü'l-Adîm, 2014, s.236-237, Edwards, 1987, s.4, Sevim, 2000, s.111, Koca, 2003, s.45).

Asi Nehri'nin suladığı bu şehir haçlılar açısından hem stratejik hem de dini yönden önemliydi. Antakya, Kudüs'e yapılacak yardımlar için konumunun yanı sıra hem İncil'e inananlara Hristiyan adının burada verilmesinden dolayı hem de Petrus'un patrik olma olayı burada gerçekleştiği için önemliydi.⁹

⁸ Fulcherius Carnotensis'te bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: *"Urfa'ya gelişinin on beşinci gününde şehir halkının, hakimlerini öldürmek için günahkarca plan yaptıklarını öğrendik. Çünkü ondan nefret ediyor ve Baudouin'in tahta çıkmasını istiyorlardı. Ve sonunda plan gerçekleşti. Bu adamın öldürülmesini engelleyemeyen Baudouin ve adamları gerçekten çok üzgündü."*(Carnotensis, 2009, s.75).

⁹ Hz. İsa'nın ölümünün ardından onun öğretisini benimseyenler, Filistin ve çevresinde takibata uğrayınca Antakya'ya sığınmışlardır. Antakya bu anlamda Hristiyanlık kimliğini oluşumunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Antakya'daki Hristiyan cemaatinin ilk önderleri Barnaba ve Aziz Paulus'tur. Ancak bunlar bir müddet sonra dinlerini

Haçlılar daha İstanbul önlerine ilk ulaştıkları andan itibaren vasallık yemini etmek istememeleri sebebiyle Bizans devleti ile bozulan ilişkileri İznik'in alınması esnasında iki taraf arasında yaşanan sıkıntılar dolayısıyla daha da kötü hale gelmiştir. Antakya'nın haçlılar tarafından alınması meselesi ise iki taraf arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesine sebebiyet verecektir. Antakya meselesinde iki taraf arasındaki ilişkilerin bozulmasının sebebi şehrin meşru sahibinin kim olması gerektiğidir. Bizans Devleti'ne göre burası geçmişte Bizans Devleti'ne aitti ve Müslümanlardan geri alındığında da yeniden Bizans Devleti'ne iade edilmeliydi. Üstelik, haçlıların daha İstanbul önlerinde etmiş oldukları vasallık yemini de bunu gerektiriyordu. Haçlılar açısından bakıldığında ise onların Anadolu'ya asıl geçme sebepleri doğuda toprak elde etmektir.

Yağısyan'ın (1090-1098) hakimiyetindeki Antakya, 21 Ekim 1097 tarihinde haçlılar tarafından kuşatıldı. Haçlı ordusu oldukça kalabalık ve ağır zırhlara sahip olmasına rağmen zorlu bir yol katettiklerinden dolayı yorgundu. Onlar şehre ulaşır ulaşmaz saldırıya geçmesi ve bir müddet dinlenmeyi uygun buldu. Bu arada Yağısyan da (1090-1098), Halep Meliki Rıdvan, Dımaşk Emiri Dukak, Hıms Emiri Cenâhüddeve, Musul Valisi Kürboğa, Serûc Emiri Artukoğlu Sökmen, Sincar Emiri Arslantaş, Samsat Emiri İlgazioğlu ve Diyarbekir Bölgesi'ndeki diğer Türk beylerinden yardım istemiştir. Aynı zamanda herhangi bir ihanet olayına mahal vermemek için de Grek ve Ermeni halkı şehir surlarının dışına çıkardı. Bu esnada Şii Fatimi halifeliği de Kudüs'ü işgal ederek, Türkler aleyhine haçlılar ile bir anlaşma yaptılar. Aslında haçlılar, Türkler karşısında her anlamda güçlü durumdaydılar. Buna rağmen Antakya üzerinde sekiz ay beklemek zorunda kaldılar. (Kotan, 1974, s.36-37, Turan, 2004, s.141, Kırpık, 2009, s.88).

Kuşatmanın uzaması haçlılar arasında huzursuzluklar meydana çıkmasına ve haçlı ordusundan kopmalara sebebiyet verdi. Kuşatmaya katılan haçlı liderlerinden Normandiya dükü ordudan ayrılmıştır. Yine haçlıların önemli liderlerinden Etienne de Blois de savaşa karşı isteksizleşmiş ve ordudan kopmak için fırsat kollamaktadırlar. Raymond ve Godefroi ise kuşatma esnasında hastalanmışlar ve bundan dolayı da Antakya kuşatmasında herhangi bir faaliyette bulunamamışlardır. Ordudan kopanların içerisinde şüphesiz en dikkat çekici olanı haçlı ordusunda, Bizans Devleti'nin temsilciliğini yapan Tatikios'dur. Tatikios'un haçlı ordusundan ayrılmasının çeşitli sebepleri olduğu ifade edilmektedir. Ancak en muhtemel sebep, Bohemund'un yaydığı bir şayiadır. Buna göre, Aleksios, Kürboğa'yı haçlılar üzerine yönlendirmiştir. (Lilies, 1993, s.33, France, 1994, s.210, Asbridge, 2000, s.34, Cadomensis (Ralph of Caen), 2005, s.84).

Bohemund, Bizans Devleti'nin, Antakya kuşatmasına karışmasını istememekteydi. Çünkü Bizans Devleti Antakya kuşatmasında yer alırsa, haçlılar ve Bizans arasında yapılan vasallık yemini uyarınca, bu bölgenin Bizans'a terk edilmesi gerekmektedir. Bohemund'un böyle bir söylentiye çıkarmasının muhtemel sebebi Bizans'ı bölgeden uzaklaştırmaktı. Tatikios'un ordudan ayrılmasının bir diğer sebebi olarak ise orduda yaşanan açlık ve kıtlıktan dolayı Antakya'nın alınması konusunda umutsuzluğa düşmesidir. (Anna Komnena, 1996, s.334). Yağısyan (1090-

---

yaymak için Antakya'dan ayrıldıklarından dolayı onların yeri Aziz Petrus'a kalmıştır. Petrus hem Hristiyanlığın ilk papası olması hasabıyla hem de kurmuş olduğu Aziz Petrus Kilisesi ile Hristiyanlığı kurumsallaştırmasından dolayı oldukça önemli bir yere sahiptir. Petrus, İmparator Neron döneminde, Hristiyanlık açısından bir başka önemli isim olan Paulus ile birlikte M.S. 65-67 yıllarında idam edilmiştir. (Amiot, 1962, s.34, Barnes, 2006, s.121).

1098), bütün gayreti ile Antakya'yı savunuyordu ancak haçlılar da sürekli denizden takviye alıyorlardı. Bu arada durumun ciddiyetini kavrayan Türk beylerinden Musul Valisi Kürboğa, Artukoğlu Sökmen, Rıdvan ve Dukak beyler de Antakya'ya yardıma koştular. Haçlılar bir süre sonra yiyecek sıkıntısı yaşamaya başladı. Hatta bir ara o kadar zor durumda kaldılar ki Kürboğa'ya anlaşma teklifinde dahi bulundular. Bu yiyecek sıkıntısı dolayısıyla haçlılar Bizans İmparatoru Aleksios'dan da (1048-1118) yardım talep etmişlerdir. Ancak Bohemund başta olmak üzere bazı haçlı reisleri Bizans'tan yardım istenilmesine karşı çıktılar. Çünkü Bizans'tan yardım aldıktan sonra Antakya'yı ele geçirirlerse bu bölgenin Bizans'a verilmesi gerekmekteydi. Bu yüzden haçlı reisleri bir toplantı yaptılar ve bu toplantı neticesinde Antakya'ya önce kim girerse şehrin ona ait olmasına dair bir karar alındı. (İbnü'l Esir, XI, 1987, s.230, Kotan, 1974, s.36-37, Erer, 2002, s.48, Turan, 2004, s.141, Runciman, I, 2008, s.168).

Haçlıların, Antakya'yı almak için tek çareleri ihanet yoluyla ele geçirmektir. Sonunda bu amaçlarını gerçekleştirdiler. İki Kız Kardeş Kulesi'nin muhafızı olan Firuz daha önceden işlemiş olduğu bir suç nedeni ile Yağısyan (1090-1098) tarafından cezalandırılmıştı. Bohemund'un askerleri Firuz ile yapılan anlaşma gereğince, İki Kız Kardeş Kulesi'ne dayadıkları bir merdiven ile surları çıktılar ve sonra da şehrin kapılarını diğer haçlı askerlerine açtılar. Bu sayede şehre giren haçlılar, önlerine gelen herkesi öldürdüler. Yağısyan (1090-1098), şehirden kaçmayı başardı ancak bu kaçış esnasında atından düşerek yaralandı. Daha sonra da bir Ermeni tarafından yakalanarak öldürüldü. Süryani Mikhail'de Yağısyan'ın (1090-1098) öldürülmesi olayı şu şekilde nakledilmektedir: *"Franklar, dokuz aydan beri Antakya'ya hücum ediyorlardı. Şehrin Türk reisi Yağısyan (Aghousian)'dı. Yağısyan, Haleb'e gitmek üzere yola çıktı. Yolda bazı Ermeniler, onun üzerine saldırdılar ve başını kesip Franklara götürdüler."* (Demirkent, 1996, s. 41, Runciman, I, 2008, s.77).

Antakya'nın ele geçirilişi sadece Türklerin Anadolu'daki varlıkları açısından değil, Bizans-Haçlı ilişkileri anlamında da bir dönüm noktasıdır. Çünkü haçlılar, etmiş oldukları vasallık yemininin aksine hareket ederek, Antakya'yı Bizans'a teslim etmeleri gerekmesine rağmen bunu yapmamışlardır. Bizans, haçlıların Anadolu'ya yerleşmek amacıyla geldiklerini artık iyice anlamıştır.

28 Haziran 1098'de resmen kurulan Antakya Haçlı Kontluğu'nun ilk lideri Bohemund olacaktır. Ancak Bohemund'un bir süre sonra Gümüştekin tarafından esir alınarak, Niksar Kalesi'ne hapsedilmesi üzerine onun yerini yeğeni Tankred almıştır. 1103 yılına gelindiğinde, Bohemund bu esareten kurtulacak ve yeniden Antakya hakimiyetini eline geçirecekse de, bu hakimiyet uzun sürmeyecektir. Nitekim Bohemund'un 7 Mayıs 1104 tarihinde Artukoğlu Sökmen ve Musul Valisi Çökürmüş karşısında uğramış olduğu yenilgi neticesinde Antakya Haçlı Kontluğu'nun başına yeniden Tankred geçecektir. Tankred dönemi, Antakya Haçlı Devleti sınırlarının en çok genişlediği dönemdir. Bu dönemde kontluğun sınırları Haleb'e kadar genişleyecektir. (Runciman, I, 2008, s.19-159).

Tankred'in ölümünden sonra Antakya Haçlı Kontluğu için de kötü günler başlamıştır. Önce Tankred'den sonra başa geçen Roger hayatını kaybetmiş, arkasından da kontluğun başına geçen II. Bohemund'un, Danişmentli Beyi Emir Gazi ile girmiş olduğu mücadele neticesinde hayatını kaybetmesi kontluğun daha da yıpranmasına sebebiyet vermiştir. 1137 yılında Bizans İmparatoru

Aleksios (1048-1118), Antakya'yı kuşatmış ve burayı kısa bir süre içerisinde teslim almıştır o dönemde kontluğun başında bulunan Raymond de Poitiers, Aleksios'a (1048-1118) sadakat yemini etmiştir. 1142 yılında ise Raymond de Poitiers ve Latinler arasında Bizans'a karşı bir yakınlaşma meydana gelmiş ve bunun neticesinde Raymond, Bizans ile yapmış olduğu anlaşmadan vazgeçmiştir. (Runciman, I, 2008, s.19-159). Antakya daha sonraki süreçte özellikle Zengiler tarafından da çeşitli tarihlerde kuşatılacaktır. Sonunda da Sultan Baybars'ın (1223-1277) Antakya'yı fethetmesi ile birlikte Doğu Akdeniz'de kurulan bu önemli haçlı kontluğu da ortadan kalkmış olacaktır.

SONUÇ

Bilindiği üzere haçlı seferleri düşüncesinin ortaya çıkış sebebinde Bizans Devleti'nin oldukça büyük bir payı vardır. Çünkü Bizans, haçlılardan yardım istediği dönemde bir taraftan Selçuklu Türkleri, bir taraftan Çaka Bey bir taraftan da Peçenekler tarafından sürekli olarak bir baskı altında tutulmaktaydı. Bu durum karşısında oldukça zor durumda kalan Bizans Devleti, bütün bu güçler karşısında tek başına mücadele edemeyeceğini anlayınca batıdan yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bizans Devleti batıdan bu yardımı isterken, haçlılara ettireceği vasallık yemini sayesinde, Türklere karşı kaybetmiş olduğu toprakları yeniden ele geçirebileceğini, onlardan paralı asker olarak faydalanabileceğini düşünüyordu. Ancak ilk haçlı seferinden itibaren, Bizans Devleti haçlılardan umduğu yardımı bulamayacağını anlamıştı. Çünkü haçlılar ilk olarak geçmiş oldukları bütün Bizans topraklarında özellikle de Balkanlarda oldukça fazla huzursuzluğa sebebiyet vermişlerdi. Hatta güzergâhları üzerinde bulunan dindaşlarını da zaman zaman katletmekten geri durmamışlardı. İstanbul önlerine geldiklerinde de aynı taşkınlıklarına devam ettiler.

Haçlı seferlerinin başlamasındaki en önemli şey din olgusuydu. Batılılar sözde doğudaki kardeşlerini, Müslümanların zulmünden kurtarmak için bu seferleri düzenliyorlardı. Oysa, daha Müslümanlarla mücadeleye dahi girilmeden kendi dindaşlarına vermiş oldukları zararlar gösterdi ki din haçlılar açısından sadece amaçlarına ulaşılabilmesi için bir argüman. Haçlıların asıl amaçları ise hiç şüphesiz ki ekonomik bir takım kazançlar elde edebilmektir. Çünkü onlar daha bu seferleri başlatmadan önce doğunun zenginliklerini hakkında fikir sahibiydiler ve o dönem Avrupası'nda hiç de iyi olmayan ekonomik durumun düzeltilmesinin tek çaresi olarak da doğuya düzenlenecek olan bu seferleri görüyorlardı.

Haçlıların, Bizans Devleti'ne vasallık yemini etme konusunda zorluk çıkarmaları da iki taraf arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermiştir. Bizans Devleti, haçlılardan beklediği yardımı alamayacağını anlayınca Türkler ile gizli bir müzakere yaparak, İznik'i ele geçirmiştir. Bu şehri aldıktan sonra da, şehirde bulunan Türk garnizonuna oldukça iyi davranmıştır. Bu durum, haçlıların Bizans'a karşı zaten olumsuz olan düşüncelerini daha da olumsuz hale getirmiştir.

Antakya'nın haçlılar tarafından ele geçirilmesi meselesi de iki taraf arasında zaten var olan sorunları iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Nitekim haçlılar yapmış oldukları vasallık yemini mucibince Antakya'yı ele geçirdikten sonra Bizans'a teslim etmeleri lazım gelirken, Antakya'da kendi kontluklarını kurmuşlardır. Bu durum Bizans'ın haçlılara asla güvenilemeyeceğini bir kez

daha anlamalarını sağlamıştır. I. Haçlı Seferi'nden sonraki süreçte Bizans Devleti haçlılara karşı bir taraftan Türkler ile ittifaklar kurarken diğer taraftan da haçlılara da, onlardan mümkün mertebe iyi tavizleri elde edebilmek amacıyla, yardımcı olmaya çalışmıştır. Haçlılar ise Bizans Devleti'nin kendilerine karşı samimi olmadığını hissetmişler ve buna uygun bir politika izlemeye çalışmışlardır. Şunu netlikle ifade edebiliriz ki; ilk üç haçlı seferi sonrasında hem Bizans'ta haçlılara karşı hem de haçlılarda Bizans'a karşı bir nefret duygusu oluşmuş bu da IV. Haçlı Seferi esnasında batıların İstanbul'u hiç acımadan istilalarına ve yağmalarına sebebiyet vermiştir.

EXTENDED ABSTRACT

As it is known, one of the reasons for the start of the crusades, perhaps most importantly, was that the Byzantine State was unable to fight the threat of the Seljuks on the one hand, the Çaka Principality on the one hand, and the Pechenegs on the other, and therefore asked for help from the West. While the Crusaders were calling for the First Crusade, they set out to save their so-called religious brothers in the East from the oppression of the Turks. When the first crusades of the Byzantine State started, they thought that they could take advantage of the crusaders like mercenaries, and that they could take back the Byzantine lands that the Turks had captured thanks to them. However, from the first time, the Byzantines were disappointed in this sense. Because the crusaders had come to settle in the East. Also, every expedition they organized had become a process of disintegration of the Byzantine Empire. Therefore, when the Byzantine State conquered that the crusaders were not well-intentioned, they had to take some precautions against them from the first time. These measures they took left the crusaders in a very difficult situation, therefore, the crusaders had a hatred against Byzantium. Before the Crusades, it is very difficult to say that the Byzantine State had much information about the westerners and the westerners about the Byzantine State. Except for places like Southern Italy, where Byzantines and westerners lived together, the relations between the two sides were mostly due to factors such as mercenaries, ambassadors, merchants and travelers. In the bilateral relations realized through these, the crusaders defined the Byzantines as "cowardly and feminine", and the Byzantines defined the westerners as "barbarian". Especially the failures of Byzantium against the Turks caused the westerners to adopt an even more contemptuous attitude towards them. Although the two sides had this point of view towards each other, the crusaders considered it necessary to organize such an expedition in order to save their so-called Christian brothers in the East from the persecution of the Turks, and they set out for this purpose in 1096. However, from the moment they entered the Byzantine border, the treatment they received from the Byzantines disappointed them. Because the crusaders were attacked by the mercenaries of the Pechenegs and Byzantium, especially in the Balkans. In fact, the effect of the unrest that the crusaders had in the Balkan lands had a great impact on this situation. When Bohemund asked a few people he had captured from the Pechenegs why they were attacking the crusaders, they said that the Emperor ordered them to do so. Likewise, Raymond, Count of Toulouse, felt very safe from the moment they stepped into the Byzantine borders. Because according to them, this is the land of their co-religionists. However, in the following process, they were attacked by the Slavs and then by the Pechenegs, and when they came to Istanbul, they saw that the gates of the city were closed to them, which sparked their negative attitude towards Byzantium in the future. The most important problem between the Byzantine State and the Crusaders was the request of the Byzantine vassalage. When

the Byzantine State demanded the oath of vassalage from the crusaders, some crusader leaders such as Godefroi de Bouillon, Tancred, Count of Toulouse, Raymond, refused this with a harsh language. On top of that, the demand of the Byzantines to return the lands that used to belong to the Empire from the places to be captured in Anatolia to Byzantium caused the crusaders to react even more against Byzantium. In terms of the Byzantine State, there were many reasons to hear the same reaction against the crusaders. For example, because Godefroi, one of the crusader leaders, did not want to take the oath of vassalage, Alexios cut off the food supply he sent to his camp. Godefroi also attacked Istanbul with his troops on Thursday, which is considered a holy day for Christians. This situation once again showed the Byzantines how unreliable the crusaders were. Despite all the unrest in Istanbul, after Godefroi accepted the oath of vassalage, the Byzantine Emperor sent Godefroi and his men in large quantities of gold, silver, precious clothes, horses and mules. However, Godefroi was never grateful to the Emperor for this. There were also crusader leaders like Bohemund, who did not accept the gifts sent by the emperor because of his arrogance. Some crusaders also complained that the Emperor had given them few gifts. Chief among these was Raimundus Aquensis. As it is known, the first army of the First Crusade set out under the leadership of the monk Pierre l'Ermite. When this army came to Istanbul, they caused some riots. The Byzantine Emperor Alexios also quickly transferred them to Anatolia in order to prevent the events launched by the crusaders from causing further damage to Istanbul. Alexios allocated a place to the Crusaders near Yalova and advised them to wait for the regular army to arrive before encountering the Turks. However, the crusaders ignored the words of Alexios and made plundering movements in the Turkish regions before the regular crusaders arrived. These irregular crusaders were destroyed by the Turks. Since the Crusaders were looking for a whipping boy in every failure they experienced, the responsibility of this failure suffered by Pierre l'Ermite's army was placed on the Byzantine Emperor. The issue of the capture of Antakya by the crusaders also brought to light the already existing problems between the two sides. As a matter of fact, the crusaders, due to their vassal oath, had to hand it over to Byzantium after capturing Antakya, but they established their own county in Antakya. This situation made Byzantium understand once again that the crusaders could never be trusted. In the process after the First Crusade, the Byzantine State tried to help the crusaders as much as possible, while establishing alliances with the Turks against the crusaders, on the other hand, in order to obtain good concessions from them. The Crusaders, on the other hand, felt that the Byzantine State was not sincere towards them and tried to follow a policy accordingly. We can clearly state that; After the first three crusades, there was a feeling of hatred both against the crusaders in Byzantium and against Byzantium in the crusaders. During the Crusades, the westerners invaded and looted Istanbul without mercy.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

KAYNAKÇA

- Agullers, R. (Raymond D'aguilers). (1921). *Historia Francorum Qui Ceperunt Jerusalem*, İng. Çev. August C. Krey, The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants, Pricenton.
- Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Trc.). TTK Yayınları.
- Amiot, F. (1962). *The key concepts of St. Paul*, Freiburg/Nelson.
- Anna Komnena. (1996). *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos döneminin tarihi (Malazgirt Sonrası)*. (B. Umar, Çev.), İnkılap Kitabevi.
- Anonim Haçlı Tarihi.(2013). (E. Ayan, Çev.), Selenge Yayınları.
- Aquensis, A. (2007). *Historia Ierosolimitana History of the Journey to Jerusalem*,(S. B. Edghtor, Çev.), Oxford Medieval Text.
- Asbridge, T. (2000). *The Creation of the Principality of Antioch 1098-1130*. The Boydell Press.
- Azîmî. (2006). *Azîmî Tarihi: Selçuklular dönemiyle ilgili bilgiler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, (A. Sevim, Trc.), TTK Yayınları.
- Barnes, A. (2006). *İsa ve Pavlus aynı fikirde miydi?*, (A. S. Yıldırım, Çev.), Haberci Baskı Yayın Dağıtım.
- Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l Büldân: Ülkelerin fetihleri*, (Mustafa Fayda, Çev.), Siyer Yayınları.
- Blumenthal, U. R. (2006). "Clermont, Council (1095)", *The Crusades An Encyclopedia*, A. V. Murray (Ed.),Vol. I, ABC-Clio 2006, s.263-265.
- Cadomensis, R. (Ralph of Caen). (2005). *The Gesta Tancredi a History of the Normans on the First Crusade*, (Bernard S. Bachrach & David S. Bachrach, Trc.), Ashgate Publishing Company.
- Carnotensis, F. (2009). *Kudüs Seferi*, (İ. B. Barlas, Çev.), IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı kontluğu (1098-1118)*. TTK.
- Demirkent, I. (1996). "Haçlılar", *DİA*, XVI. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirkent, I. (2013). *Haçlı seferleri*. Dünya Yayıncılık.
- Deniz, A., K. Kamacı. (2013). *Ortadoğu ve Avrupa'nın sendromu Haçlı Seferleri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ebû'l-Farac (Bar Hebraeus). (1999). *Abûl-Farac Tarihi*, II, (Ö. R. Doğrul, Trc.). TTK Yayınları.
- Edwards, R. W. (1987). *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Dumbarton Oaks Publishing.
- Ercan, Y. (2001). Ermeniler ve Ermeni Sorunu. *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı*,1(37), 36-52.
- Erer, R. (2002). *Türklere karşı Haçlı Seferleri*. Kaknüs Yayınları.
- Ersan, M. (2007). *Selçuklular zamanında Anadolu'da Ermeniler*. TTK.
- Filibeli Ahmet Hilmi Şehbenderzade. (2006). *İslam Tarihi*. Ötüken Yayınları.
- France, J. (1994). *Victory in the East: A Military History of the First Crusade*. Cambridge University Press.
- Ostrogosky, G. (2006). *Bizans Devleti*, Çev. (Fikret Işıltan, Çev.), TTK.
- Harris, J. (2003). *Byzantium and Crusades*. The Both Press.
- I ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*. (2005). Notlar: H. A. R. Gibb, (V. İlmen, Çev.). Yaba Yayınları.
- İbnu'l-Cevzî. (2011). *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-ayân'da Selçuklular*,(Ali Sevim, Trc.), TTK.
- İbnü'l Esir. (1987). *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI., (A. Ağırakça & A. Özeydin), Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Adîm. (2014). *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521 = 1055-1127)*, (Ali Sevim, Trc.), TTK.
- İnce, F. (2019). *IV. Haçlı Seferi ve Trabzon*. Serander Yayınevi.
- İnce, F. (2020). *Nureddin Mahmud b. Zengi ve Haçlılarla mücadelesi*. Serander Yayınevi.
- Kaleli, E. (2018). "Bizans ve Haçlı seferleri", III. *INES Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, Alanya 2018, s.1254-1259.
- Kırpık, G. (2009). *Doğu'nun ve Batı'nın gözünden Haçlılar*. Selenge Yayınları.
- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları tarihi: Malazgirt'ten Miyokefalon'a (1071-1176)*.Karam Yayınları.
- Kotan, N. (1974). *Türk ve İslam Alemine karşı Haçlı Seferleri*. Kemal Matbaası.
- Krey, A. C. (1921). *The first Crusade*. Princenton University Press.
- Kurat, A. N. (1966). *Çaka Bey*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Lilies, R.J. (1993). *Byzantium and the Crusader states 1096-1204*. (J. C. Morris ve Jean E. Ridings, Trc.), Clarendon Press.

- Mikhail Attaleiates. (2012). *Historia*. (A. Kaldellis ve Dimitris Krallis, İng. Trc.), *The History*. Harvard University Press, 2012, (Bilge Umar, Türkçe Trc.), *Tarih*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Monochus, R. (Robert the Marx). (2005). *Historia Iherosolimitana*. (C. Sweetenham, Trc), *Robert the Mark's History of the First Crusade*. Burlington.
- Muhammed b. Ali Azimi. (2006). *Azimi tarihi, Selçuklularla ilgili bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44), Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, (A. Sevim)TTK.
- Müçteba İ. (1993). *Çaka Bey, İ.A., VIII., İSAM*.
- Nicolle, D. (2001). *Essential histories the Crusades*. Osprey Publishing.
- Oldenburg, Z. (1996). *The Crusaders*. (A. Carter Trc), New York.
- Riley-Smith, J. (2003). *The First Crusade and the Idea of Crusading*. Continuum.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri tarihi, I*. (F. Işıltan, Çev.), TTK.
- Sevim, A. (2000). *Suriye ve Filistin Selçukluları tarihi*. TTK.
- Theophanes Confessor. (1997). *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Eastern History AD 284-813*, İngilizce trc. (Cyril Mango ve Roger Scott, Trc.), Clarendon Press.
- Turan, O. (2003). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2004). *Doğu Anadolu Türk Devletleri tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Urban and Crusaders*. (1901). D. C. Munro (Ed.), The Department of The History of Pennsylvania, Philadelphia.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136- 1162)*, (H. D. Andresyan, Çev.), TTK.

BRİTANYA ADALARI'NIN TARİHİ COĞRAFYASI VE İLK HALKLARI¹

Ahmet Melih AŞAN

Araş. Gör., Fırat üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
asan.melih@gmail.com,

0000-0002-1722-1147

Atıf / Citation: Aşan, A. M. (2022). Britanya Adaları'nın tarihi coğrafyası ve ilk halkları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 211-227.
<https://doi.org/10.54282/inijoss.1082344>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1082344>

Öz

Bu çalışmada, Türk tarih yazınında İngiltere'ye dair coğrafi algının Batı Avrupa tarihi coğrafyası ekseninde genişlemesine tarih öncesi döneme ilişkin çalışmalar ışığında mütevazı bir katkı sunulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Britanya tarihi coğrafyası ve ilk halkları konusu, "Atlantik Avrupası" ve "Batı Avrupa" kavramlarının sağladığı coğrafi perspektifle ele alınmıştır. Britanya Adaları, yüzyıllar boyunca Avrupa anakarasının kuzeyinde bir düğüm noktası olma vasfıyla, Atlantik Okyanusu ve Kuzey Denizi rotaları için önemli bir geçiş istasyonu işlevi görmüştür. Bu bağlamda; Britanya'nın bölgesel coğrafyası, Ada'nın ulaşım ağları içindeki stratejik konumu merkeze alınarak irdelenmiştir. Britanya Adaları'nın bilinen ilk yerleşik topluluğu Keltler ise; prehistorya döneminde Ada'nın nüfuslanması konusunu, göç olgusu üzerinden bölgesel coğrafya üst ölçeğiyle birlikte değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Demiri işleme konusunda usta olan Keltler, diğer topluluklara üstünlüğü belirleyen bu araç-gereç gücünün etkisiyle uzun yıllar Britanya Adaları'ndaki yerleşimlerini korumuşlardır. Milliyetçilikler çağıyla birlikte etnik köken araştırmalarına konu olan Keltler; bulgular ışığında esmer, kıvrıkcık saçlı tipolojileriyle İrlanda ve Batı İskoçya'daki kızıl saçlı sert görünümlü ırka genetik açıdan tesir etmiştir. Britanya nüfusu içindeki sarışın nüfusun büyük bölümünün ise Anglo- Sakson ve İskandinav atalardan geldiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Keltlerin Batı Avrupa'da geniş bir alandaki varlıkları, Britanya'nın bölgesel coğrafyasını algılamamıza yardımcı olmakta ve coğrafi geçişkenliğe dair tarihsel olguyu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Britanya, Batı Avrupa, Atlantik Avrupası, Kelt, Köken çalışmaları

¹ Bu makale, Ahmet Melih AŞAN'ın doktora tezinden üretilmiştir.

THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF BRITISH ISLES AND ITS FIRST PEOPLE

Abstract

The historical geography of Britain and its first peoples are discussed with the geographical perspective provided by the concepts of "Atlantic Europe" and "Western Europe". Humbly, this study aims to contribute to the expansion of the geographical perception of England through the axis of Western European historical geography in Turkish historiography in the light of studies on the prehistoric period. Throughout the centuries, the British Isles have served as an important transit station for the Atlantic Ocean and the North Sea routes as a nodal point in the north of the European mainland. In this context, Britain's regional geography has been scrutinized focussing on the strategic location of the Island within the transportation networks. Secondly, The Celts -first known settled community of the British Isles- provided the opportunity to evaluate the population of the island through the phenomenon of migration in the prehistory period from the upper scale perspective of regional geography. The Celts, who were adept at processing iron, maintained their settlements in the British Isles for many years under the influence of this tool-equipment power that determined the superiority of other communities. Furthermore, Celts have been the subject of ethnic origin studies since the age of Nationalism. In the light of the findings, the Celts genetically influenced the red-haired tough-looking breed in Ireland and western Scotland with their dark, curly-haired typologies. It was concluded that most of the blond population in the British population came from Anglo-Saxon and Scandinavian ancestors. The extensive presence of the Celts in Western Europe helps us to perceive Britain's regional geography and reveals the historical phenomenon of geographical transitivity.

Keywords: Britain, Western Europe, Atlantic Europe, Celts, Ethnic Origin studies

GİRİŞ

"Modern toplumların kompleks yapıları, büyük ölçüde tarihsel gelişimin bir sonucudur. Geçmişe sırtını dönen hiçbir bölgesel coğrafya, günümüze dair manzaraya yeterli bir açıklama sağlayamaz. Güncel manzara hali hazırdaki yerleşiklerinin sosyal değerlerini yansıtmaz. Çünkü hiçbir çağdaş toplum, iskân tarihi olmayan toprakları elinde tutamaz. Bu nedenle; bugünü anlamak, geçmişin mirası hakkında biraz bilgi sahibi olmayı gerektirir"(Guelke, 1977: 6)."

İngiltere, 17. yüzyılda Kuzey Amerika ve Batı Hint Adaları'nda koloniler kurmasıyla emperyal döneme geçiş yapmaktadır.² Britanya İmparatorluğu; Kuzey Amerika, Avrupa³, Asya, Afrika kıtalarının ve Atlas, Pasifik okyanuslarının belirli bölümlerinde egemenlik sağlayarak coğrafi olarak en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Erken modern dönemden itibaren etkileri gözlenen bu "coğrafi büyüme" hareketi, çeşitli Avrupa devletlerinin (ağırlıklı olarak Batı Avrupa) okyanus ötesi dominyonlar elde etmek suretiyle farklı coğrafyalara nüfuz edişleridir (Overseas expansion⁴). Bu açıdan Britanya İmparatorluğu, Batı Avrupa ve Trans Atlantik bölgesel coğrafyalarında benzer motivasyona sahip uluslararası aktörlerden biri olarak gözlemlenmektedir.

¹ Leonard Guelke'nin, 1977 yılında *The Professional Geographer* dergisinde yayınlanan Regional geography (Bölgesel Coğrafya) başlıklı makalesinden çevrilerek aktarılmıştır.

² Britanya'dan okyanus aşırı seferler Orta Çağ kadar uzanmakta ve Atlantik geçişleri on beşinci yüzyılın sonundan itibaren gerçekleşmiş olsa da, toprak kazanımları 17. yüzyıl itibariyle başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Pagden, Anthony. "The Struggle for Legitimacy and the Image of Empire in the Atlantic to c. 1700." *The Oxford History of the British Empire* V.1 (1998): 34-55.

³ Halen Cebelitarık, Birleşik Krallık toprağıdır. Utrecht Antlaşması 1713

⁴ Deniz aşırı genişleme.

Birleşik Krallığın bu coğrafyalarda tesis ettiği teritoryal⁵ egemenlik, farklı dönemlerde çözümler yaşayarak form değiştirmiştir. Etki alanından çıkan coğrafyalar ya başka devletlerin tesirine girmiş⁶, ya bağımsız bir devlete evrilmiş⁷ yahut commonwealth⁸ ile Birleşik Krallığın korumaya çalıştığı yüksek düzeyde karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde varlığına devam etmiştir. Son üç yüzyılda Birleşik Krallık coğrafyası, teritoryal açıdan genişleme ardından daralma, idari ve ekonomik açıdan ise egemenlik sonrası “bağımlılık- karşılıklı bağımlılık” süreçlerinden geçmektedir.

Güneş batmayan imparatorluğun bölgesel açıdan çözülmesi, tarihi coğrafyanın ana çekirdeğine dikkatleri arttırmaktadır. İngiliz tarihi coğrafya ekolünün gelişiminde önemli katkılar sağlayan Sir Henry Clifford Darby, “Tarihi coğrafya” teriminin bilinen ilk kullanımı olarak Karl von Spruner’in tarih atlasını (Spruner, 1846: kitabın ismi)⁹ işaret eder. Terim, Spruner’in kullanımında; siyasi sınırlardaki değişikliklerin yanı sıra devlet ve eyaletlerin değişen alanlarını ifade etmektedir (Darby, 1983: 421). Bu makalede ise tarihi coğrafya ifadesiyle, siyasi sınırları refere etmekten ziyade bölgesel coğrafya terimine yakınsamaya çalışılmaktadır.

Bu amaçla; çalışmanın zamansal sınırı, siyasal açıdan görece yalın görüntüdeki ilkçağ dönemidir. Yöntem olarak; ilk başlıkta ‘Britanya Adaları’nın Tarihi Coğrafyası’, Atlantik ve Batı Avrupa bölgesel coğrafyaları içinde konumlandırılarak işlenmiştir. İkinci başlıkta ‘Britanya Adaları’nın İlk Halkları’ konusu, ilkçağ kaynakları ve arkeoloji literatürünün bulguları ile anlatılmaktadır. Ayrıca, etnik köken araştırmalarında saha uygulamalarının 19. yüzyıldan günümüze gelişimi ele alınmıştır. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise çıktılar yorumlanarak, öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

1. “BRİTANYA ADALARI” TARİHİ COĞRAFYASI

Coğrafyanın sağladığı imkânlar ve olanaklar kadar, ulaşılabilirliği ve yaşanabilirliği konuları da tarih boyunca nüfuslanmanın başat kriterleri olagelmıştır. (Antartika, yüzyıllarca bu kriterlere uygun olmadığı için dünyanın en az nüfuslanan alanlarından.) Tarihin büyük bölümünde Britanya Adaları’nın Avrupa kıtasıyla olan coğrafi birlikteliği, insan ve hayvan göçlerine imkan verse de Buz Devri iklim koşulları bu bölgede uzun süreli yerleşimi zorlaştırmıştır. Yine de Ada’da insan varlığına dair antropolojik çalışmalar çok eski tarihlere işaret etmektedir. De Groot; Britanya’daki en eski insan kalıntılarının “850.000 ile 1 milyon yıl öncesine kadar tarihlendiğini” (De Groot, 2017: 1-13) aktarırken, bu geniş zaman dilimini; İlk kaşifler (1 milyon- 475.000 yıl önce), Koloniciler (475.000- 40.000 yıl önce) ve Kurucu İnsanlar (40.000-10.000 yıl önce) olarak

⁵ Mülki, idari bölgeye ait, ülkesel.

⁶ Hong Kong’un Çin Halk Cumhuriyeti egemenliğine devredilişi. 1 Temmuz 1997

⁷ Amerika Birleşik Devletleri’nin kurulması. Paris Antlaşması 1783

⁸ 2022 itibarıyla Afrika, Asya, Amerika, Avrupa ve Pasifik’ten 54 bağımsız devlet Commonwealth üyesidir. <https://thecommonwealth.org/our-member-countries> 03.01.2022

⁹ Atlas’ın orijinal ismi: Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die neueste Zeit: Drei und Siebzig colorirte Karten.

Çevirisi: Orta Çağ’ın başlangıcından günümüze Avrupa devletlerinin tarihine dair tarihsel-coğrafi el atlası: yetmiş üç renkli harita.

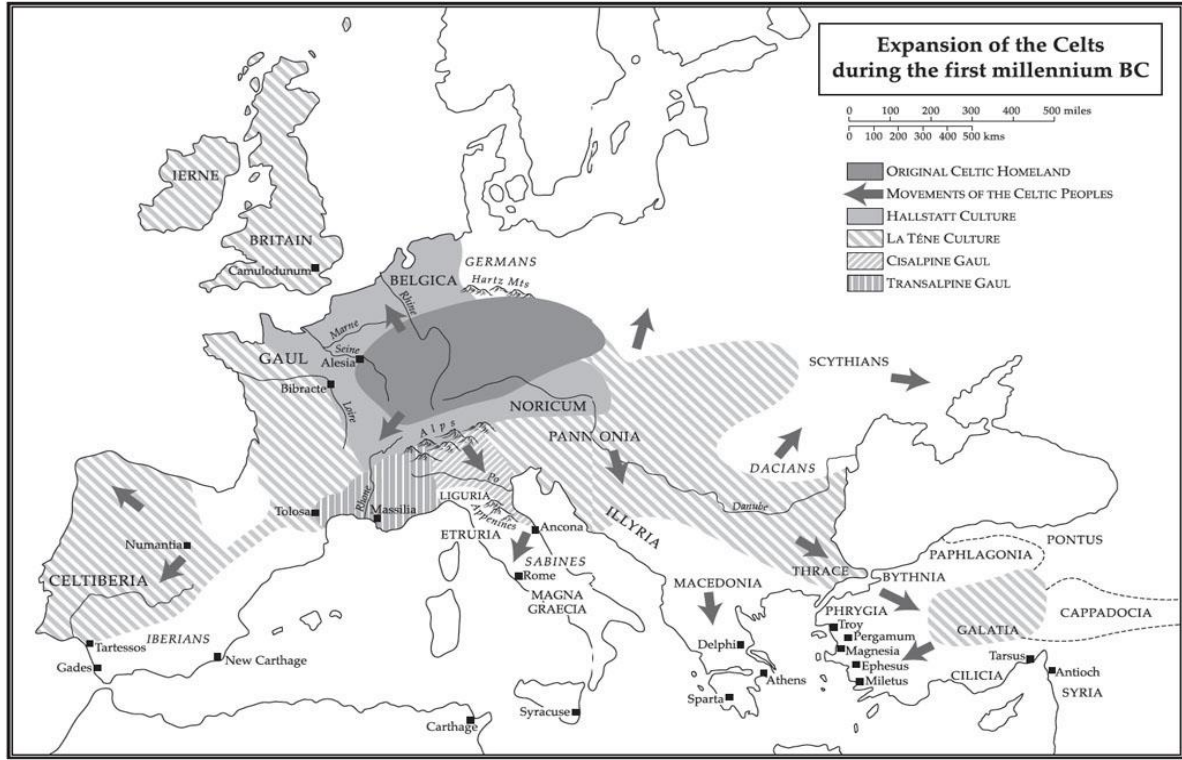
tasnif etmektedir. Britanya prehistoryasını altı ana başlıkta inceleyen Timothy Darvill ise Roma Britanyası'na kadar olan zaman dilimini aşağıdaki gibi bölümlenmektedir:

- “Avcı toplayıcılardan MÖ. 3500’e,
- Erken dönem Tarımcıları MÖ. 3500-2500,
- İlk Şeflikler (Klan örgütleri) MÖ. 2500-1500,
- Tarım Toplumu MÖ. 1500-600,
- Kabile ve Şeflik düzeni MÖ. 600-100,
- Politik Toplum MÖ. 100- MS. 50 (Darvill, 1997:6).”

Tarih öncesi dönem Britanyası'na ilişkin 1800'lerden günümüze uzanan geniş bir literatür mevcuttur. Bilim dalları arasındaki mesafe 20. yüzyılın önemli bir bölümünde “uzmanlaşma” adı altında açılmış olsa dahi; 19. yüzyıl kaynaklarında disiplinler arası iş birliği gözlemlenebilmektedir. Ada'nın fiziki yapısı konusunda coğrafya ve jeoloji bilim dallarında yapılan bazı çalışmalar; arkeoloji, biyoloji ve antropoloji gibi bilimlerin bulgu ve tespitleriyle desteklenmiştir. Örneğin; İskoç Jeolog Andrew Crombie Ramsay; 5. basımı 1878 tarihli olan “Büyük Britanya'nın Fiziki Jeolojisi ve Coğrafyası” (The Physical Geology and Geography of Great Britain) adlı eserin XXXIV. bölümünde (Ramsay, 1878: 579-589) münhasır olarak “Ülke'nin jeolojisiyle Britanya'daki farklı ırklar arasındaki ilişki”yi ele almıştır. Söz konusu bölümde dönemin önemli biyologlarından Prof. Huxley'i referans göstererek Roma öncesi ada halklarına dair şunları aktarır:

“...On sekiz yüz yıl önce Britanya nüfusu iki farklı tipolojide ten rengi -biri açık ve diğeri koyu renkli taşıyan insanlardan oluşuyordu. Koyu tenliler Akuitanyalı (Aquitani) ve İberikleri andırıyor; açık tenli olanlar ise Belçika Galyahlarına benziyordu (Ramsay, 1873: 167).”

Akuitanyalı olarak adlandırılan kavim günümüz Fransa'sının güneyinde, Atlantik Okyanusu ve Pireneler arasındaki bölgeye verilen isimle anılan bir Hint-Avrupa topluluğuydu. Tacitus'un Britanya nüfusuna dair gözlemlerinde değindiği tipolojilerde de benzer bir gözlem söz konusudur. Barry Cunliffe ise, Tacitus'un Britanyalılara dair yapmış olduğu fiziksel tasvirlerini “*Tacitus, Britanyalı (British) popülasyonundaki fiziksel farklılıkları belirttiğinde, kızıl saçlı, uzun bacaklı Kaledonyalıların Alman kökenli olduğunu, Güney Galler'deki Silures'in esmer yüzlerinin ve kıvrıkcık saçlarının İspanya'da uzak bir akrabayı gösterdiğini iddia etti* (Cunliffe, 2013: 77).” şeklinde alıntılanmaktadır. Dolayısıyla, klasik eserlerdeki tasvirlerin bir anlamda, o dönem Avrupa için bilinen dünyadaki ırklar üzerinden bir anlatım ve tanımlama ortaya koymaları olağandır.

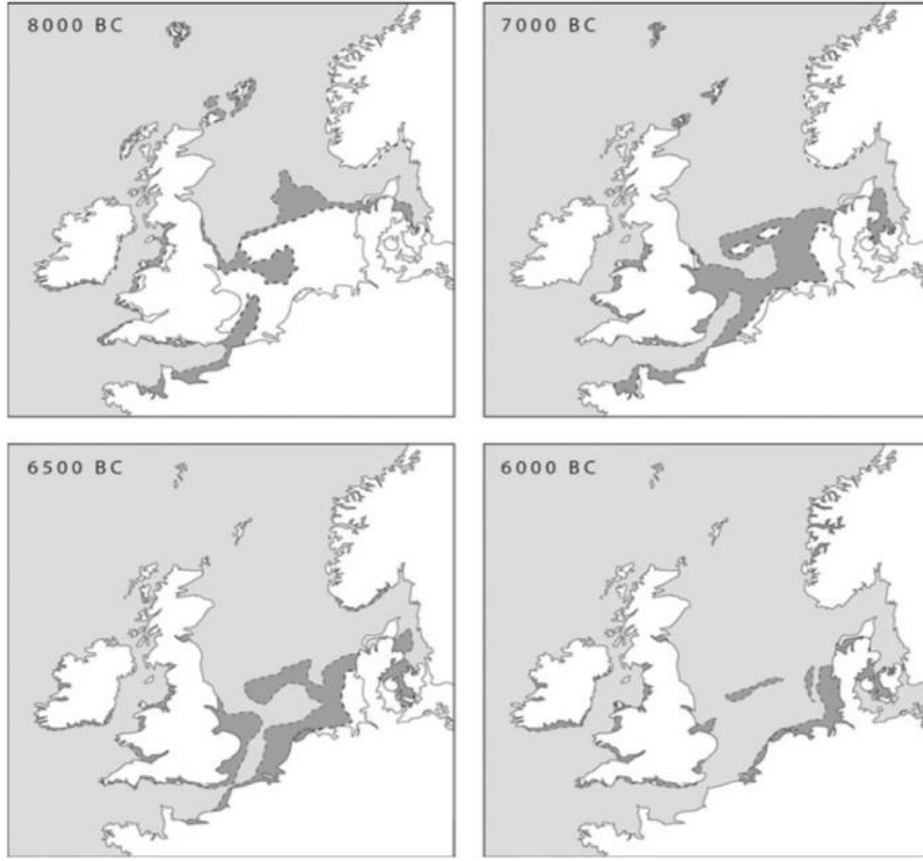

Harita 1. Kelt Yayılması M.Ö.1.yüzyıl¹⁰

İngiliz coğrafyacı Horace Bolingbroke Woodward, Büyük Britanya'yı "Ana Kara'nın (Avrupa Kıtası) dışında jeolojik yapıyla derin benzerlikler taşıyan bir parçası" şeklinde tanımlamaktadır. (Woodward, 1907: 1) Avrupa'nın bir uzantısı halindeyken günümüzde "İngiliz Kanalı" olarak adlandırılan Kuzey Denizi'nin güney batısındaki kara irtibatının sular altında kalması yaklaşık olarak M.Ö 6500'lere tarihlenmektedir. Kanalin iki yakasındaki falezlerin benzer kireç formasyonları, Kuzey Batı Avrupa'dan kopuşa dair benzer bir karakteristik sergilemektedir: Ayrılma karakteristiklerinin en net gözlemlendiği yerler, Dover'in Beyaz Uçurumları ve Etretat Falezleri'dir (White Cliffs of Dover- Falaise d'Etretat). Buralardaki kireç formasyonunun sağladığı beyaz görünüm, adaya verilen isimlerden biri olan Albion'a ilham kaynağı olmuştur.

¹⁰ Peter Berresford Ellis. "A Brief History of the Celts". Apple Books, 2003, s.15.

Harita 2. Britanya'nın Kıta'dan ayrılmasındaki aşamalar¹¹

Britanya Adaları, yüzyıllar boyunca Atlantik Okyanusu ve Kuzey Denizi rotalarının önemli bir aksı ve kuzey istasyonu olagelmıştır. Britanya'nın, Portekiz'den Atlantik Okyanusu kıyı şeridi boyunca kuzey istikametinde gerçekleşen seferlerin kuzeydeki düğüm noktası olması, Avrupa kıtasının Atlantik kıyı şeridi ve hinterlandlarıyla tarihsel irtibatını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Fransa boyunca devam eden kara rotaları da İngiliz Kanalı marifetiyle Ada'ya Güney Down kıyılarından ulaşmaktadır. Kuzey Avrupa düzlüklerinden -örneğin, Hollanda (Les Pays Bass- Alçak Topraklar)- Britanya Adaları'na kadar erişim sağlayan bir diğer ulaşım ağı ise Kuzey Denizi'ni aşarak Ada'nın güneydoğusunda yer alan Kent ve Doğu Anglia kıyılarına uzanmaktadır. Bu ulaşım yolları da Doğu ve Orta Avrupa'yla olan irtibatı sağlamaktadır. Söz konusu coğrafi konumlanmanın tarihsel önemine ilişkin Gordon Childe'nin tespiti dikkat çekicidir: *"Güneyden başlayan tüm yollar Britanya'da düğümlenir* (Childe, 1958: 322)." Buradan da anlaşılacağı üzere, Akdeniz Avrupası'yla Kuzey denizi arasındaki ulaşım ağları yüzyıllara yaygın tarihi olan deniz rotaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atlantik Avrupası terimiyle ifade edilmeye çalışılan coğrafyanın sınırlarına dair farklı yaklaşımlar olsa dahi, Britanya Adaları tüm bu telakkilerin ortak kabul kümesi içerisinde yer almaktadır. Bu coğrafi algılardan en geniş; kıtanın kuzey ve batı hudutlarından Kuzey Denizi ve

¹¹ Richard Bradley, *Cambridge World Archaeology The Prehistory of Britain and Ireland*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s.11.

Baltık ülkelerine, bir diğer ifadeyle İskandinavya'dan İber Yarımadası'na kadar uzanan en geniş coğrafi formasyonu ortaya koymaktadır. Okyanus ötesine geçilen sömürgecilik çağında ise bu haritaları değerlendirmek çok daha zorlaşmaktadır. Özellikle 'Batı Avrupa'nın kurumsal, politik, felsefi, hukuki, sosyal, askeri ve pek çok alanda tesiriyle oluşan Amerika Birleşik Devletleri'ni, bu Atlantik Avrupası haritasının ne kadar uzağında ya da ne kadar içinde tanımlayabiliriz?' sorusu muhakkak ki değerlidir. Lakin, Roma öncesi Britanya'nın tarihi coğrafyası hakkında Arkeoloji literatürünün dar yorumunu dikkate almak yararlı olacaktır. Bu tanıma göre; *"Atlantik Avrupası, Cebelitarık Boğazı ile Shetland Adaları arasındaki kıyı bölgesidir. Portekiz'in batısını, kuzey ve batı İspanya'yı hem Fransa hem de İngiltere'nin batı kısımlarını ve tüm İrlanda'yı içerir."* (Bradley, 1997: 17) Kabaca 15. yüzyıla kadar Atlantik Avrupası bu görünümünü koruyacaktır. Tarih öncesi devirler bağlamında Britanya'nın nüfuslanmasında bu görece dar coğrafyayla olan irtibatını dikkate almak tutarlı bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Bu çalışmalar Britanya Adaları'nın, Atlantik Avrupası içinde konumlandırılmasının tarihselliğini de açıkça ortaya koymaktadır. Prehistorya döneminde bile Dünya'nın bu bölümünün, yolların ulaştığı ve kesiştiği menzillerden biri oluşu vakiadır. Ada'ya deniz yoluyla ulaşımın tarihselliğinin tespiti noktasında yine Gordon Childe'nin **"Megalitik Deniz Yolu"** olarak adlandırdığı ve ismini dönemin büyük taş yapılarından alan arkeolojik rota da daha geniş bir coğrafyadaki konumlanmaya ilişkin açıklamalar sunmaktadır. Megalitik Deniz Yolu; birebir aynılık göstermese dahi, benzer tipolojilere sahip anıt, mezar formasyonlarından ileri gelir ve Atlantik Avrupası'nı birbirine bağlayan deniz yollarını ifade eder. *"Bu tipolojiye dair örnekleri Doğu Akdeniz'den Atlantik kıyılarına kadar geniş bir coğrafyada tetkik etmek mümkündür."* (Childe, 1958: 213) ifadesiyle Childe, Akdeniz havzasındaki kültürlerle Atlantik Avrupası'nın tarih öncesindeki benzerliklerini ortaya koymaktadır. Muhakkak ki bu da etkileşime ve geçişkenliğe işaret etmektedir. Avrupa'ya dair bölgesel yaklaşımlar, bir bütün olarak Avrupa'nın siyasal süreçlerini parçalardan bütüne etkileşim temasıyla algılamamıza yardımcı olmaktadır. Akdeniz Havzasını Atlantik Avrupası'na bağlayan deniz rotaları ve liman şehirleri, ticari bağlar kurduğu gibi; insanların, fikirlerin, kültürlerin ve kurumsal yapıların transferine de imkan sağlamaktadır. Bu yaklaşımla Toynbee; Doğu Akdeniz'deki Antik Yunan, Antik Mısır, Babil ve Roma'yı, Britanya İmparatorluğu'nun fikir köklerinde göstermektedir (Toynbee, 1972: 40). Bu açıdan, Childe'nin Megalitik Deniz Yolu olarak adlandırdığı ulaşım aksını, Toynbee'nin savının açıklayıcılarından biri olarak görmemiz mümkündür.

2. BRİTANYA'NIN İLK HALKLARI

Britanya Adaları'nın halklarına ilişkin yapılan çalışmalarda yazılı kanıtların olmadığı döneme ilişkin ilk topluluk olarak Keltler karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'daki Briton halkının kültürlerini Roma ve Kelt mirasının bir karışımından türettikleri uzun zamandır bilinmektedir (Kaminski-Jones, 2020: 52). Keltlere ait o döneme ilişkin yazılı kayıtlar olmaması (ya da henüz bulunamaması) nedeniyle Kelt tarihi; daha çok onlarla karşılaşan toplumların kaydettikleri bilgiler, yer isimleri ve arkeolojik bulgular ışığında şekillenmektedir. Kabaca MS. ilk binyılda Romalılar ve sonrasında Germanik kavimlerin idaresi altında yaşayacak olan Britanya, bu süreç öncesinde Avrupa'nın büyük bir bölümüne yayıldığı düşünülen Keltlerin yerleşip nüfuz ettikleri bir coğrafyadır. Kelt tarihi bu yönüyle Britanya ile birlikte tüm Avrupa prehistoryası açısından önemli bir açıklayıcı olarak kabul edilmektedir. İlk olarak Yunan ve Roma yazınında bahsedilen

Alplerin kuzeyindeki bu insanlar, ortak fiziksel özelliklerinin yanı sıra ortak bir dile sahiplerdir. Temas eden “ötekiler” (Antik Yunan ve Roma) gözünden ise bu komşu topluluk;

- ∩ geniş bir alana yayılmış,
- ∩ birlik duygusu taşıyan,
- ∩ siyasi ve askeri bir organizasyona sahip,
- ∩ tanımlanmış sınırları olan bir ülkenin merak ve korku uyandıran, yerleşikleriydi.

Materyal kültürü açısından demir işleme konusunda mahir bir kavim olan Keltler, savaşlarda kendilerine avantaj sağlamakla beraber demirden yaptıkları araç ve gereçlerle ormanlık sahaları açarak tarım alanlarına dönüştürebilmiştir. Thomas Wright 19. Yüzyıl'da, Keltlerin zamanın bir noktasında ilk gelenler olduklarını ve görünüşe göre Akdeniz'e kıyısı olan yerlerden geçerek tüm Batı Avrupa'ya yayıldıklarını söylemekteydi (Wright, 1885: 23). David Rankin ise; Kelt dili konuşan insanların İngiltere'ye ne zaman geldiğini belirlemenin zorluğuna dikkat çekmektedir. Massilia'lı Pytheas'ın (MÖ 4. yy), ülkeye Keltlerin bir adı olan 'Brettanike' adını vermesinden yola çıkarak, yerleşikliği M.Ö 4.yy'dan geriye götürmektedir. Rankin, La Tène¹² eserlerinin görülme sıklığını da değerlendirmek suretiyle, Kelt halkının en azından MÖ 3. yüzyılda İngiltere'deki varlıklarından emin olunabileceği sonucuna ulaşmaktadır. (Rankin, 2002: 12-13)

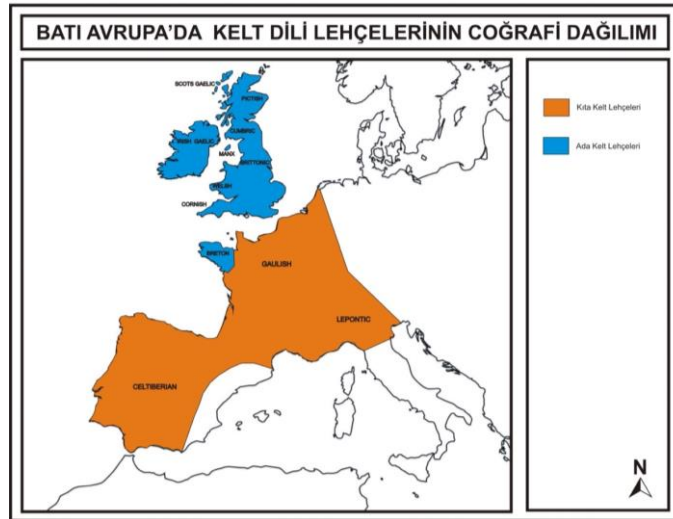
Kelt çalışmalarına önemli katkılar sağlayan bilim insanı Nora Chadwick; Kelt Tarihi çalışmaları açısından kilometre taşı niteliğindeki eserinde kavmin ortaya çıkışını açıklarken Avrupa tarihi kronolojisine dair önemli bir tasnif ortaya koymaktadır. Chadwick'e göre “MÖ. 6000 yılından MS.2000'e uzanan tüm süreçte Avrupa'nın gelişimini, oldukça geniş bir bakış açısıyla üç devir halinde çözümleyebiliriz: İlk olarak MÖ. 6000- MÖ. 1200; ikincisi MÖ. 1200-MS. 400; üçüncüsü ise MS. 400'den günümüze kadar uzanan bir süreçtir. Bahse konu olan ilk devir, Avrupa'da gıda üretim stratejilerine geçilmesi ve Minos- Miken (Minoan-Mycenaean) arkeolojik adlarıyla bilinen ilk kompleks toplumun (veya medeniyetin) Ege'de ortaya çıkmasıyla başlamıştır. İlk dönemin bir dizi kargaşa içinde çöküşü ve M.Ö. 12. yüzyılda halk ayaklanmalarının meydana gelmesinin arasından ikinci evreye geçilmiştir. Bu yeni dönem, periferesine (çevresine) yalnızca Avrupa'nın değil aynı zamanda Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'nun büyük bölümünün de dahil olması, hızla gelişmeye odaklı Akdeniz'in Greko-Romen dünyasını¹³ meydana getirmiştir. Bu sistem de kitleli halk ayaklanmalarının etkisiyle MS. 5. yüzyılda çökmüştür. Ardından gelişen üçüncü dönem, Atlantik Avrupası'nın denizci devletleri (Portekiz, İspanya, Fransa, İngiltere ve Hollanda) üzerine odaklanmaktadır. On beşinci yüzyıldan itibaren okyanus seyahati teknolojisi geliştirildikten sonra akla yatkın gerekçelerle ilk gerçek dünya sistemi olarak kabul edilen evrenin meydana gelmesini ifade etmektedir.” (Chadwick, 1991: 18)

¹² İsviçre'deki La Tène bölgesinden adını almıştır. İsviçre Alplerinde doğan Ren nehrinin güney kısmının batısında kalan yoğun arkeolojik buluntu sahalarından biridir. Yaygın kullanımında hem Keltlerle hem de Keltçe konuşan halklarla özdeşleşmiş bir "Kültür Grubu"nu ve "Kelt Sanatı"nı ifade eder.

Ayrıntılı bilgi için bkz: BAUER, Susan Wise. Antik Dünya Tarihi, *Çev. M. Moralı*. Alfa Tarih, İstanbul, 2013, s. 498, 505, 506.

¹³ Chadwick; Greko-Romen uygarlığını, bir Avrupa Dünya Sistemi olarak tanımlamaktadır. Bu sistemin yenilikçi çekirdeği olarak Ege'yi işaret eden yazar, Minos- Miken (Minoan-Mycenaean) toplumunun dönüştürücü rolüne dikkat çekmektedir.

Chadwick'in yapmış olduğu bu kronolojik değerlendirme içerisinde Kelt tarihinin başlangıcı, ikinci evreye denk gelmektedir. Demir Çağı'na işaret eden bu dönemde Keltler; arkeolojik keşifler ışığında Urnfield (MÖ. 14. yüzyıl), Hallstat (MÖ. 7. yüzyıl) ve La Tène (MÖ. 5. yüzyıl) kültürleriyle ilişkilendirilmektedir. Keltlere dair tamamen mutabık kalınan bir tarihi coğrafya olmamasının sebebi; Avrupa genelinde geç bronz çağı ve demir çağı dönemlerinde benzer dil yapısı, malzeme kültürü ve sosyal gelişmişliğe rağmen bu kanıtlara ilişkin bazı sorulara cevap vermenin zorluğudur. Kelt uzmanı Ian Armit bu konuda iki önemli sorunsalı dile getirmektedir: Birincisi; *"Kelt dillerini konuşanlar, Kelt sanatı diye adlandırdığımız şeyi üretenler olmayabilirler."* (Armit, 2005: 10) İkincisi ise; *"Bu insanların hiçbiri kendilerini Kelt olarak değerlendirmede ve ortak bir kimlik ya da kültürün üyesi olmadılar (Armit, 2005: 11)."* ifadesini yanlışlayacak veriye sahip olunmamasından ileri gelmektedir. Temelde bu iki sorunun kökeni, tarih öncesi döneme ilişkin Keltlerin kendilerini yazıyla ifade etmemiş olmalarıdır, ya da şimdiye kadar böyle bir keşfin gerçekleşmemesidir. Kelt diline ilişkin bilinen ilk yazılı alfabe olan Ogham'ın, MS. 4-6. yüzyıllara denk gelen yazıtlarla tarihleniyor olması bu bağlamda dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husustur. Bu sorular her ne kadar yayıldıkları coğrafyanın belirlenişindeki zorlukları ortaya koyuyor olsa da; ortak bir dil ailesi oluşturan varlıkları, Keltlerin Avrupa prehistoryası için önemli bir figür oluşu gerçeğini değiştirmemektedir. Keltçe Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olup, Linguistik açıdan Q-Celtic ve P-Celtic olarak adlandırılan iki temel formda karşımıza çıkan bu dil ailesi Irish, Scots Gaelic, Manx, Welsh, Cornish, Breton, Gaulish, Brittonic, Lepontic, Cumbric, Pictish ve Celtiberian dillerinden oluşmaktadır. Bu dillerin altısı modern döneme ulaşmıştır. Bunlardan Irish, Scots Gaelic, Welsh ve Breton yaşayan topluluk dilleri olma özelliği gösterirken; Manx ve Cornish dilleri 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda bu vasıflarını kaybetmişlerdir.¹⁴

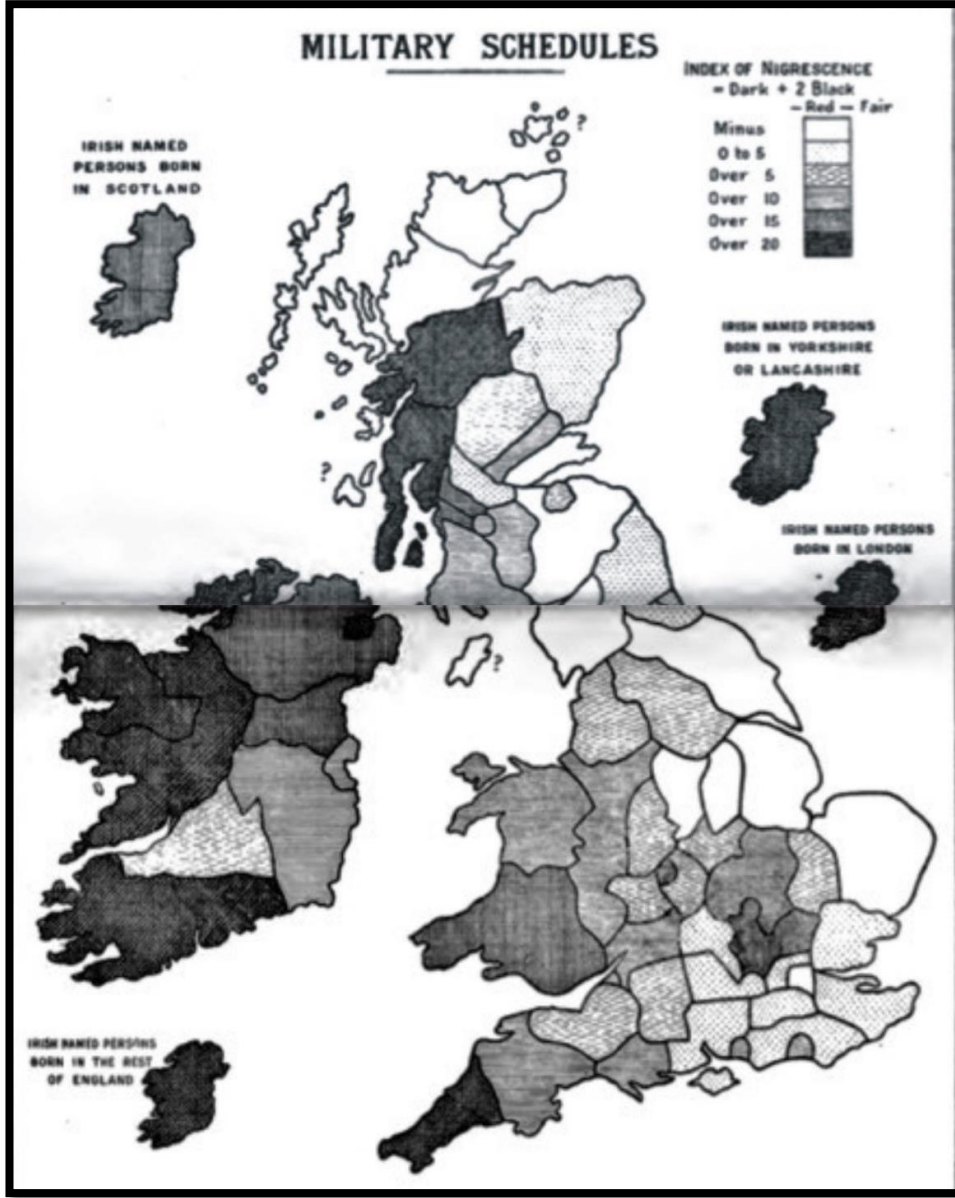
Harita 3. Batı Avrupa'da Kelt Dili Lehçelerinin Coğrafi Dağılımı (Özgün Harita)¹⁵

¹⁴Manx dilinin 3-4 jenerasyonda kayboluşu için bkz: Macaulay Donald, The Celtic Languages, Cambridge University Press,1992, s.101. Cornish dilini ana dili olarak kullandığı bilinen son kişi Dolly Pentreath'ın ölümü Aralık 1777. bkz: Macaulay Donald, The Celtic Languages, s. 346.

¹⁵ Donald Macaulay'in Kıta Keltçesi ve Ada Keltçesi ayrımı doğrultusunda verdiği bilgiler, hazırladığım haritada gösterilmiştir. a.g.e. s.3.

Kelt dili hakkındaki bu bilgilerin ardından, etnik köken çalışmaları kapsamında Kelt atalar konusunun ne şekilde işlendiğini birkaç örnekle irdelemek faydalı olacaktır. 1885 tarihli John Beddoe'nun *Britanya Irkları* adlı kitabında, Britanya'nın yaşadığı göçler dönemler halinde ele alınmaktadır. Eserde; Tarih öncesi dönem ırkları ile Claudius ve Caesar öncesi Britanya, farklı bölümler halinde tetkik edilmiştir. Beddoe, ten rengi, kafatası ölçüleri, saç ve göz rengi gibi birçok parametreyle ilişkilendirilmiş tablolar oluşturmuş ve elde ettiği fenotiplerle (genetik ve çevresel etkenlerin fiziksel görünüme yansımaları) kökenlere dair bazı bulgulara ulaşmaya çalışmıştır. Göz ve saç renklerine dair yaptığı sınıflandırmayı daha güvenilir bulan Beddoe, Britanya popülasyonu içindeki sarışın nüfusun büyük bölümünün Anglo-Sakson ve İskandinav atalardan geldiğini belirtir. İrlanda ve Batı İskoçya'daki kıvılcı saçlı sert görümlü ırkın ise esmer Kelt tipinin iklim nedeniyle dönüşüme uğrayarak ortaya çıktığı yönünde sonuçlara ulaşmıştır. (Beddoe, 1885: 269) "*Ogur ve Turan kabilelerinin (Ugrian and Turanian tribes) varlıkları henüz çözülememiş bir gizem olarak devam etmektedir.* (Beddoe, 1885: 270)" ifadesi de sonuç bölümündeki tespitleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmadan yaklaşık 70 yıl sonra İngiliz hematolog ve aynı zamanda bir jeolog olan Arthur Mourant, İkinci Dünya Savaşı sonrasında neredeyse yarım milyon insanın kan grupları üzerine yapılmış çalışmalarının omurgasını oluşturduğu "İnsan Kan Gruplarının Yayılımı" (The Distribution of Human Blood Groups- 1954) isimli kitabını yayınladı. Göç hareketleri ve kronolojik gelişimi açıklamak için Mourant'ın kullanmadığı bulguları daha sonra Barry Cunliffe bu çerçevede değerlendirmiştir. Cunliffe yaptığı değerlendirmede, 0 (sıfır) kan grubuna ilişkin sonuçlarda nüfusa oran için alt sınır olarak %70 alındığında sonuçların Atlantik bölgesini görünür kıldığını dile getirmektedir. Harita.5'te görüleceği üzere, yazarın Atlantik bölgesi olarak ifade ettiği kısım Avrupa Ankarasının Kuzey Batısından Orta İngiltere'ye uzanan bir hattı belirtmektedir. Zaten bu hat, Britanya Adaları'na Avrupa'dan geçişin önemli güzergahlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle; Kelt atalar bahsinden daha çok bölgesel coğrafyayı refere etmektedir. Bu çalışmaları bir ileri noktaya taşıyan bir diğer isim genetik uzmanı Stephen Oppenheimer ise; son buzul çağından sonra yaşanan göçleri genetik veriler ışığında irdelemeye çalışmıştır. Oppenheimer'ın çalışmasından aldığımız Harita 6., Britanya'ya Neolitik dönemde erkek gen akışı konusundaki verileri görselleştirmektedir. İber Yarımadası'nın Atlantik kıyısında Lizbon, Kuzey Denizi Almanya kıyılarında Hamburg-Bremen, İskandinavya'nın Skagerrak Boğazı dolaylarından çıkarttığı oklarla Britanya'nın muhtelif bölgelerine yapılan göçlere haritada yer verilmiştir. Oppenheimer'ın yaklaşımı göç olgusu ve coğrafi geçişkenlik açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Üç çalışma, kabaca yaklaşık yarım yüzyıl arayla yapılmıştır. Dönemlerinin bilimsel yöntem ve imkanları farklılaşsa da, çalışmalar sonuçları itibarıyla benzeşmektedir. Bahse konu olan köken çalışmaları, yaşamın doğal seyriyle uyumlu olarak Batı Avrupa coğrafyasının tarihsel akrabalık ilişkisi konusunda ortak bir çıkarım yapmaya imkân sağlamaktadır.

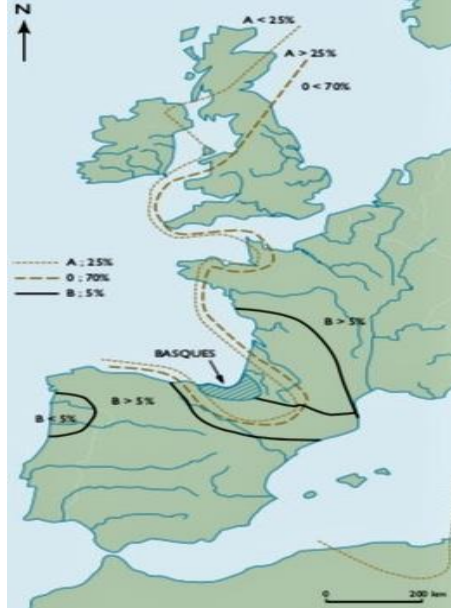
Bu üç çalışmaya ilişkin haritalar:

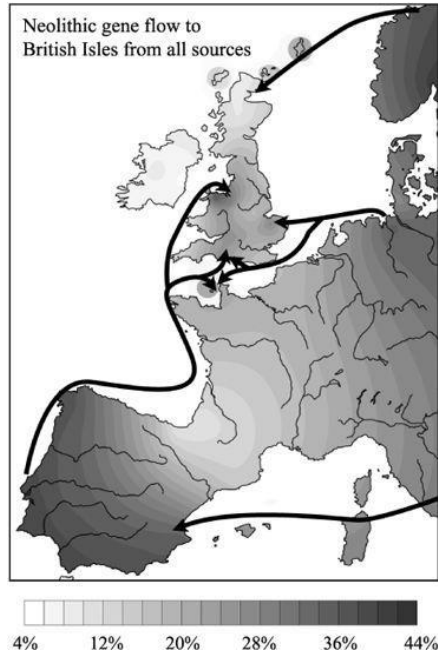
Harita 4. Koyulaşma İndeksi (Index of Nigresence)¹⁶

¹⁶ John Beddoe'nun Saç renk tiplerini harflerle gruplandırıp, $Index = D + 2N - R - F$ formülasyonu ile ulaştığı sonuçları haritalandırmıştır. Kitapta buna benzer farklı parametrelerle ürettiği haritalar da bulunmaktadır.

John Beddoe, *The Races of Britain*, s.192-193.

Harita 5. Kıta Avrupası ve Atlantik bölgesi ayrımını gösteren Seçili Kan grubu varyasyonları¹⁷

Harita 6. Oppenheimer'ın çalışmasında farklı gen tiplerinin dağılımına ilişkin harita şeklindeki gösterimlerinden biri: "Britanya Adalarına ne kadar Neolitik erkek gen akışı vardı?"¹⁸

Yukarıda bahsedilen köken araştırmaları, 19. yüzyılda; ten rengi, kafatası ölçüleri, saç ve göz rengi gibi parametreleri değerlendirerek başlamış, 20. yüzyıl'ın ortalarında kan grubu ve 21.

¹⁷ Barry Cunliffe, *Britain Begins*, s.85.

¹⁸ Stephen Oppenheimer, "The Origins of the British: The New Prehistory of Britain". Apple Books, s. 287.

yüzyıl'da genetik biliminin dahliyle devam etmiştir. Köken çalışmaları, Dünya'nın farklı coğrafyalarında bilimsel gelişmeye duyarlı kronolojilerle metotları güncellenen bir çalışma sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz çalışmalar özellikle Fransız İhtilali sonrası milliyetçilikler çağının bilim vasıtasıyla ideolojik argüman arayışına da örnek teşkil etme potansiyeli taşımaktadır. Köken araştırmaları, atalara ilişkin salt bilimsel merak güdüsüyle insanlığın ortak tarihi açısından çeşitli sorulara cevap verebildiği gibi, ırkçı anlayışın argümanlarına da dönüşebilmektedir. Kafatası, saç, ten, göz gibi görünür fiziki farklar üzerinden yapılan çalışmaların uygulama şeklinin fiili bir ırkçı tutum olabileceği gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Aynı şekilde 19. yüzyıl'da yapılan bu çalışmaları da salt ırkçılık olarak algılamak, retrospektif bir yanlıgı olabilecektir. Genetik çalışmaların geldiği nokta, arkeolojik bulgulardan da alınan DNA örnekleriyle geçmiş ve bugün arasında genetik izlerle korelasyonlar kurma imkânı tanımaktadır. Bu açıdan genetik bilimi, köken çalışmalarının insanlığa yakışır biçimde bilimsel ilerleme kaydetmesine katkı sunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, İngiltere, İskoçya, İrlanda ya da bir dönem bütün adayı kapsayan adıyla Birleşik Krallık tarihlerinin bölgesel coğrafyadan bağımsız anlaşılamayacağı düşüncesini merkeze almaktadır. Leonardo Da Vinci'nin yalınlığı nihai bir kapsama hali olarak tanımlayışından yola çıkarak antik dönemin görece yalın çerçevesiyle Britanya Adaları'nın tarihi coğrafyası irdelenmeye çalışılmıştır. Prehistorya, insan ve fikir hareketliğinin görece en yavaş kabul edilebileceği dönem olduğu için tarihi coğrafyanın ana karakteristiğini algılama noktasında bir laboratuvar hüviyetindedir. Ülkeler ve sınırların belirginleşmemiş olduğu bu zaman dilimi, bir üst coğrafi ölçeği anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Prehistorya döneminde Batı Avrupa coğrafyasında Kelt topluluklarının yaygın yerleşimi, ilerleyen yüzyıllarda bu coğrafyanın kendi içinde yaşayacağı yüksek etkileşim potansiyelini vurgulamak açısından değerlidir. Örneğin, Coğrafi Keşifler ilk olarak Portekiz ve İspanya eliyle başlamış olsa da Batı Avrupa'nın diğer bileşenleri olarak sayabileceğimiz Fransa ve İngiltere bu rekabete girme konusunda kayıtsız kalmamıştır. Roma Katolikliği'nin hamisi olma yarışı ve Reformasyon Çağı'yla birlikte mezhep gerilimleri, bölgesel rekabet dinamiği olmuştur. Anglikan Reformu, İngiliz Parlamenter Devrimi, Fransız Devrimi ve hatta Sanayi Devrimi yekpare Batı Avrupa coğrafyasının kendi içindeki etkileşim süreçleriyle yakından ilintilidir.

Britanya'nın ilk yerleşik halkı olan Keltler, Anadolu'dan Batı Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyada izler bırakmışlardır. "Britanya'nın İlk Halkları" başlığında değindiğimiz çalışmalar; Kelt atalar hususunu, İskoç ve İrlandalıların İngiliz ırkından farklılıkları hususunda bir açıklayıcı olarak kullanmaktadırlar. Kimlik meselesi, milliyetçilikler çağıyla birlikte siyasal alanda etkisini giderek artırmıştır. Kimlik belirlenimlerinde, atalara ilişkin referans arayışı tarihselci¹⁹ (historist) bir yaklaşımdır. Tarihselci bir okuma, atalara dair bu referansların kitlelerin ortak

¹⁹ Karl Popper'a göre; "Tarihsicilik sosyal bilimlerde, tarihsel öngörünün başlıca amaç olduğunu, bu amaca tarihin evriminin altında yatan 'ritimler' ya da 'modeller' ile 'yasalar' ya da 'trendler'i keşfederek ulaşılabileceğini varsayan" bir yaklaşımdır.

Bkz: Popper, K. R. *The poverty of historicism*, Boston, The Beacon Press, USA, 1957, s.4

bilinç kodlarına tesir ettiğini dile getirebilir. Bu bağlamda, çalışmamızda Kelt atalardan geldiği için ortak bir Batı Avrupa ruhunun varlığı kastedilmemektedir. Zira Avrupa anakarasından Britanya Adaları'na nüfus hareketleri tarihin farklı dönemlerinde de gözlemlenmektedir. Tarihsel süreç içinde Ada coğrafyası, özellikle Roma İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında yaşanan Kavimler Göçü ve M.S 1000 dolaylarındaki Norman istilası gibi kitlesel göç hareketlerinden etkilenmiştir. Roma'nın yıkılışı sonrası kitlesel karakterdeki Germanik ve İskandinav göçlerin yanı sıra MS. 1000 dolaylarındaki Norman istilası Manş Denizi'nin iki yakasında yine yüzyıllara yaygın bir tarihi örüntüye zemin oluşturmaktadır. Ayrıca sömürgecilikler çağı ve köle ticaretinin etkisiyle farklı kıtalardan da göçler almış bir coğrafya söz konusudur. Kıtıkların, salgınların, şiddetin, savaşın, barışın, rekabetin, farklı kamplara bölünmenin, ittifaklar kurmanın ve güç dengesi arayışlarının "Antik" dönemden bu yana cereyan ettiği ortak bir bölgesel coğrafya çalışmamızda ön plana çıkarılmaktadır.

Batı'da şarkiyatçılar; Yakındoğu, Ortadoğu, Doğu Akdeniz gibi farklı coğrafi nitelermeler ve bu yolla yeniden inşa etmeye çalıştıkları farklı sınır algılarıyla akademik çalışmalar yürütmektedirler. Bu çalışmaların yürütülmesinde kurumsal akademik yapıların önemini ortaya koyan bir örnek olarak, İngiltere'deki Londra Üniversitesi Oryantal ve Afrika Çalışmaları Okulu'nu (SOAS- Kuruluşu 1916) görmemiz mümkündür. I. Dünya Savaşı yıllarında kurulmuş ve günümüzde İngiltere'nin lider araştırma kurumlarından biri olan SOAS; Asya, Ortadoğu ve Afrika çalışmalarında etkili bir düşünce merkezi olma vasfını korumaktadır.

Tarih biliminde daha uzun zaman dilimlerinin ele alınması değişimin, daha geniş coğrafyaların incelenmesi ise coğrafi belirlenimler arasındaki etkileşimin anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Avrupa'yı kabaca doğu, orta ve batı şeklinde bölümlediğimizde, Türkiye Doğu Avrupa'ya dahildir. Bunun yanı sıra Yakındoğu ve Ortadoğu isimleriyle kavramsallaşmış bölgesel coğrafyaların da parçasıdır. Avrupa ülkeleriyle ilişkilerimizde, kıta içi dengeler açısından belirleyici olan Avrupa'nın (batı-orta-doğu) bölgesel coğrafyaları arasındaki etkileşim dinamikleri ancak tarihi coğrafyaya hakimiyetle kavranabilmektedir. Avrupa'nın başat güçlerini ülke bazında ya da Fransız ihtilali, sanayi devrimi gibi kategorik süreçlerle incelemek her ne kadar önemli olsa da, bölgesel coğrafyalarını uzun dönemleri kapsayan çalışmalarla ele almak suretiyle alan hakimiyeti oluşabilmektedir. Bu noktada ülkemiz için bölgesel çalışmaların yürütülmesinde "Araştırma Merkezleri"nin rolüne değinmemiz faydalı olacaktır. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM)²⁰ ve Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (AÇAUM)²¹ hedef çalışma sahalarında Türkiye'de ilk açılan araştırma merkezleri olup, kurumsal akademik yapılar içinde öncü bir rol üstlenmiştir. Fırat Üniversitesi'nde Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK tarafından

²⁰ **Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM)**, Türkiye'nin bugünkü adıyla Avrupa Birliği'ne yaptığı üyelik başvurusu ile yaşıt olup 1987 yılında kurulmuştur. ATAUM, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin geliştirilebilmesi ve sürdürülebilmesi amacıyla kurulmuştur.

²¹ **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (AÇAUM)** 3 Aralık 2008'de kuruldu. Türkiye'de bir üniversiteye bağlı olarak açılan *ilk* Afrika çalışmaları merkezidir. AÇAUM'un *amacı*, Türkiye'de Afrika kıtasını tanıtmak, Afrika'nın tarihine, coğrafyasına, kültürüne ve güncel sorunlarına dikkat çekmek ve Afrika ülkelerinde de Türkiye'yi tanıtmak ve bilinir kılmaktır.

kurulan Ortadoğu Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi²² de, üniversiteler bünyesinde Ortadoğu'yu çalışma sahası olarak belirlemiş ilk merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı bilimsel disiplinlerin katkısıyla bölgeye dair birikimin artmasını sağlamış ve Orta Doğu coğrafyasındaki üniversitelerle yakın bir iş birliği tesis etmiştir. Araştırma Merkezlerinin ve hatta alt bölgesel coğrafyalara (Batı- Orta- Doğu Avrupa gibi) münhasır yeni araştırma merkezlerinin teşvik edilmesi, yukarıda bahsedilen perspektifin gelişmesi açısından önem arz etmektedir. YÖK'ün araştırma üniversiteleri konseptiyle sağlamak istediği gelişimin, sosyal bilimler alanında bu tarz merkezlerin işlerliklerinin desteklenmesiyle yakalanabileceği hususu değerlendirmemizin son sözü olarak vurgulanmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Along with the "Age of Discovery", "Western Europe" has been affecting different continents by crossing the Atlantic and Pacific oceans since the fifteenth century. This phenomenon, called overseas expansion, is studied by experts in two directions of time by placing it in different contexts. For example, the process extending to the present day is continuous with phenomena such as the Reformation, the Industrial Revolution, and the Age of Revolutions, in which Western Europe heavily influenced world history. The background of all these phenomena is also associated with overseas expansion. On the other hand, the retrospective factual context is focused on the transfer of the development (science, technology, etc.) in the Eastern Mediterranean throughout the Middle Ages to Europe, especially by the Iberian and Italian peninsulas, and the distribution of these marine gates to the hinterland. It means that the knowledge accumulated in the Eastern Mediterranean (Mesopotamia, Greek, Egypt) since the ancient period was passed through the filters of Roman and Islamic civilizations and combined with the contributions made on it. As a whole, this influence is considered formative for the Renaissance. Technological developments paving the way for transoceanic travel are rooted in this course of history and the development of the astrolabe affects the change of geographical vision.

The transformation dynamics mentioned above are not the subject of this study, but they are triggers for curiosity. The political actors of the "geographical discoveries of Western Europe" - Portugal and Spain, followed by France, England, and the Netherlands - are involved in the overseas expansion in a chronology shaped by short delays. The geographical proximity of these countries points to the regional geography. The regional geography of Western Europe, connected to each other by sea routes, is causing deep political, economical and social transformations on a world scale with gradual overseas influence. For these reasons, the study focuses on the most influential insular part of Western Europe's regional geography, with coastlines on the Mediterranean, North Sea and Atlantic Oceans: the British Isles.

---

²² **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi** 12 Mart 1993 tarihinde faaliyete geçmiştir. Merkezin amacı; Basra Körfezinden Akdenize, Süveyş ve Kızıldenize kadar uzanan İran, Hicaz, Yemen, Körfez ülkeleri, Irak, Suriye, İsrail, Filistin ve Mısır ile sınırlandırılan Orta Doğuyla ilgili olarak tarih, coğrafya, dil ve edebiyat, sosyoloji, halk kültürü, iktisadi ve idari bilimler, iletişim ve tanıtım alanlarında ilmi araştırmalar yapmak, yayınlamak ve bu suretle Türkiye'de konuyla ilgili bilgi birikimi sağlamaktır.

In this context, the nature of the connection between the regional geography and the British Isles in the early ages is tried to be analyzed. The historical geography of Britain and its first peoples is discussed with the geographical perspective provided by the concepts of "Atlantic Europe" and "Western Europe". In this vein, this study aims to contribute to the expansion of the geographical perception of England through the axis of Western European historical geography in Turkish historiography by using the light of studies on the prehistoric period. Throughout the centuries, the British Isles have served as an important transit station for the Atlantic Ocean and the North Sea routes as a nodal point in the north of the European mainland. In this context, Britain's regional geography has been scrutinized focusing on the strategic location of the Island within the transportation networks. Secondly, The Celts – the first known settled community of the British Isles - provided the opportunity to evaluate the population of the island through the phenomenon of migration in the prehistory period from the upper scale perspective of regional geography. The Celts, who were adept at processing iron, maintained their settlements in the British Isles for many years under the influence of this tool-equipment power that determined the superiority of other communities. Furthermore, Celts have been the subject of ethnic origin studies since the age of Nationalism. In light of the findings, the Celts genetically influenced the red-haired, tough-looking breed in Ireland and western Scotland with their dark, curly-haired typologies. It was concluded that most of the blond population in the British population came from Anglo-Saxon and Scandinavian ancestors. The extensive presence of the Celts in Western Europe helps us to perceive Britain's regional geography and reveals the historical phenomenon of geographical transitivity.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

KAYNAKÇA

- Armit, I. (2005). *Celtic Scotland*. Batsford/Historic Scotland.
- Bauer, S. W. (2013). *Antik dünya tarihi*. (M. Moralı, Çev.), Alfa Tarih.
- Beddoe, J. (1885). *The races of Britain a contrubition to the anthropology of Western Europe*. Trübner and Co.
- Bradley, R. (2007). *Cambridge world archaeology the prehistory of Britain and Ireland*. Cambridge University Press.
- Bradley, R. (1997). *Rock art and the prehistory of Europe*. Routledge.
- Chadwick, N., & Barry C. (1991). *The Celts*. Penguin Books.
- Childe, V. G. (1958). *The dawn of European civilization*. Alfred A. Knopf. Inc.
- Cunliffe, B. (2013). *Britain begins*. Oxford University Press.
- Darby, H. C. (1983). Historical geography in Britain, 1920-1980: Continuity and change. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 421-428.
- Darvill, T. (2010). *Prehistoric Britain*. Routledge.

- De Groote, I., Lewis M., & Stringer C. (2017). *Prehistory of the British isles: A tale of coming and going*. *Bulletins et mémoires de la société d'anthropologie de Paris (BMSAP -30)*. 30(1-2), 1-13.
- Ellis, P.B. (2003). *A brief history of the celts*. Constable & Robinson.
- Guelke, L. (1977). Regional geography. *The Professional Geographer*, 29(1), 1-7.
- Huxley T. H. (1873), *Critiques and addresses*, Macmillan and Co..
- Kaminski-Jones, F., & Kaminski-Jones, R. (2020). *Celts, Romans, Britons*. Oxford University Press, Apple Books.
- Macaulay, D. (1992). *The celtic languages*. Cambridge University Press.
- Oppenheimer, S. (2012). *The origins of the British: The new prehistory of Britain*. Robinson/Apple Books.
- Pagden, A. (1998). The struggle for legitimacy and the image of Empire in the Atlantic to c. 1700. *The Oxford History of the British Empire*, 1, 34-55.
- Popper, K. R. (1957). *The poverty of historicism*. The Beacon Press.
- Ramsay, A. C. (1878). *The physical geology and geography of great Britain: A manual of British Geology*. E. Stanford.
- Rankin, D. (2002). *Celts and the classical world*. Routledge.
- Spruner, K. V. (1846). *Historisch-geographischer hand-Atlas zur geschichte der staaten Europa's vom anfang des mittelalters bis auf die neueste zeit: Drei und Siebzig colorirte Karten*.
- Toynbee, A. (1972). *A study of history: Illustrated*. (1st ed.). Oxford University Press.
- Woodward, H.B. (Ed.). (1907). *Stanford's geological atlas of Great Britain and Ireland*. Edward Stanford Ltd.
- Wright, T. (1885). *The Celt, the Roman, and the Saxon: A history of the early inhabitants of Britain, down to the conversion of the Anglo-Saxons to Christianity-illustrated by the ancient remains brought to light by recent research*. Kegan Paul, Trench, Trübner & Co..

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

JOSEPH BEUYS'UN 7000 MEŞE PROJESİNİN GREİMAS'IN
GÖSTERGEBİLİM ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

Derya ŞAHİN

Kübra Nur ARAT

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
sahin.derya@inonu.edu.tr

0000-0002-6814-898X

Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi,
Eğitim Bilimleri Enstitüsü,

37201205002@ogr.inonu.edu.tr

0000-0002-0085-8993

Atıf / Citation: Şahin, D. & Arat, K. N. (2022). Joseph Beuys'un 7000 Meşe projesinin Gerimas'ın göstergibilim çözümlene yöntemiyle incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 228-242. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1077870>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1077870>

Öz

Bu çalışmada, çağdaş sanatın önemli isimlerinden olan Joseph Beuys'un, kolektif bir birliktelik ve iyi bir toplum anlayışına hizmet için başlattığı *7000 Meşe* projesinin göstergibilim yöntemine uygun bir şekilde analizi gerçekleştirilmektedir. Bunun için aşamalı katmanlardan oluşan ve bütün dizgeleri çözümlenmeye yarayan Paris Göstergibilim Okulu'nun çözümlene anlayışı tercih edilmiştir. Göstergibilim yapısalcı dilbilim unsurları ile geliştirilen anlam bilim yöntemidir. Gösterge bilimin amacı anlamın üretilme, algılanma ve anlaşılma süreçlerini kavramsal bir çerçeve ile ortaya koymaktır. Bu süreç mantık temelli yöntemler kullanılarak belirli bir yol izlemeyi içerir. Algirdas Julien Greimas'ın kurucusu olduğu ve sanat eserlerinin çözümlenmesi sürecinde de kullanılabilen bu yöntem, değişen anlamlamalar ve birbirini içeren, birbirini tanımlayan, birbirini denetleyen üç ayrı düzeyi içermektedir.

Beuys'un *7000 Meşe* projesi, Almanya'nın Kassel şehrinde her beş yılda bir tekrarlanan ve 1982'de Documenta 7'nin açılışında ilk meşe ağacının dikimi ile başlayan ve devam eden çevreci bir projedir. Temelde, içinde meşe, ardıç, kestane gibi türlerin bulunduğu 7000 ağaç ve her ağacın dibine dikilecek 7000 bazalt taşından oluşan bu proje, her on yılda ağaçların dibindeki bazalt taşlarının çıkartılıp başka bir yere başka ağaçlarla birlikte dikilecek şekilde planlanmıştır. Bu yönüyle yaşayan bir proje halini almıştır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, yedi bin meşe ağacının dikilmesi, yalnızca sembolik bir başlangıçtır. Ve böyle bir sembolik başlangıç için ağaçların yanında bulunan bazalt sütunlar bir nevi işaretleyici görev üstlenmiştir. Bu proje kapsamında gerçekleşen ağaç dikme olayının, tüm yaşamın, toplumun ve tüm ekolojik sistemin dönüşümüne işaret etmekte olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göstergibilim, Algirdas Julien Greimas, Joseph Beuys, 7000 Meşe.

AN INVESTIGATION OF JOSEPH BEUYS' 7000 OAK PROJECT BY GREIMAS' SEMIOTIC ANALYSIS METHOD

Abstract

In this study, the 7000 Oak project, which was initiated by Joseph Beuys, one of the important names of contemporary art, to serve the understanding of a collective unity and a good society, is analyzed in accordance with the semiotics method. For this, the analysis approach of the Paris School of Semiotics, which consists of gradual layers and serves to analyze all systems, was preferred. Semiotics is a semantic method developed with structural linguistics elements. The aim of semiotics is to reveal the processes of producing, perceiving and understanding meaning with a conceptual framework. This process involves following a certain path using logic-based methods. This method, which is founded by Algirdas Julien Greimas and can also be used in the analysis of works of art, includes changing meanings and three different levels that contain, define and control each other.

Beuys' 7000 Oaks project is an environmental project that is repeated every five years in Kassel, Germany, which started and continued with the planting of the first oak tree at the opening of Document 7 in 1982. This project, which consists of 7000 trees with species such as oak, juniper and chestnut, and 7000 basalt stones to be planted at the bottom of each tree, is planned to be planted together with other trees by removing the basalt stones from the bottom of the trees every ten years. In this respect, it has become a living project.

According to the findings of the study, planting seven thousand oak trees is only a symbolic start. And for such a symbolic start, the basalt columns next to the trees served as a kind of marker. We believe that the tree planting event that took place within the scope of this project may point to the transformation of all life, society and the entire ecological system.

Keywords: Semiotics, Algirdas Julien Greimas, Joseph Beuys, *7000 Oaks*.

GİRİŞ

Son derece karmaşık yapıları olan, söylediğinin dışında da bir şeyler belirten, anladığımızı sandığımız anda yeni anlamlarla dolan, değişik biçimlerdeki yaklaşımlara ve hatta yorumlara olanak veren, kucakladıkça derinleşen, derinleştikçe insanı kucaklayan, insan kültürü var olup geliştikçe onunla birlikte evrim geçirip "sürüklenen" anlamlı bütünler vardır. Bunların yeniden yapılandırılmaları ve anlamlandırılmaları gerekmektedir. Böyle bir çabayı yerine getiren de anlamlama göstergebilimi diye adlandırılan yaklaşımdır (Rıfat, 2009: 13).

İnsanı sarmalayan anlamlar evreninde, bildirişim amacıyla kullanılan doğal dillerin yanı sıra anlamlı birimler diye tanımlayabileceğimiz göstergelerden oluşan dizgeler de vardır. Bunlar arasında; davranışlar, tutkular, inanışlar, töreler, siyasal rejimler, reklamcılık, moda, yazılı basın, sözlü basın, mimarlık düzenleri, bilim dilleri, resim, müzik, tiyatro, sinema, edebiyat sayılabilir. Göstergebilimin amacı da işte bütün bu anlamlı dizgeleri hem kavrayabilecek hem de yorumlayabilecek bir çözümleme ve yeniden yapılandırma modeli sunmaktır (Rıfat, 2009:7). Gösterilenlerin sınıflandırılması sözcüğün tam anlamıyla dizgenin yapılaştırılması demektir. Bildiriyi en küçük anlam aktarıcı birimlere bölmek, bu birimleri dizisel sınıflar biçiminde kümeleştirmek ve yine bu birimleri birbirine bağlayan dizimsel ilişkileri sınıflandırmak söz konusudur. Bunlar göstergebilimsel girişimin önemli kısmını oluşturmaktadır (Barthes, 1979: 41). Göstergebilimin temel alanı anlam, anlamın oluşumu ve anlamlama durumudur. Bir bildirinin anlamlandırılması sürecinde göstergebilim, geliştirdiği kuram ile okuyucuya yardımcı olmayı hedefler. Bu nedenle göstergebilim bir bildirinin anlaşılması için değişik okuma şekilleri önermiş ve anlamı ortaya koymak için de farklı yöntemler geliştirmiştir. Mukarousky'e göre göstergebilim

dil bilimle sınırlandırılmamalı, tersine göstergenin söz konusu olduğu her yerde özellikle tinsel bilimlerde de uygulanmalıdır (Günay, 2012: 17,19, 23).

Genelde imgeler yoluyla bir başka nesne belirtilirken, göstergelerin olabileceği sanat içerikli iletilerde imgenin işlevi farklıdır. Sanat içerikli imgelerde göndergesini doğrudan belirten gösterge yerine yoruma dayalı ve çağrışımları çok olan imgeler kullanılır. Sanat yapıtında imgenin kendisi başlı başına bir iletiye dönüşebilir. Bu imgeler alıcıyı ikna etmeye onu yönlendirmeye, ona bilgi vermeye ya da onu bir şeyden vazgeçirmeye yardımcı olabilir (Günay, 2012: 21). Bazen de bu imgeler bütünüyle izleyiciyi düşünsel olarak sarsmaya da yönelik olabilirken, kavramsal bir yapıda da olabilir.

Her gösterge bir iletişim aracıdır. Bu bakımdan anlamların çözümlenmesinde bu göstergeleri doğru okumak gerekir. Dil dışı göstergeler bir bütünlük içinde ele alınıp anlamlandırma sürecine geçilmelidir. Yan anlamların kullanıldığı sanat eserleri, yoruma açıktır. Yoğrumsal göstergelerin yoğun olduğu eserlerin yorumlanması da güçtür. Yoğrumsal göstergeler bilinçli yapılan göstergelerdir (Günay, 2012: 31). Bu bağlamda sanat eserleri de ayrıntılı bir biçimde çözümlenmeye ve böylece anlamlara kavuşturulmaya ihtiyaç duyarlar. Sanat bazen sadece topluma ayna tutabilir, onu yansıtabilirken bazen de kör noktalara ayna tutmayı isteyebilir. Gösterdiğinin ötesinde derin anlamlar gizleyen ve açığa çıkarılmasını bekleyen birçok sanat eseri vardır. Görünmeyeni betimlemeye çalışan bazı eserler görünür olmayı izleyicinin tercihine sunar. Eserlerdeki anlamları görebilmek onları eleştirmekle mümkün olur. Eleştirmek eserin daha iyi algılanmasına da yardımcı olur. Kanadalı bilim insanı Harold Pearce , “postmodern sanatçı, yaratmadığı ve denetleyemediği sayısız imge ve gösterge ileten bir postacıdır” (Barrett, 2014: 63) ifadelerini kullanırken, Leppert (2009: 16) 'e göre, “imgeler bize asıl dünyayı değil, dünyalardan bir dünya gösterir. Gösterilen şeyler değil, bunların temsilleridir imgeler... İster fotoğraf ister film ya da video olsun imgelere baktığımızda gördüğümüz şey insan bilincinin ürünüdür. İmgeler maden cevheri gibi kazılıp çıkarılan şeyler değil, belli bir sosyokültürel ortam içerisinde belli bir işlev görmesi için inşa edilen şeylerdir”.

Sanat eserlerinde imgeler yoluyla oluşturulan iletilerin doğru yorumlanabilmesi önemlidir. Tek başına hiçbir yorum, eserin tam karşılığı olamayacağı gibi ona ışık tutmada yardımcı roller üstlenebilir. Sanat eserlerini yorumlamada ve anlamlandırmada bize yol gösterecek göstergebilimsel yöntemlerden biri de Greimas göstergebilimidir.

1. GREIMAS GÖSTERGEBİLİMİ

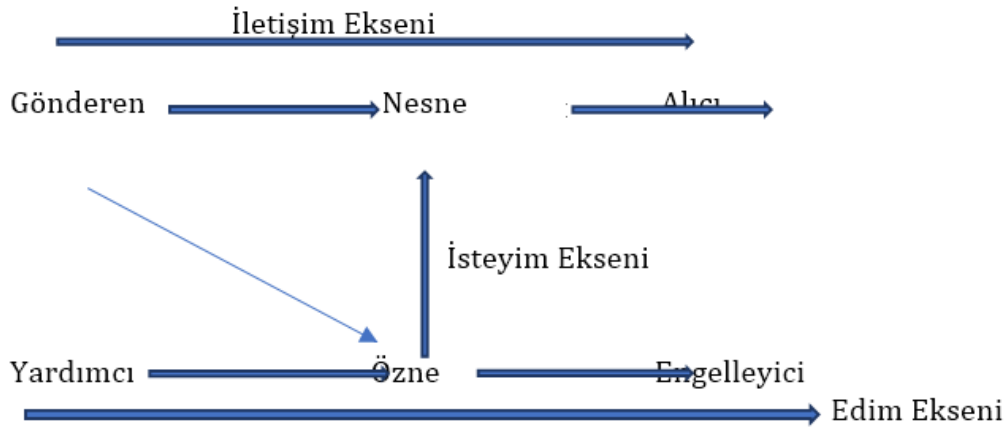
Dünyadaki anlamlar evrenini çözümlmeyi ve yeniden anlamlandırmayı amaçlayan, Greimas göstergebiliminin en belirgin özelliği, kavramsal ve biçimsel açıdan bir üstdil oluşturmasıdır. Bir göstergeler dizgesindeki anlamsal ayrılıkların yeniden üretilmesini ve kavranmasını araştırmada başvurulan bu üstdil, varsayımsal-tümdengelimli bir yaklaşımla kurulmuştur. Bu yaklaşımın gereği olarak göstergebilim kuramı, oluşum açısından birbirini içeren, birbirini tanımlayan ve birbirini denetleyen üç ayrı düzeyi içermektedir (Rıfat, 1998: 177). Bunlar betisel düzey (söylem düzeyi-anlatsal düzeyi), anlatsal düzey ve izleksel düzeydir.

1.1. Betisel Düzey

Göstergebilim çözümlemesinin ilk aşamasıdır. Bu aşamada incelenen metnin (eserin) göstergeleri gerçek dünyadaki karşılıkları yani nesnel formlarıyla ifade edilir ve doğrudan gerçek hayattaki nesnelere ilişkilendirilir. Betisel düzey çözümleme için gereken her şeyi bulundurmaz. Ancak kendinden sonraki düzeylere temel niteliği taşır. Bu düzeyde eser, kişi-zaman-uzam gibi birincil değerleri ile öne çıkarılır. Reel bir yapıdan, nesnel bir eleştiriden bahsedilir. Sonuç olarak betisel düzey için, eserin incelenmek üzere belli kesitlere ayrılmış hali ve bir üst dile geçiş aşamasıdır denebilir.

1.2. Anlatısal Düzey

Bu düzeyde betisel düzeyde oluşturulan kavram ve olgular incelenir ve aralarındaki tutarlılıklar sorgulanır. İlk aşamada yapılan çözümlemelerin eksik yanları giderilir. Metnin en belirgin söylemleri olan göstergeleri saptanır ve bunlar üzerinde daha detaylı çözümlemeler yapılır. Anlatı düzeyinde okuyucu metnin içeriğinden çok metni ortaya koyma çabasına yoğunlaşır. Biçimsel bir çözümleme vardır. Anlatısal düzeyde anlatının işleyiş biçimi ele alınır. Bu aşamada Greimas'ın "eyleyenler şeması (şekil 1) ve "anlatı izlencesi" (şekil 2) gerçekleştirir. Bu aşamada göstergelerin düz anlam ve yan anlam şemaları oluşturulur. Göstergeler nesne-mekan-süreç ve izleyici ile beraber biçim form değerleri açısından ortaya konulur. Söylem düzeyinde açıklanan göstergeler, bu aşamada şema olarak iki boyutlu şekilde ele alınır (düzanlam-yananlam).

Şekil 1. Greimas'ın Eyleyenler Şeması

İletişim Ekseni (gönderen-nesne-alıcı): Gönderici, nesne ve alıcı arasındaki ilişki iletişim eksenini gösterir. Gönderici özneyi bir şey için görevlendirir. Alıcı ise bu eylemden yarar sağlar ancak özne kendi isteği ve kararıyla da harekete geçebilir.

İsteyim Ekseni(özne-nesne): Nesne ve özne birlikteliği bu ekseninde oluşur. Özne ve nesne arasındaki ilişkidir. Özne ve nesne bağlantısı güçlüdür ve ayrı düşünülemez. Özne eylemlere katılan başkahramandır. Nesne de kahramanın sahip olmayı istediği soyut ya da somut şey veya kimsedir. Özne dahil olmadan iletişim gerçekleşemez. Özne, nesnenin alıcıya ulaşmasını sağlar.

Edim Eksenini(yardımcı-özne-engelleyici): Edim eksenini öznenin hedefine ulaşması için yardımcıları ve ulaşamaması için ise ortaya çıkan engelleyiciler arasındaki ilişkiyi gösterir. Bu ikisi özne ile aynı anda bulunmayabilir. Yardımcı ve engelleyiciler bazen tek başlarına bazen de bir arada olabilir. Özne edim ekseninde asıl gücüne erişir.

Anlatısal düzey sanatçının betisel düzeyde oluşturduğu kavram yapılarını ve anlatı izlencesini uygun şekilde eyleyenlerine dönüştürdüğü aşamadır.

Sözleşme	Edinç	Edim	Tanıma ve Yaptırım
Başlangıç durumu	Dönüşüm	Dönüşüm	Bitiş durumu
1.Evre	2.Evre	3.Evre	4.Evre

Şekil 2. Greimas'ın Anlatı İzlencesi

1.Evre sözleşme: Anlatısal düzey, bu evre ile başlar. Gönderici ile özne arasında sözleşme bulunur. Bu evrede gönderen ile özne arasında bir ilişki vardır. Bazen gönderen de özne de aynı kişi ya da nesne topluluğu olabilir. Özne gönderenin baskı ya da fikirlerini kendi süzgecinden geçirerek uygulamaya geçirir.

2.Evre Edinç: Özne nesneye hükmeder. Bunun için donanımlar sağlar. Bu süreçte öznenin ilgili alanda yetkinliğe sahip olması gerekir. Özne, eyleyenler tarafından engellenme süreciyle karşılaşması ihtimaline hazır olmalıdır. Gönderen bu evrede bulunmaz. Bir sonraki evre edim için gereken hazırlıklar bu evrede yapılır.

3.Evre Edim: Bu evrede özne performansı gerçekleştirir. Öznenin edimi yüksek ise hedefine ulaşır fakat edim düşükse hedefine ulaşamaz. Asıl eylemin gerçekleştiği evre edim evresidir.

4.Evre Tanınma ve Yaptırım: Öznenin edimi gönderen tarafından değerlendirilir. Eğer gönderici de özne de aynı kişiye, değerlendirmeyi öznenin kendisi bizzat yapar. Öznenin performansı başarılı başarısız ya da ödül ceza şeklinde bir yaptırımla karşılaşabilir. Ancak sanat eserlerinde kesin sonuç ve yargılara varılmayabilir. Anlam, göstergeler gibi kavramsal ya da soyut şekilde olabilir.

1.3. İzleksel Düzey

İzleksel düzey eserin derin boyutuyla ilgilenir. Çalışmanın asıl değerine ulaşıldığı düzeydir. Bu düzeyde soyut çözümler söz konusudur ve en aktif kişi göstergebilimci. Temel yapıyı keşfediş ve zihindeki yeni tasarım bu evrede oluşur. Sonuçta göstergebilimci yüzeyden derine, biçimden içeriğe, en alt düzeyden zirveye doğru bir yol izleyerek yönünü tayin eder. Anlatının soyutlaştırılması çözümlmeyi güçleştirir. Betisel ve anlatısal düzeyde incelenen eser izleksel düzeyde yan anlamsal boyutuna ulaşır. Bu aşamada ilk iki düzeyde incelenen göstergelerin asıl göstermek istedikleri keşfedilir. İçerik ön plana çıkarılır. İzleksel düzey, nihai anlamsal boyuttur. Greimas'ın çözümlenme yönteminde parça ve bütün ilişkisinin sonuca bağlandığı aşama

izleksel aşamadır. Çözümlemenin izleksel düzeyinde eserlerde kullanılan şifre, sembol, simge ve kodlar tespit edilir ve bütün (eser) ile kaynaştırılması gerekir.

2. JOSEPH BEUYS ve 7000 MEŞE

Joseph Beuys'un sanat anlayışı yaşam ve sanat arasındaki köprünün oluşturulması ile ilgilidir. Bu yüzden yaptığı işlerde referansı sürekli kendi yaşamıdır. Sanatı, yaşamından beslenen bir organizmadır. Bu bölümde, sanatçının yaşam öyküsünden kısaca bahsedilmiş, ardından sanatçının *7000 Meşe* projesi, Greimas'ın göstergebilim çözümleme yöntemi ile üç aşamalı şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

2.1. Joseph Beuys

Joseph Beuys 1921'de Batı Almanya'da Krefeld'de doğdu. 1943' te İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman ordusunda savaş pilotuyken Kırım'da uçağı düştü ve ağır yaralandı. Mite göre; Tatar halkı tarafından kurtarıldı ve vücuduna iç yağı sürüldükten sonra keçeyle sarıldı. Böylece donmaktan kurtuldu ve yaraları iyileşti. 1945'e kadar savaş tutsağı oldu. 1945 sonrası Beuys için tam anlamıyla geri dönüş oldu. Tüm bu buhranlı zamanların ardından sanat okumaya karar verdi. 1947-54 yılları arasında sanat eğitimi aldı. Sanatla hayata yeniden tutundu.

Beuys'un inşa ettiği birçok şey yeniden doğuşu temsil ediyordu. Şamanizm, yani doğunun mistisizmine ilgi duyuyor, kendini şaman olarak görüyordu. Kelt kültürüne de kayıtsız kalamayıp Batı'nın da mistisizmi ile de ilgilenen Beuys, doğunun ve batının ruhunu bütünlemek istemekteydi. Düşünceyi ve konuşmayı birer 'form' olarak düşünen, yaşadığımız dünyayı nasıl şekillendirdiğimizin bir tür 'heykel' gibi algılanabileceğini iddia eden Joseph Beuys için "bütün" sadece çokluk içinde tek tek bulabileceklerinizin toplamı değildi; onun anlayışına göre bütünlük kendini, varolan her şeyin oluşturduğu örgü ve etkileşimli ilintide ifade etmekte ve böyle temellendirmekteydi (Van Der Grinten, 2005: 23).

Steiner'in 1923 yılında arılar ile ilgili verdiği dersler ve arı kolonisinin insan topluluklarıyla ilişkisinin incelendiği gelişim modeli Beuys'u çok etkilemiştir. Arıların balmumu, kristalize petek ve bal üretme sistemleri Beuys'a süreç yönelimli heykel fikrinde temel oluşturmuştur. İnsanların da arılar gibi dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğunu ve bal üreten petek inşa eden arılar gibi yeri gelince bir arada çalışarak kolektif bir toplum anlayışıyla daha iyi işler başarabileceğini düşünmekteydi. Sosyal heykel kavramı ve bir toplumsal organizma fikri buradan gelişmişti (Hopkins, 2018: 101).

Beuys, 1968'den sonra başta Dokumenta, Venedik ve Sao Paolo olmak üzere pek çok uluslararası bienal ve sergiye katıldı. Araştırmaya konu olan *7000 Meşe* projesi ise Documenta 7 sergisinde başlayan ve son bulmayan ekolojik eseridir.

2.2. Ekolojik Heykel: 7000 Meşe

7000 Meşe projesi Almanya'nın Kassel şehrinde her beş yılda bir tekrarlanan ve 1982'de Documenta 7'nin açılışında ilk meşe ağacının dikimi ile başlayacak olan çevreci bir projedir. Bağışçıların yardımlarıyla gerçekleşen projede, bağışçılara Beuys'un imzasının bulunduğu ağaç sertifikaları verilir. Ayrıca Beuys bu çalışmayla ilgili üç farklı kartpostal tasarlar.

Beuys bu projeyi kendisinin ve insanlığın, dünyaya, ekolojik sisteme ve diğer canlılara bir borç olarak görür. Hızla artan sanayileşme ve endüstriyel kirlilik ekolojik dengeyi bozmuş, doğaya zarar vermiş ve bu durumda toplumun fiziksel ve ruhsal sağlığını etkilemiştir. Temiz bir doğanın temiz bir toplum oluşturmak için ön koşul olduğunu savunan Beuys, bu projenin Kassel'de başlayıp tüm dünyaya yayılmasını umut etmiştir (Delibaş, 2008: 90,91).

Resim 1. Joseph Beuys, *7000 Meşe*, 1982

2.2.1. Betisel Düzey

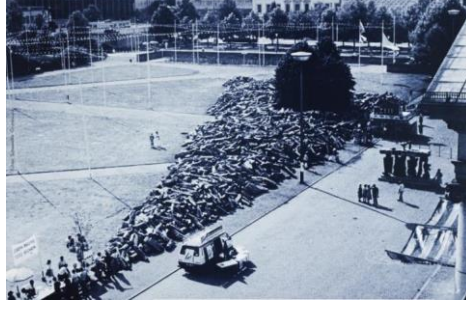
Beuys'un çalışmasında kullandığı elemanlar/göstergeler şunlardır: meşe ağaçları, bazalt taşları, toprak, bel veya kürek, Kassel şehri, Beuys ve Kassel şehrinde yaşayan insanlar.

Meşe Ağacı: Kayıngiller familyasından olan ve yaz kış yapraklarını dökmeyen, kerestesi dayanıklı orman ağaçlarına verilen isimdir. Bu projede Kassel şehrinin sokaklarına dikilmesi için 7000 meşe ağacı kullanılmıştır.

Bazalt Taşı: Volkanik patlamalar sonucu çıkan lavların soğumasıyla oluşan köşeli ve prizmatik yapısı olan taşlardır. Projede her meşe ağacının dibine dik bir şekilde bir tane dikilmesi amacıyla 7000 bazalt taşı kullanılmıştır. Taşlar yaklaşık 120 cm boyundadır.

Resim 2. Joseph Beuys, *7000 Meşe*, Kassel, 1982

Resim 3. Joseph Beuys, *7000 Meşe* (Hazırlık), Kassel, 1982

Toprak: Toprak yer yüzeyinde türlü kütle kırıntılarının toz durumuna gelmesiyle veya çürümüş organik cisimlerle oluşan ve bir çok canlıya yaşam ortamı olan gezegenin yüzey bölümüdür. Çalışmada meşelerin ve bazalt taşlarının dikilmesi için kaldırım kenarlarında ve çeşitli yerlerde bulunan toprak alanlar kullanılmıştır. Kassel sokaklarında kaldırım kenarlarında bulunan fakat hızlı sanayileşme sonrası gittikçe daralan organik alanlardır.

Bel-Kürek: Tahta sap ve metal ağızlığın birleşmesi ile oluşturulmuş bir tarım aletidir. Bu çalışmada meşe ağaçlarının dikileceği alanda toprağı eşmek için kullanılmıştır.

Kassel Şehri: Çalışmanın gerçekleşeceği alan olan Kassel sokakları Almanya'nın Hessen eyaletine bağlıdır. Kassel Şehri her beş yılda bir yapılan modern ve çağdaş Documenta sergisine ev sahipliği yapar. Beuys 7000 Meşe projesini Kassel şehrinde Documenta 7'nin açılışına denk gelecek şekilde başlatmıştır (Delibaş, 2008, 90-91).

Beuys ve Kassel Halkı: Çalışmanın özneleri Beuys ve Kassel şehri yaşayanlarıdır. Daha evrensel bir düşünceyle açıklamak gerekirse Beuys'un da amaçladığı gibi aslında çalışmanın gerçek öznesi dünyadaki tüm insanlardır.

2.2.2. Anlatısal Düzey

GÖSTERGE	DÜZANLAM	YANANLAM
Ağaç (Meşe Ağacı)	Şehrin kirliliğini azaltmak için dikilmesi ve artırılması planlanan, toprağa kök salarak büyüyen orman bitkisi	Ekolojik sistemde olduğu kadar mistik inanışlarda da önemli olan ve kutsal sayılan ağaç, toprakla yani yeryüzü ve gökyüzü arasında köprü oluşturur. Dalları gökyüzüne uzanırken kökleri yeryüzünün derinliklerine yani geçmişe doğru ilerler. Aynı zamanda kelt kültüründe druid rahiplerine temsil eder (Delibaş, 2008: 92,95).
Toprak	Sanayileşme ve endüstriyel kirlilik sonrası gittikçe daralan, ağaçların ve bazalt taşlarının dikileceği organik alanlardır.	Yeryüzünün bedeni olan toprak ana erkil bir yapıya sahiptir. Yeniden doğuşu, yaratmayı, üretmeyi, yetiştirmeyi temsil eder. Kabul edici ve sahiplenicidir (Delibaş, 2008: 91-92)
Bazalt Taşı	Lavların soğuması ile oluşan, köşeli ve prizmatik yapıda, her meşenin dibine dik gelecek şekilde birer tane dikilen organik taşlardır.	Magmadan oluşan taş dünyanın derinini ve tarihte geçmişi temsil eder. Taşların dolayısıyla dağların ekolojik dengedeki rolü ve jeolojik zamanlardaki halleri dikkat çekicidir. Bunun özellikle bazalt taşı olmasının sebebi ise endüstriyel kirliliği hatırlatıyor olmasıdır. Aynı zamanda Beuys İrlanda'da bulunan 'Deve Geçidi'ni (Giants Causeway) oluşturan 40.000 adet bazalt taşından etkilenmiştir. Ayrıca taş sabitliği, durağanlığı temsil ederken ağaçlar büyüyüp gelişmeyi yaşamı niteler. (Deibaş, 2008: 102,104,107) Ağaçlar büyümeye devam ederken, bazalt taşları sabit kalarak, ağaçların görkemini daha fazla vurgulayacaktır.
Bel-Kürek	Ağaçları ve bazalt taşlarını dikmeye yarayan, toprağa içmek için kullanılan tarım aleti.	Doğu ve batı kültürlerinde kutsal olan toprak yeryüzünün bedeni, Tanrıça olarak görülür. Toprak dişil karakterlidir. Üretir çoğaltır yeşertir, yaşatır. Onu kazan derinlerine inen tarım aleti eril bir karakteri temsil eder. Toprak ve küreğin bir araya gelişi yaratma ediminin başlangıcıdır (Delibaş, 2008: 92).
Kassel Şehri	Almanya'nın Hessen eyaletine bağlı şehirdir. Proje burada başlamıştır ancak asıl istenen başka ülkelere, kıtalara ve dünyaya yayılmasıdır,	Almanya'yı kültürel karanlığından çıkarmayı amaçlayan ve her beş yılda bir düzenlenen, satış yapılmayan çağdaş sanat sergisi Documenta, Kassel şehrinde yapılmaktadır. Projenin başlangıcı da özellikle Documenta 7 sergisi açılışına denk getirilmiştir.
Beuys ve Kassel Halkı	Beuys projeyi başlatan 1921-1986 yılları arasında yaşamış performans ve enstalasyon sanatçısı, heykeltıraş, sanat kuramcısı vs. Kassel halkı şehirde yaşayan, Beuys'un projesine yardımcı olan ve aynı zamanda engellemeye çalışan insanlar.	Bu çalışmanın öznesi Beuys Kassel halkı ve diğer tüm insanlardır. Yaşayan büyük bir organizma düşüncesiyle yola çıkan bu projede amaç Kassel şehrinde başlayıp tüm dünyaya yayılan ve sürekli kendi içinde yenilenen, devam ettirelebilen bir sanat eseri yaratmaktır.

Eyleyenler Şeması

Gönderen: Ekolojik Tahribat, Beuys ve Kassel Halkı

Nesne: 7000 Meşe- 7000 Bazalt Taşı

Alıcı: Kassel Şehri-Halkı, Doğa, Dünya, Beuys

Yardımcı: Bağışçılar, Ağaçların dikilmesine yardım eden insanlar

Özne: Beuys, Kassel Halkı (Daha önce bahsedildiği gibi gönderen ve özne aynı kişi ya da kişiler olabilir. Yani eylemin yapılmasını isteyen ve eylemi gerçekleştiren aynı elemanlardır).

Engelleyici: Ağaçların otopark alanlarını daralttığını düşünen insanların dikilen meşe fidelerine zarar vermeleri, bazalt taşlarının üzerine boya dökerek projeyi sabote etmeleri çalışmada karşılaşılan engellerdir.

Özne-Nesne bağıntısı: Özne eylem aracılığıyla nesneyi alıcıya iletir. 7000 Meşe projesinin tüm aşamaları özne ve nesnenin güçlü ve ayrılmaz bağıyla ilerler. Beuys proje bitmeden hayatını kaybetmiştir ancak proje artık halka ait bir nitelik taşıdığı için özne değişse de bağ korunmuştur.

Anlatı İzlenesi

1.Evre- Sözleşme

2.Evre- Edinç

3.Evre- Edim

4.Evre- Tanınma ve Yaptırım

Sözleşme: Gönderici ve özne arasındaki sözleşme Beuys'un kendine, ekolojiye, Kassel şehrine ve dolaylı olarak dünyaya karşı iyi insan, iyi toplum ve iyi bir dünya oluşturmak amacıyla başlattığı projesidir. Kendini doğaya ve topluma karşı sorumlu hisseden sanatçı, aynı sorumluluğu diğer insanların da hissetmesi için 7000 Meşe aracılığıyla topluma seslenmesidir.

Edinç: Öznenin nesneye hükmettiği donanım sağladığı evredir. Bu evrenin en temel mantığı öznenin konuyla alakalı ilgi ve bilgi sahibi olmasıdır. Projede Beuys'un imzası karşılığında bağışçılardan fon finanse edilir. 7000 Meşenin ve bazalt taşının bir araya getirilmesi bağış ve destek olmadan gelişmesi zor bir durumdur (Delibaş, 2008, 90-91). Aynı zamanda prosedür gereği ağaçlandırılacak alanlarla ilgili izin işlemleri yine edinç evresinin içinde, öznenin eylemden önce yaptığı işlerdir. Bu durum öznenin nesneyi kontrol etmesi ve donanım sağlamasıdır.

Ağaç dikme konusunda Beuys ve diğer insanların bilgi sahibi olması öznenin ilgili alanda yetkinliğe sahip olmasıyla ilgilidir. Beuys küçüklüğünden beri biyoloji ve botaniğe ilgi duymuştur ve bu yüzden ağaç dikme eylemine hakimdir (Kara, 2004,15).

Edim: Bu evre öznenin harekete geçtiği evredir. Beuys projenin açılışını özellikle Documante 7'nin açılışına, 1982'ye denk getirmiştir. Bu şekilde projenin daha çok etkili olacağını düşünmüştür. Edim aşamasında yardımcıları ve engelleyicilerde ortaya çıkmaktadır. Bu

engelleyicilerden en etkilisi Beuys'un ölümüdür. Aynı zamanda şehirde bulunan insanların park alanlarını daralttığı düşüncesiyle meşe fidanlarına zarar vermeleri ve bazalt taşlarının üzerine boyalar dökerek protesto etmeleri engelleyiciler arasındadır.

Tanınma ve Yaptırım: Bu evre nihai aşamadır. Burada öznenin edimi gönderen tarafından sorgulanmakta ve bir sonuca varılmaktadır. Bu projenin göndereni ve öznesi aynı kişi ve kişilerdir. Beuys ve Kassel şehrinde yaşayan tüm insanlar, bu projenin öznesi ve gönderenleridir.

Anıtsal bir heykelden ziyade çoklu olarak tasarlanan bu proje, her bir ağaç için 500 alman markı veren bireysel bağışçılar tarafından finanse edildi. Her bağışçı, hatıra olarak Beuys tarafından imzalanmış bir ağaç sertifikası aldı. Bu sertifikalar bağışçıları, Kassel'deki bu projeye bağlamış oldu ve ağaçları kavramsal olarak dünyaya yayarak projenin izini daha da büyüttü. (Gyorody, 2014: 129).

Resim 4. Joseph Beuys, *7000 Meşe*, Kassel, 1982

2.2.3. İzleksel Düzey

7000 Meşe, Beuys için adeta bir sorumluluk projesiydi. Bu projesini her zaman bir şeyin sonu olarak değil, başlangıcı olarak düşünmüştü. Kassel'e yaklaşık otuz kilometre uzaklıktaki bir taş ocağından getirilen taşlar, önce Documenta'nın başlıca sergi binası olan Fredericianum'un önündeki çimenliğe yığılmıştı. O yılın 16 Mart'ında, serginin açılışından birkaç ay önce Beuys, beraberindeki dikilitaşıyla birlikte ilk ağacı dikti. Beuys ilk meşe ağacını 1982 yılının Mart ayında Documenta 7'nin açılışında Kassel'e diktikten sonra oğlu Wenzel, 7000'incisini 1987'de Documenta 8'in açılışında dikti.

Beuys *7000 Meşe*'yi de kendi içinde geliştirecek, büyüyecek ve daha geniş sınırlara ulaşacak şekilde tasarlamıştı. Meşeler ve bazalt taşları geçmiş ve geleceğin 'an'da yani şimdiki zamanda bir araya gelmiş hali gibiydi. Bazalt taşı yeryüzünün derininden gelen yapısıyla ve taşın statik enerjisi ile geçmişin günümüze uzantısı gibidir. Meşe ağacı ise toprakta ilerleyen saçaklı kökleri ve göğe uzanan dallarıyla yaşamın yayılmasının değişimin ve dönüşümün köprüsüdür. Delibaş'a göre öylece güçlü duruşu Kelt kültüründe ve Şaman kültüründe meşe ağacını bir Tanrı gibi düşündürmektedir. Aynı zamanda Kelt rahiplerine verilen Druid kelimesi de 'Meşe bilgisi' anlamına gelmektedir (Delibaş, 2008: 99). Beuys'u bu proje harekete geçiren değişimin enerjisine inanıyor oluşuydu. Beuys'un yaşam ve sanat tanımı; değişmek, gelişmek, yeniden var olmaktı. Bu anlamda sosyal heykel teorisi de, heykelin özünün dönüşüm olduğunu kabul etmesinden doğmuştu.

Beuys'un projesi aslında İrlanda ağaç ekiminin devamı olarak görülebilir. İrlanda'nın antik Kelt merkezindeki Uisneach Tepesi'ne 7000 yerli İrlanda meşesi dikilmiş ve bu kaybedilenleri kurtarmak için bir yenilenme eylemi olarak görülmüştür. Bu 7000 tohumun tümü bir ağaçtan - Tullamore yakınlarındaki 700 yaşındaki Charleville Meşesi - gelmekte ve tohumları zamanla İrlanda'nın merkezinden dört mahalleye yayılmıştır. Strauss'a göre projede bazalt kullanma fikrini de Kuzey İrlanda'daki Antrim Kontluğu'ndaki Giant's Causeway'yi ziyaretinden edinmişti. Orada bulunan 55 milyon yıllık onlarca altıgen bazalt sütun, okyanusu çevrelemekteydi. Beuys, bu bazalt taşlarının organik forma dönüşen heykelsi prensibini keşfetmişti ve bundan etkilenmişti (Strauss, 2006: 102,103). Lerm Hayes'e göre, her bir ağaca eşlik eden bazalt sütunlar, tarih öncesi ve İrlanda'nın yanı sıra çeşitlilikteki birliğe ve aynı zamanda savaştan sonra moloz ve kömürleşmiş cesetlerin orada ve başka yerlerde yattığı zamanların yası ve anısına bir referans olarak da okunabilmektedir (Lerm Hayes, 2006: 8).

Yedi bin meşe ağacının dikilmesi bu nedenle yalnızca sembolik bir başlangıçtır. Ve böyle bir sembolik başlangıç için ağaçların yanında bulunan bazalt sütunlar bir nevi işaretleyici görev üstlenmiştir. Ağaç dikme olayı, tüm yaşamın, toplumun ve tüm ekolojik sistemin dönüşümüne işaret etmekte olduğu söylenebilir. Bir anıt niteliği taşımasını isteyen Beuys, projesinde ağaç ve bazalt taşı yan yana yerleştirerek anıtın iki bölümünü oluşturmaktadır. Asıl üzerine yoğunlaştığı nokta ise bu iki nesnenin orantılılığın asla aynı olmayacağıdır. Ağaçlar ilk dikildiğinde yanlarındaki bazalt taşı ağaçlara hükmeder durumdayken, ağaçların büyümesiyle hüküm sürme rolü değişecek, ağaçlar taş, betona karşı baskın çıkacaktır.

7000 Meşe hala önemli ve etkili bir eser olarak anılmakta ve çoğalmaya devam etmektedir. Caroline Wendling's *White Wood* isimli eserinde, Beuys'un 7000 ağacından toplanan meşe palamutlarından yetiştirilen kırk dokuz meşe fidanını dikerek, sanatsal mirasının sürdürülmesi amaçlamaktadır.

Dia Art Foundation tarafından 1988 ve 1996 yıllarında Chelsea, New York'ta dikilen ağaçlara ek olarak, İskoçya'nın Aberdeenshire kentindeki bir sanat merkezi, Beuys'un orijinal meşelerinden tohumlanmış binlerce ağacın dikilmesi için planlar yürütmektedir (Gyorody, 2014: 131). Tüm bu gelişmeler Beuys'un hayali olan projesinin devamı niteliğini taşımaktadır.

SONUÇ

Görsel kültürün geliştiği, kitle iletişim araçlarının televizyon, internet, reklamcılık ve pazarlama tekniklerinin hızla geliştiği ve haliyle göstergelerin de bir o kadar hızla arttığı günümüz dünyasında göstergebilim önemli ve ilgi duyulan bir bilim alanı olmuştur. Saussure'den sonra birçok alanda gelişen göstergebilim kuramları her metnin (yazılı, görsel, işitsel) belli yöntem ve tekniklerle okunabileceğini göstermiştir. Lakin en zahmetli okumalar da sanat eserleridir. Semboller, kodlar ne kadar çok soyut imge taşırsa çözümlemesi de o kadar karmaşıktır. Sanat eserleri de sanatçının duygu ve düşüncelerinin çeşitli malzeme, form ve biçimlerle yaratıcı şekillerde ortaya koyduğu işlerdir. Bu yüzden göstergebilimci ile metin (eser) arasında sanatçı, sanatçının yaşadığı toplum, etkilendiği görüşler ve kültürler, kullandığı teknikler gibi birçok etmen yer almaktadır. Bu da göstergebilimci için bazen meşakkatli bazen de macera dolu bir yolculuk demektir.

Joseph Beuys'un çalışmaları oldukça zengin göstergeler barındırmaktadır. Her gösterge temelinde sanatçının ruhuna, isteklerine ve vermek istediği mesajlara dair izler taşır. *7000 Meşe* eserinin de taşıdığı göstergelerin iki boyutlu anlamlarını (düzanlam-yanlam) çıkarırken neredeyse tüm referanslar sanatçının yaşamından ve dünya görüşünden alınmıştır. Sanatçıyı tanıdıkça göstergeler sırasıyla anlamlarına kavuşmuştur: Dikilen meşe ağaçları, toprakla yani yeryüzü ve gökyüzü arasında bir köprü oluşturup, dalları gökyüzüne uzanırken kökleri yeryüzünün derinliklerine yani geçmişe doğru ilerlemeyi, büyüyüp gelişmeyi, yaşamı temsil ederken; ağaçların dikildiği toprak, dişil karakteri, yeniden doğuşu, yaratmayı, üretmeyi, yetiştirmeyi temsil etmektedir. Toprak ve küreğin bir araya gelişi yaratma ediminin başlangıcı olarak okunabilirken, ağaçların yanına yerleştirilen, bir nevi işaretleyici olan bazalt taşları, endüstriyel kirliliğin yanı sıra sabitliği, durağanlığı nitelemektedir. Yaşayan büyük bir organizma düşüncesiyle yola çıkılan bu projede amaç Kassel şehrinden başlayıp tüm dünyaya yayılan ve sürekli kendi içinde yenilenen, devam ettirilebilen bir sanat eseri yaratmaktır. Bunun içinde projenin başlangıcı, Almanya'yı kültürel karanlığından çıkarmayı amaçlayan ve her beş yılda bir Almanya'nın Kassel şehrinde düzenlenen, satış yapılmayan çağdaş sanat sergisi Documenta sergisi açılışına denk getirilmiştir. Bu proje, her on yılda ağaçların dibindeki her bazalt taşı çıkartılıp başka bir yere başka bir ağaçla birlikte dikilecek şekilde planlanmıştır. Bu da bu projeyi, yaşayan ve büyüyen anlamlı bir proje haline dönüştürmüştür.

20. yüzyıl çağdaş sanat kuramları arasında önemli bir yeri olan göstergebilimin Beuys'un çalışmaları gibi birçok sanat eserine uygulanabilecek çözümlene yöntemlerine sahip olduğu da çalışmanın sonuçları arasındadır.

EXTENDED ABSTRACT

While another object is usually indicated through images, the function of the image is different in artistic messages where there may be signs. In images with artistic content, images that are based on interpretation and have many connotations are used instead of a sign that directly indicates its referent. If we accept every sign as a communication tool, in this respect, it is necessary to read these indicators correctly in order to analyze the meanings.

In this context, works of art also need to be analyzed in detail and thus to gain meanings. There are many works of art that hide deep meanings beyond what they show and are waiting to be revealed. Some works that try to describe the invisible offer being visible to the viewer's choice. It is possible to see the meanings in the works by criticizing them. Criticism also helps the work to be perceived better. It is important that the messages created through images in works of art can be interpreted correctly. No single interpretation can be the exact equivalent of the work and can play an auxiliary role in shedding light on it. One of the semiotic methods that will guide us in interpreting and making sense of works of art is Greimas semiotics.

Semiotics is a semantic method developed with structural linguistics elements. The aim of semiotics is to reveal the processes of producing, perceiving and understanding meaning with a conceptual framework. This process involves following a certain path using logic-based methods. Greimas semiotics method, which is the founder of Algirdas Julien Greimas and can be used in the

analysis of works of art, includes changing meanings and three different levels that contain, define and control each other. These; descriptive level, narrative level and thematic level.

In this study, an analysis of the 7000 Oaks project, initiated by Joseph Beuys, one of the important names of contemporary art, to serve the understanding of a collective unity and a good society, is carried out in accordance with the semiotics method. For this, the analysis approach of the Paris School of Semiotics, which consists of gradual layers and serves to analyze all systems, was preferred.

Beuys' 7000 Oaks project is an environmental project that is repeated every five years in Kassel, Germany, which began and continues with the planting of the first oak tree at the opening of Document 7 in 1982. Basically, this project, which consists of 7000 trees with species such as oak, juniper, chestnut, and 7000 basalt stones to be planted at the bottom of each tree, is planned in such a way that the basalt stones at the bottom of the trees are removed every ten years and planted with other trees in another place. Beuys sees this project as a debt to himself and humanity, to the world, to the ecological system and to other living things. Rapidly increasing industrialization and industrial pollution have disrupted the ecological balance, harmed nature and in this case affected the physical and mental health of the society. Arguing that a clean nature is a prerequisite for creating a clean society, Beuys hoped that this project would start in Kassel and spread to the whole world.

The works of Joseph Beuys contain very rich indicators. On the basis of each indicator, it carries traces of the artist's spirit, wishes and the messages he wants to give. While deducing the two-dimensional meanings (denotation-connotation) of the signs carried by the 7000 Oak works, almost all references are taken from the artist's life and worldview. As we got to know the artist, the signs gained their meanings in order: While the oak trees planted form a bridge between the earth, that is, the earth and the sky, while their branches extend to the sky, their roots represent progress, growth and development, and life to the depths of the earth, that is to the past; The soil where the trees are planted represents the feminine character, rebirth, creation, production and cultivation. While the coming together of the soil and the shovel can be read as the beginning of the act of creation, the basalt stones placed next to the trees, which are a kind of marker, characterize stability and stability as well as industrial pollution.

7000 Oak is still remembered as an important and influential work and continues to multiply. It was his belief in the energy of change that motivated Beuys, a radical artist, for this project. Beuys' definition of life and art; to change, evolve and re-exist.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

Yazar Katkı Oranı: Tüm yazarların katkı oranı eşittir.

KAYNAKÇA

- Barrett, T. (2014). *Sanatı eleştirmek* (G. Metin, Çev.). Hayalperest Yayınevi.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri* (B. Vardar ve M. Rıfat Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Delibaş, L. (2008). *Kelt kültürü bağlamında Joseph Beuys ve eserleri*, (Tez No. 261447) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Günay, V.D. (2012). Görsel göstergebilim ve imgenin anlamlandırılması, *Görsel göstergebilim içinde* (s.11-54) Es yayınları.
- Gyorody, A. (2014). The medium and the message: art and politics in the work of Joseph Beuys, *The Sixties*, 7(2), 117-137.
<http://dx.doi.org/10.1080/17541328.2015.1043800>
- Hopkins, D. (2018). *Modern sanattan sonra 1945-2017* (F. Candil Erdoğan Çev.). Hayalperest Yayınevi.
- Kara, D. (2004). *Bir biyofilik olarak Joseph Beuys ve sanatı* (Tez No. 148949) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Leppert, R. (2009). *Sanatta anlamın görüntüsü*. Ayrıntı Yayınları.
- Lerm Hayes, Christa-Maria, (2006). Unity in diversity through art? Joseph Beuys' models of cultural dialogue *FEEM Working Paper* No. 60.
SSRN: <https://ssrn.com/abstract=897430> , <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.897430>
- Rıfat, M. (1998). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Rıfat M. (2009). *Göstergebilimin a b c'si*. Say Yayınları.
- Strauss, D. L. (2006). *Beuys in Ireland: 7000 Oaks on the Hill of Uisneach. Alternatives: Global, local, political*, 31(1), 101-104. <http://www.jstor.org/stable/40645175>
- Van der Grinten, F. J. (2005), "...siz yaratıklar". M. Haydaroglu (Ed.), *Joseph Beuys: Aslolan çizgidir, Schloss Moyland müzesi koleksiyonundan bir seçki*, içinde (s. 23-26). Yapı Kredi Yayınları

ARAŞTIRMA NOTU | REVIEW ARTICLE

TAMING THE MONSTER WITHIN US: AN EMPATHETIC
READING OF STEPHEN CRANE'S "THE MONSTER"¹

Yeşim GÜRCİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi,
yesim.gurci@student.asbu.edu.tr
 0000-0003-0862-1269

Atif / Citation: Gürçi, Y. (2022). Taming the monster within US: An empathetic reading of Stephen Crane's "the Monster". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(1), 243-250.
<https://doi.org/10.54282/inijoss.1009540>

 <https://doi.org/10.54282/inijoss.1009540>

Abstract

Being a relatively new research interest, narrative empathy explores the role that narratives play in cultivating and stimulating empathy in readers. Coming into the picture upon the discussions on ethics and ethical criticism, narrative empathy is of capital importance in both expanding the scope of previous studies conducted regarding the relationship between ethics and literature, and in making a valuable contribution to these studies by centering upon a universal feeling that is evocative of our humanness, namely empathy. As suggested by the narrative empathy theory, to be able to empathize with others who are in pain or live under hard circumstances, it is not a necessity to witness their sufferings at firsthand. Even by reading about these fictional or non-fictional characters, readers can feel an empathy with them thanks to the authorial choice. However, some scholars like Richard Posner, who is regarded as an influential figure not only specializing in the fields of law and economics but also penning works related to moral philosophy and ethical criticism, are of the opinion that ethics and aesthetics are two opposite poles and that's why argue against the potential of literature to lead readers to develop empathy. By exploring and analyzing the certain narrative devices and techniques employed by Stephen Crane in his acclaimed novella "The Monster", this paper aims to demonstrate the inextricable connection between ethics and aesthetics, and how these strategic choices of Crane contribute to the cultivation of empathy in readers.

Key Words: Narrative Empathy, Stephen Crane, The Monster, Ethics and Aesthetics

¹ This review article is written under the supervision of Professor Mine Ozyurt Kilic within the framework of discussions on "narrative empathy" in the MA course Narrative Theory.

İÇİMİZDEKİ CANAVARI EHLİLEŞTİRMEK: STEPHEN CRANE’NİN “CANAVAR” ADLI KISA ROMANININ EMPATİK BİR İNCELEMESİ

Öz

Oldukça yeni bir araştırma alanı olan anlatımsal empati, anlatıların okuyucularda empati duygusunu teşvik etme ve geliştirmede oynadığı rolü incelemektedir. Etik ve etik eleştiri tartışmalarıyla gündeme gelen anlatımsal empati, hem etik-edebiyat arasındaki ilişkiye dair daha önce yapılmış olan çalışmaların kapsamını genişletmek hem de evrensel bir duygu olarak karşımıza çıkan ve bize insanlığımızı hatırlatan empatiyi merkeze alarak bu çalışmalara değerli bir katkı sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Anlatımsal empati teorisinin ileri sürdüğü gibi, acı içinde olan veya zor şartlar altında yaşayan kişilerle empati kurabilmek için onların acılarına ilk elden tanık olmak gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Kurgusal veya kurgusal olmayan bu karakterler hakkında okuyarak bile, yazar tarafından yapılmış olan tematik ve formal seçimler sayesinde okuyucular bu karakterlerle empati kurabilirler. Ancak, sadece hukuk ve ekonomi alanlarında uzmanlaşmakla kalmayıp aynı zamanda ahlak felsefesi ve etik eleştiri ile ilgili eserler kaleme almış olan ve etkili bir şahsiyet olarak kabul edilen Richard Posner gibi bazı bilim insanları, etik ve estetiğin iki zıt kutup olduğu görüşündedirler, ve bu yüzden de edebiyatın okuyucuları empati kurmaya sevk etme potansiyeline karşı çıkmaktadırlar. Bu makale, Stephen Crane’nin ünlü kısa romanı “Canavar”da kullandığı belirli anlatı araçlarını ve tekniklerini inceleyip analiz ederek, etik ve estetik arasındaki ayrılmaz bağlantıyı ve Crane’nin bu stratejik tercihlerinin okuyucularda empati gelişimine nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anlatımsal Empati, Stephen Crane, Canavar, Etik ve Estetik

INTRODUCTION

Having appeared in the twentieth century as a translation of *Einfühlung*, empathy is defined by Suzanne Keen in her “A Theory of Narrative Empathy” as a “vicarious, spontaneous sharing of affect, which can be provoked by witnessing another’s emotional state, by hearing about another’s condition, or even by reading” (Keen, 2006: 208). The potential relationship between reading fiction and the cultivation of empathy has been a recent phenomenon drawing the attention of scores of people ranging from neuropsychologists to literary scholars and philosophers including Suzanne Keen, Martha Nussbaum, Wayne Booth, and Richard Posner. The question whether being exposed to literature has a formative and positive effect on readers and their empathy levels is answered in multiple ways. While Booth accentuates that “we are at least partially constructed, in our most fundamental moral character, by the stories we have heard, or read, or viewed, or acted out in amateur theatricals” (Booth, 1998: 19) and explores the unquestionable power of narratives in shaping our lives, Nussbaum highlights the public role of literature in inducing empathy and affecting readers’ moral development and helping form a democratic society in her “Exactly and Responsibly”. As reflected by Anna Lindhé in “The Paradox of Narrative Empathy and the Form of the Novel, or What George Eliot Knew” the psychologists Kidd and Castano supports the view that “reading (good) fiction improves empathy” (Lindhé, 2016: 20). However, scholars like Richard Posner defining themselves as aestheticists challenge the narratives’ role in triggering empathy in readers by arguing that looking at a work from an ethical perspective is to ignore its aesthetic qualities. According to him, “Nothing in the nature either of literature in general or of any of its genres in particular, including the realistic novel, tends to produce models of modern moral behavior” (Posner, 1998:5). Deeming the ethics and aesthetics as two distinct notions, Posner goes against narrative empathy that has found itself a great place among psychologists, scholars, and readers. Unlike what Posner argues, this paper aims to prove the

inextricability of ethics and aesthetics by exploring the ways Stephen Crane's "The Monster" cultivates empathy through narrative devices and techniques and contributes to empathetic experience by opening readers' mind to the sufferings of others.

1. THE ANALYSIS OF THE NARRATIVE ELEMENTS THAT STIMULATE EMPATHY IN CRANE'S NOVELLA "THE MONSTER"

Published in 1898, Crane's "The Monster" takes place in a fictional village named Whilomville where a wildfire breaks out causing Henry Johnson, who is a negro stable boy hired by Dr. Trescott, lose his face while he tries to save the doctor's son Jimmie. Thematically, the novella employs an ethical questioning and dilemma stemming from the portrayal of a faceless man, his complex relationship with the townspeople, and how he is treated by them. However, what turns this novella into a guide fostering empathy is not only its thematic choices, but also formal qualities deliberately employed by Crane. As also pointed out by Keen: "The generic and formal choices made by authors in crafting fictional worlds play a role in inviting (or retarding) readers' empathic responses" (Keen, 2006: 215).

The title of the novella appears as one of the foremost formal choices reinforcing the level of empathy in readers. Under normal conditions, readers who come across the title "The Monster" will automatically imagine a figure which is formidable, disgusting, and rampageous. However, what is named in the novella as the monster is Henry Johnson who is recognized as courteous and naïve by the townspeople. Henry is a monster created by society. In this regard, he appears as the victim of Whilomville community. Consequently, by employing the title in an ironic way, Stephen Crane gives his readers a shock leading them to be alert and contemplate on who the real monster is; Henry or society. By opening readers' minds, Crane encourages an emotional identification with Henry resulting in a reciprocity between self and other.

Told by an extra-diegetic narrator, meaning a narrator who himself/herself is not present in the diegesis as a character, in Gerard Genette's terms, Stephen Crane's "The Monster" puts its readers into the decision-making mechanism by assigning them a responsibility to understand what is going on and contemplate to come to a conclusion by benefiting from moral and ethical values. While being exposed to the diegesis, which is a frequently employed term in narrative theory studies connoting "the storyworld evoked by the narrative text and inhabited by the characters" (Herman, 2007: 276), readers have the feeling that they are one of the members of Whilomville society. If told by Henry's focalization, the after-fire comments and portrayals would have been unreliable since the townspeople think that the fire not only has damaged Henry's face, but also his mental stability. Therefore, the diegesis would have put a distance between Henry and readers resulting in the failure of an affective identification. By making a formal choice in deliberately employing an extra-diegetic narrator, Crane calls for an empathetic response from his readers.

Multiplicity of settings, including the barbershop, children's party, the houses of doctor Trescott, Alek Williams, judge Hagenthorpe, where readers are exposed to daily conversations taking place among the townspeople is another formal choice by Crane leading to arousal of empathy for Henry Johnson. By providing the mainstream through different characters and places

in the diegesis, Crane offers a panorama for readers to comprehend the dynamics prevalent in society. Instead of the term point of view or perspective, Mieke Bal uses focalization which is “the relationship between the ‘vision’, the agent that sees, and that which is seen” (Bal, 1997: 146). When taken to the house of Alek Williams, Henry Johnson’s close friend, the diegesis focalizes on Alek and his thoughts about the so-called monster:

Raikon I got good appetite, an’ sleep jes like er dog, but he—he’s done broke me all up. ‘Tain’t no good, nohow. I wake up in the night; I hear ‘im, mebbe, er-whimperin’ an’ er- whimperin’, an’ I sneak an’ I sneak until I try th’ do’ to see if he locked in. An’ he keep me puzzlin’ an’ er-quakin’ all night long. Don’t know how’ll do in th’ winter. Can’t let ‘im out where th’ chillen is. He’ll done freeze where he is now. (404)

Complaining about the fact that he cannot sleep well, and his children are afraid of Henry, Alek Williams lacks the ability to empathize with his friend whose face has been deformed because of the fire. What is more, he asks for more money to keep taking care of Henry. Thanks to this focalization, readers are presented a window looking through the mind of Alex Williams, which in turn leads them to evaluate his view of Henry and how moral it is. In Mieke Bal’s words, “Character-bound focalization can vary, can shift from one character to another, even if the narrator remains constant. In such cases, we may be given a good picture of the origins of a conflict. We are shown how differently the various characters view the same facts” (Bal, 1997: 148). To reflect how other characters feel about Henry, Crane brings some of them together in a barbershop where they comment on the dreadful fire and how Doctor Trescott takes great care of Henry upon his courage to save Jimmie at the cost of his face and therefore his identity. A man in the barbershop named Bainbridge comments: “Oh, he should have let him die” (407). Upon Bainbridge’s opinion which has nothing to do with emotional identification, another man poses a question: “How can you let a man die when he has done so much for you” (407). Then another client who has been silent throughout the debate begins to speak: “If I had been the doctor, I would have done the same thing” (407). By focalizing on different characters, Crane turns an ordinary barbershop into a court of conscience where contrary ideas on ethics are articulated. Due to this formal technique, readers are involved in this public trial as jury members who are given a responsibility to render a verdict in a just and ethical way. Being exposed to the different ways in which Henry Johnson is portrayed, readers improve different attitudes towards these characters as Bal clearly reflects as:

On the level of the story, characters differ from each other. In that sense they are individual. On the basis of the characteristics they have been allotted, they each function in a different way with respect to the reader. The latter gets to know them more or less than other characters, finds them more or less appealing, identifies more or less easily with them. (Bal, 1997: 115)

Another aesthetic quality that contributes to the overall theme of the novella and the level of empathy in readers is the unpredictability in the portrayal of some characters such as the chief of the police and the judge of the village. Both the police and the judge do not act in a way that is expected from them and that is why their deviation from the stereotypical roles assigned to them results in a shock that leads readers to be alert throughout the diegesis. As Bal has stated: “If presented in opposition to the referential characteristics, such ‘deviant’ characters can be a powerful trigger of surprise, suspense, or humour” (Bal, 1997: 120). In this case, this deviation encourages readers to think about the reason why Crane deconstructs the normative attributions. Judge Hagenthorpe thinking that Henry Johnson ought to die tells Doctor Trescott:

Perhaps we may not talk with propriety of this kind of action, but I am induced to say that you are performing a questionable charity in preserving this negro's life. As near as I can understand, he will hereafter be a monster, a perfect monster, and probably with an affected brain. No man can observe you as I have observed you and not know that it was a matter of conscience with you, but I am afraid, my friend, that it is one of the blunders of virtue. (399)

While expected to behave as the voice of justice and morality, Judge Hagenhorpe becomes the first character in the diegesis labeling Henry Johnson as a monster just because of his deformed face. When it comes to the chief of the police, he acts against the standards that are expected from him. Upon his finding Henry Johnson roaming around the streets by causing everyone to be afraid, he takes him to the police station and informs Doctor Trescott about the situation. When Trescott asks the chief of the police whether Henry is hurt or not and stoned by anybody, he replies: "Guess there isn't much of him to hurt any more, is there? Guess he's been hurt up to the limit" (414). The police acts as if Henry did not have a soul in the depth of which he feels what it is like to be marginalized and pushed into a corner just because his physical deformation. By attributing such unusual characteristics to the most influential figures in the diegesis, Crane draws a portrait of the society in front of his readers who are triggered to question the dynamics determining the overall attitude towards Henry Johnson.

On the basis of what Wayne Booth calls "the level of reciprocity between author and readers" (Booth, 1989: 180), implying that there is a mutuality in narrative ethics in that it not only affects listeners but also tellers, Crane reproduces the concept of reciprocity through employing its loss between Henry and society after the fire, and thus leaving his readers with an ethical questioning. This change in reciprocity is put into practice through cyclical remarks by Henry and how he is responded centralizing upon the invitation marker. Before the fire, when Henry goes to Miss Bella Farragut's house to invite her to the dance, he acts in an extremely polite way: "Good-evenin', Mis' Fa'gut; good-evenin'. How is you dis evenin'? Is all you' folks well, Mis' Fa'gut" (386). This polite demeanor is preserved and repeated in another scene after the fire when Henry again wants to invite Miss Bella to the dance: "Don' make no botheration, Miss Fa'gut. Don' make no botherations. No, 'deed. I jes drap in ter ax you if you won' do me the proud of acceptin' ma humble invitation to er daince, Miss Fa'gut (413). Though he is internally the same man as before the fire, this time he cannot find reciprocity for his invitation. The glossary articulated by Henry does not show any difference in terms of elegance and civility. However, readers are able to witness the change of attitude in Miss Bella, acting as a representative of society.

There are also some symbolic codes embedded in the diegesis in Barthesian terminology that contributes to the arousal of empathy in readers. In Chapter 1, while Jimmie is playing by himself, he unintentionally destroys a peony. Upon this, the narrator comments: "Finally, he went to the peony and tried to stand it on its pins, resuscitated, but the spine of it was hurt, and it would only hang limply from his hand. Jim could do no reparation" (381). The destroyed peony symbolizing Henry Johnson represents how in the hands of society, a courteous and elegant man is transformed into a monster in an irrecoverable way. By starting the diegesis with this image, Crane makes readers ready and alert for what is upcoming. Another significant motif in the novella is a novel by Ellen Wood called *East Lynne* in which a train accident happens causing Isabel Vane's face to become unrecognizable. In Crane's "The Monster", a theatre adaptation of this novel is on the show:

At the little theatre, which was a varnish and red plush miniature of one of the famous New York theatres, a company of strollers was to play 'East Lynne'. The young men of the town were mainly gathered at the corners in the distinctive groups, which expressed various shades and lines of chumship, and had little to do with any social gradations. (385)

Crane not only reproduces this literary work in his novella, but also offers a criticism on the discrimination perpetuated by society. It is obvious that there are different groupings in society, which leads to the estrangement and exclusion of people who do not belong. When Henry loses his face, he also loses his identity and presence within the public sphere. Because of the uniqueness of his physical deformation, he cannot find himself any place in any of the existing groups. Involving *East Lynne* as a theatrical performance has one more critical role in the development of the diegesis. By introducing the play for which everyone comes together, Crane sets the ground for the turning point of the novella, which is the fire. Just as they watch the play, the townspeople watch the fire in a passive way as if it was a perfect theatrical moment. To criticize and lay bare the idleness of society, Crane uses the motif of spectatorship, which eventually makes readers contemplate on the horrible stagnancy of the public during the fire.

Though the novella is formally divided into twenty-four short chapters, it mainly revolves around the fire motif and that is why can be divided into two main chapters which are before and after the fire. The significance of fire is pointed out by Gaston Bachelard in his *Psychoanalysis of Fire*:

Fire and heat provide modes of explanation in the most varied domains because they have been for us the occasion for unforgettable memories, for simple and decisive personal experiences. Fire is thus a privileged phenomenon which can explain anything. If all that changes slowly may be explained by life, all that changes quickly is explained by fire. (Bachelard, 1964: 7)

As explained, fire is the source of all the rapid changes with its liveliness and high rate of spread. Involvement of the thematic fire in the diegesis brings about formal changes that shape readers' reading process and ethical stance. Thanks to its transformative power, the fire occupies an important place in the novella both thematically and formally.

The fire not only destroys Henry's face and identity, but also the previous imagery and word choice of both the characters and narrator by demolishing the old system. The old glossary is replaced with a completely new one. Before the fire, Miss Bella talks to her mother about Henry as: "Oh, ma, isn't he divine" (387). Even the narrator reflects his opinion about Henry with positive remarks: "He preserved the polite demeanor of a guest when a waiter spills claret down his cuff. In this awkward situation, he was simply perfect" (386). By using vocabulary such as divine, perfect, civil, and polite, both the narrator and characters take an active role in the definition of Henry and his role in society. However, after the fire, the glossary has been shattered and then reconstructed in a completely opposite way. Alek Williams names Henry as "devil" (405), and Judge Hagenthorpe labels him as a "monster" (400). Just like his face and identity, Henry Johnson's name and voice are eliminated from the diegesis. No one except the doctor calls Henry by his name after the catastrophe. They use terms like devil, monster, it, and creature as if he was an object. These strategic omissions in the structure of the novella lead readers to form an emotional bond with Henry and contribute to the overall empathy aroused in them. The fire causes the irrepressible thoughts, perspectives, and vocabulary to rise from the ashes. This meditative moment gathers

everyone together just as the play 'East Lynne' has done before the fire. The burning house and the street where the townspeople come together turn into a stage on which readers are presented with the biased thoughts and assumptions present within the nature of society. The extreme curiosity of the public, gossips and rumors vibrate with the quick spread of fire. Both the narrator and townspeople become complicit in the spread of fire by fueling it with hypocritical discourse. When a rumor goes among the crowds that Henry has lost his life right after the fire, he turns into a saint-like figure in the eyes of everyone:

The town halted in its accustomed road of thought, and turned a reverent attention to the memory of this hoster. In the breasts of many people was the regret that they had not known enough to give him a hand and a lift when he was alive, and they judged themselves stupid and ungenerous for this failure. (398)

However, when they learn that Henry is alive and without a face, they directly turn their back to this brave man and push him into the corner with their changed discourse.

Though Henry's voice is not present in the diegesis after the fire, Crane gives a great place to the parts involving how Henry is treated by the public and how he struggles to save Jimmie from the flames at the risk of his life. To illustrate, five chapters are devoted to the description of the catastrophic fire that changes everything both in form and content. The parts in which Henry, surrounded by flames, tries to find a way out are given in a slow-down which "may work like a magnifying glass" (107) as Mieke Bal has stated. By slowing down the rhythm of the diegesis, Crane expects his readers to focus on Henry's desperate efforts and by that way to improve an empathetic response towards his brave action.

CONCLUSION

This paper, based on narrative empathy which is a relatively novel research field centralizing upon narratives and their roles in cultivating empathy in readers, presents a broad overview of the certain narrative devices and techniques that Stephen Crane, who was one of the most prolific writers of the 19th century America, employed in his well-known novella "The Monster". Crane, by strategically deciding upon both the thematic and formal elements, stimulates the arousal of empathy in his novella. Narrating how a black man named Henry Johnson, who loses his place in society along with his face following a devastating fire, is dehumanized by society, the novella thematically confronts its readers with ethical dilemmas. As suggested in this paper, in addition to the theme of "The Monster", the formal choices made by Crane including the employment of the title in an ironic way, the multiplicity of settings, the extra-diegetic narrator, the characters who behave in unpredictable ways, symbolic codes such as the destroyed peony, and motifs like the fire, evoke empathy in readers. Appearing as a work challenging the separatism between ethics and aesthetics, the novella acts as evidence for the influential combination of form and content and how they play a crucial role in shaping readers' minds and souls, and in leading them to ethical questionings regarding the real identity of the monster who needs to be tamed, namely society.

Conflict of Interest Statement: The author declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The author has received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: For this research, ethical permission (dated-numbered) was not required.

BIBLIOGRAPHY

- Bachelard, G. (1964). *The psychoanalysis of fire*. Routledge.
- Bal, M. (1997). *Narratology: Introduction to the theory of narrative*. University of Toronto Press.
- Booth, W. C. (1998). Why ethical criticism can never be simple. *Style*, 32(2), 351- 364.
- Booth, W. C. (1989). *The company we keep: An ethics of fiction*. University of California Press.
- Crane, S. (2000). The Monster. Phyllis Frus and Stanley Corkin (Ed.), *"The Monster", "The Upturned Face", "The Red Badge of Courage", "Maggie: A Girl of the Streets", and Other Selected Writings* (pp. 381-428.). Houghton Mifflin.
- Herman, D. (Ed.). (2007). *The Cambridge companion to narrative*. Cambridge University Press.
- Keen, S. (2006). A theory of narrative empathy. *Narrative*, 14(3), 207-236.
- Lindhé, A. (2016). The paradox of narrative empathy and the form of the novel, or what George Eliot knew. *Studies in the Novel*, 48(1), 19-42.
- Nussbaum, M. (1998). Exactly and responsibly: A defense of ethical criticism. *Philosophy and Literature*, 22(2), 343-365.
- Posner, R. (1998). Against ethical criticism: Part two. *Philosophy and Literature*, 22(2), 394-412.